

Ўзбекистон Республикаси Фанлар академияси
Алишер Навоий номидаги Тил ва адабиёт институти

АЛИШЕР НАВОИЙ

**МУҚАММАЛ
АСАРЛАР ТЎПЛАМИ**

Йигирма томлик

Ўн тўртинчи том

**МАҲБУБ УЛ-ҚУЛУБ
МУНШАОТ
ВАҚФИЯ**

Ўзбекистон Республикаси Фанлар академияси
«Фан» нашриёти
Тошкент — 1998

Таҳрир ҳайъати:

*ИЗЗАТ СУЛТОН, А. ҚАЮМОВ, Б. НАЗАРОВ, А. ҲАЙИТМЕТОВ, Ф.
СУЛАЙМОНОВА, Т. МИРЗАЕВ, С. ҒАНИЕВА, М. ҲАКИМОВ*

Масъул муҳаррир:

Филология фанлари номзоди М. МИРЗААҲМЕДОВА

Тақризчилар:

*Филология фанлари доктори И. ҲАҚҚУЛОВ
Филология фанлари номзоди А. ҲАБИБУЛЛАЕВ*

МАҲБУБ УЛ-ҚУЛУБ

Матнни изоҳлар билан нашрга тайёрловчи:

СУЙИМА ҒАНИЕВА

БИСМИЛЛОҲИР-РАҲМОНИР-РАҲИМ

Ҳамд ангаким, зотиға ҳамд ончаким, сазовордур, айтса бўлмас ва сано ангаким, эҳсонига сано ончаким, ери бордур битса бўлмас. Зоти жамиъ камолат сифоти била мавсуф, сифотидин мажмуъи камолот кашф аҳлиға макшуф. Танзиҳи тил шарҳ қилурдин мубарро, тақдиси эл васф этардин муарро. Азамати боғида сипеҳри даввор бир нилуфардин кам ва қудрати оллида нужуми собита ва сайёра ул нилуфар юзида бир неча қатраи шабнам. Нилуфар юзига шабнам сочқучи ҳам ул ва шабнам суйидин нилуфарзор, балки гулистони Эрам очғучи ҳам ул. Бениёзлиғи жанбида чархи нигун бир гадой, ниёзманд ва чорасозлиғи оллида даҳри буқаламун бир бечораи ажзпайванд. Вужуди мулоҳазасида офариниш вужуди номавжуд, зоти мутолаасида аввалин ва охириин буди нобуд. Хони эҳсони теграсида олий шон шоҳлар ризққа сойил ва илми бепоёни тааққулида олий макон огоҳлар жаҳлга қойил. Қаҳҳорлиғи сарсари учурурға собит ва сайёр, настараннинг сочилғон яфроғлари жабборлиғи қуюни совурурға даҳри ғаддор. Байт ул-ҳазаннинг тўкулғон туфроғлари йўқни бор қилмоқ ва борни йўқ қилмоқ анинг қудратиға осон, бору йўқ ва йўқу бор анинг эҳсонидин умидвор ва қаҳридин ҳаросон. Бир овуч туфроғни малакут хайлида хилофат тахтиға ўлтурмоқ анга ярашур ва йиллар малоикаи муқаррабинға пешволик қилғоннинг бўйниға лаънат тавқи ул солур.

Қитъа:

*Қодиреким, қудратидин мунча юз амри ғариб,
Бўлса ҳар соатда мавжуд андин эрмастур ажаб,
Ўн секиз минг оламу одам яратиб, айламак
Бир кишини офариниш дафтаридин мунтахаб.*

*Ул қила олур анга келди мусаллам бу умур,
Гар ўзи эрди мусаббаб, лек бу бўлди сабаб.*

Ва дуруди номаъдуд ул маҳбуби оқибат Маҳмудғаким¹, ҳақ таоло анга қурб ва манзилат бердиким, олам ва одам вужудидин мақсуд анинг вужуди эрди. Хужаста тийнати руҳи покдин тоҳир ва фархунда хилқати аносир таркибидин пок эркани зоҳир. Аносирининг² ели Масих³ анфоси ва туфроғи Яъқуб⁴ кўзининг тўтиёси ва суйи Ҳизр⁵ чашмасининг зулоли ва ўти калим дарахтининг нори иштиъоли. Бу аносирни руҳи пок деса ери бор ва руҳиға руҳи фидок демак сазовор. Тойири сидранишин Буроқи⁶ барқгоми ва сойири. Руҳ ул-аминнинг⁷ улви хироми. Афлок шабистони юзи баҳоридин гулшан ва малоики уюни рахши ғуборидин равшан. Каломи шаънида «Маянтиқу инал хавй»⁸ ва нутқи баёнида «ин ҳува илло ваҳюн юҳо»⁹. Асрори илоҳиға зоти амин ва иноят номутаноҳидин оти «раҳмат ул-оламин»¹⁰.

Маснавий:

*Ики гисуси ики лайлат ул-қадр,
Бу янглиғ ики лайл ичра юзи бадр,
Лайлу бадр ўлуб шамъи шабистон,
Узоридин хўй анда кавкабистон.
Бу кавкаблардин айлаб тенгри мавжуд,
Нубувват маъшариға дурри мақсуд.
Нубувват спехрида қуёш эркони маълум,*

*Мусоҳиблар шаънида асҳоби каниужум*¹¹.

(Саловати Оллоҳи алайҳи ва ало олиҳи ва асҳобиҳи ало явмиддини)¹².

Аммо баъд: фуқаронинг гадойи ва ғароиб мастураларининг чехракушони ал-фақир ул-ҳақир Алишер ал-мулаққаб бин-Навоий (ғаффара зунубиҳи ва саттара айюбиҳи)¹³ мундоқ арз қилур ва адосин ўзига фарз билурким, бу хоксори паришон рўзгор шабоб авонининг бидоятидин кухулат замонининг ниҳоятигача даврон воқеотидин ва сипехри гардон ҳодисотидин ва даҳри фитнангиз буқаламунлуғидин ва замонаи рангомиз гуногунлиғидин муддати мадид ва аҳди баид ҳар навъ шиқ ва суратда ақдом урдум ва ҳар тавр сулук ва кисватда югурдум ва ўзумнн яхши-ямон хизмат ва суҳбатиға еткурдим. Гоҳ мазаллат ва ано вайронида шеван кўргуздум ва гоҳ иззат ғино бўстонида анжуман туздум.

Маснавий:

*Гаҳе топдим фалакдин нотавонлиғ,
Гоҳе кўрдим замондин комронлиғ,
Басе иссиғ, совуғ кўрдўм замонда,
Басе аччиғ, чучук тоттим жаҳонда.*

Ифлос ва нотавонлиғ ҳангомида, яъни фалокат ва номуродлиғ айёмида гоҳ илм мадорисида сафи ниолда ер туттум, гоҳ уламо мажлисида илм нуридин кўнгулни ёруттум. Гоҳ атқиё масожидида алар қадами етган ерга юз кўйдум ва сажда касратидин манглайим терисини сўйдум. Ва гоҳ сафо хонақоҳи аҳли ибрикиға сув куймоқ била аржуманд бўлдум ва гоҳ фано дайри хайли сабукашлигидин сарбаланд бўлдум. Ва гоҳ лаимлар олида хорлиғ ва гоҳ арзоллар олида безътиборлиғ кўрдум. Ва гоҳ ишқ кўйида бебоклик ва одамийкуш паричехраларға ҳалоклик даст берди. Ва гоҳ жунун маҳалласида арзол бўйнуғиға силлий

урдилар ва атфол бошимға тош ёғдурдилар ва гоҳ шаҳрим эли ситамидин ғурбатка туштум ва ғариб халойиққа қўшулдум ва қовуштум. Ва жибол куллеси оромгоҳим бўлди ва гоҳ сахро этоги паноҳим бўлди. Ва гоҳ ғурбатда алил ва ғариб элга залил бўлдум. Гоҳ бу шиддатлардин азми ватан қилдим. Ва гоҳ азизлар хизматидин ўзумни баҳраманд ва сўзумни дилписанд ва аржуманд топтим.

Рубоий:

*Гардун гаҳ манга жафои дунлуқ қилди,
Бахтим киби ҳар ишта забунлуқ қилди,*

*Гаҳ ком сари раҳнамунлуқ қилди,
Алқисса: баса буқаламунлуқ қилди.*

Аммо шуғл ва комронлиқ чоғида ва кўнгул мулки халқ хужуми булғоғида ва гоҳ аморат маснадида ўлтурдум ва ҳукм ва ҳукумат маҳкамасида додхоҳ сўрдум ва гоҳ подшоҳ наёбатида тараққуб туздум ва наззорагар элга ўзумни комрон кўргуздум. Ва гоҳ макрумат айвонини макон қилдим ва акобир ва ашрофни таъзим юзидин меҳмон қилдим. Ва гоҳ нишот боғида базм тарҳи солдим ва соқий ва мутриб базму симоидин баҳра олдим. Ва гоҳ салотни муҳолафатларида ароға кирдим ва мунозаатларин мувофақатға қарор бердим. Гоҳ ҳарб маъракасиға ўзумни солдим, ва жаҳл ва нодонлиқ туҳматин бўйнымга олдим. Ва гоҳ хайрот аҳлиға ўзумни қоттим ва ҳар навъ хайр буқъалари тузаттим, андоққи, саъйимдин работлар бўлди ва андин мусофирларға нишотлар бўлди.

Байт:

*Димоғима тушубон кўп тасаввуру пиндор,
Ўзумни жоҳу улуғлуққа айладим изҳор.*

Бу муқаддимотдин мақсад буким, ҳар кўй ва кўчада югурубмен ва олам аҳлидин ҳар навъ элга ўзумни еткурубмен ва яхши-ёмоннинг афъолин билибмен ва ямону яхши хислатларин тажриба қилибмен. Хайр ва шаръдин нўш ва ниш кўксумга этибдур ва лаим ва карим заҳм ва марҳамин кўнглум дарк этибдур. Ва замон аҳлидин баёзи асҳоб ва даврон хайлидин баъзи аҳбобки, бу ҳоллардин хабарсиз ва кўнгуллари бу хайр ва шаррдин асарсиздур.

Қитъа:

Не билгай ул кишиким, шаҳду майни тотмайдур

Ки, васлу ҳажр киби ул чучук дурур, бу ачиғ.

Билур залил мусофирки, пўя айларда,

Қуму тўзонг юмшоғ, тоғу хорадур қатиғ.

Бу навъ асҳоб ва аҳбобға интибоҳ қилмоқ ва аларни бу навъ ҳолатдин огоҳ қилмоқ вожиб кўрундикки, ҳар тоифа хисолидин вуқуфлари ва ҳар табақа аҳволидин шуурлари бўлганки, муносиб эл хизматиға шитоб қилғайлар ва номуносиб эл суҳбатидин ижтиноб вожиб билгайлар ва бори эл била махфий розларин сўзлашгайлар ва шаётин ва инс макру фирибдин бозий емагайлар. Ва ҳар навъ эл суҳбат ва хусусиятики, аларга ҳавас бўлғай, бу фақирнинг тажрибаси аларға бас бўлғай.

Чун бу мақолатнинг қулубға маҳбублуғи маълум бўлди, анга «Маҳбуб ул-қулуб» от қўюлди. Ва бу битилган фавоиднинг кайфияти чун билилди, ани уч қисм қилинди.

Аввалғи қисм: соир ун-носнинг афъол ва аҳволининг кайфияти¹⁴.

Иккинчи қисм: ҳамида афъол ва замима хисол хосияти¹⁵.

Учинчи қисм: мутафарриқа фавоид ва амсол сурати¹⁶.

Умид улким, ўқуғувчилар диққат ва эътибор кўзи била назар

солғайлар ва ҳар қайси ўз фаҳму идроклариға кўра баҳра олғайлар, битгучига ҳам бир дуо била баҳра еткургайлар ва руҳини ул дуо футуҳи била севундургайлар.

Аввалги қисм

ХАЛОЙИҚ АҲВОЛ ВА АФЪОЛ ВА АҚВОЛИНИНГ КАЙФИЯТИ

Ул қирқ фаслдур

Биринчи фасл

ОДИЛ САЛОТИН ЗИКРИДА

Одилу оқил подшоҳ ибодуллоҳға зиллуллоҳ. Хилофат мулки анинг фармонида «инни жоилун фил арз халифа»¹нинг шаънида. Буким одил подшоҳ таърифдин бийикроқ эрур «валадат физзамон ас-султон ул-одил²» андин хабар берур. Улки анинг зоти била мубоҳидур хожаи кавнайн³ дебдурким, «адли соат хабара мин ибодат ул-сақлин»⁴.

Одил подшоҳ ҳақдин халойиққа раҳматдур ва мамоликка мужиби амният ва рафоҳият. Қуёш била абри баҳордек қора туфроғдин гуллар очар ва мулк аҳли бошиға олтун била дурлар сочар. Фуқаро ва нотавонлар анинг рифқ ва мадоросидин осуда, залама ва авонлар анинг тиғи сиёсатидин фарсуда. Ҳиросатидин кўю кўзи бўри хавфидин эмин ва сиёсатидин мусофир кўнгли қароқчи ваҳмидин мутмаин. Рифъатидин ҳар мактабда атфол ғавғоси ва мухофазатидин зуафо ҳаммомида аларнинг алолоси, ҳайбатидин йўллар қароқчидин холи ва қўллар тўла улус моли ва забтидин амалдорлар қалами синуқ ва ситамкорлар алами йикуқ. Жиддидин масожид жамоат аҳлидин мамлу ва мадорис баҳс ва жадал хайлидин ғулув. Қисоси тиғидин ўғри илги эл молидин

кўтоҳ, интиқоми биймидин қотиъ тариқ ҳоли адам биёбонида табоҳ. Туннинг кўпи дўконларда савдо учун шамъ ва авбош кўча гаштидин кўнгуллари жамъ. Шомдин то саҳар хонақоҳлар эшиги очуқ ва хилватлар ибодат нуридин ёруқ. Шаҳрда қўйлар посбони ул, ёзида қўйлар шубони ул. Раийятға саро ва боғ андин маъмур ва сипоҳиға ком ва фароғ андин мавфур.

Андин кечалар атрок зуафоси иши ўрғуштак ва атфол варзиши оқ сўнгах. Ажузлар чарх уни мадди била анинг дуосиға нағмасоз ва канизаклар момуқ сабамоқ уни била анинг олқишиға нағмапардоз. Фуқаро иши анга ҳам дуо ва ҳам нозиш, анинг даъби фуқароға ҳам сахо ва ҳам навозиш.

Очлар ғизоси базл ва атоси хонидин, яланғочлар либоси хизонаи лутф ва эҳсонидин. Мулк боғин маъмур қилурға абри сероб ва мулк аҳли кўзин ёрутурға меҳри жаҳонтоб. Ўзга мулкнинг раоё ва халқи анинг орзусида ва яна кишвар мазлумлари анинг адли дуоси гуфтигўсида. Яхши отиға уламо иши расоил тартиби ва яхши сифотиға шуаро варзиши қасойид таркиби, муғаннийлар иштиғоли саноси учун суруд тузмак ва мусаннифлар мақоли дуоси оҳангида нағма кўргузмак. Халқ ризосидин ҳақ ризосиға толиб ва додхоҳ сўрарда сўруғ куни ваҳми кўнглиға ғолиб.

Маснавий:

*Улус подшоҳию дарвешваш,
Анга шоҳлиқдин келиб фақр хаш,*

*Жаҳондорларға сипеҳр интибоҳ,
Валий аҳли фақр олида хоқи роҳ,*

*Жаҳон мулки олинда хошокча,
Вале бир кўнгул мулқи афлокча.*

Бори бенаволар навосози ул,

Ҳамул навъким, Шоҳ Абулғози⁵ ул,

*Келиб айни инсону инсони айн,
Жаҳон вориси Шоҳ Султон Ҳусайн*

*Ки, то бўлса гардунға давворлиқ,
Анга боқий ўлсун жаҳондорлиқ,*

*Халойиққа бу шаҳдин ўлсун нишот,
Даме бўлмасун холи андин бисот.*

Иккинчи фасл

ИСЛОМПАНОҲ БЕКЛАР ЗИКРИДА

Мундоқ шоҳга мусулмон бек набий хизматида тўрт ёрдин биридек. Номуродларнинг паноҳи ва подшоҳнинг давлатхоҳи. Шоҳга дунёда чин сўз дегувчи ва анинг охирати ғамин егувчи. Ёмонлар андин ҳаросон ва яхшилар душворлиғи осон. Эл моли тамаъи кўнглида нобуд ва аёли хаёли замирида номавжуд. Муроди раоё амнияти ва мақсуди бароё жамъияти. Ул мусулмонларга ризоғўй ва мусулмонлар анга дуогўй. Ўзининг зоти тузук ва саъйи шоҳ эшигида тузуклук.

Шоҳ эшиги мундоқ бекдин холи бўлмасун ва давлатнинг андин ўзга интиқоли бўлмасун.

Учинчи фасл

НОМУНОСИБ НОИБЛАР ЗИКРИДА

Ёлғончи худнамо ноиб нисбати мусалламаи каззоб миллати, нубувват туҳматин ўзига солғон ва Жаброил⁶ ваҳйдин дегони

бори ёлғон. Мунга ҳам шох хусусияти изҳори ғайри воқеъ ёлғон бори. Ёлғон ҳукм еткурурига боис тамаъи шум ва ўтрук парвона еткурурига сабаб ҳирси мазлум. Нима олурда ёлғон анга чин ўрниға ва мусулмонларға нуқсон анга дин ўрниға, ёлғон борида анга чин демаки маҳол ва ришват олурда ўзга сўз деб, аммо кўнглида ўзга хаёл. Мундоқ ноибки, бир бўлмаған феълию қавли, шох эшигидин гум бўлғони авли.

Тўртинчи фасл

ЗОЛИМ ВА ЖОҲИЛ ВА ФОСИҚ ПОДШОҲЛАР ЗИКРИДА

Одил подшоҳ кўзгу ва бу анинг учасидур. Ул ёруқ, субҳ, бу анинг қоронғу кечасидур. Зулм анинг кўнглиға марғуб ва фисқ анинг хотирига маҳбуб. Мулк бузуғлиғидин замирига жамъият ва улус паришонлиғидин хотириға амният. Ободлар анинг зулмидин вайрона, кабутар тоқчалари бойқушға ошиёна. Бода сели чун базмида тўғён қилиб, ул сел мулк маъмураларин вайрон қилиб. Сувчи хонасиға фарш масжид равоқи тўкулгонидин ва кўплари бошиға хишт меҳроб тоқи ерулгонидин. Агар қон тўкмак анга пеша, кимки жони бор анга андеша. Агар шурбға машъуф - кўй ва қўча мусулмонларға махуф. Агар фосиқ бўлса ва бад, афъол - эл ирзи ва аёлиға андин бийму накол. Ва ситезарўй бўлса ва худрой мушфиқ Навоий жониға вой!

Ўз ношойисти ўз олида хўб ва эл маъқули анга мардуд ва маъюб. Кўп хизмат оз саҳв била олида нобуд ва кўп ҳақ ва рост оз хато била илайида номавжуд. Хато ройи ўнг келмаса, дахлсизларга ширкат, балки нақиз тутқонларға зиёда туҳмат. Носавоб хаёли туз чиқмаса, ширкати йўқларға итоб ва балки хабари йўқларға арода азоб. Ҳаёт суйин оғу деса, мусаллам тутмоғон гунаҳкор ва қуёш нурин қоронғу деса, таҳсин қилмоғон тийра рўзгор.

Ўз жонибидин қатранинг дарёча ҳурмати ва зарранинг

байзача қиймати. Эл тарафидин моли олам бир қора пулдин кам ва фидо қилгон жони азиз, онча йўқким, бир пашиз. Қора қузғунни оқ туйғун деса, қозни яхши олур демаган муқассир. Ёруқ кунни тийра тун деса, суҳо кўрунадур демаган мудбир.

Чин дер элга - жон хатари, хайрға далолат қилғувчиға ўлум зарари. Ҳақ анинг қошида ботил, хирадманд анинг ақидасида жоҳил.

Элдин кўнглида кийнаси - махфий хазинасининг дафинаси. Қатл учун жон бермак шиори, эл молу жониға қасд - шикори.

Бу ёмон подшоҳки, бўлғай вазири ҳам ёмон, андоқки, Фиръавн наёбатида Ҳомон⁷.

Байт:

*Уйлаким шоҳ морға бўлғай мумид ҳам жаъфарий,
Ё вабойи халққа тоун ҳам ўлғай бир сари.*

Тенгри мундоқ балоларни адам чоҳидин вужуд тахтгоҳиға келтурмасун ва йўқлуқ зиндонидин борлиғ шаҳристонига еткурмасун.

Бешинчи фасл

ВУЗАРО ЗИКРИДА

Вазир визрдин муштақдур ва бу феъл анинг зотиға аҳақ ва аляқдур. Бу ишни писандида қилгон Осаф⁸ эрмишким, нигини нақши «қад раҳималлоҳу ман ин-сафа»⁹ эрмиш. Ҳамоноки, Осаф борди, инсофин олиб борди ва инсоф гавҳарин бу ноинсофлар орасидин чиқорди. Киши агарчи ўзин елдек ҳар ён солғай, Осафни бу хокдонда қайда топа олғай. Даҳр элида бировки Осаф ниҳоддур, билгайким, Сулаймон тахти барбоддур.

Бу золимлар - мулкни барбод бергувчилардур ва мулк аҳли

йиғиштурғонларин битиргувчилардур. Авло улким, булар зикрида киши хома сурмаган ва бу хомадек қора юзлуклар отин қалам тилига келтурмагай. Заҳр бериб бемор ўлтургувчи табиб, буларнинг ҳолиға мушобехдур ва қариб.

Бу икки хайлдин ҳар бири бир афъи, шоҳға вожибдур буларнинг дафъи. Булар, жумласи чиёнлар, халойиққа еткурур зиёнлар. Килклари нўғи ақраб ниши, раият жонига ул ниш ташвиши. Неча бу ниш мазлумларға санчилғай, умид улки, бошлари ажал тоши била янчилғай.

Маснавий:

Булардин гар аъло гар адно дурур

Ким, андин халойиққа изо дурур.

Шаҳ ўлтурмас авлодур ул элни бот

Ки, дебдур набий «иқтилсо алмуъзият»¹⁰

Олтинчи фасл

НОҚОБИЛ САДРЛАР ЗИКРИДА

Бедиёнат судур бидъати саййиадур било-зарур. Бу нокас агар омийдур фиску фужур анинг комидур. Мажлисиде нағманавозлиқ илм ва тақво азосиға - навҳасозлиқ. Уламо келтурган гулоб шишаларики холи қолиб, бода солурға ани мулозимлари олиб. Бу келтурган набот газак учун ушалиб, вазифа важҳлари ўзга асбоб учун сайғолиб Бадкирдор анда ғалаба ва пойкор анда талаба. Навкарларига ош хонақоҳ ротибасидин ва чухраларига маош шайх ва мударрис вазифасидин. Базмиға май келтургали муҳтасиб рози ва майға бодаполо риши қози, кишварки, анда маноҳий мундоқ беҳисоб бўлғай, ислом ва шариатға не иззат ва не ҳисоб бўлғай.

Садр керак уламоға дастёр бўлса ва машойихқа коргузор ва

хизматкор ва содотға мумид ва фуқаро хизматида мужид. Зулм риштасин узгувчи ва авқоф бузуғин тузгувчи ва зироат касратида саъй кўргузгувчи.

Маснавий:

*Йўқ улким фосоқу хаммору зукка
Ки, бузғай гарчи бўлғай хожа дукка.
Рикоби нақши кимсонлиғ саросар
Тўнида ортиқ ондин зебу зевар.*

Қитъа:

*Кераки бошиға кўйса алоқалик дастор,
Яна ридо ҳам анинг эғнида маволийдек.*

*Йўқ улки, маркаби бўйниға боғлаб осса кўтос,
Осилғай ўзининг ўз бўғзидин сақолидек.*

Еттинчи фасл

ФОСИҚ ВА БАДМАОШ, БАҲОДИРЛИҚ ЛОФИН УРҒОНЛАР ЗИКРИДА

Шоҳ эшигида ёрмоқни зоеъ қилғувчи жамоатким, алардин не тенгриға тоатдур ва не шаҳға итоат.

Тариқлари - худнамолиқ ва расмлари - худоролиқ. Ишлари - мастлиғ, варзишлари - худпарастлиғ. Чин демаклари лоф, маънили сўзлари газоф. Журъакашлик - динлари ва кофирвашлик - ойнлари. Кўнгуллари тўбичоқ секретурдин ором топмоқ ва сўзлари бош яланг юзга чопмоқ Базмда даъволари Хотамлиқ¹¹, размда талошлари Рустамлиқ¹². Ўтағаларидин насри тойирға рам, найзаларидин симоки ромих юзи дарҳам.

Таврларидин ошуфтароқ аларға дастор ва дастор алоқасидин учаларида озор.

Мулк душмани дафъи шуҳратлари, шоҳга мулк асар миннатлари. Бу даъво бошиға етгунча нечасини май ўлтуруб, нечасини ўзга фисқ дўзахга еткуруб. Юздин бирики маъракаға етиб, йўртоқ чопиш билан ўзин зоеъ этиб. Мубориз афганликлари ўз ҳолиға, сафшиканликлари ўз ясолиға. Бу навъ баҳодир ҳеч маъракада бўлмасун ва ҳеч саф бузарда анинг қони тўкулмасин. Шоҳға сипоҳ-дарвишлар дуосидур - фуқаро ҳиммати ва тенгри ризосидур. Шоҳким, анга ҳақ инояти сипоҳ бўлғай, ливосининг зийнати наср мин Оллоҳ бўлғай. Шоҳға то давлат бор -душман эрур хор ва хоксор. Давлатга еткурғувчи тенгри, ҳам олғувчи, ҳам берғувчи тенгри. Ул берса, киши ола олмас, ул еткурса, киши йироқ сола олмас. Шоҳки, ҳақ амрин бажо келтурғай, бу давлат кўп хавфларға ражо еткурғай.

Қитъа:

*Шаҳеки, сидқи анинг тенгри бирла туз бўлғай,
Не ғам адувси анинг бир йўқ эрса юз бўлғай.
Кишига тенгри берур фатҳ йўққи, хайлу сипоҳ,
Пас эътимод анга айламас не сўз бўлғай.*

Байт:

*Черик бўлса ва бўлмаса бахтиёр,
Сипаҳға адув хайлинннг ҳукми бор.*

Секкизинчи фасл

ЯСОВУЛ ГУРУҲИ ЗИКРИДА

Ясовул, бир мазлум иши кейинча борғай ва ул мазлумни

золимдин қутқорғай. Агар музд тиламаги мақдурдин ортуқроқдур, ул золимга улуғроқ ўртоқдур. Агар саъйиға яраша олур хаёли бўлғай, ота мероси ва она сутидек ҳалоли бўлғай. Ва агар тамаъи ҳаққ ус-саъйидин камдур, эрлик ва мурувват анга мусалламдур. Ва агар саъй қилғай ва олмағай, муздким анга ҳақдур, ани деса бўлғайким, валийи мутлақдур.

Кўп эранлар бу ишни шиор этибдурлар ва бу сулук била мақосидға етибдурлар.

Маснавий:

*Авлиёуллоҳки, ҳар сурадда бор,
Баъзи этмиш бу равишни ихтиёр,
Чун эрурлар қуббалар ичра ниҳон,
Ҳақдин ўзга кимсага эрмас аён.*

Тўққузинчи фасл

ЯСОҒЛИҚ ВА ҚОРА ЧЕРИК ЗИКРИДА

Ясоғлиқ деган қора черик, яъжуж ва маъжуж хайлиға шерик. Эмгакдин аларға ором йўқ, ясоқ тортардин бир нафас ком йўқ. Ишлари талай олғонни таламоқ, ёт юртда чугурткадек сабза ва яфроғни яламоқ.

Инсонлиқ била алар орасида мубоянат, мусулмонлиқ била алар ўртасида мунозаат. Фаҳму идрокдин алар зоти орий, ақлу инсофсиз биззот бори. Қаёнғаким юзландилар, аларға ёнмоқ йўқ, кеча ва кундуз тағофул уйқусидин уйғонмоқ йўқ. Исиф ва совуқ танларига тафовут қилмай, очлиғ ва яланғочлиқ зарарини жисмлари билмай. Одамийсизлиқда махлуқотдин мумтоз, ҳайвонлиқлари кўпу мардумлиқлари оз.

Рубоий:

*Ул қавмдин аъжуба халойиқ бўлмас
Ким, меъдалари ҳаром ердин тўлмас.
Ўлгунча бало чекиб эрурлар мавжуд,
Чин бўлди бу даъвоки, ясоғлиқ ўлмас.*

Турфа буким, чун ҳақнинг ҳар навъ элга инояти пинҳони бор, булар орасида ҳам яшурун эранларнинг имкони бор. Ўрду бозори ўзин ясоғлиққа қотғувчи, ўнгай ҳам улуш олмай оғир сотғувчи. Черик улушидин ҳар бор алар шаталхор, андоққим мулк аҳлидин амалдор.

Байт:

*Сипоҳий молин ул хайли табоҳи,
Туну кун муфт олиб хоҳи нахоҳи.*

Мумкин йўққим, одамизод аларға сазо бергай, магар тенгри аларға бало бирла жазо бергай.

Ўнунчи фасл

ШОҲ УЛУСИ ЎЗИГА МУШОБИҲ БЎЛУР ЗИКРИДА

Шоҳға ҳар кимки, мулозим ва тобиъ бўлғай, иши ва таври шоҳ ишиға мушобиҳ воқеъ бўлғай. Агар шоҳға адолат шиор, улуси шиорида ҳам адолатдин осор. Агар зулмпеша - элида ҳам зулмидин андиша. Агар ул исломойин, халқ шиори ҳам ислом била дин. Агар ул куфрхисол - элга доғи куфр тарийқи афъол. Ҳукамо шоҳни дебдурлар: дарёи заххор ва қавму хайлин дарё теграсидағи анҳор. Дарё суйиға не кайфият ва не хосият, анҳорға ҳам ул кайфият ва хосият. Ул аччиғ - бу аччиғ; ул чучук - бу чучук; ул тийра - бу тийра; ул сузук - бу сузук.

Маснавий:

*Ариғларки, ул баҳрдин айрилу,
Биликлик аларнинг суйин ҳам билур,
Чу бирдур сув дарё била наҳр аро,
Эмас таъмида ҳожати можаро.*

Ўн биринчи фасл

ШАЙХ УЛ-ИСЛОМ ЗИКРИДА

Шайх ул-ислом мусулмонлар пешвосидин иборатдур ва ислом муқтадосида ишоратдур. Мундоқ киши олиме керак исломпаноҳ ва орифе керак муқарраби даргоҳ, хирадманди шариатшиор ва фақрға хурсанд ва тариқатосор. Яхши-ямон шафқати файзи ом ва улуғ-кичикка иршоди нафъи молокалом. Коми бўлғай шаръ қонуниға росих ва барча мубтадеълар бидъятиға носих. Ангаким, бу навъ бўлғай ойини ислом шайх ул-ислом деса бўлулр вассалом.

Байт:

*Мундин ўлди муқарраби борий,
Шайх ул-ислом пири Ансорий.*

Ўн иккинчи фасл

ҚУЗОТ ЗИКРИДА

Қози ислом биносиға аркондур ва мусулмонлар хайр ва шарриға нофизи фармондур.

Улуми диниядин кўнгли мулки маъмур керак ва яқиний фаросатдин хотири жамъияти бефутур. Майли шахсий замири кишваридин мутаворий ва мудоҳана таррори мулояматидин соф кўнгли орий. Маҳкамаси махзани улуму шаръия ва ҳукм қилурида ошною бегона анга алас-савия¹³. Илму тақвосидин кўнгулларда шукуҳ ва диққат, фаросатидин бедиёнатлар кўнглида андуҳ. Кўнгли Каломуллоҳ аҳкомидин қавий ва ҳукмида муқтадо аҳодиси мустафавий.

Шаръий ҳийлалар гириҳидин кўнгли очуқ, фуқаҳо тазвирлари тийралигидин замири ёруқ. Ришвахўр муфтилар - қошида манкуб ва ҳийлакор вакиллар - олида маъюб.

Омий қозики май ичкай - ўлтургулукдур ва дўзах ўтига етмасдин бурун куйдургулукдур.

Қозийи ришвахўр-ислом ҳисориға рахнагар. Улки ришват бериб қазо ола олғай, ришват олиб ҳам шаръни буза олғай. Қозий керакким, жодаи шаръдин қадам чиқармағай ва сироти мустақимдин ташқари бормағай. Мустақим хат ҳар қаёнким, майл қилди эгри бўлди. Соз торидекким, эътидолдин тажовуз қилди, тузуки бузулди. Улки ҳукми эл моли ва жониға жорий бўлғай, керакким, даъби муқмир шиори бўлғай. Аёғиким, сироти мустақимдин тойилди ва ял чоҳи тубин мақом қилди. Бу ишни ўзи қилурмен деган бебоку козиб, козиби бебокка пайғамбар шаръи ҳокимлиғиға не муносиб.

Қитъа:

*Мухбири содиқ шаҳеким қилди дину шаръни,
Бори адён носеҳи андоққи, мумкин эрди туз.
Козиб ул йўлни нечук тузгайқи, бир каззоб ҳам,
Қилди кўп даъво, вали қўйди жаҳаннам сори юз.*

Ўн учунчи фасл

МУФТИЙИ ФАҚИҲЛАР ЗИКРИДА

Муфтийи фақиҳе керак мутадаийин ва олиме керак мўъмин, ислом илмида моҳир ва диёнат нури жабинида зоҳир. Майлдин кўнгли беқусур ва ҳийладин замири бефутур. Қалами ривоётда содиқ, рақами мужтаҳид сўзи била мувофик; йўқки фосиқе бўлғай майхор ва жоҳиле бўлғай бадкирдор ва ғаддор. Бир дирам учун юз ҳақни ноҳақ этгувчи ва оз карам учун кўп «ло»ни «наам»¹⁴ битгувчи. Бир сабат узум учун бир боғни куйдурмақдин ғами йўқ ва бир ботмон буғдой учун хирмонни совурмоқдин алами йўқ. Муфтиеки, ҳийла била фатво тузар қалами нўғи била шариат юзин бузар. Музд учун сийм олибки, молиға қотар динини дунёға сотар. Мундоқ муфти одабийкуш табибдур, бирига ислом қатли, бирига мусулмонлар қатли насибдур.

Рубоий:

*Муфтиким, ишига музд олиб қилса рақам,
Музд ортуқ эса, майл керак қилғай кам,
Фатвода чу бўлди музд учун «ло» ву «наам».
Қилмоқ керак ул қаламзаи илгини қалам.*

Ўн тўртинчи фасл

МУДАРРИСЛАР ЗИКРИДА

Мударриснинг керакки, ғарази мансаб бўлмаса ва билмас илми айтурға муртакиб бўлмаса ва худномолиғ учун дарс ҳавзасин тузмаса ва худситонлиғ учун такаллум ва ғавғо кўргузмаса. Жаҳлдин дастори улув ва алоқаси узун бўлмаса ва мубоҳат учун мадраса айвони боши анга ўрун бўлмаса. Диний улум билса ва яқиний масоил таълим қилса. Бебокликлардин ҳаросон ва нопокликлардин гурезон бўлса, йўқки ўзин олим

билгай неча мажхулға анвои фисқни мубоҳ, балки ҳалол қилгай, қилмас ишларни қилмоқ андин маълум бўлгай ва қилур ишлар тарки андин қоида ва русум бўлгай. Бу мударрис эмасдурким, мубтадеъдур ва мундоқ киши суҳбати ислом мумтанеъдур.

Олим керакким, мутаққий бўлса ва огоҳ ва айтурға қола Аллоҳ, қола Расуллоҳ.

Қитъа:

*Ҳар не айтур бўлса Худову Расулдин
Андин сўнг ўлса мужтаҳиду авлиё сўзи.
Андин киши не ким эшитур ва ёки ўрганур бўлса,
Худо сўзи йўқ эса, Мустафо сўзи.*

Ўн бешинчи фасл

АТИББО ЗИКРИДА

Табибға ўз фанида ҳазоқат керак ва беморлар ҳолиға шафқат ва марҳамат керак. Ва нафси тибға табъи мулойим ва ҳукамо қавлиға пайрав ва мулозим. Сўзида рифқу дилжўйлуқ ва ўзида озарму хушхўйлуқ.

Ҳозиқ табибки шафқати бўлгай - Инсои Рухуллоҳға¹⁵ нисбати бўлгай. Исо иши чиққон жонни танға кивурмак дуо била, мунунг тандин чиқадурғон жонға монеъ бўлмоқ даво била.

Мундоқ табибнинг юзи мариз кўнглига маҳбубдур ва сўзи бемор жониға марғубдур. Дами алилларға даво ва қадами хасталарға шифо. Хизри нажот анинг талъати ва оби ҳаёт анинг шарбати.

Агар фанида моҳир бўлса, аммо бадхўй ва бепарво ва дуруштгўй, маризга, агарчи, бир жонибдин илож еткурур, аммо неча жонибдин тағйири мижоз еткурур ва лекин омий табибким, эрур шогирди жаллод, ул тиғ била, бу заҳр била қилғувчи бедод.

Ул мундин яхшироқдур. Беиштибоҳким, анинг қатили гунаҳкордур ва мунунг - бегунаҳки, ҳеч гунаҳкор, анга залил бўлмасун ва ҳеч бегунаҳ мунга алил бўлмасун.

Байт:

*Ҳозиқ табиби хушгўй тан ранжиға шифодур,
Омийю тунду бадхўй эл жониға балодур.*

Ўн олтинчи фасл

НАЗМ ГУЛИСТОНИНING ХУШНАҒМА ҚУШЛАРИ ЗИКРИДА

Ул неча табақадур: аввалғи жамоат-нуқуди кунузи маърифати илоҳийдин ғанийлар ва халқ таърифидин мустағнийлардур. Ишлари маоний хазоинидин маърифат жавҳарин термак ва эл файзи учун вазн силкида назм термак. Назм адоси бағоят аржуманд ва бениҳоят шариф ва дилписанд ўлдуғи учун оёти каломда нозил бор ва ҳадиси муъжиз низомда тилаган топар, чун маал - қасд¹⁶ эмас, эл ҳурмати жиҳатидин ани шеър демас.

Аммо бу азиз қавмнинг пешво ва муқтадоси ва бу шариф хайлнинг сардафтар ва сархайли валоят баҳрининг гавҳари ва каромат авжи мунир ахтари Амир ул-мўмин Али¹⁷ (рази аллоху анху ва каримуллоху ва важху)¹⁸ дурким, назм девонлари мавжуддур ва анда асрор ва нукат номаъдуд.

Бу мазҳари ажойибқа гуруҳеким тобеъдур, баъзини арз қилолики, кимлар воқеъдур; форсий иборатда ул жумладин, нозими жавоҳири асрор Шайх Фаридуддин Аттордур¹⁹. Яна қойили «Маснавийи маънавий», ғаввоси баҳри яқин Мавлоно Жалолуддин, яъни Мавлавий Румийдурки²⁰, мақсадлари назмдин асрори илоҳий адоси ва маърифати номутаноҳий имлосидин ўзга йўқтур.

Яна ҳам авлиёи огоҳ ва машойих ва аҳдуллоҳ борким, буларға татаббуъ қилибдурлар ва булар каломи адосин ва ҳақойиқи маъносин мустаҳсан билибдурлар. Бу хайлдур ҳақиқат тариқининг суханвари, балки кимиёғари ва кибрити аҳмари.

Яна бир жамоатдурларким, ҳақиқат асрориға мажоз тариқин аҳсул қилибдурлар ва каломлари бу услубда марбут этибдурлар. Андоққи, маоний аҳлининг нуктапардозии Шайх Муслиҳуддин Саъдий Шерозий²¹ ва ишқ аҳли гуруҳининг покбози ва покрави Амир Хусрав Деҳлавий²², ва тасаввуф ва диққат мушкилотннинг гириҳкушойи Шайх" Заҳируддин Санойи²³ ва фарида аҳли яқин. Шайх Авҳадуддин²⁴ ва маоний адосиға Ҳофиз Шамсуддин Муҳаммад ул-Ҳофиз²⁵.

Яна жамъе бордурларки, мажоз тариқи адоси алар назмиға ғолиб ва алар бу шевага кўпрак роғибдурлар. Андоққим, Камол Исфаҳоний²⁶ ва Хоқоний Шервоний²⁷ ва Хожуйи Кирмоний²⁸ ва Мавлоно Жалолуддин²⁹ ва Хожа Камол³⁰ ва Анварий³¹ ва Заҳир³², ва Абдулвосиъ³³ ва Асир³⁴ ва Салмон Соважий³⁵ ва Носир Бухорий³⁶ ва Котибий Нишопурий³⁷ ва Шоҳий Сабзаворий³⁸.

Яна ҳақиқат ва мажоз тарийқида комил ва илми икаласи тариқида вофий ва шомил, назм аҳлининг муқтадо ва имоми ҳазрати шайхулислом Мавлоно нур ул миллати ва-а-дин Абдурахмон ал-Жомий (наввараллоҳу марқадаху ва қуддиси сирраҳу)³⁹ дурким, аввалғи табақа равиши ва каломида ҳам шарифмақол ва сўнгғи табақанинг ҳам адоси латойифида соҳибкамолдурким, оламда завқу ҳол аҳли булар латойифи била масрурдурлар ва булар маорифи била ҳузур қилурлар.

Яна адно табақаси жамоатедурларким, назм фақат била кўнгуллар хушнуд ва хурсанд ва розию баҳраманддурлар. Ва юз машаққат била бир байтким боғлаштурғайлар, даъво овозасин етти фалақдин ошурғайлар. Сўзларида не ҳақойиқ ва маориф нўшидин ҳаловат ва назмларида не шавқ ва ишқ ўтидин ҳарорат. Не шоирона таркиблари аҳсан ва не ошиқона сўзу дардлари шуълаафган. Баъзидин агар гоҳи бирар яхши байт воқеъ бўлур, аммо ўн онча ямон даъво зоҳир бўлурки, у ҳам зоеъ бўлур.

Агар бири бир нозук маънида писандида печ қилур, аммо ўн онча нописанд даъво била ани ҳам ҳеч қилур. Гўё ўзларига ақидада мувофиқдурлар ва сўзларига эътиқодда муттафиқ. Турфароқ буким, ҳар бирининг сўзида маъно озроқ ва ўзида даъво кўпроқ (наузу биллоҳи мин шурури анфусино ва мин сайёти аъмолино)⁴⁰.

Рубоий:

*Аълоларидур нединки дерсен аъло,
Аднолари ҳам барча данидин адно.
Авсатлариким, ҳеч нимага ярамас,
Билким, нафас урмамоқ алардин авло.*

Ўн еттинчи фасл

КОТИБЛАР ЗИКРИДА

Котиб шуаро сўзининг варақнигоридур ва сўз махзанининг хазонадори. Хозин хунари амонат бўлур ва тасарруфи хиёнат бўлур.

Аминки, хиёнатға мансуб бўлғай ва ўз хунарида маъюб бўлғай, андоқнинг илги қатъи хўб бўлғай. Яхши хат ва нуқтадин сафҳаға жамол, андоқки, яхши юз сафҳасиға хатту хол. Хушнавис котиб сўзга оройиш берур ва сўзлагувчига осойиш еткарур. Роқимки, рақами ростдур, ростлар кўнглига қабулияти бехост. Муҳаррирки, таҳрири туз писандидадур, агар бир байт битир, агар юз. Агар хат сурати нохушдур маъни хайли андин мушаввашдур.

Хушнавис ҳамким, саҳви кўп бўлғай илги фалаж иллатиға жўб бўлғай. Улки, бежо нуқта била «ҳабиб»ни «ҳабис» қилғай ва «муҳаббат»ни «меҳнат» - анингдек ҳабиси меҳнатзадаға юз лаънат. Ямон хатға ғалати беҳисоб, қаррийи масхара соқолиға

хизоб. Ул хатни қирқиб мабразға ташлағоли яхши ва иясини молики дўзах жаҳаннамға бошлағоли.

Маҳбубдин мактубким, ҳам хати хўб бўлғай ва ҳам мазмуни хўбжонға улдур марғуб ва кўнгулға улдур матлуб. Хати ямон ҳам бўлса ямон эмас, муҳиб маҳбуб хатини ямон демас.

Ямон котиб манзили қаламдонидек чоҳ аро бўлсун, қаламидек боши яро ва юзи қаро бўлсун.

Байт:

*Қайси бир котибки, ул сўзга қалам сургай хилоф,
Ул қаро юзлук боши бўлсун қалам янглиғ шикоф.*

Ўн саккизинчи фасл

ДАБИРИСТОН АҲЛИ ЗИКРИДА

Мактабдор беғуноҳ маъсумларға жафокор. Атфол азобиға роғиб ва алар таъдибиға муртакиб. Зоти бемадоро, димоғи пўлод ва кўнгли хоро. Ғазабдин қошида чин, гунаҳсизлар била ойини хашу кин. Кўпрагида табъ ғилзати ва тамаъ иллоти падидор ва ақл қиллатиға гирифтор. Аммо тавсани атфол таъбини жафо била ром қилғувчи, ноҳамвор сиғор тавриға сиёсат била андом берғувчи. Агарчи хўйлари дурушлуқда намоёнду, аммо атфол ноҳамворлиғи ислоҳиға ирик суҳонду.

Анинг иши одамдин келмас, қайси одамки, дев қила олмас, ҳар қаттиғ кишини бир тифл муҳофазати ожиз этар, ул бир сурукка илм ва адаб ўргатгай, анга не этар. Онча борким, ул қавмнинг идроку фаҳми оз тушар, андоқ кишига юз мунча машаққат не бушар. Ҳар тақдир била атфолға ҳаққи кўпду, агар подшоҳлиққа етса ва анга қуллуқ қилса хўбду. Шогирд агар шайх улисом, агар қозидур, агар устод андин розидур - тенгри розидур.

Байт:

*Ҳақ йўлида ким сенга бир ҳарф ўқутмиш ранж ила,
Айламак бўлмас адо онинг ҳақин юз ганж ила.*

Ўн тўққузунчи фасл

ИМОМЛАР ЗИКРИДА

Имомат қилғувчи ўз қироатининг шефтасидур ва ўз намозининг фирефтасидур. Кишилиқдин хаёлида тасаввурлар ва яхшилиқдин замирида такаббурлар. Ўз намозин мақбул тахайюл қилғон жамоат намози қабулиятини ҳам такаффул қилғон. Бийик қироати маҳзи раънолиқ ва аноният жамоатдин илгари чиқмағай айни расволиқ ва нафсоният хаёли халққа пешволиқ ва тасаввури элга муқтадолиқ. Намозға имомат комил имом ишидур ва ўзни мундоқ тасаввуф қилғон жоҳил ва нотамом кишидур. Имомат муносибдур пирдин мурид хайлиға тафҳим учун ё муаллимдин суруки тифли норасидаға таълим учун ё олимдин жуҳҳолға шафқат учун, ё комилдн танобеъ ва иёлға тарбият учун. Одоби ибодат. талқиниға камоҳи ва таълими шариат ойиниға нокоҳи нокомдин муносибдур, заруратдин тажвиз қилса бўлур. Аммо вазифа ва улуфа емак ва ўзин муқтадо ва имом демак одамий иши эмас. Ва андоқ кишини одамийлар киши демас.

Қитъа:

*Валоят аҳлига⁴¹ жамъи маломатиға боқ
Ки, халқ кўзидин айлар намозини яширун.*

*Бу турфароқким, намозиди муъжиби нодон,
Тутар имомат учун хайл қибласида ўрун.*

Йигирманчи фасл

МУҚРИЙЛАР ЗИКРИДА

Муаззинеки, ҳақ ибодатиға нидо қилғай, жон анга фидо, агар яхши савт била адо қилғай. Агар поклик ва ниёз бу ишга мулҳақдур, ому хос кўнглига мақбули мутлақдур. Бу нидо ёмонларни фисқ кунжидин масжид сори бошқарур андоқки, фусунгар йилонни тарона била тешукдин чиқарур. Агар муқрий лаванддур, бад овозу кулғундидур, лаҳни носоз, бадани вузуъ қайдидин нопок ва хуш вақт риоятидин бебок. Руҳи тоат завқидин беҳабар ва уни савт ул-ҳамирдин анкар. Манъ ва наҳй туфроғин оғзиға урмоқ авло, балки тоқ ё минордин учурмоқ авло.

Рубоий:

*Муқрийки, эрур покрў ва зоҳидваш,
Алхони хуш ва ҳусни адоси дилкаш.
Жон анга фидоки, руҳ этар андин ғаш,
Агар бўлса мунунг акси нафас урмаса хаш.*

Йигирма биринчи фасл

ҲУФФОЗ ЗИКРИДА

Ҳофизғаки, яхши маҳзаж ва адо била тиловат бўлғай, мустамеъларнинг руҳига андин осойиш ва жониға ҳаловат бўлғай. Агар ҳусни савт буларға ёрдур эшиткувчи соҳибҳол бўлса, иши душвордур. Агар бад лаҳжа бўлса ва бад адо сурма анинг ғизоси қилсин худо. Агар фосиқдур, бад маош сурма ҳам ҳайфдур, бўғзиға муносибдур тош. Агар бовужуди бу ҳоллар била кўп

ўқуғай умид улким, оғзи садаф оғзидек ва тили савсан тилидек
куруғай.

Байт:

*Ёрабки, ҳеч базмда ул нағма қилмағай,
Оғзи ғизодин ўзга нимага очилмағай.*

Йигирма иккинчи фасл

МУТРИБ ВА МУҒАННИЙЛАР ЗИКРИДА

Мутриби тарабафзо, муғаннийи ғамзудо - икаласига дарду
ҳол аҳли жон қилурлар фидо.

Улки кўргузгай мулойим таронау нағам, агар эшитгувчининг
ҳаёти нақди анга фидо бўлса не ғам. Кўнгул қуввати-
хушнавоздин, руҳ қути - хушовоздин. Хушхон муғаннийдин дард
аҳлининг ўти тездур, агар малоҳати бўлса, ҳол аҳлиға
рустохездур. Ҳар муғаннийки, дардмандонароқ нағма чекар,
анинг нағмаси захлиқ юракка ковгарроқ тегар. Оташин юзлук
муғаннийки, хилқидин мулойим суруд чиқорғай, ҳол аҳлининг
қуйган бағридин дуд чиқорғай. Мулойим мутрибки, табъ ва фаҳм
анга ёр бўлғай, хусусанки, ҳам айтғай ва чолғай, кўнгул мулкига
не қўзғолонларки солғай.

Сўлук аҳлиға бир махуф ер бу манзилдурким, анда ҳам камол,
ҳам нуқсон ҳосилдур. Солик бу ерда бир муҳлик оҳ била ҳам
мақсудға етубдур ва бир наъраъи жонкоҳ била йиллар
қозғонғони ҳам илгидин кетибдур.

Шиблий⁴² ва Нурий⁴³ (қуддисса сирриҳумо)⁴⁴ самоъда
кеттилар, бу йўл сулуки била мақсуд сарманзилиға еттилар. Басо
аҳлуллоҳки, арғанун унидин дайрға кирди ва дин ва ислом
нақдин муғбачаларға бой берди.

Майхонада кимки майдин ибo қилғай, най уни бир дилкаш

наво била ани расво қилғай. Агар киши май хавосин бошидин чиқорур, ғижжак мадди ноласи била анга ёлборур. Ва танбур пардадағи фитнадин ҳалок этар ва офият пардасин чок этар ва чанг зорлиғ била бўғзин тортар ва уд лисони нағмасининг тарғиби чангидин ҳам ортар. Андаким рубоб бошин ерга қўюб ниёз кўргузгай ва қўбуз қулоқ тутуб айшға тарғиб оҳангни тузгай. Чун қонун ва чағона ноласи қулоққа тушгай ва маҳваши соқий юкунуб, май аёққа тушгай, ул вақт зуҳду тақвоға не эътибор ва хушу хирадға не ихтиёр. Агарчи ишқ фақр аҳлини расво қилурда булардин фароғдур ва лекин ул ўтни ёрутурға най дамидин елу майдин ёғдур. Араб теvasи «худий»⁴⁵ лаҳни била бодия қатъида тез бўлур, булут бухтиси раъд садосидин соиқаангиз. Инсонға маҳзи ғалат хаёлдур ва одамийға бу офатдин қутулмоқлик маҳолдур.

Аммо бу тоифанинг сойири ҳам агарчи тарабойин ва меҳнатзададурлар ва лекин филҳақиқат, лаимсийрат ва гадодурлар. Айтқувчи ва чолғувчи зорлиғ ва ийнамак била олғувчи. То буюрғувчида сила ва инъом бор, алар мулозимдурлар ва хизматгор. То суҳбатда неъмат кўп, аларга барча амру наҳйинг жўб. Чун базмда танаъум оз бўлди, алар иши истиғноу ноз бўлди. Неъмат деган нимаки тамом йўқ бўлди, аларнинг кўнгли сендин тамом тўқ бўлди. Агар йиллар баҳра олибдурлар эҳсонингдин, ошнолиғ бермай ўтарлар ёнингдин. Оз олсалар носипос, кўп олсалар ҳақшунос. Аксари фосиқ ва бадхўй ва қолғони кажтабъу дуруштгўй. Ҳаракотлари тузуксиз сўзларидек ва калимотлари ҳашв ва маҳалсиз нозларидек. Вафо алар табъидин маслуб, вафо аҳли олида мардуд ва манқуб. Муғанний вафосиз, кунгир ҳаёсиз. Агар йиллар риоят қилибсен ва ҳамхонадур, бир қатлаки бермадинг - бегонадур.

Эр суратида шоҳидедур танноз ва мулойим кисватида муфсидедур хона барандоз. Хавосқа дилфиребедур савт⁴⁶ ва нағам⁴⁷ била, авомға роҳзанедур табул алам била.

Назм:

*Кишига бўлмасун бу фитна дучор
Ки, унидин нажоти тайри учор.
Ёнса қўнмоққа табл урар ҳар дам,
Ким ўшул қушқа кўпрак ўлғай рам.*

Йигирма учунчи фасл

ҚИССАСОЗ ВА ҚИССАХОНЛАР ЗИКРИДА

Қиссасоз - бекор ва қиссахон - ҳарзагуфтор; ҳар ким маъжуннок ё банги, кўнглида анинг маъракаси оҳанги. Бийик ун била овуч қоқмоғи ҳар дам, хирад ва озарм қушлари топмоқ учун рам. Ҳаракотидин зоҳир телбалар атвори ва калимотидин боҳир усруклар шиори. Тева қумалоғин сотарда қанд дегувчи, маъракасидағи муътақидлари ани сотқун олиб егувчи.

Байт:

*Кишиким бўлмағай маъжуну қандининг Харидори,
Онинг ҳангомаси бирла тузалмас ҳеч бозори.*

Йигирма тўртунчи фасл

НАСИҲАТ АҲЛИ ВА ВОИЗЛАР ЗИКРИДА

Воиз керакки, «қолаллоҳ»⁴⁸ сўз айтса ва «қола расулуллоҳ»⁴⁹ мухолафатидин қайтса, худо ва расул йўлиға қадам урса. Ўзи киргондин сўнгра насихат била элни ҳам кивурса. Юругон йўлга элни бошқармоқ, мусофирни йўлдин чиқормоқдур ва биёбонға кетурмак ва бодияда итурмақдур. Усрукки, элга буюрғай хушёрлиқ - уйқувчидекдурки, элга буюрғай бедорлиқ

Уйқусида сўз деган жевлигон бўлур ва дегондек қилмоқ не дегон бўлур.

Ваъз бир муршид ва огоҳ ишидур ва анинг насиҳатин қабул этган мақбул кишидур. Аввал бир йўлни бормоқ керак, андин сўнгра элни бошқармоқ керак. Йўлни юрмай кирган итар ва ғайри мақсуд ерга етар.

Воиз улдурки, мажлисиға холи кирган тўлғай ва тўла кирган холи бўлғай. Воизким, бўлғай олим ва мутаққий - анинг насиҳатидин чиққан шақий. Улки, буюруб ўзи қилмағай, ҳеч кимга фойда ва асар анинг сўзи қилмағай. Назоирхон била сургувчи мақол - дастийёр била йирлағувчи қаввол.

Қитъа:

*Воизки, дастёрсиз ўлмас сухангузор,
Анга ёроду⁵⁰ мунга аёлғувчи⁵¹ ҳукми бор.
Тенгри сўзин аёлғувчи бўлмай дей олмағай,
Бир соз бўлса ҳам керак ул қилғай ихтиёр.*

Йигирма бешинчи фасл

АҲЛИ НУЖУМ ЗИКРИДА

Мунажжимки, савобит ва сайёр назоратидин ҳукм сураб, раммолдекдурки, нуқталари ҳисоби била лоф урар. Зижи⁵² - ҳеч ва тафҳим ва тавқими-ғалат тақсим; ва устурлоби вожиб-ул-ижтиноб⁵³ ва рифъат ул-қамари⁵⁴ бефойда ва бесамар. Гофиледур бу асбоб била ҳангома тутғон ва ҳақ таоло қазо ва тақдири сўзин унутқон. Ўз илгида бир анор бўлса билмаски, неча парда ва неча хонаси бор ва ҳар парда ва ҳар хонасида неча донаси бор ва ул дона аччиғмудур ё зумухтаваш ё чучукмудур ва ё майхуш; борлар ани кесиб ебдур ва хосият ва кайфиятини билиб, элга ҳам шарҳ била дебдур.

Фалаки мудаввар ва нужум ва буржидин афсона дер ва аларнинг саъд ва наҳси ҳукмин суруб тарона дер. Бовужуде улки, ўн сўзидин иттифоқе бири ҳам рост келмас, мунунг қабоҳатин ё билмас ва ё билиб кўзига илмас. «Кизб ал-мунажжимун»⁵⁵ мазмуни била анинг сўзи ёлғондур ва ўз ростлиғ кишваридин йироқ қолғондур ва басират кўзига ғафлат пардасин солғондур.

Байт:

*Эмас афлоку анжум ҳоли бенафъу зарар, лекин
Ани тенгри билур, эрмас мунажжим билмаги мумкин.*

Йигирма олтинчи фасл

ТИЖОРАТ АҲЛИ ЗИКРИДА

Тужжори саёҳатшиор ақолим ва булдон ҳолидин хабардор, ажойибдин афсонагузор ва ғаройибдин нодирагуфтор.

Жибол тоши ва дашт қумиға ноқа сурган, бихор амвожи талотумдин нафъ ва зарар кўрган. Ҳалол рўзи касбига масофатлар қатъ этган, жамияти зоҳир тилабу ботин паришонлиғлари анга етган.

Бири юз бўлурдин бошида минг савдо, бўзи катон бўлурдин кўнглида неча таманно. Мундоқ кишининг мақсуди тамом асиғ бўлмаса ва бу асиғ ҳусули учун ранжи қаттиғ бўлмаса, савдо учун тенгизга кема сурмаса, дур учун наҳанг комиға қадам урмаса, мол ва дирамни азаматиға сабаб қилмаса, хадам ва ҳашамни ҳашматиға жиҳат билмаса, нафис ажносни⁵⁶ аяб чопон киймаса, лазиз ағзияни исиркаб қуруғ нон емаса, ранжи маош суҳулоти бўлмаса ва суди кўнгул фароғати учун бўлса, сафардин азизлар суҳбатиға етмак муроди бўлса ва риоятидин номуродлари иши кушоди бўлса шаръий закот бўйнида қолмаса, фуқаро ҳақин ўз бўйниға олмаса, йўқки, молин азиз асраб, ўзини хор этган ва ўз

молин тамғодин ўғурлаб ўзига мазаллат етгай, ё вориссипор учун йиғингай, ё ҳодиса кўзғар учун қовғонгай. Мундоқ киши хожа эмас, муздурур ва ўз разиллиғидин ҳамиша ранжурдур.

Байт:

*Мундоқ кишида йўқ хирад ва хушдин нишон,
Билгил гадо агарчи эрур Хожайи Жаҳон.*

Йигирма еттинчи фасл

ШАҲАРДА ОЛИБ СОТҚУВЧИЛАР ЗИКРИДА

Шаҳр савдогари ғадркиш ўзига суд ва мусулмонларга қаҳтандиш. Элга зиён анинг суди, ўнғой олиб оғир сотмоқ анинг мақсуди. Олурда катонни бўз деб, сотарда бўз васфида катондин ортуғ юз сўз деб. Шолни тўрқа ўрнига ўтқара олур бўлса, таъсир йўқ, бўрёни зарбафт ерида сота олур бўлса, тақсир йўқ. Дўконида барча матоъ мавжуд, ғайри инсоф. Ноинсофлиғидин барча жинс ҳосил ғайри тақсирга эътироф. Тожири мусофир ул кадбонуға ҳамзону, балки ани черикчи деса бўлур, муни кадбону. Анга суд - олғувчиға нуқсон мол, икки жонибдин ёлғон онт ичгувчи даллол.

Байт:

*Бу хайл одам эмаслар, яхши боқсанг,
Эрур судинг алардин гар йироқсаи.*

Йигирма саккизинчи фасл

БОЗОР КОСИБЛАРИ ЗИКРИДА

Бозорда савдогар косиб-тенгриға хоин ва ваъдаға козиб. Бирга арзирин юзга сотмоқдин аларға минг мубоҳот, мингга тегарни юзга олмоқдин аларға йўқ бир зарра уёт. Ростлиқ била савдо аларға зиёнкорлик ва ваъдаға вафо аларға бадкирдорлиқ. Охират икки савдосидин эърозлари ва амал мезони адолатиға эътирозлари. Ўғул атоға бозий бермак пешалари, дағалликларин киром ул котибиндин⁵⁷ ёшурмоқ андешалари.

Байт:

*Булардин кимки дер ўзни валийдур,
Агар қилсанг яқин, бир доғулийдур.*

Йигирма тўққузинчи фасл

СОЙИР ҲУНАРВАР ВА САНЪАТПАРДОЗ ЗИКРИДА

Ҳунарвар ва санъатпардоз ёлғонлари кўпдин-кўпу чинлари оздин-оз. Ишларида дағаллик мақдур ва ҳаддидин нари, ваъдаларида хилоф хаёл ва гумондин ташқари. Чин сўзким, эрга улуғ ҳунардур, алар қошида айби тамом, ялғонким, халойиққа улуғ айбдур, алар олида ҳунари молокалом.

Маснавий:

*Тонгдин оқшомға ишда санъатсоз,
Ҳунар атворида фусунпардоз,
Айлабон бу тарийқни варзиш
Ки, бировга югуртгайлар иш,
Гар муаддий, ғаний йўқ эрса фақир,
Анга бози берурда йўқ тақсир.*

Ўттузинчи фасл

ШАҲНА ВА ЗИНДОНИЙЛАР ВА АСАСЛАР ЗИКРИДА

Доруға ва шаҳна ва асас ўғри ва хунийға мумид ва фарёдрас. Зиндон аҳли - дўзах аҳли. Асаслар малоикаи азоб, шаҳна молики дўзахдек ҳукмрон ва олижаноб. Гуноҳ аҳли тавқу занжирға гирифтор, бу занжиру тавқлари салосил ва ағлолдин намудор. Киссабур била муқаммир асасларидин бозор ва қиморхонаға мустаъжир. Зиндон чоҳидин ўғрилар кўнгли тийралиги маълум, журм аҳлиға анда паришон кўнгулда ҳавотирдек ҳужум. Гунаҳкорға анда умиддин бийм кўпрак ва бадкирдорға анда иноддин таслим кўпрак. Ҳар қатлаким, бировни тортиб чиқорғайлар, анда қолғонлар ўзларидин борғайлар.

Қайтиб келганларнинг нақллари муваҳҳиш ва хабар келтурганларнинг можаролари мушаввиш.

Бири дебки: Дорға чекарда яхши турди ва бири дебки: Бўйнин чопарда яхши ўлтурди. Бири мақтулнинг йигитигидин таҳассурда, бири ятимнинг рубойи ўқуғонидин таҳайюрда. Бу навъ саъб ҳол беҳаддур ва мундоқ ғариб аҳвол беададдур.

Амал ҳирси чоғи асас мужримнинг тутулмоғиға соний, амадо ўз матлубини ҳосил қилғонидин сўнгра қутулмоғиға доий. Дунёда бу манзил қиёматкирдор ва маҳшарда дўзахдин намудор. Банду занжирлиқ гунаҳкорлар шаҳар зиндонида, андоқки, ишқ муқайядлари байтул-эхзонида. Тенгри барчани бу ерга келтурур афъолдин йироқ тутсун ва манзилға тушурур аҳволдин қироқ.

Байт:

Бир манзил эрур анда басе ранжу уқубат.

Тушган кишига анда ўкуш дарду суубат.

Вале ул ҳарам ичра бўлғонға хос,

Умид улки ҳам тенгри бергай халос.

Ўттуз биринчи фасл

ДЕҲҚОНЛИК ЗИКРИДА

Деҳқонки, дона сочар, ерни ёрмоқ била ризқ йўлин очар. Агар ростлиқ ва салоҳи бордур, ўйи Солиҳ ноқасидин намудордур. Қўши ҳам икки зўр паҳлавон, юкига бўюн сунуб олида равон; иш қилурда ҳамдам ва ҳамқадам, деҳқон аларни суради андоқки Одам⁵⁸. Олам маъмурлиғи алардин, олам аҳли масрурлиғи алардин. Ҳар қаён қилсалар ҳаракот, элга ҳам қут еткурур, ҳам баракот.

Деҳқонки, тузлук била дона сочар, ҳақ бирига етти юз эшигин очар. Сочқон дона кўкаргунча, ўруб хирмон қилиб, маҳсулин кўтаргунча қурту қуш андин баҳраманд ва дашт ваҳши анинг била хурсанд. Мўрлар уйи андин обод ва гўрлар хотири анинг била шод. Кабутарларға андин мастлиқ, тўрғайларға андин нишотға ҳамдастлиқ. Ўроқчиға андин рўзи, бошоқчиниғ ёруб андин кўзи.

Барзагарға андин ком ҳосил, пуштакашға андин мурод восил. Гадо андин тўқ, кадхудо тўқлуғи ҳам андинўқ. Мусофирға андин таом, мужовирға андин ком. Итмақчи танури андин қизиқ, аллоф бозори андин иссиқ. Фуқаро ризқи вофий, ғурабо қути андин кофий. Зоҳидға андин хузури тоат, обидға андин лофи қаноат. Сойил харитасида андин муҳайё ақтои, шоҳ хизонасида андин баҳру кон матои.

Деҳқоннинг бир дона сочарида бу ҳолдур, ўзга ишлари таърифи маҳолдур. Боғи жаннатдин намудор, полизида руҳ қути падидор. Ашжорининг ҳар бири чархи ахзар, ул шажар ва раёҳин ва фавоқиҳи нужум ва ахтар. Фуқаро сирка ва душоби андин, ағниё нуқлу майи ноби андин.

Гуногун фавоқиҳ билаким боғда тазйин, чаман мулкида боғланиб таъбия ва ойин.

Мундоқ киши керакки, бухлдин муарро бўлса ва кизбу имсоқдин мубарро. Шоҳ молин берурдин ибо қилмаса ва забун шерикка жафо қилмаса, то доноси дурри саодат бар бергай ва тухм сочиб, анжуми улувви рифъат тергай. Мундоқ деҳқон Одамнинг фарзанди халафидур, балки марзуқлар анга фарзанд ва ул Одами сафийдур.

Қ и тъ а:

*Кимки деҳқонлиғ айлади пеша,
Дағи нон бермак ўлди анга шиор.
Буйла кимса улувви рифъатдин.
Одам ўлмаса, одамий худ бор.*

Ўттуз иккинчи фасл

ЯТИМ ВА ЛАИМЛАР ЗИКРИДА

Авбош била арзол мусулмонлардек аларға не маош ва не хисол. Инсоният табъларидин орий, ҳайвоният балки сабуият аларнинг шиори. Ятимки пичоқ урмоқ анинг иши бўлғай, ўзи телба ит, пичоқ анинг тиши бўлғай. Соғлиғида қутуз ит ва усруклигида қочиб андин юз ит. Панжалари ниши ажал қуллоби, нечукким дашт сибои, ўлтурур кун учун иймон дуосидек ўрганиб рубойи. Яхши-ямон сўкунж еткуриб, ақрабдек нечаки етса ниш уруб. Не ақл аларда не дин, не ҳаё аларда ва не тамкин. Ишлари ноэътимодлиғ ва нопоклик, варзишлари бемурувватлиғ ва бебоклик. Шаҳрнинг соир арзоли ҳашарат ул-арз, халойиқға алардин эҳтироз вожиб, балки фарз.

Байт:

Халойиқ ийзо аларға сифот,

Набий дедиким: «Уқтул ул-музиёт»⁵⁹.

Ўттуз учунчи фасл

ҒАРИБ ВА БЕНАЗОЛАР ЗИКРИДА

Жут ва лўлининг кўпраги музҳик ҳаракоти ва туз усули. Муаллақ урмоқларида хоксорлиғ ошкор, сарнигун турмоғларида беэътиборлиғ падидор. Анониятлари юзига тезак солиб чаманвар ва инсониятлиғлари доираси манмунлариға чанбар. Кишилиқдин секримоқлар била қочиб, яхшилиқдин масхаралиғлар била маломат эшигин юзларига очиб. Букун топқонни еб, тонгла ғамин емай, тилаб нима бермагандин шикоят сўзин демай. Ватан ва масканлари хорлиғ вайронаси, манзил ва маъманлари хоксорлиғ кошонаси. Тонг отқоч эр ва хотуни касб учун тарқашиб, ўғул ва қизлари кўй ва кўчада бутрашиб. Ҳар қайси ҳар неким ҳосил қилиб, оқшом барча бир ерга йиғилиб, топқонларин тугатмагунча уйқу майли қилмай; тонгла не егумиздур демак сўзин билмай. Тонгла ишлари ўтган бурунғи кун иши, бу ҳам бир ишдур агар қила олса киши. Бу разолат кишилиқ такаббуридин хўброқ ва бу залолат яхшилиқ тасаввуридин марғуброқ.

Байт:

*Киши агар киши ўлса, ўзин киши демагай,
Қилурда ҳеч ишин ҳам киши иши демагай.*

Ўттуз тўртинчи фасл

МУБРИМ ГАДОЛАР ЗИКРИДА

Тиланчи ва гадо кўпраги беғайрат ва баҳаё. Кундуз

кезмаклари ибром била элдин нима олмок учун, кеча келиб ўғурларға эл жиҳотиға кўз солмоқ учун. Не неъмат олиб мунъимдин шокир, не инъом топиб мукрим узриға тиллари зокир. Емак била жуъ аҳлидек меъдалариға тўлмоқ йўқ, тиламак била мустасқийдек сувдин сероб бўлмоқ йўқ. Қаду ва качкули мамлу бангилар хотиридек мутанаввиъ хаёлотидин. Харитаси тўла риёий суфийлар замиридек муталаввин хавотир ҳолотидин. Ҳар дирамки тугуб, ғассолдин ўзга киши очмоқ маҳол, ҳар сиймким кўмуб, туфроғдин ўзга биров ани емакка йўқ эҳтимол.

Кўзлари ҳирсинг «сод»и⁶⁰ ва тамаънинг «айн»и⁶¹ ва бу ҳирс ва тамаъдин жону кўнгулларида маҳрумлуқ шайни. Булар орасида ўзига қаландар от қўйғон малъун, одамийлиғдин мағбун ва дев ва шайтон олида матъун. Инсоният ва мусулмонлиқдин йироқ, тўнгуз ва айиғ одамийлиғда алардин яхшироқ. Шакл тағйири била одамийлиғдин карона, пўстун эвура киймаклари ҳайвонлиғ ва сабуиятдин нишона. Улуғ-кичикдин ҳар турлукда гадойи муваҳҳиш, фосид хавотиридек софий кўнгулга мушаввиш.

Назм:

Бермак бўлмас аларға инсон ҳукми,

Ё одаму мўъмину мусулмон ҳукми.

Фосид ахлотиғаки вожибдур дафъ.

Бўлғайму киши берай деса жон ҳукми.

Ўттуз бешинчи фасл

ҚЎШЧИ ВА САЙЁД ЗИКРИДА

Қўшчи сайёдларға муқтадо ва ҳукмрон ва бу жамоат анга райят ва маъмури фармонким, илгида қуш кеча-кундуз ранж ва машаққатға туш. Кеча уйқуси ҳаром, эмгакдин йўқ анга ором. Нафис ҳаззи учун бир гуноҳсиз аёғига солиб банд ва узун тунлар

анинг азоби била хурсанд. Амал риштасин тамаъ игнасига чекиб, ул безабоннинг кўрар кўзни ҳам тикиб. Мақсуди ани сайёд қилмоқ ва ўзга жонлиғлар қасдиға жаллод қилмоқ. Қундуз дашту водийға чопиб, бир неча забун ғофил топиб, юз макру ҳийла била қушин аларға солиб ва ул солғони ул мазлумни олиб. Олдурғондин сўнгра ул сайд боши устида тутиб ўрун, қони тўлғон забунни бисмил қилмасдин бурун, не дейки қанотин сузуриб, қўлтиғинму ёрадур ва ўзи ул қотил шогирдин шааф била тўйғорадур. Неча мундоқнингким, қонин тўкти ва қўлтуғин ёриб, қанотин сўкти. Фитрокига боғлаб уйига ёнди, ўзи ва қуши қилғонларға қувонди. Шум нафс ҳаззиға бир-икки аёғлариға иртикоб қилғай ва олида широлғасин кабоб қилғай. Баъзиники, тонгла бегига элтиб тортқай, анинг илтифотидин кўнглига жулду тамаъи ортғай.

Қуш таърифида дегани барча лоф, ўз таҳсинида сўзлагани бори газоф. Мунча мазмун амриға боис нафс коми, хоҳ эмгаги, хоҳ томошаси, хоҳ кабоби, хоҳ бек инъоми.

Маснавий:

*Булар боиси барча нафсоният
Ки, анда дохил инсоният.
Кўнолға олиб қайда кўнса дирам,
От арпаси ҳам, қушиға тўъма ҳам.*

Ўттуз олтинчи фасл

ТАРБИЯТ ТОПИБ, ХАРОМНАМАКЛИҚ ҚИЛҒОН НАВКАРЛАР ЗИКРИДА

Навкарки, вали неъматидин риоят кўргай ва бек ва махдумидин тарбият ва иноят кўргай. Эрлик ва инсоният улдуким, муқобаласида куллуқ ва ҳидматкорлик, балки

якжиҳатлиқ ва жонсипорлиқ қилғай ва тилагайким, анга жон фидо этгай то шафқати ҳуқуқин адо этгай. Ҳамият ул эмаски, махдум яна бировга кўпрак мултафит бўлғонидин шикоят изҳор қилғай ва гиламандлиғ гуфту гузори, то иш анга етгайким, неъмат куфрони ороға тушгай ва ҳақ ношиносиқ туғени можароға сурушгай ва бу одамийсизлиқ қочмоққа мунжар бўлғай, адув эшигига борурға муқаррар бўлғай. Ўзин бировга қул деб сотқон додактур, балки додақдин юз қатла камрақдур. Батахсиски, муфрит тарбият кўрмиш бўлғай ва муқобалада беандом лофлар урмиш бўлғай. Абрки, бир ердин яна бир ерга қочқай, номардлиқ туфроғин йигитлик бошиға сочқай. Чун мундоқ киши эрлик сонидин норидур ва йигитлик доирасидин ташқаридур. Ҳокимеким, киёсати бор, анинг қошида мундоқ кишига қачон эранлар сиёсати бор. Эранлардин мардона гуноҳ вужудқа келса, бўйниға юклангандин сўнг бўйин урарлар, қизил юзлук қилур учун бўйниға тиғ сурарлар. Аммо анинг сўрхрўлуғиға гулгуна сазовордур ва юз оқлиғиға муносиб сапида бордурким, қари муханнас мабхут ва анинг холазодаси кафтори фартут ширкат била машшоталиқ тузгайлар ва бу келин зебу зийнатида сеҳрлар кўргузгайлар ва қошин олиб, вусмага шойиста қилғайлар. Сақолин қирқиб, икки қулоқ тузиға зулфлар ошуфтаҳол қўйғайлар. Аммо икки узори тарафидин чап ва рост икки хол қўйғайлар. Орияти дасторин бошиға бурунжок қилғайларки, аруси мастурадур ва гардизи номастурдур кашидалиғ ёғлиқ фарфиға лачак солғайларки, жавони махдур ва халла нозуклиги номақдурдур. Бу навъ ораста қилғондин сўнгра чанбаршоҳ йўрға ўйга тескари миндургайлар ва шахрнинг кўй ва маҳаллотига кездургайлар ва наззорагар эл таъну ташниъ билаким, «чор донг сипоҳари говмиш тохтан аст»,⁶² -деб фарёд қилғайлар. Ва агар юз қаролиғидин уёт ва қаро тиллик бўлурдин ҳижоб бўлмаса анга муносиб ҳарифлар мастур ва анга мувофиқ ошиқлар мазкур бўлғай эрди ва айшу нишот базми қурилғай эрди. Аммо андоқ сиёхрўйнинг тавзиҳи ул навъ қаро юзлукнинг тафзиҳи ҳар нечаким олам аҳлига мултамас бўлғусидир.

Байт:

*Бу навъ масхаралиқ элга бас дурур ҳайрат
Ки, ўлғай эшитибон кимга бор эса ғайрат.*

Ўттуз еттинчи фасл

КАДХУДОЛИҒ СИФАТИ ВА ХОТУНЛАР ЗИКРИДА

Мувофиқ тушса кадбону, давлат ва жамиятга бўлмоқдурур ҳамзону. Уйнинг оройиши андин ва уйлукнинг осойиши андин.

Жамоли бўлса марғуб ва салоҳи бўлса жонга матлуб. Оқила бўлса, рўзгорга андин салоҳ ва интизом ва маош асбобиға андин тартиб ва саранжом.

Бу навъ жуфт кишига қовушса, балки мундоқ комгорлиқ иликка тушса, ниҳоний ғаму меҳнатда ҳамроз ва ҳамдаминг бўлғай ва махфий ва пинҳон дарду машаққатга дамсоз ва марҳаминг бўлғай. Рўзгордин ҳар жафо етса, анисинг ул ва чархи даввордин ҳар ибтило келса, жалисинг ул. Кўнглунг ғамидин ул ғамнок ва баданинг заъф малолатидин ул ҳалок.

Агар ҳусну жамоли ўрта чоғлиғдур ва мувофақати риштаси муҳолифатқа боғлуқдур, хавфу ражо била тирилмақдур ва ҳикмат ва мадор била маошини билмақдур. Кадхудонинг баъзи мушкили бўлса осондур. Аммо кўпроқ ҳолида кўнгул ҳаросондур. Бу навъ не ҳам нофаржомлиқ ва нокомлиқ била таҳаммул қилғай ва ҳар нечук бўлса ўткарилғай. Аммо, наузубиллох, носоз жуфт элга муҳлик мараздур ошкор ва нуҳуфт. Салита бўлса, кўнгул андин шиканжа. Ямон тиллик бўлса, абушқа кўнгли андин яролиғ.

Улки аввал мазкур бўлди ва юқорироқ мастур бўлди рўзгор аносидин юз йилда бир туғмас ва юз мингдин бир йулиқмас. Йўлуққан кишига тожи торак бўлсун ва бу саодат анга муборак бўлсун.

Алар макри таърифида кўп улумда доно ва кўп диққатлиғ хукумо китоблар тасниф этибдурлар ва мужаллидлар битибдурлар ва муболағалар била бастлар қилибдурлар. Ва ҳануз ўзларини ожиз ва муқассир билибдурлар. Бу бир неча паришон каломот бирла не навъ таърифларин айтса бўлғай ва тавсифларининг юздин бирига етса бўлғай. Аммо хос ул-хослари буларға акси мутлақ ҳақгўй ва ҳақшунос ва тилларида ҳақ ва кўнгулларида дағи ҳақ. Уламои исломға алардин фойидаи умид, авлиёи аъзам алар анфосидин мустафид, анбиё мурсилинни аларга модих билғил, малоика муқаррибин аларға эгачи-сингил. Ифбат торидин бошларида муқнаъ ва исмат ҳулласидин юзларида бурқаъ, бу бурқаъни ул юзидин ҳақ йироқ қилмасун ва футур елидин бу парда ул важҳдин очилмасун.

Ўттуз саккизинчи фасл

РИЁИЙ ШАЙХЛАР ЗИКРИДА

Шайхи риёий - раънолиқ жилванамойи. Миседур, олтун била рўкаш, таши хушнамо ва ичи нохуш. Сурати дарвешваш ва маъниси саросар ғаш. Оросталиғи барча қайд ва каромати тамом шайд. Амомаси риёсат юки, бошида бир фосид хаёл ҳар туки. Эғнидағи мураққаъ рангомезлиқ била мулламаъ. Ридоси уюбининг пардадори ва риё чархи игирган ҳар тори. Мисвоки тамаъ тишин элтурга суҳон; шонадонида ришханд олати ниҳон. Мухрабозлиқ тасбиҳин эвумак ва узунроқ намоздин ғарази эл кўрмак. Кулоҳи давлат ул давлатмандға дастор ва узунроқ алоқаси тулку қуйруқидин намудор. Маҳалсиз сайҳаси бағоят совуқ, андоқки, вақтсиз ун тортқон товуқ. Ғафлатдин авродида алоло, нечунким мастлар базмида «дирно талоло»⁶³. Барча калимоти ҳийлатангез ва мажмуъ ҳаракоти ғаразомез. Воқеаси бари ясалғон. Уйғоқлиғида дегани барча ёлғон. Симои усулдин ташқари, важду саъқаси таъриф оҳангидин нари. Суратида мунча

печ дар печ, маъниси худ бошдин-аёқ ҳеч. Бу ҳабис зотға мунча оройиш, эранлар ҳолидин анда намойиш.

Ҳайҳот-ҳайҳот, уят, юз минг уят. Турфа буким, бу мазҳарға муридлар ҳам бор, хизматида барча шефтау қарор. Ул бу дўконни юрутиб тадбир била ва маъракани қуруб тазвир билаким, шаётинға маҳалла ҳайратдур ва деви лаинға мужиби ибрат ва нафратдур.

Назм:

*Фақр исми бирла мунча зарқу шайду бу риё,
Салтанатдекдурки, қилғай подшоҳи бўрё.
Бу агар дарвеш ўзин қилса гумон, ул подшо,
Йўқ ажаб, чун иккисида йўқ турур ақлу ҳаё.*

Ўттуз тўққизинчи фасл

ХАРОБАТ АҲЛИ ЗИКРИДА

Ринди⁶⁴ харобатийки, май ичмак била ўтар авқоти, хубобдек бода ҳавоси бошида, суроҳидек бош кўяр ери соғар қошида. Дайрда⁶⁵ ҳар қаёнки базме қуруб, сабукашлик василаси била ўзин етқуруб. Номус дасторин бошидин олиб, бир, журъа учун майфуруш оёғиға солиб. Майхона тараддудидин бехонумонлиғи, паймона тааллуқидин бесару сомонлиғи. Ҳар муғбача илгидинки, жоме тортиб, Жамшеддин⁶⁶ истиғно ва шавкати ортиб. Муғбачалар юзи олида бутпараст, дайр пири аёғида боши туфроққа паст.

Ёқаси майхора шўхлар илгидин чок, кўнгли ҳам алар ишқи тиғидин захмнок. Дайрда май гадолиғиға ашғоли, илгида майхонанинг синуқ сафоли. Расволиқ кўйида аёғи яланг, боши ҳам ва бадмастлар дастбурдидин манглайи захмлиқ, қоши ҳам. Вужуд шахсин қилур учун помол, мажолисда ери сафи ниол.

Бошиға амома меҳнатин ортмай, бўйнида ридо миннатин тортмай. Нафси гарчи туфроққа ҳамдаст, ҳиммати олида фалак паст. Замон навойибидин кўнгли ғамсиз, фалак ҳавосидин хотири аламсиз. Бужуд ва адамдин бўлмай ҳаросон, бору йўқ ҳиммати олида яксон. Суроҳидек талх йиғламоқдин нишоти, майдек аёқға тушмақдин инбисоти.

Муғ дайридек бир дам соғолмай, даҳр хайру шарриға кўз солмай, Замон яхши-ямони била иши йўқ, деса бўлғайки, оламда мундоқ киши йўқ. Даҳр аҳли зулмидин мундоқ маош муҳиқ, ҳақ авф ва раҳматиға мустаҳиқ. Вужуд майкадаси туфроғида фоний, умиди ҳақ карамидин бақойи жовидоний. Ринд ва гадоғаким етиб бу иқбол ва давлат, шоҳларға анинг ҳолидин орзу ва ҳасрат.

Рубоий:

*Риндеки, фано жомини тортар пайваст,
Дунё била охиратқа эрмас побаст.
Ҳақ раҳмати умиди била тун-кун маст,
Кўп ортуқроқки, зоҳиди зарқпараст.*

Умид улки, бори номуродларға ҳақ бу фано давлатин қариб қилғай ва тавба саодати била бақойи жовид насиб этгай.

Қирқинчи фасл

ДАРВЕШЛАР ЗИКРИДА

Дарвеш⁶⁷ улдурким, бўлғай ризоандеш, агар ичида бўлса юз ниш тоши бўлғай марҳамойин ва маломаткеш. Дарвеш керакким, сидқу фано тариқин тузгай, ўзин нечукки, бор андоқ кўргузгай. Аноният ғилзатиға қотиқ риёзатлар биласафо бермиш бўлғай ва нафсоният шиддатидин азим мужоҳидалар била чиқиб, фақр тариқиға кирмиш бўлғай ва фано дор уламони жамоат хонасиға

етмиш бўлғай. Ҳиммати назариға мосиволлоҳи номавжуд, балки вужуди мутлақдин ўзга барча нобуд. Ичи тоши била мувофиқ, балки ортиғроқ, ботини зоҳири била мусовий, балки ёруғроқ. Агар зоҳирида ботин ихфоси учун кўрунса андин муроде бўлса маломаткашлиқ. Ботини софи зоҳир тийралиги кони мунофий. Дарвеш тўни йиртуқ андоқ турурким, ганжи макони бузуқ. Саро аҳли жаҳонда андоқдурурким, Фаридун⁶⁸ ганжи вайронда. Маъни аҳли ҳақиқати махфий ва сурат аҳлининг ҳақиқий даъви ва даъвийи ҳақиқатда бемаъни. Эранлар ҳоллари суратин ёшурубтурлар ва маломат суратида наъли бозгуна урубтурлар ва зоҳирлари биносин бузубтурлар ва ботинлари асосан тузубтурлар. Қазодин не келса ўзларин ризоға ёсобтурлар ва олам аҳлининг қотиғ ранж ва ирик маломатиға чидабдурлар. Емак-ичмакдин кечибдурлар. Ҳақ ризосин истарда ғам еб ва қон ичибдурлар. Ризову таслим зовияси мақомлари, фано бодиясида оромлари. Адабу тавозеъ аларға киш душман ва дўстиға инкандеш. Бу сифат ва ойин била бўлғон эрур дарвеш.

Рубоий:

*Ё рабки, фано қушин ромим айла,
Ромим демайинки, сайди домим айла.
Ҳам фақр тариқида хиромим айла,
Ҳам зовияи фано мақомим айла.*

Иккинчи қисм

ҲАМИДА АФЪОЛ ВА ЗАМИМА ХИСОЛ ХОСИЯТИДА

Аввалги боб

ТАВБА ЗИКРИДА

Тавбаи¹ ҳақиқий мазмуни афъол қабоҳатиға мўталлеъ бўлмоқдур ва тавфиқи рафиқ бўлуб, ул афъолдин ижтиноб қилмоқдур. Тавба мужрим банданинг вақти кўзгусин исён зангидан оритур ва ниёз мусқили била ёритур. Шаковат тариқининг ниҳоятидур, ҳидоят жодасининг бидоятидур, аноният ғафлатидин сесканмақдур ва башарият уйқусидин уйғотмақдур ва нашойист аҳволин англамоқдур ва нобойист афъолин тонгламоқ ва ярамас махфийларға қошиф бўлмоқдур ва керакмас даъвийларига воқиф бўлмоқ ва аъмол қабойихидин шармандалиғдур ва афъол фазойихидин сарафкандалиғ ва оғаҳлиғдур, башарият инодиға воқифлиғдур, нафси амора фасодиға ва кўнгулга наформонлиғидин мутағаййир бўлмоқдур ва рухға нафаржомлиғидин мутанаффир бўлмоқдур. Ва ҳақдин нажот вақти етмақдур ва бандаи нафс мутобаатин тарк этмақдур. Бу гавҳари шабчироғ ҳар тийра рўзгор лойиқи эмас ва бу шамъ тавфиқни ҳодийи иноят ҳар кимга бермас. То қайси ориғ тийнатлиғ йўлдин озмиш бўлғай ва қаю пок хилқатлиғ жодадин чиқиб, қилур ишин ёзмиш бўлғайким, анга ғариб, ҳолат ҳодис бўлмиш бўлғай ва ул ҳолатқа шум нафс боис бўлмиш бўлғай ва ҳодийи тавфиқ етгай ва ани ул ҳолатин оғаҳ этгай. Чун оғаҳ бўлди ҳаётидин торикқай ва уёт дуди димоғидин чикқай ва эътизол била қиладурғонидин ибо қилғай ва истиғфор била қиладурғон журмидин истеъфо қилғай ва ноҳамвор афъолиға андом бергай ва бировнинг бироҳлиғидин чиқиб, ҳақиқат йўлиға киргай. Бу мартаба тариқат аҳлининг аввалғи гомидур ва мақсад водийсининг аввалғи манзилиға ҳомийдур. Бу саодат кишига ўзлугидин етмак «маъшо золика фазулуллоҳ юътиҳа ман яшаъ»². Ҳар соҳиб давлатка бу оғаҳлиғ бир васила била етибдур ва ҳар саодатманд бу иқболни бир восита била касб этибдур.

Рубоий:

Ҳақдин ангаким, етти иноят вақти,

*Кўнглига ёмон феъли сироят вақти.
Исёнига фош ўлур ниҳоят вақти.
Бу бўлди ҳидоятқа бидоят вақти.*

Ҳикоят: Мазҳари сунъи ҳаққи таборака Шайх Абдуллоҳ Муборак³ (қуддиса оллоҳи сирруҳу)нинг тавбасининг бидояти ва туз йўлга кирарнинг ҳидояти бу эрмишким, ҳол авойилида бир париваш ишқиға гирифтор эрди ва халқ аросида мажнуншиор кўнгли бир шўх хусниға мубтало ва хуш ва хирад. кўнгли мулкидин жало. Бир қиш кечаси маъшуқи девори тубида васли умиди била побаст ва юзи хаёлидин андоқ беҳуд ва маст эрдиким, бовужуди улким булут ҳаводин замҳарирбор ва тун мушки ул замҳарирдин кофуркирдор эрди ва дай сарсаридин қор кўнгли мулкига ишқ сипоҳи чопқуйидин нишона кўргузур эрди ва бурудат шиддатидин ашжор яфроғлари совуғ этган, лол тиллар ҳолидин афсона айтур эрди. Ул ишқ ўти ҳароратидин бу ҳолдин хабарсиз ва ёланг аъзоси кор ва замҳарир бурудати шиддатидин асарсиз тутуб эрди. Анга тегруким, тонгқуши нола тузди ва саҳар муиззини наъма кўргузди. Ул эшитгач, соғиндиким, хуфтон намозининг нидосидур ва ашо саловатининг адоси ибтидоси. Чун тонг ёвушти қуёшдек ичига изтироб ва ошуб тушти. Ва субҳи содиқ нуридин кўнглига ёруғлиқ етти ва мулҳами ҳидоят ани огоҳ этти. Ўзига дедиким эй Муборакнинг номуборак ўғли ва эй тенгрининг қочқон ва беадаб қули! Хуфтон намози қироатида агар имом узунроқ сура ўқуса маломат тутар ва юз фосид хаёл кўнглунга ўтар, қишнинг бир узун тунини андоқ шум нафсинг ҳавосиға машъуф ва мазмум табиатинг коми хаёлиға мағлуб ўткарурсенким, хуфтондин вуқуфунг ва саҳар етгандин шууринг бўлмас. Бу ҳолатда анинг ичига қўзғолон тушти ва уётдин руҳи бадандин муфорақат қилғали ёвушти. Инояти илоҳий қўлдади ва тавба ҳидоятиға йўлададиким, андоқ риёзат ва сулукка росих бўлдиким, оз вақтда Макка ва Мадинада шайх ул-машойих бўлди. Умид улким, ҳақ субҳонаҳу таола барча йўлдин озғонларни огоҳлиқ била баҳраманд килғай.

Қитъа:

*Тавбаеким, анинг саодатидин,
Бир қул ўғли бу поя касб этгай
Ким, анга шоҳлар қул ўлғайлар
Мунга ўзлук била нечук етгай.*

Иккинчи боб

ЗУҲД ЗИКРИДА

Зухд⁴ дунё орзуларидин кечмақдур ва нафс аларнинг мавто захрин ичмақдур. Ва молу жоҳ хаёли риштасин кўнгулдин узмақдур ва нангу номус бутларин ушатурға ўзин тузмақдур ва қабул умидиға риёзат тариқин тутмақдур. Ва шариат жодасида мардона турмоқдур. Ва бошни риёйи саждаға индурмамақдур, балки андоқ тоатни хаёлға кечурмамақдур. Кўзни асрамоқдур барча номаҳрам юздин ва тилни тутмоқдур барча номашруъ сўздин. Қулоқ карлигидур моло, яъни масъмуъотдин илик тортмоғлиғдур барча номашруъотдин. Аёғ ланглигидур халойиқ тараддудин ва нутқ гунглигидур сўзда эл ташдидидин. Оғизга савм муҳридур нединки, нафс таманноси бўлғай ва нафсга яъс кофуридур ҳар шайъдинки табиат тақозоси бўлғай. Таом қиллатидур ончаким, муяссар ва анинг жибиллати риоятидур ончаким, мақдур. Хилватта улфатдур алалдавом, узлатга мудоваматдур молокалом. Ва лайл қиёмиға мувозабатдур ва зикр давомиға мудоваматдур. Ҳар соликкаким, бу мақом дориғай хилқати риёзат нури била нафсоният лавсидин ориғай. Қўнгли уйиға ошнолиғ шамъидин нур етгай ва ул нур партави анинг кўнгулни масрур этгай. Ибодат натойижи ета бошлаған ва риёзат фавойиди баҳраманд эта бошлағай. Ул соатан фисоатан ишида исифроқ бўлғай ва лаҳзатан филаҳзатан қилмишида қизиқроқ

бўлгай. Бу файз соғарларидин ичиб қонмағай ва бу завқ қадаҳларидин журъа торгардин ўсонмағай. Ёраб, анинг журъаи жомидин маҳрум ташналабларни камёб қилғил ва бу водийда оғзи қуруғонларни сероб этгил, ё карим, ё раҳим!

Байт:

*Бу талабда кимки бўлса анга рўзи этма ҳирмон,
Бу таабда кимки бўлса анга қил васл ила дармон.*

Ҳикоят: Қидваи аҳли яқин Мавлоно Шамсуддин Муидди Уча⁵ (қуддиса сирруҳу) Жом вилоятида мазкур бўлган кентда бўлур эрди, Ўтуз йил эрдиким, жамъи зоҳир танаъуммотидин бебахра эрдиким, қойим ул-лайл⁶, уд-дахр⁷ эрди. Бир масжидда мунзавий эрдиким, ғайри таждиди вузуъ учун мазкур муддатда андин чиқмайдур эрди. Ва жинси башардин нима қабул қилмайдур эрди. Ва Ҳазрати Рисолат (саллаллоҳу алайҳа вассаллам) мутобаъатиғаким, Уҳуд ғазвасида⁸ муборак тишлари шаҳид бўлиб эрди, ўтуз ики тишин ушотиб эрди ва бу ўтуз йилда ёни остида бир бўрё ва боши остида бир хишт била ўтқариб эрди. Кичик Мирзо⁹ (алайҳа рахма)¹⁰ ул вилоятдин ўтарда бу азизнинг, мазкур бўлган сифотин эшитиб, анинг зиёратиға етти. Мавлоно ҳамул масжидға кирганда эғнидаги хирқа ва бошидаги эски бўрк била эрди ва тааллуқи ранги итлоқи анга қилса бўлмас эрди. Мазкур Мирзонинг кўнглига риққат келиб бир овуч дирам келтуруб илтимос қилибдурким, бу ниёзмандлиғин қабул қилгай. Мавлоно дебдурким, чун мен бу тариқ била одат қилибмен, ҳеч нимага эҳтиёжи йўқдур. Агар Сизнинг хотирингиз учун олсам ҳам манга таълим қилингим, не қилай ва қўяй. Сизнинг бир мулозимингизнинг бир жузвий василасиға ўлтурурмен, миннатдор бўлдум. Сиз карам қилиб, мени маъзур тутунг. Кичик Мирзо бу сўзга жавоб топай олмай, йиғлаб, қулоқ тутиб, ер ўпуб чиқибдур, Ўзи (раҳма иллоҳ) бу фақирға мундоқ тақрир қилди. Бир неча вақтдин сўнгра бу фақр ҳам Мавлоно хизматиға

мушарраф бўлуб, сийратини ҳам бу тариқ била мувофиқ топтим, балки ортуқроқ ҳам. Ҳақ субҳонаху ва таоло барча толиби ниёзмандларға бу тариқ орзумандларға ул гулистондин тухфае ва ул раёхиндин шаммае насиб қилсун.

Байт:

*Кимки кўнглидин анинг фақр орзуси кетмагай,
Бу дурур уммедким, ҳақ они навмид этмагай.*

Учунчи боб

ТАВАККУЛ ЗИКРИДА

Таваккул¹¹ ҳақ йўлида восита асбобин рафъ қилмоқдур ва васила ҳижобин дафъ қилмоқ. Ва сабтларға миёнчиликдин узр қўлмоқдур ва сабаб ва узрсиз мусаббибқа банда бўлмоқдур. Тақдир қути бозуси олдида сабаб риштаси чурукда ва қазо машъали партави қошида восита учқуни ўчуқ. Таваккул аҳликим, мақсуд водийсиға қадам кўюбдурлар йўл зоди ҳақ хони эҳсонидин билибдурлар. Таваккул дуруст элнинг емаги ҳақ хони инъомидур ва ичмаки анинг шарбатхонаси жомидин ва киймаги анинг хизонаи эҳсон икромидин. Бас булар мавжуд кўрунгандин ул неча хушҳол бўлғай ва нобуд экандин анга малол. Дарёдин ўтарға кемани сабаб десанг тобони нам бўлғай ўтгувчиларға не сўзунг бор ва биёбон қатъ этарга маркабни восита гумон қилсанг таййи арз била борғучилар олдида маркаб не эътибор. Андоқки, сенинг насибангни яна биров емас, анинг ҳам насибин сен емак мумкин эмас. Сенинг рўзинг сангадур, анинг қисми анга. Тиламасанг ҳам еткурур, емасанг ҳам едирур. Муни англағанлар қутулубтурлар рўзий учун меҳнат чекардин ва тинибдурлар фароғат учун дона экардин. Рўзий учун касбда ихтимом таваккул қусуридин бўлғай ва маишат учун саъйи молакалом яқин

футуридин бўлғай. Тенгри раззоқлиғин билган рўзи учун ғам емагай ва қассомлиғин билган киши ризқ озу кўпида сўз демагай. Улки ваҳшу тайр ризқиға зоминдур, санга еткурмайгайму? Улки мўру малаҳка рўзий берур, санга бермагайму? Саъй била азал қисматин ортурай деган ёғин риштасиға гиреҳ урай дер. Важд била қалам ёзғон қазони қайтарай деган қуруқ ерда кема сурай дер. Бу ишлар кўнгли уйи яқин нуридин тийралар ишидур ва ботиний кўзи ҳақиқат қуёшидин хиралар одат ва варзешидур. Таваккул аҳли барча асбоб воситасидин кўз юмубдурлар ва «филайту қулли ало иллоҳ»¹² дарёсиға чўмубдурлар ва рўзий еткурғучи ҳақни билибдурлар. Ани ейдурғучи ҳам ани ақида қилибдурлар. Ва шак ва тараддуди қотей тариқларидин эъроз этибдурлар. Ва воситасиз таваккул бодиясиға қадам уруб мақсуд каъбасиға етубдурлар.

Байт:

*Кимки қатъ этса таваккул қадами бирла тариқ,
Ёғину сел анга музий эмас ва барқ-ҳариқ.*

Ҳикоят: Шайх Иброҳим Ситнаба¹³ бир муриди била (қуддиса сирруҳумо) таваккул қадами била Каъба азимати қилдилар. Шайх жаноби муридға айттиким, сенда ҳеч маълум борму? Мурид Шайхға дедиким, йўқ, мен таваккул қадами била бу йўлға қўюбмен, амин ва маълумни не тилар! Яна бир неча қадам борғондин сўнгра Шайх муридға яна айттиким: - сен ўзунгни яхши эҳтиёт қил, маълумунг бўлса ташлағилким, менинг аёғим оғирлик қилур. Яна мурид дедиким: бир-икки наълайн широки борки, бодия қатъида наълайним широки узулса они тортарға олибмен. Шайх муридға дедиким: Ҳоло худ наълайнинг широки бутундур, узулмайдур. Деди: бале. Шайх деди: Бас, ортуқ широкни ташла. Мурид дебдурким, ташламай чорам йўқ эди, заруратдин ташладим ва гиреҳ била борур эрдим, йўлда ногоҳ наълайним широки узулди, туруб илик урдумким, ани наълайн суруб

ташлағаймен ва Шайхни ул амрда таън қилғаймен. Кўрдумким, наълайн ёнида бир широк тушуб ётур. Мен таажжуб юзидин ул широкни наълайнга тортгим ва Шайхқа эриштим, ҳар қачонким, наълайн широкига эҳтиёж воқеъ бўлса эрди, ҳамул дастур била муҳайё широк зоҳир бўлур эрди. Бу ишда менинг таваккулим дуруст бўлди.

Таваккул аҳли ҳақ йўлин бу навъ ёрутублар ва анинг ғайрига тавассул хаёлин кўнгулдин чиқорибдурлар.

Қитъа:

*Таваккул чин дуруст эрмас мухалдур,
Анга наълайининг ортуғ широки.
Дуруст ўлғач йиғилса ганжи Қорун
Йўл ул дам роҳравнинг ҳеч боки.*

Тўртинчи боб

ҚАНОАТ ЗИКРИДА

Қаноат¹⁴ ибодат қуввати ҳосил бўлгонча қувват била ўткармақдур ва андин ортуғ барча ниманинг ҳавасин хаёлдин, кўтармақдур. Ва бенаволиғ била нафсни озурда тутмоқдур ва маҳрумлиғ била қувойи шахвонийни пажмурда қилмоқдур.

Қаноат чашмаедурким, суви олмоқ била қурумас ва маҳзанедурким, нақди сепамоқ била ўксумас ва мазраедурким, тухми иззат ва шавкат бар берур ва шажаредурким, шохи истиғно ва хурмат самар келтурур.

Кўнгулга андин очуғлуқ фойдаси етар ва кўз андин ёруғлуқ натижаси касб этар.

Қонеъ дарвешнинг қуруқ нони, томеъ шоҳнинг хитойи хонидин хўброқдур. Ва фориғи фақрандишнинг ёвғон умочи олғувчи ғанийнинг наботий кулочидин марғуброқ. Шоҳ

улдурким, олмағай ва бергай. Гадо улдурким, сочмағай ва тергай.

Улким қаноат мўътод бўлди - шоҳ ва гадо тараддудидин озод бўлди. Маош уйи гарчи бўлур тор, аммо ҳар кеча муболаға қилсанг ери бор. Ҳисоредурким, анда кирсанг, нафс шарридин қутулурсен ва кўҳсоредурким, анда чиқсанг, душман ва дўстдин мустағний бўлурсен афтодалиғедурки, натижа сарафрозлиқ ва ниёзмандлиғедур; фойдаси бениёзлиғдур - тухми бари ғино ва шажаредур самари истиғно; маедур - аччиғ на нашъаси тарабангиз; йўледур - қаттиғ, аммо манзили фараҳомез.

Қаноатда нечаким, фароғбол, акси тамаъда разолат ва накол.

Хасис таъбға дўстедур лаимваш-гадошевалик ва разолат анинг таврига хуш. Мувофақатиға асар хорлиғ, муносабатиға баҳра сабукборлиғ. Ҳар таъбадаким, ул мавжуд бўлди, ул киши улус таъбиға мардуд бўлди. Лаимлиқ ва разолатқа камол андин, одамийлик ва инсониятқа завол андин. Ўтедур номус уйин куйдургувчи, еледур иззат хирманин совургувчи ва виқор шамъин ўчургувчи. Тамаъ инъомға андоқдурки, шаратаомға, ул бири дунлар ҳаракоти, бу бири баҳойим сифоти.

Қаноат жавҳаредурким, элни мундоқ икки балодин ўткарур ва мундоқ икки ибтилодин қутқарур. Бу икки замима феълки, ёмондур, гўё икки нохуш тавъамондур, ул мундин ёмон ва бу андин ёмон, иккаласи ёмондин-ёмон. Бири лаим ва бири мудбир иккаласининг ҳақиқати бир. Мухбири содиқ¹⁵ (саллоллоҳи алайҳа вас-саллам) мунга мундоқ дебтур: «Қонеъ не азизға томеъ, не залилға нисбат берибдур».

Рубоий:

*Ҳар кимки, қаноат тарафи нисбати бор,
Борча эл аро тавозеу иззати бор,
Улким тамау ҳирс била улфати бор,
Яхши-ямон ичра зиллату накбати бор.*

Ҳикоят: Кошифи асрори илоҳий Шайх Шоҳ Зиёратгоҳий¹⁶

(қуддиса оллоҳ сирриҳу) ибодат фароғати учун қаноат шиор қилди ва Зиёратгоҳ қасабасида маскан ихтиёр қилди. Ва улус назр ва ҳадиясин парво қилмади, ва салотин инъом ва суюрғолин кўзга илмади. Муҳаққар Мавруси муҳавватасиға ашжор тикти ва экин экти. Ўз муборак илики била экин суворурға бел урар эрди ва ашжор тарбияти теша ва арра сура эрди. Бу навъ қаноат била натижаси «азза ман қанаа»¹⁷ ҳукми била ул ерга еттиким, Ҳирот дор ус-салтанасидин салотини маснаднишин ва уламои дин ва машойихи аҳли яқин уч шаръи йўлни ул бузургвор хизматиға борур эрдилар ва остони туфроғин ўпмак била тафоҳўр бошин фалақдин ўткарур эрдилар ва ул зироат нонидин ва ул фавоқиҳ жонидин ҳар не иликларига тутса кўзларига суртуб, қўюнларига солиб, табаррук учун шаҳрға аёл ва атфоллари учун келтурур эрдилар ва андин еганлар охират нажотиға ҳам умидвор бўлур эрдилар. Қаноат натижаси мундин комилроқ оз вухур қилиб эркин ва хурсандлиғ боғчасининг раёҳини мундин тароватлиғроқ кам очилиб эркин.

Қитъа:

*Жаҳон ичра кўп сунъ кўргузди сонё,
Эмасдур киши турфа андоқки, қонё.*

*Кишидин талабсиз ғино ҳосил этмас,
Яна жудға бўлмамоқ ҳеч монё.*

Бешинчи боб

САБР ЗИКРИДА

Сабр ўзни чиқармоқдур ҳузуз нафсонидин ва танаъумот жисмонидин ва нафсни ҳабс қилмоқдур ибодат меҳнатида ва қадамни собит қўймоқдур риёзот суубатида. Ҳақ йўлида қотиғ

ирикка тузмакдур ва яхши-ёмондин ҳар не эшитган ва кўрганга тахаммул кўргузмакдур. Аччиғдур, аммо судманд; қаттиғдур, аммо дофеи газанд. Қайси номурод илик этагига урдиким, мурод топмади? Ва қайси гирифтор кўнгул сабр бандиға қўйдиким, кушод топмади? Фараҳлар мифтоҳидур ва бандлар аттоҳидур.

Рафиқедур суҳбати мумил, аммо оқибати муродқа қарийилиқ ва ҳарифедур умиди узун аммо ниҳояти матлубқа ҳамнишинлиқ. Самандедур коҳилхиром аммо манзилға еткурғувчи ва бухтиедур сақилгом, лекин маъманға тушурғувчи.

Носиҳи талх гуфтордек табъ андин озурда ва лекин зимнида мақсуд ҳосил, табиб батий-ул-илождек,¹⁸ мариз андин пажмурда, аммо сўнғида сиҳҳат восил.

Ишқ аҳли зикридин мутағаййир ва лекин ғояти васлға умидворлиқ, ҳажр эли ёдидин мутанаффир ва лекнн ниҳояти иттисолға комгорлик.

Қафасида жон булбулиға не хамушлуқ суд этиб, не наво ва илҳон, мажлисида руҳ тўтисиға не сукут нафъ еткуруб, не фарёд ва фиғон. Саҳросида фароғат ҳамону изтироб ҳамон, биёбонида даранг ҳамону шитоб ҳамон. Сўхтаи фироқ ўлмакдин анга ғам йўқ, андухтаи иштиёқ куймакдиин анга алам йўқ. Ҳажр шомидек тийра узун, аммо ғояти субҳи висол, ҳаж йўлидек қаттиғ ва йироқ, аммо ниҳояти Каъбаи иқбол.

Ҳар гирифторғаким, ул нобуд ҳаёти андин барий ва ҳар умидворғаким, ул номавжуд руҳи андин сипарий.

Ошиқларға маразедур ва беморларға захредур ҳалоҳил. Саҳиҳ анинг суубатедин бемор, ҳавос анинг уқубатидин ноқор. Руҳ иши ани тортарда тааллул, кўнгул анинг қаттиғлиғидин бетоқату тахаммул. Йўли бодиясида зулумоти офат, Ҳизрдек ани қатъ қилғонға баҳра зулоли ҳаёт. Шиддати юкига ҳомиллардин бири Айюби¹⁹ набий ва суубати ҳамлиға комиллардин бири Муҳаммади арабий.

Байт:

*Ажаб ранжеки андин саъб йўқ ранж,
Вале чеккан кишининг баҳраси ганж.*

Ҳикоят: Бир нотавон кўнглида бир гулғузур хорхори бўлди ва ул тухмат била зиндон гирифтори бўлди. Ул иш иқрори учун анга қилмаган азоб қолмади, аммо ул махфий сиррин кўнгулдин тилга солмади. Оқибат бир кун асаслар бордилар ва ани зиндондин банд била судраб чиқордилар. Ва бош-аёғидин тортиб узоттилар ва бир кучоқ йиғоч анинг аъзосиға ушоттилар. Андоқки, бошдан - аёғи жароҳат бўлди ва бари аъзосининг териси сўюлди. Таёқ аъзосин андоқ афгор қилдиким, қон ул маъракани лозазор қилди. Мазлум мутлақо дам уради ва иқрор такаллумин тилига сурмади. Чун таъзиб шиддатидин ҳордилар, ул мажмуъдин судраб чиқордилар. Навмидлиғдин қўябердилар ва инсоф оламида муҳиқ эрдилар. Чун жафопешалар йироқ борди, жафокаш оғзидин бир ушолғон дирам чиқорди. Жаъмики ани кўрдилар. Ул иш кайфиятин сўрдилар, улча жавобидин мафҳум бўлди, бу ҳолат маъдум бўлдиким, сиёсат ҳангомасида манзури ҳозир эрмиш ва бир гўшадин анинг ҳолига нозир эрмиш. Анга етарда ул бедоду ситам тиши остида эрмиш ул дирам. Азоб эътидолдин ўтарда дирамға тишин беркитур эрмиш ва тиш захми била ул дирамни пора-пора ушотур эрмиш ва манзур нозир олида сабру таҳаммул қилур эрмиш ва анинг наззорагар эрканин билур. Манзур чун бу ҳолни билди, меҳр ва шафқат била бошиға келди, юмшоқ сўз била яралариға марҳам еткурди ва чучук тил била мажруҳ таниға жон кивурди. Хаёлиға кечмас давлатға сазовор бўлди ва гумониға ўтмас одатға комгор бўлди. Бу барча шиддатдағи сабру шикеболиғ натижаси эрди ва ул суубат ва шиддатда таҳаммулдин анга даст берди.

Байт:

*Кимки бир шиддат аро сабру таҳаммул айлади,
Бахт анинг нишини нўшу хорини гул айлади.*

Олтинчи боб

ТАВОЗУЪ ВА АДАБ ЗИКРИДА

Тавозуъ халқни киши муҳаббатиға шефта қилур ва улусни фоил маваддатиға фирифта қилур. Дўстлуғ гулшанида назорат гуллари очар ва ул гулшандин унс ва улфат базмида турлук гуллар сочар. Мутакаб бир душманға мулоямат сари йўл кўргузур ва муъжиб хасм хотириға инсоният завқин ўлтурғузар. Такрори ҳаёсиз муддаийни уят сарҳаддиға бошқарур ва теъдоди инсофиз адувни ямонликдин ўткарур.

Агарчи борча элдин хўбдур ва бари халойиқдин марғуб, аммо сарафрозлардин хўброқдур ва бениёзлардин марғуброқ. Абнойи жинсдин бир-бирига мустаҳсан, акобирдин асоғирға аҳсан. Сахо қилмай элни шод қилур ва ато кўргузмай кишини ғамдин озод қилур. Адаб кичик ёшлиғларни улуғлар дуосиға сазовор этар ва ул дуо баракати била умрдин бархурдор. Кичиклар меҳрин улуғлар кўнглиға солур ва ул муҳаббат кўнгулда муаббад қолур.

Ушоғларни кўзга улуғ қилур атворидин халқ улуғлиқ билур. Халқ жонибидин беҳурматлиқ эшигин боғлар ва кишини ҳазл ва истихфоддин сахлар. Табиатға инсоният тарийқида андом берур ва мижозға одамийлиқ манзилида ором еткурур. Кичикларғаким, андин мунча бўлғай, улуғларға кўрким, неча мунча бўлғай.

Муҳаббатға зебу пироя адабдин етар ва муваддатға равнақ ва баҳо таркидин кетар. Адаб ва тавозуъ кўзгусиға жило берур, икки жонибдин ёруғлуқ еткурур.

Тавозуъ ва адаб аҳтлиға таъзим ва ҳурмат етар ва ул донани эккан бу маҳсулни жамъ этар. Халқ ихтилотида ҳамида ахлоқ ибтидоси бу хисолдур ва бу русух топса муҳаббат ихтилоли маҳолдур. Икки жонибдин агар хулқи карим бўлғай, адаб ва тавозуъ муқобаласида иззат ва таъзим бўлғай. Хушо, бу навъ аҳбоб орасида суҳбат ва бу тавр асҳоб орасида муваддат. Мундоқ

аҳли муҳаббат ва вадод ва хайли муваддат ва иттиҳод. Агар зоҳирда дўстлуғ сафоси учундур дунёда комгорлиқдур. Ва агар маънода тенгри ризоси охиратда умиди растгорлиқдур. Ва агар тенгрилик учун бўлса, «Ат-таъзиму ли амриллоҳ»²⁰ саодати ҳосил ва агар холиқ дўстлиғи учун бўлса, «Аш-шафқату ало халқиллоҳи»²¹ давлати восил.

Бу олий мартабаға шониста ва лойиқ муваффақедурки, зоти фақр давлатиға мулойим ва мувофиқ, йўққи, мутакаббири худписанд ва жоҳили нохирадманд.

Байт:

*Ақду ҳикмат ишидур буйла маошу ойин,
Қайта топқай мунӣ ҳар нафспарасту худбин.*

Ҳикоят: Ахбор ровийлари ва осор ҳовийлари мундоқ ривоят қилибдурларким, бир ов ҳангомаси ғавғосида ва чопмоқ ва отмоқ орасида Хусрав Парвезнинг сарафрозлиқ тожидин гавҳари обдор ва дурри шаҳвор узулуб ерга тушти. Ва ов иштиғолидин анга ҳеч кишига хабар бўлмади. Овдин Мадойинға кайттилар. Чун ул ишни билдилар ва халойиқни муноди била чиқордилар ва ул гавҳари ноёбни тилай бордилар Чун ул зеби тож мулк хирожи эрди, топқонға қўл нима ва кироманд сила ваъда бўлди. Халқ ул биёбонда жусту жўйида ва сила орзуси гуфтигўйида.

Иттифоқо икки ҳамроҳ: бири ғофил ва бири огоҳ. Ғофил жаҳл юзидин худписанд, огоҳ тавозуъ ва адаб зеваридин аржуманд. Бирининг исми Мудбири жаҳонгард ва бирининг оти Муқбили жавонмард. Ул биёбондоғи йўлға озим ва шаҳр сари борурға жозим. Пўянамо ва даштпаймо эрдилар, чун дар талаб элга ёвуштилар. Ул халқни бошлаб чиққон кишига йўлукуштилар. Мудбир такаббур била анга боқмай ўтти. Муқбил инсоният тарийқин илгари тутти. Ул солорға адаб ва тавозуъ била бош индурди, аёғи остида гавҳар худтушган эрмиш, кўруб олиб, ўпуб ул солорға тута берди, ул худ мавъуд силанинг вакили эрди.

Муқбилнинг илигин тутуб шаҳарға қайтти. Хусрав хушҳол ва мунбасит бўлди. Ва анинг узрин дегандин ортуқ эҳсон била қўлди. Мудбир такаббур натижасидин шаҳар гулханида мақом тутуб, Муқбил адаб ва тавозуъ фойдасидин гавҳари мақсуд топиб, шоҳ гулшанида ором топти.

Байт:

*Мутакаббир кезибон шаҳарда хору мардуд,
Мутавозиъни ғаний айлади дурри мақсуд.*

Еттинчи боб

ЗИКР ШАРҲИДА

Зикр кўнгул била ҳақ ёди иштиғолидур ва тил била дағи ҳамул такаллум мақоли. Ва баъзи тилга ул амрдин маъдуллуқ дебдурлар ва кўнгулга мудовамат ва машғуллуқ. Кўнгул била Ҳақ ёдидин холий бўлмоқдур ва анинг ғайри хайлидин холий бўлмоқдур. Ва ул машғуллуқ «ма халақа оллоҳ»²² фаносидур ва «мо халқи оллоҳ»²³ холиқининг бақосидур. Нафй калимаси билаким, «ло илоҳа» бўлғай, мосиволлоҳни унутмоқдур ва исбот калимаси билаким, «Иллаллоҳ» бўлғай кўнгулни овутмоқдур ва машғул тутмоқдур. Ва анинг ниҳоят мартабаси зокири мазкурда нобуд ва йўқ бўлмоқдур. Ва анда тилга когал йўқ ва тақриру баёнға мадҳал йўқ. Не лисонға такаллумдин хабар ва не баёнға тараннумдин асар. Бу ҳарамға кулли маҳрам бўлмағлиқ нафйи хотирдур ва ифнойи мавжуд ва номавжуд. Ва ғойиб, ва ҳозир ўзни буду нобуд хаёлидин қочурмоқдур ва мақсуди аслий талабида ошно бўлса бўлмас. Ва буду нобуддин холий бўлмоғунча бу ҳаёт зулолидин тўлса бўлмас. Бу дарёға кирган гавҳари мақсуд тиласа дам асрамоқ керак ва бу ҳарамға йўл топқон маҳрамлик тиласа дам урмамоқ керак. Шоҳ розин асрамоқда тилин тиймағаннинг

боши борибдур ва ғайрат ва сиёсат тиғи анинг ниҳодидин замор чиқорибдур. Бу май ичгандин кайфият изҳори кўнгли бетоблиғидиндур ва бу бода мастлиғининг шароблиғидиндур.

Рубоий:

*Майхона жамғики эрур боданараст,
Зоҳир май ичгандин ўлурлар бадмаст.
Мингдин бир эмас бу ҳақиқат майидин,
Ичган ани охсум ўлса тонг йўқ пайваст.*

Ҳикоят: Муқарраби Ҳазрати борий Хожа Абдуллоҳ Ансорий²⁴ (қуддиса сирруҳу) дедиким, ул такаллумғаким Мансур²⁵ дам урди, мен ҳам урдум. Ул ошқор этти ва мен ёшурдум. Менким ёшурдум, тождорлиғ манқариб бўлди. Ул ошқор этти, дорға ток бўлмоқлик насиб бўлди. Ул ҳануз хом эрди ва бу маънидин хуруш қилури беҳангом эрди. Эшитгувчи ибо этти ва анга етти ва улча етти. Мен ул сўзни анжуманда гуҳор этармен ва изҳорида исрор ва такрор этармен ҳеч кас манга нима дей олмас ва демаским, сўзумнинг агарчи маъниси улдур, аммо суврати ул эмаским, суврат аҳли сувратга назар солурлар ва маъни аҳли маънидин баҳра олурлар.

Илоҳий, бу огоҳлар аёғи туфроғидин биз гумроҳлар тийра кўнглига очуғлиқ еткур ва қорорғон кўзларига ёруғлуғ еткур.

Байт:

*Ҳамул кўҳл ул жавоҳирни кўзумга тўтиё айла,
Ул иксири саодатдин вужудим кимиё айла.*

Секкизинчи боб

ТАВАЖЖУҲ ЗИКРИДА

Таважжух²⁶ Ҳақ субҳонаху таолаға юзлашмак ва ул ён эланмоқдур. Ва халқдин тааллуқ торин узуб анга уланмоқдур. Жамиъ орзудин чиқмоққи, Ҳақнинг ғайриға айландурғай ва Мосиволлоҳ иштиғолиға чирмондурғай. Андоқким, дунё ва охират саодатин арза қилсалар ва сиддиқлар ва пайғамбарлар маротибин жилва берсалар, солик ул ён назар ўқин отмағай ва кўнглига аларнинг радду қабулин мутлақо йўлатмағай. Агар таважжухда юзига ўқлар келса, кўз юммоқни унутқай, агар бир кўзини ул ўқлар зоеъ, яна бирин илгари тутқай. Агар ул наззорада тош ёғса бошин ёшурмағай ва ани муҳофазат қалқониға қочурмағай. Агар оллида шери жаён юзланса, анга мўрча келмағай ёмон ва агар пили дамон учраса, ул ҳамон бўлғай ва пашша ҳамон. Сели балодин таважжухга нам етмағай ва сарсари офат бир тори мўйин хам этмағай. Чархи ғаддор фитналиқ нужуми била анга бир зарафшон варақи мовий ва барқи ҳаводис анга ел учурғон бир сариқ гул яфроғи била мусовий. Меҳри мунир оллида заррадин ҳақир ва хоксор, баҳри заххор назарида бир қатрадин бемиқдор, яъни ул таважжухига монё мумкин бўлмағай ва ул наззораси шуъласи дарёлар суйи била сокин бўлмағай. Ва бу мақом соликнинг сидқиға долдур ва ихлосиға гувоҳи холдур. Ва ошиқлиғида якдиллиғиға далили беиштибоҳ ва якрўй, якжиҳатлиғиға гувоҳ ва шавқи ғоятсиз эрканига гувоҳи содиқ ва муҳаббати ниҳоятсиз эрканига далили мувофиқ.

Маснавий:

*Таважжух бирла ҳинду саъй этар чоғ,
Тушурур кўк ёғочдин тоза яфроғ.
Кашаф айлаб таважжух байзасиға,
Борар кўз бирла босмай косасиға.*

Ҳикоят: Бир гулханийи меҳнаткаш кўнглига бир шаҳзодаи

хуршедваш ишқи ҳарорати тушти ва ҳарорат тобидин қони қурушти ва руҳи муворақат қилурға ёвушти. Хирад матои илгидин борди ва жунун шайдоликқа бош чиқорди. Атфол қувуб тош урарлар эрди. Кўчадин кўчага сурарлар эрди. Анинг оғзида шаҳзода оти мазкур ва кўнгли анинг зикри била масрур. Чун атфол тошидин тўяр эрди, қочиб гулханға юз кўяр эрди. Чун гулханийи мажнунни шаҳзода ишқи машҳур этти, бу сўз шаҳзода кўлоғига ҳам етти. Андоқки, пок ишқ бил-хосият маъшуқ кўнглига жозиб бўлди. Шаҳзодаи париваш девонасин кўрарга роғиб бўлди. Сайр асносида маркабни ул гулхан сори сурди, чун девонаи номуродни кўрди, наззора ва таважжуҳи андоқ беҳудлуққа улаштиким, гулхан ўти бошин аёғига туташти. Ул наззорадин беҳабар эл етиб ўтин ўчиргунча андин не хабар қолди ва не асар. Шаҳзодаи қотил девонаси ҳолидин йиғлаб ғусса ютти, турфа кўркам, ўзи ўлтириб, ўзи азо тутти.

Байт:

*Мажозий ишқда мундоқ таважжуҳ айла хаёл,
Агар ўлса ишқи ҳақиқийда кўр не бўлғай ҳол.*

Тўққизинчи боб

РИЗО ЗИКРИДА

Ризо²⁷ ўз дилхоҳ ва ризосидин кечмакдур ва Ҳаққи субҳонаху ризоси жомин ло журъа ичмакдур. Ўз кўнгли тилаганлар мавто адосин фарқ билмак ва маҳбуби ҳақиқий ризоси била тирилмак. Бу мақолдур. Соликнинг аъзам мақомоти ва арфаъ даражоти нечунким, солик бидоятда масканат ва ҳақорат мақомида ҳақирнинг ризоси ва матлуби ҳам ҳақир бўлур. Чун ўз ризосин билкулл фано ўтиға отти ва ҳақ субҳонаху таоло ризоси била ўзин тузатти. Мосиволлоҳ лавси орийдин қутилди ва

«алмутахаллиқу биахлоқилло-ҳи»²⁸ сифати била Мутаассиф бўлди. Ажаб мақоледурким, агар бу корхонада хитойи нақшин кўрсун ва агар исломий парчани наққош нақшбандхонаи сунъидин мутасаввир билғай ва ҳар бирини ўз ерида беназар тасаввур қилғай. Равзаи хулдидин кўп шод ва дўзах дудидин кўп тийра ниҳод бўлғай. Калимуллоҳ мадҳида муболаға кўргузмағай. Халилуллоҳи²⁹ огоҳ била Намруди³⁰ мардуд аросида мухолафат эшикин руст кўргай. Ва мувофақат риштасин дуруст. Офариниш боғидин агар бошиға гул ёғилсун, ва агар аёғиға тикан санчилсун, чун боғбон чаманоро ризо ва ихтиёри биладур не ул биридин бошин ёшурғай ва не ул биридин аёгин йиғиштурғай. Ва дўст ризосиға жон фидо қилғай ва агар яна жон тириклигин анинг ризоси учун тилағай ва ўлумда анинг ризосин топса, жон истағай ризосин. Ҳақ ризоси билмиш бўлғай ва муродин анинг хостида маҳв қилмиш бўлғай ва ўзлугидин хабар қолмамиш бўлғай ва ўзига ўз ризосидин асар. Ҳақдин агар ғаффорлиғ зуҳур этар-анинг марғуби ва агар қоҳқорлиғ зуҳур этар ҳам анинг маҳбуби. Ниш етса захмиға марҳам ва гар марҳам етса бағри захмиға ҳам муғтанам.

Байт:

*Рози ўлса гар ёмон, гар яхши бўлса жилвагар,
Сунъи килкидин мусаввардур чу ҳар янглиғ савар.*

Ҳикоят: Валоят дарёсининг гавҳари ва ҳидоят сипехрининг ахтари асадуллоҳ ул-ғолиб, Амир ул-мўъминин Али ибни Абу Толиб (разиоллоҳу анху ва карамоллоҳу важҳу) ризо мақоми таърифида ва соликнинг розилиққа мутаассир бўлғони тавсифида варақ юзига маорифнигор хома урубтур ва бу навъ дақиқ нукта сурубдурким, ризо мақомиға камол ўз ризоси ҳақ ризосиға мувофиқ қилғонға ҳол будурким, сўл кўзунг хонаси Хайбар эшигига макон бўлсун ва ул пошина очилур-ёпилурда ул маконда кўрунсун. Эшиткувчи айни ризодин ўз шонин унутмағай

ва ғояти таъзимдин ўнг кўзин ул хизмат учун илгари тутмағай. Агар мундоқ қилса, улча анга қазодур, анинг муқобаласида ҳам фузуллуқ, ҳам адам ризодур. Ризо мақомиға ўзин нобуд ва фармонбардорлиғда ўзлукин номавжуд қилғонға бу вужуд қайдин келдиким, сўл кўзни хор, ўнг кўзни азиз билғай. Ва бу хору бу азиз аросида тамиз ҳам қилғай, анга ризо шарти улдурким, амриға тоат қилғай ва маъмур бўлғон изҳори тоат. Ва бу ширин мева валоят боғи шажарасидин бўлғай ва бу лазиз фокиҳа ҳидоят шажарасининг самараси бўлғай.

Байт:

*Валоят ичра бўлғай мевалар кўп таъму ҳолатлиғ,
Вале қайси валоят бўлғай мунча лаззатлиғ.*

Ўнунчи боб

ИШҚ ЗИКРИДА

Ишқ³¹ ахтаредур дурахшанда, башарият кўзи нур ва сафоси андин ва гавҳаредур рахшанда, инсоният тожининг зеб ва баҳоси андин. Меҳредур толеъ, маҳзун хотирлар хористони андин гулшан ва бадредур ломеъ, тийра кунгуллар шабистони андин равшан. Баҳредур васеъ, ҳар игрими юз ақлу ҳуш кемасин чўмурғон ва тоғедур рафеъ ҳар тиғи минг зуҳд ва тақво бошини учурғон. Шуълаедур сўзанда, хошоки кўп жону кўнгул бўлғон ва барқедур фуруъанда, кўп жону кўнгул ашиъасида кул бўлғон. Аждаҳодедур хунхор, оламини дами била тортмоқ анга ком, пошшоҳедур қаҳҳор, коми ҳар олам аҳлиға қатли ом. Ва ҳар неча зулм қилғон анга қонмоқ йўқ. Соиқаедур, ақлудин хирманин куйдургучи ва сарсаредур аларнинг кулин кўкка совургучи.

Иноди олинда тенг ҳам подшоҳ, ҳам гадо. Бедоди қошинда бир ҳам фосиқ, ҳам порсо. Ошиқ кўнглига маъшуқ ҳавосин

солғувчи ҳам ул ва бир жилваси била нақди ҳаётин олғувчи ҳам ул. Ва ошиқ мундоқ балонинг гирифтори ва мундоқ офатнинг беихтиёри, мундоқ тўфоннинг ғариқи ва бу навъ соиқанинг ҳариқи, мундоқ ғаддорнинг забуни ва мундоқ паризоднинг мафтунни ва мундоқ девкирдорнинг мажнуни. Ва мунунгдек ошубнинг шефтаси ва бу янглиғ қотилнинг фирефтаси, бу тавр хунрезнинг ҳалоки ва бу турлук балоангезнинг дардноки.

Ишқ кўхистони бедодининг ношодларидин бири Фарҳоддур ва саҳройи жунун забунларидин бири Мажнундур. Ва шабистон савдоси девоналаридин бири парвона ва гулистон ҳавоси ношикебларидин бири андалиби девона. Ва оташгоҳ ҳарорати гармравларидин бири Хусрави номий ва майкада дардмандлиги номийларидин бири Жомий (наввараллоху марқадаҳу нуран ваффақаналлоху!)

Байт:

*Ки то бўлғай булар бир-бирлари бирла қарийн бўлсун,
Самандарлар киби ишқ ўти ичра ҳамнишин бўлсун.*

Бу таъриф қилғон ишқ ва бу баён этган аҳли ишқ маъшуқ вужуди бирла қойимдурлар ва бу адо топқон ҳолотға мансублуклари дойим. Ва ул маъшуқ ҳуснидин иборатдурким «Инналлоху жамилун юҳибб ул жамол³²» андин хабар берурким, ишқ бу эътибору жалоли била ва бу ихтиёру истиқлоли била ҳусн саропардаи кибриё ва боргоҳи истиғноси теграсида бир бандаи човуш ва бир камина ҳалқа бағўшдурким, ҳар қачон ҳусн султони маҳбублуғ ниқобларидин ва мастурлуғ ҳижобларидин чиқмоқ асбобин тузса ва зуҳур тажаллиси била жилва гар кўргузса, ул нур ошиқи маҳжур кўзи равзани шишалари равзан кўзи шишаларидек ҳайрон қилиб ишқи бебок айёри ул равзан йўлидин ўзин кўнгул маъмурасиға ташлар ва ул маъмурада хароблиқ оғоз қилиб, хирад ва ҳуш хайлиға кўзғалон сола ташлар. Ул маълум эмаским, ҳусн султонининг бу золим човуши

бедодидин ул мулк аҳлининг мазлумлари нетгай ва ҳоллари анинг ташаддуди суубатидин не ерга етгай. Бовужуди бу ҳол ул кишварнинг асирлари ва ул мулкнинг қатлу торож кўрган аҳли фазаъ ва нафирлари ул жилва майидин масти беҳуд ва ул жамол тамошасидин волаву ҳайрон бўлиб, анинг ҳавосиға машъуф ва анинг тамошасиға мағлуб бўлурлар.

Эндиким, ул кишварни тасхир қилди ва ул мулк аҳлин яғмода асир этти яна ул султон жилвагоҳ фазойи эрамидин хилватгоҳ хафоси ҳарамифа майл этиб, ҳамул нур ва зулмат пардалариға юзланса ва жамол қуёшин ҳамул шабандуз ниқоб саҳоблариға ёшурса ва бу турктоз топиб, мусаххар бўлгон мулк аҳлиға ва бу қатлу торож кўруб, бузулгон кишвар элига ул тамошо хирманидин ва ул назора имтидоди аршидин рустохезе тўшланғай ва қиёмате юзлангайким, жузъи акбару авлиёси ва ошуб ва фазаъи маҳшарда шавқоси аларнинг ниҳодидин фалаки ғаддорға майл этгай ва бу сипехри давворға етгай. Бу ҳолатедурким, мунунг шиддати тақриридин тошқоридурким, муни кўрмаган киши билмас ва мунга етмаган бовар қилмаским, ҳижрону фироқ мундин иборатдур ва ишқа маротибдур ва ул уч қисм била мунқасим бўлур.

Аввалғи қисм. Авом ишқидурким, авом ун-нос орасида бу машхур ва шоеъдурким, дерлар: «Фалон фалонға ошиқ бўлубтур». Ва бу навъ киши ҳар навъ кишиға бўлса бўлур, шағаб ва изтиробларича лаззати жисмоний ва шаҳвати нафсоний эмас ва бу қисмнинг бийикрак мартабаси шаръий никоҳдурким, бари халойиққа суннатдур ва мубоҳ. Ва пастроқ мартабасида паришонлиқ ва мушаввашлиқлар ва бесомонлиқ ва нохушлиқлареки, зикри тарки адабдур ва баёни беҳижоблиққа сабаб.

Иккинчи қисм. Хавосс ишқидурким, хавосс ул ишққа мансубдурлар. Ул пок кўзни пок назар била пок юзга солмоқдур ва пок кўнгул ул пок юз ошубидин кўзғолмоқ ва бу пок мазҳар воситаси била ошиқи покбоз маҳбуби ҳақиқий жамолидин баҳра олмоқ. Ишқ аҳлининг покбозлари ва шавқу ниёз аҳлининг

назмтироз ва афсонапардозлари мутақаддиминдин андоқким, назм бешасининг ғазанфари ва дарду ишқ оташкадасининг самандари ва завқу ҳол водисининг покрави Амир Хусрав Деҳлавийдурким, пок нафас ва гуфтори, пок алфоз ва маонийлик ашъори ишқ аҳлининг орасида ғавғо ва важдуҳол анжумани фазосида алоло солибдур.

Яна сўзи поку, кўзи пок ишқ аҳлида мужаррад ва мунфарид ва бебок бу тоифанинг беназиру адил ва тоқи фахрулмиллату вад-дин Шайх Ироқийдурким³³, ишқ сифотиға муттасифдур ва ламаоти пок маоний ва тарокибиға мунсифдур. Ва мутааххиридин икки оламини бир дов била ўйнағон муқаммир шевалар покбози ва ишқ дайри фаносида ҳақиқат бодасидин маст риндлар ҳамрози шамсул-миллати вад-дин Хожа Ҳофиз Шерозийдур. Дунё ва охиратни бир оҳ ила ўртаган пок ошиқлар имоми ва мулк ва малакутда сойирлар шайх ул-исломи ҳазрати муршидий ва махдумий нур ул-миллат вад-дин Абдураҳмон Жомийдур (наввараллоҳи марқаду- ху) ким, агарчи алар васфи назмға нисбат берурдин юқорироқдур, аммо ҳар синф назмда беназир эрдилар ва нечаки таърифлари шеърда маҳоратдин ташқаридур ва лекин ҳар услуб шеърда жаҳонгирдурлар. Ва назимларида ҳар шеър била ишқ ўтин оламға урубтурлар, шеърларида ҳар байт била дард аҳли жону кўнгул оламин кўйдурубдурлар.

Яна ул ҳазрат жоми муҳаббатидин дуркашлар ва иршоди сулукидин фонийвашларким, дарду ишқ таври адосида гуфторлари турк улусида ҳароратомез ва сорт хайлида офатангиздур. Борининг ғарази гуфторлари иштиғолидин ва ано ёлинидин ажзу ниёзлиқ ҳолати ва дарду бало чоқинидин сўзу гудозға мубоҳоти ўзин бу ишққа мансуб қилмоқдур, балки кўрунур бу ишқ оламида ошиқлиқнинг саъб ҳоли ва маъшуқнинг муфрит жамоли ҳар ерда ҳар бирининг ажаб ҳолоти ва ғариб хаёлоту ва ғоятсиз бул ажаблар ва ниҳоятсиз рангу таабларга юзланибдур ва анинг изҳори лозим келибдур. Ул жумладин, маъшуқ ҳусну жамолининг бениҳоятлиғи ва нозу истиғносининг

беҳадду ғоятлиғи. Ва андоқ аҳволким, мунга мувофиқ бўлғай, андин сўнг ошиқ дарду шавқининг фаровонлиғи ва ажзу ниёз ва сўзу гудозининг бепоёнлиғи. Ва ҳар умурким, унга муносибдур, яна иккаласининг бир бирига имтизожи ва таркибидин ва ихтисоси ва тарбиятидин вукуъ топқон ҳолот адосида ва юз кўргузган мушкилот имлосидаким, ҳар бирида агар китоблар тасниф қилилса ва мужалладлар таркиб этилса, ҳануз улча анинг адосининг ҳаққидур таҳрирға кетурмак, тақрир қаламин сурмак мутағаййир кўрунур, балки мутааззирдур. Ва қоинот бозорининг ғавғоси ва унсуриёт чорсусининг алолоси бу такаллум ва тараннум биладур ва мунсиз инсон каломи танедур жонсиз ва башар алфоз ва ибороти чаманедур гулу райҳонсиз.

Сўзим, дард чошнисидин ҳарорати бўлмағай, нурсиз шамъ бил ва сарварсиз жамъ гумон қил. Ҳосиликим, сўзга бу таронадур ва мундин ўзга барча афсона, дур ва сўз ишқ сўзидур ва кўнгулда ҳаёт нашъаси ишқ ўзидур.

Байт:

*Сўзки маъносида ишқ ўти нишони бўлмағай,
Бир таҳарруксиз бадан онглаки, жони бўлмағай.*

Ҳикоят: Мажнун ишқи ўти ҳижрон гудозиға улашти, заиф баданиға ул ҳароратдин иситма шуъласи туташти. Ҳар муолажаким қилдилар суд этмади, мараз ортти ва иситмаси кетмади. Чун бемор иши назъ ҳолиға етти, биров ул ҳолдин Лайлиға хабар этти. Паривашни ул хабар ношод қилди, девонасин сўрарға нома савод қилди, қосидким ул номани Мажнунға еткуруб берди, руҳдин танида рамақ йўқ эрди. Меҳрибонларким, номани мутолаа қилдилар беморға истимоидин асар билдилар. Ҳар кимки ани такрор этар эрди, ул нафасдин бемор таниға руҳ етар эрди. Ул дамким, иши ҳирз ва дуодин ўтди, маъшуқ номаси ҳирз ва дуо ерин тутти.

Мариз заъфдин сихҳат топкунча такрор қилди чун сихҳат

топти, бўйнига тумор қилди. Ишқ сўзидин марази сиҳҳат топти ва ул сўз такроридин-бадани қувват.

Байт:

*Ошиққа гарчи заъфу маразлиқдурур мижоз,
Маъшуқ зикри ул маразиға эрур илож.*

Учунчи қисм. Сиддиқлар³⁴ ишқидурким, алар ҳақнинг тажаллиёти жамолига мазохир воситасидин айру вола ва мағлубдурлар. Ва ул мушоҳада беҳудлиғида алардин шуур, алардин маслуб. Шухудлари истиғроққа етган за ул истиғроқдин истиҳлоқ мақомин ҳосил этган. Агар ҳаводис ели сипеҳр гулшани авроқин учурса, аларға андин хабар йўқ ва анжум гулбаргларин ҳар сори совурса аларға андин асар йўқ. Ҳавосслари нокор тажаллиёт жамоли садамотидин ва шавқлари номиқдор ишқ ҳужуми ғалаботидин. Анбиёйи мурсалин етгандии назарларин мақсуддин олмай ва малоика муқаррибин ўтгандин назарларин ул сари солмай. Ҳоллари матлуб мушоҳадаи жамоли ва иштиғоллари ҳам анинг мулоҳазаи саноеъ ва камоли висол майи зўридин кўнгуллари беҳуд ва маст, мутаоқиб тажаллиёт сатватидин аъзоларида шикаст. Васл бодасидин ўзга руҳларига ком йўқ ва ҳақ мушоҳадасидин ўзга кўнгулларига ором йўқ. Булардур ишқда васлдин ком топқон ва «инда маликин муқтадирин» мақомида ором топқон. Ва бу тоифани восиллар дебдурлар, ишқдин васл мақсуди ҳосиллар.

Ҳикоят: Ҳаж шарафин ҳосил қилган машойих ва авлиёйи алайҳум аттаҳият вад дуо Арофатда муножот қилиб, ҳар қайси бир мурод истар эрди ва ўзлари учун бир тилак тилар эрди. Ва кўпнинг дуоси бу эрдиким: - Илоҳи, бизга тавфиқинг бирла ҳамроҳлиғ бер ва ўз ҳақиқатингдин огоҳлиғ. Ва кутб ус-соликин ва султон ул орифин ирфон тариқида авлиёдин мумтоз Шайх Абу Саид Ҳарроз³⁵ (қуддиса сирруҳул-азиз) оғзида сукут муҳри зохир

ва жамоли тажаллиётқа мустағриқ ва мутаҳайир туруб эрди, кўзин осмонға уруб эрди. Биров дедиким: - Ё Шайх, бу маҳалда мақбулдур ва бори машойих дуоға машғул. Сен нечук дам урмассен ва дуо рахшин ижобат майдониға сурмассен. Шайх (қуддиса сирриху) дедиким: - Ҳар не бу халойиқ дуо била тилайдурлар, борини манга берибдур, балки ортуғроқ кўнглум уйида берибдур. Андин не истай ва дуо қилиб не тилай? Аларки, огоҳлиғ тилайдурлар, манга матлуб. Бир замон ғафлатдур ва ҳолима эврұлгали бир нафас муҳлатдурким, анинг вужуди тажаллийси садамотидин бетобу тавонмен ва ул оғир юк остида хасдек нотавонменким, анинг жамоли ҳайратидин ўзумдин хабарим йўқтур ва ўзлугумдин асарим йўқтур. Ишқнинг ғояти бу ергачадур ва ошиққа васлинг ниҳояти бу сўзни дергачадур. Бу ошиқларким, олинда қабул аҳлидурлар ва тариқати машойих истилоҳотида вусул аҳлидурлар, буларни тангрига ошиқ деса бўлур, маҳбуб ҳам ва ҳаққа толиб от қўйса бўлур, матлуб ҳам.

Рубоий:

*Бу ерга етурса бандасин лутфи илоҳ,
Таҳқиқ билур ҳар кишиким бор огоҳ.
Ким, топмас анинг оллида мавжуд саво (ҳ)
Ул қолди-ю тенгри қолди Оллоҳ, Оллоҳ!*

Учинчи қисм

МУТАФАРРИҚА ФАВОЙИД ВА АМСОЛ СУРАТИ

Жоҳ истиғносиға давр тенгри таолонинг мулку малакутининг тааммулидур ва кибр ибтилосиға илож ҳам анинг кибриёу жабарутининг тааққули бўла олур.

Саодатманд агар олим бўлса, нодонлар сўзи анга мужиби ибрат ва эътибор; бесаодат жоҳил бўлса, олим сўзидин анга ор. Ва

филҳақиқат, жоҳиллиқдин бесаодатлиқроқ не нима бор?! Улки ўзин бегангай зиҳи ғабоват ва улки ўз сўзин бегангай, зиҳи шақоват! Олам аҳли ўзлари қошида маҳбубдурлар ва сўзлари ўз илайларида марғуб. Ва башар жинси бу сифатға мажхулдурлар ва нафслари беихтиёр бу даъвоға машғул.

Танбех (1).

Андинки нафс комидур ва нафсоният мақомидур. Ҳеч ким ўз кўнглиға ғам тиламас ва ўз нафсиға алам истамас. Аммо ўзганинг шариф зотиға беҳад мазаллат кўрса, онча тавофут қилмаски, ўзига жузвий шиддат ва яна бир азиз нафсиға беадад меҳнат англаса, онча мутаассир бўлмаски, ўзига оз кулфат. Ва барчаға ўзгадин ўзи азизроқ ва ўзгалар сўзидин ўз сўзи лазизроқ. Олам яхшилигин киши ўзидин дариф тутмас, аммо ўзга кишига ёвутмас.

Танбех (2).

Эранлар ясанмоғиким, намойиш учундур, хотинлар безанмагидекдурки, оройиш учундур. Агарчи бу маъно иккиласига кабиҳдур, аммо эранларға кўпрак мужиби тафзиҳдур. Барча ўз намойиш ва оройишиға алил ва бу ўз қошларида маҳбублуққа равшан далил.

Шоирки, ҳарзаси кулмакка лойиқ, ўз хаёлида Саъдий ва Хусравға фойиқ. Котибки калоғпойи зоғи мулаввас аёғидин манкуброқ, ўз олида Жаъфар¹ ва Азҳар² хатидин маҳбуброқ. Мусаввирки, муваҳҳишдур суратининг ямони, ўз тасвирида Абдулхайдур³ ва Моний⁴. Музаҳҳибки, хитойиси хатодур ва фарангиси қалам аҳлининг нанги, Аторидға⁵ таън урмоқдур сўзининг ранги. Ҳар пешаварғаким, ҳунари таърифида муболаға воқеъдур, ул таъриф, филҳақиқат, ўз нафсиға рожеъдур. Жадал аҳлининг мадрасасида қийлу қоли ҳам худписандлиққа тортар маоли, бу анинг сўзин рад қилур ва ул мунунг сўзин, ҳар қайси

беганур ўз сўзин ва ўзин.

Танбеҳ (3).

Худписанд - нохирадманд. Худоро - шоҳиди раъно. Мустағний - мағбун, мутакаббир - малъун. Шаҳватпараст - нафсга зардаст. Худпараст - бутпараст. Бу балолардин нафсин фано қутқарур ва бу маҳлақлардин нажот сари бошқарур.

Танбеҳ (4).

Фано ахлиға кўп айтмоқ мардуддур ва кўп эшитмак матлуб ва маҳмуд. Эшитмак элни тўла қилур ва айтмоқ холи, эшитгувчи ва айтгувчининг будур ҳоли. Кўп деган кўп янгилур ва кўп еган кўп йиқилур.

Қолаб амрозининг моддаси кўп емакдур ва қалб амрозининг моддаси кўп демақ. Кўп демак сўзга мағрурлуқ ва кўп емак нафсга маъмурлуқ. Одамейға бу сифатлар завоид, барчаси худпарастлиққа оид.

Танбеҳ (5).

Худпарастлиқки, эрур моддаи идбор, мунда дағи тавофут ва матиб бор. Худпарастки, не қилғони ўзига хўбдур, бу нописанд феълға тафовут кўпдур. Агарчи анга кўп ақсом лозим бўлур, аммо бу ерда ихтисор учун қисмға мунқасим бўлур.

Аввалғи қисм улдирким, ўзининг ақволи ва афъоли ва ашколи ҳар неким бор, ўзига хўб кўрунгай, агарчи элга мардуд бўлғай, анга маҳбуб ва марғуб кўрунгай, андоқки, мазкур бўлди ва авроққа мастур. Иккинчи қисм улдурки, жамни ҳолоти нохуш хаёлоти ўзига писандида ва рабоянда, мустаҳсан ва хуш оянда кўрунгай. Ва ул кабойихни яхши деб ўкунгай. Қариҳ зот ўзин Юсуфи Канъоний⁶ дегай. Ва «анкар-ал-асвот»⁷ унинг Юсуфи Андигоний⁸ алҳони. Номавзун абётин Салмонинг⁹ «маснуъ»

қасидасидин яхшироқ билгай ва бемаъни ҳазаёнин Жоруллоҳ¹⁰ битган «Кашшоф»¹¹ гумон қилгай.

Ҳақнинг ҳеч амрига бўюн қўймағай ва шаётиннинг барча буйруғин бажо келтурурдин тўймағай. Ўз олида доно ва чечан ва ҳар номақбул қиладурғони анга маъқул ва мустаҳсан. Майға ҳарис, бадмаст ва музмин, мажлисиға гирифтор бўлғоннинг қутулмоғи номумкин.

Номуборак базмиға улки гирифтор бўлғай, номатбуъ ҳаракотидин умридин безор бўлғай. Мажлисида ўкта ҳукмлар сурач чоғи, барча ижрони аҳком бир, бу доғи, гирифтор мажлисидин кўпарга сурук қалтабони монёъ ва агар ани ғофил қилиб эшигига етса, дарбони монёъ. Мубталоға балое тушгайки, ўлумни кўзига, тўтиё қилгай, ўлтуруб сени бу балодин кутқорай деганга жонин фидо қилгай, гар кутулса, Рум, балки Фаранггача турмағай, яна мажлис агар биҳишт бўлса, ул ён қадам урмағай.

Бу худписанди бадкирдор ва бу лаванди мурдор бу палид мажлисидаким, зиндон андин яхшироқ ва бу нажис маҳаллидаким, мустароҳ андин ариғроқдур, агар илайидин кекирса ва кейнидин ўзга ел секирса, ўз қошида маҳбублуғи ул мартабада ва ўз афъолининг хўблуғи ўз олида ул масободаким, тамаъи буким, базмидағи ҳозирлар ва бу аҳвол ва афъолиға воқиф ва нозирлар бу воқеъ бўлғон ҳаракотнинг ҳам унин дилписанд дегайлар, ҳам ройиҳасин судманд. Бу қабойиҳни киши анга айта олмағай ва айта олғоннинг сўзига қулоқ солмағай ва эшитса ҳам, мусаллам тутмағай ва номулойим ишини ўз «шариф зотиға» ёвутмағай. Носихға изо ва қасд этгай ва бу насиҳатдин анга кўп мазаллат еткай. Бу навъ кишики, анга мундоқ бўлғай кирдор, ҳало бу даврда мавжуд ва ҳозир бор.

Бу таврда яна азизлар ҳам жилва қилурларким, замон аҳли тааммул қилсалар борин билурлар. Агар баъзи мазкур бўлғон азизлардин кичик бўлса, баъзиси улуктур ва агар баъзи ишлари андиғ ўксук бўлса баъзиси ортуқдурким, кўпига бу фақирини мазлум номақдур риоятлар еткурубдур ва муқобалада номаҳсур зулм ва тааддиларин кўрубдур ва кўрмасга солиб кечурубдурким,

тенгри аларни инсоф ҳарамига хос қилғай ё бу мазлумни ва сойир мазлумларни алар зулмидин халос.

Бу мазкур бўлгон афъол ва бу мастур хисол барча киши қошида ўз маҳбублиғидиндур ва нафси шайтон амрига маъмур ва мағлублиғидиндурким, мажмуи замойим афъол мунга дохилдур ва барининг дафъи шикасталиғ ва фанодин ҳосил.

Қитъа:

*Кишики топса фано кўраси ўтиға гузор,
Агарчи зотида юз навъ қалби ғашлиқ бор,
Вужуди олтуни ул қалбу ғашдин айрилибон,
Не жавҳарий ани кўрса топар тамом иёр.*

Учинчи қисм. Бу навъ ишда муфрит беъътидолликдур, ул ҳам уч навъдур. Аввалги нав - бу мазкур бўлгон атворда муфрити беъътидоллик тузмақдур ва ул ғоятқача ифрот кўргузмақдурки, бошиға салтанат ҳавоси бунёд бўлғай ва ул бош бу ҳаво била барбод бўлғай. Ва бу навъ кўп беҳирад нодонлар ўзларин шарифу азиз тасаввур қилган уйла қиллатбонлар азизу шариф умр таркин қилдилар ва мазаллат ва ҳорлиқ била сиёсат дориға осилдилар ва тож хаёли била бошларин тарк эттилар адам мулки тахтгоҳиға кеттилар.

Иккинчи навъ - бу жамоатдин мутаҳаввиirroқ ва бу гуруҳдин худписандроқ ва мутакаббирроқ. Ул хайледурким, нубувват даъвиси майдониға маркаб сурдилар ва бу фосид хаёл қалъаси буржига алам урдилар ва шуъбадаларига эъжоз туҳмати боғладилар ва бемаъни харзаларини ваҳий кисватида жилва бердилар. Ва ҳар хоин козибки, бу даъви қила киришти анбиё арвоҳидин анга жазо ва расволиқлар етишти. Ва дўзахқа етмасдин бурун баъзини куйдурдилар ва баъзини сўйдурдилар ва кулини кўкка совурдилар ва аларнинг фитнаси ўтин ўчирдилар.

Учинчи навъ - булардин дағи ғафлаткирдорроқ ва лаънатқа

сазоворроқ ҳам ўтубтурларким, ғариб даъви йўлин тутубтурлар. Андоқким, Фиръавни беавн ва Намруди мардуд. Яна ҳам булардек беадаб ва беҳаёларким, қилиб саҳву хатолар оғизлариға тош ва туфроғким, мазкур бўла олмас ишга даъви ва лофлар урдилар ва даъвилари устида газофлар сурдилар. Охир худованди бемислу монандким, анга йўқтур шабиҳ ва шурик ва волид ва фарзанд, яктоедур беҳамто, беиштибоҳу икроҳ (вахдаҳу ло шарика лаҳу ло илоҳа иллоллоҳ)¹² ғайрати илоҳий ва ғазаби номутаноҳий била аларға ҳам не расволиғлар насиб этти ва дарак ул-асфалға кетиб, ишлари не ерга етти.

Байт:

*Заррадин минг қатла камракким, қуёшлиқ урса лоф,
Кимки бўлса зарра ақли билурким дер газоф.*

Танбех (6)

Субҳоналлоҳ, не васиъ даргоҳ ва не рафиъ боргоҳдурким, анда пил хартуми пашша хартумиға забундур. Не ажаб, агар ақл саркаши мабхут ва илме сарнигундур анингким, юз килола пили бор эрди, ярим пашшаи муҳлик нишиға забун ва зор эрди. Бу даъвиға ул равшан далилидур асҳоби филвоқиаси била тайран абобилдур.

Танбех (7).

Ҳар неким, бақоси пайваста эмас, парастишға шойиста эмас. Ҳар неким, бир ўзидекка муҳтождур, алмавҳият ва кишваридин ихрождур. Тенгридурким, кишига ўхшамас ва киши анга ўхшамас. Улки, бу навъ эмас, тенгриликка ярамас. Улдурким, не киши анга ўхшар, не ул кишига. Ҳар ойинаким, ҳеч кишининг ҳеч иши ўхшамас анинг ҳеч ишига. Не анга замону макон эҳтимоли, не замону макон андин холи. Не хало анинг еридур, не мало. Аммо

хало ва ҳам мало андин тўло. Кибриё ва жабарут асоси холиқи Жаббордур. Бу сифатқа ул сазо ва бу сифат анга сазовордур. (Жалла жалолаҳу умма наволлаҳу ва ло илоҳа ғайруҳу)¹³.

Танбех (8).

Такаббур шайтон иши ва бийиклик нодон иши. Мутакаббир тенгри дўстлари олида матъун ва тенгри қошида мардуд ва малъун. Худписанд, иши бари элга нописанд. Биликиға мағрур, билур элга маъюб ва тенгриға мақхур. Бутпарастлик яхшироқким, худпарастлик.

Танбех (9).

Яна бир амри азим эҳсондурким, анинг баёнида кўп сўз аёндур. Ал-инсону убайд ал-эҳсон анга дол ва ҳалли жазо ал-эҳсон илал ал эҳсон¹⁴ анга гувоҳи ҳол. Жамийъ мазоҳиб ва милал аҳли қошида собитдурким, яхшилиқ жазоси йўқтур - бажуз яхшилиқ ва нубуввати лисон мўъжаз баёниға дағи бу ишорат ўтубдурким, аҳсин кама аҳсана аллоҳу илайка¹⁵ ул Ҳазрат мундоқ амр этибдурки, яхшилиқ еткур андоқким, тенгридин санга яхшилиқ этибдур. Бу амр сифатиға мавсуф бўлмоқ қадур, мундин азимроқ амр не навъ бўла олур ва анбиё ва ҳукамо ва авлиё ва уқало ва уламо дағи мунга мутаффиқдурлар ва ҳеч киши мухолифат қилмайдурлар ва мундин эҳсон тариқ билмайдурлар.

Эҳсон сифати саодати абад бил, фитна ва офат яъжужи дафъиға садд бил. Инсоният боғининг дилписандроқ шажари эҳсондур ва одамийлик конининг аржумандроқ гавҳари ҳам эҳсондур. Жамъи писандида сифот ва мустаҳсан ҳолат эҳсонға тобеъдур ва анинг зимнида мудариж ва воқеъдур; ул барча яхшилиқларға жомеъ ва бари яхшилиғлар, филҳақиқат, анга рожеъ.

Қитъа:

*Ажаб сифат эрур эҳсонки ҳар шариф сифат
Ки, келса жинси башардин анга эрур дохил.*

*Жавоҳир англа сифот они жавҳарий қафаси
Ки, бордур анда қаю бирни истасанг ҳосил.*

Танбеҳ (10).

Аммо бу замон ва давронда ё даврони замон инқилоби қусуридин ё даврон ва замон аҳли хирад ва инсоният футуридин, ҳоло бу варақ эврулубтур ва бу қазия бар акс бўлубтур, яхшилик жазоси хушунатдин ўзга ва мулоямат подоши такаббур ва руунатдин ўзга нақш тутмас ва сурат боғламас. Ҳар кимгаким, бир хизмат қилдинг ўн шиддатга муҳайё турмоқ керак ва ҳар кишига юз мулоямат кўргуздунг минг ғилзат ва қудуратга сало урмоқ керак.

Аниким, бир дуо қилдинг, кўп қарғиш била қутулмоқ йўқтур. Бировгаким, бир мадҳ дединг, ўн зам била халос бўлмоқ йўқтур. Бир соғар май бергандин қадаҳ-қадаҳ хуноб ютмоқ керак ва бир қадаҳ нўш ичиргандин аёқ-аёқ захрға ўзни омода тутмоқ керак. Ҳар навъ хидматкорлик қилиб, муқобалада юз жафо ҳам кўрсанг яна хидмат кўз тутарлар. Ва агар вафодорлик қилиб, ўтруда ранжу ано ҳам чексанг, яна убудият тамаъ қилурлар.

Ҳар вафоға юз жафо тортмасанг, гунаҳкорсен ва ҳар меҳру муҳаббатга минг дарду меҳнат қабул қилмасанг, табаҳ рўзгорсен. Аларға жон фидо қилсанг, шукронаи жонға миннат қўймоқ тиларлар, агар бу шукронани адо қилсанг, такрорға шурув қилмоқ истарлар. Юз муддаолари ҳосил бўлуб, бири қолса, бошдин аёқ муқассирсен. Минг орзулари бутуб, киши бир узр ароға солса аёқдин бош мудбирсен. Ямонлиқ қилғонларнга минг ниёз кўргузсанг сенинг ишингдин ямонроқ ҳеч кишининг иши йўқ. Жонингни дўстлуғларида бермасанг, душмани жонинг эрурлар, хотирлари учун ноҳақ қонға рози бўлмасанг, қонингга

тонуғлуқ берурлар. Доим тилаганларидек қилғонға бир қатла таъхир бўлса, шикоят ва ташниълари шоеъ ва мудом истаганларидек қилғонингға бир навбат тақсир бўлса, умрунда қилғонларинг бари зоеъ. Паёпай олмоқ аларға хунар, юз дин бирига эваз хаёлидин кўнгулларига зарар.

Эмгаклариға кўп чидасанг, отинг беидрок, таклифларидин оз ёд этсанг, зотингға туҳмат ва имсок. Борлар молингни фидолари қилсанг бир қатла саҳвдин унутсанг, лақабинг бемурувват. Жафоларн муқобаласида узрхоҳлиққа жон бермасанг, хитобинг беаҳамият. Бошлариға гул сочсанг, алардин юзунгга тикан санчилур, агар ул гул сочмоғни бас қилсанг, бағрингга чўқур тикилур. Мутаоқиб ниёзларға мутаботир ноз пешалари ва паёпай ситамлариға дамодам лутфу карам кўз тутмоқ андишалари. Бечора ул мазлумким, бу зулмкешларға гирифтор ва бу ситамандешларға фармонбардор бўлғай, булар жафосин бу жафокаш жонидин сўр ва ситамлари жароҳатлари мажруҳ бағри захмидин кўр.

Қитъа:

*Жафоларким, менинг жонимға етмиш даҳр халқидин,
Бири куффордин келмас асир ўлғон мусулмонға.
Не бедодиким, истарлар қилиб сўнгра ўкуш туҳмат,
Дағи юкларлар охир бу жафокаш зору ҳайронға.
Бу бедод аҳлидин гар жон бериб махлас эрур мумкин,
Қилиб жони фидо, биллаҳки, миннат қўйғамен жонға.*

Танбех(11)

Саховат ва ҳиммат бобида

Саховат инсоният боғининг борвар шажаридур, балки ул шажарнинг муфид самаридур. Одамейлиқ кишварининг баҳри мавжвари, балки ул мавж баҳрининг самин гавҳари. Саховатсиз киши - ёғинсиз абри баҳор ва ройиҳасиз мушки тотор. Мевасиз

йиғоч ҳамону ўтун ҳамон ва ёгинсиз булут ҳамону тутун ҳамон. Сахосиз киши бирла гавҳарсиз садафнинг бир ҳукми бор. Дурсиз садаф била ўлуб қуруғон не эътибор.

Баҳил беҳиштқа кирмас агар саййиди Қураший бўлсун ва сахий тамуғи бормас, агарчи бандаи ҳабаший бўлсун. Сахий булутдур - иши хирмон, балки махзан бермак. Бахил мўрдур - даъби хўша балки дона термак. Ҳиммат аҳлиғадур саховат ихтисоси ва бу икки шариф сифат валоят хоси. Саховат одамиға бадандур ва ҳиммат анга руҳ ва ҳиммат аҳлидин оламда юз минг футуҳ. Ҳимматсиз киши эр сониде эмас, руҳсиз баданни киши тирик демас. Олий ҳиммат шоҳбозедур баланд парвоз ва беҳиммат сичқон сайёде юрутаци тоз. Шунқор маскани шоҳнинг билагии, юрутаци мақоми ўлуксанинг сассиғ бадани ва сўнгаги.

Арслон иши сайд уруб сибоъни тўйғормоқ ва сичқон варзиши дирам ўғурлаб, тугунни ахтармоқ. Соҳиби ҳикмат муфлислик била паст бўлмас, ҳимматсиз ганж топса, бийикларга ҳамдаст бўлмас. Чинор илги холилиғидин бийиклигига не нуқсон ва туфроққа ниҳон ганжлари била не улви шон. Ҳиммат аҳлиға агарчи бийик кавкабдур, аммо саховатға неча мартабадур, Исроф сахо эмас ва итлофни маъно аҳли сахо демас. Ҳақ молин куйдурганни девона дерлар ва ёруғ кунда шамъи кофурий ёққонни ақлдин бегона дерлар. Мубоҳот учун бермак худнамолик ва анинг била ўзин сахий демак беҳаёлик. Улки эл қўрмагунча бермас - лаимдур, сахий эмас. Тилаб берганни ҳам саҳодин йироқ бил; ибрам била бергандин бермаганни яхшироқ бил. Бирта ўтмакни икки бўлуб, ярмин бир очға берганни сахий де; ўзи емай барин муҳтожга берганни ахий де.

Танбеҳ (12).

Ҳунарларни топмоқ - едурмакдур ва айбларни ёнмоқ - кийдурмакдур. Маҳаллида берган эски чортора тўн-саховат ва бемаҳал берган зарбофт чорқаб-шақоват. Десангки, таоминг зоеъ бўлмағай - едур ва тиласангки, либосинг эскирмағай - кийдур.

Сахо тарийқин мазкур бўлгон сўзла англа, аммо карам ойини ва футувват русуми ўзга англа.

Танбеҳ (13). Карам ва футувват тариқида

Карам бир жафокашнинг шиддати юкин кўтармақдур ва ани ул суубатдин ўткармақдур. Бировнинг меҳнати хори ҳамлин қабул қилмоқ ва ул тикан нўғидин гулдек очилмоқ ва ул қилғоннинг тилга келтурмамоқ ва оғизга олмамоқ ва ул кишига миннат қўймамоқ ва анинг юзига солмамоқ. Карам сифоти акрам ул-акрамин ишидур, соҳиб карам киши ҳақнинг бу навъ сифатиға мутобеъ кишидур.

Бу даврда карам сабзаси таррафуруш дўконидин ўзга ерда топилмас ва меҳр гули сипеҳри тезкўш гулшанидин ўзга ерда очилмас. Карам башар табъида ноёб ва нобуддур, бу сабабдин карам аҳли нопаёдо ва номавжуддур.

Танбеҳ (14).

Карам «коф»ин гўйе киме ибтидосидин олибдурлар ва «ро» син симурғ аросидин ва «мим»ин хўблар оғзидин тутубтурлар. Бу жавҳарни олам аҳлидин тиламак қуёшни заррадин тиламақдур ва фалакни суҳодин истамак.

Танбеҳ (15). Мурувват бобида

Маъдумлукда мурувват карамнинг уруғ - қаёшидур, балки тавъамон қариндошидур. Иккаласи чун эл бевафолиғидин оғаҳ бўлубтур, булардин қочиб адам мулки сафарига ҳамроҳ бўлубтур. Соҳиби карам ул нафис матоидин айрилурни салоҳ билмайдур ва соҳиби мурувват дағи ул шариф халқидин айрилмайдурким, иккаласи қайда бўлсалар тенгри паноҳида бўлсунлар, иззат ва

шараф оромгоҳида.

Танбеҳ (16) Вафо бобида

Вафо ул сифатдурким, карам ва мурувват халқни онсиз кўруб итибдурлар ва ани тиламакка адам мулки сори кетибдурлар.

Жаҳон гулшани вафо гулидин зийнатсиздур ва башарият гули вафо ройиҳасидин накҳатсиз. Вафо шамъедурким, даҳр тийра хокдонин ёрутмайдур ва замон бевафолари кўнгли била улфат тутмайдур. Наргиседурки, даврон чаманиға кўз солмайдур ва кўнгуллари ғунчасида ҳиқду ҳасаддин ўзга қолмайдур. Маҳбубедур - пок хилқат, жуз пок кўнгулга унсу улфати йўқ. Матлубедур - покиза тийнат, жуз покиза фитратға майлу рағбати йўқ. Ва ул бўлғон пок кўнгулда қатъо қудурат ва кулфат йўқ. Дурредур самин инсоният тожига зевар, оламда инсоният нобуд ва гавҳаредур оташин - одамийлик бошиға афсар, олам аҳлида одамийлиқ номавжуд. Вафоға ҳаё била пайвасталиқ, андоққи, ҳаёға вафо била вобасталиқ.

Танбеҳ (17). Вафо зайлида ва ҳаё зикрида

Карам ва мурувват ота ва онадурлар, вафо ва ҳаё икки ҳамзод фарзанд. Ҳар неча ул иковга нур била сафодур, бу икавга иттисол била пайванд. Ҳар кўнгулниким, вафо маскан қилур, ҳаё ҳам қилур ва ҳар маскандаким, ул топилур, бу ҳам топилур. Вафосизда ҳаё йўқ, ҳаёсизда вафо йўқ. Ҳар кимда бу икки йўқ - имон йўқ ва ҳар кимда имон йўқ андин умид кўзин ёрутса бўлмас. Маҳбубки, бевафодур - андин жовид висоли тамаъ кутса бўлмас...

Комиллар - аҳли ҳаё ва ноқислар беҳаё.

Вафо ва ҳаё олам тийра маконидин ўтубдурлар ва ломакон оламида макон тутубтурлар. Ва ўзларин бир-бирлари била овутубтурлар ва қолғон вафосиз беҳаёлар аларни унутубтурлар.

Ҳар кимгаким, бир вафо кўргуздум, юз бевафолиғ кўрмагунча кутулмадим. Ва ҳар ким билаким бир меҳру муҳаббат ойини туздум, минг жавру мазаллат тортмагунча халос бўлмадим.

Байт:

*Кимга қилдим бир вафоким, юз жафоси кўрмадим,
Кўргузуб юз меҳр, минг дарду балосин кўрмадим.*

Давр бевафолари жавридин дод ва даҳр беҳаёлари зулмидин фиғону фарёд! То олам биносидур бу ўтға ҳеч киши менча ўртанмайдур, то бевафолиғ ибтидосидур бу ёлинға ҳеч ким мендек чурканмайдур. Замон аҳли бевафолиғидин кўксумда туганлар ва даврон хайли беҳаёлиғидин бағримда тиканлар, ҳар қайсиға рақам урай десам, Аюб сабри анга вафо этмас ва қалам сурай десам, Нух¹⁶ умрида тамомға етмас. Ҳақ ё аларға раҳм ва инсоф сари тавассул бергай ва бу махрум жафокашға сабр ва таҳаммул.

Байт:

*Ё марҳамат ул хайли ситамкорға бергил,
Ё сабру таҳаммул мени бечорага бергил.*

Танбеҳ (18). Ҳилм зикрида

Ҳилм инсон вужудининг фавоқиҳлиғ боғидур, одабийлиғ оламининг жавоҳирлиғ тоғи. Ҳилмни ҳаводис дарёсида кишилиқ кемасининг лангари деса бўлур ва инсоният мезони тошиға нисбат қилса бўлур. Ахлоқ шахсининг оғир баҳолиғ либосидур ва ул либос жинсининг сангин дебоси. Муҳолиф нафслар сарсари учурмоқдин асрағувчи ва мунофиқ, булҳаваслар ҳарзаси тундбоди совурмоқдин сақлағувчи. Ҳалойиқдин кишига мужиби

таъзим ва эъзоз ва акобирдин асоғирға боиси илтифот ва имтиёз. Неча улуғ киши тамасхур ва тийбат қилса, анинг қошида бешукуҳ ва виқор. Нечаким, мусин киши ҳазл ва хиффат кўргузса, анинг қошида бешавқат ва безътибор. Аммо даврон боғининг хас ва хошакойинлари ва елдек бесабот ва тамкинлари кўзига ҳилм аҳли оғирлиққа мансуб ва гарон жонлиқ била маъюбдурлар. Қуюндек туфроғни ҳавоға совурурлар ва сабуксорлиқ била бошларин кўкка еткурурлар. Тоғ пайкорин аёғ остиға олмоқ ойинлари ва дашт ажзосин ҳавоға совурмоқ тамкинлари.

Елдек ҳар эшиқдин кирарга орлари йўқ, ўтдек оташдонлиғидин ўзга шиорлари йўқ. Ел агарчи лола тожин учурғай, аммо қиё камариға нета олғай. Ўт агарчи тоғ этагин куйдурган, аммо куёш аҳгарига нечук ета олғай?

Ҳақгўй қушнинг тамкин била зикр айтури қошида қарлуғочнинг бемалол янғшамоғи малолат келтирур ва мусҳаф авроқин хирад пири тиловат қилурда лаим тифлнинг елпуғуч била варақни совурмоғи кудурат еткурур.

Аммо ел агар кўкка етсун сабукбордур ва бемиқдор ва тоғ агар туфроққа ботсунки, соҳибвиқордур, ҳилмшиор. Анинг зимнида, ўтқа ёққудек ҳасу хошок, мунунг жавфида шоҳ тожиға тикилгудек лаъли оташнок.

Байт:

*Оғирлиқ вазнидиндур селдин ғамсиз Ҳирий тоғи,
Енгилик фартидин барбод эрур қомғоқ яфроғи.*

Танбеҳ (19).

Тенгри дўстларининг ҳикояти ва алар ахлоқининг ривояти афсонасидурким, уюғон кўнглумни уйғотур ва таронаедурким, хиралиғидин қотган кўзни йиғлатур, Яхшиларға эришмак - итни поклар чергасига қотти ва ёмонларға қоришмоқ - анбиё авлодин жаҳаннамға узатти.

Танбеҳ (20).

Ангаким, яқин кўзи кўрдур, тенгри дўстларини кўра олмас. Ва ангаким тавфиқ оёғи лангдур, тенгри йўлиға югура олмас. Агар киши подшоҳ ясоғлиғидур, ишининг илгари борури иноятға боғлиғдур.

Танбеҳ (21).

Агар ҳақдин иноят бўлса, қуллар қули, шоҳлар шоҳи, агар ул қўлламаса, олам шайх уш-шуюхи олам номаи сиёҳий. Луқмонки¹⁷, бир қул эрди, ҳикмат ва нубувват била фарқин кўкка еткурди. Жолутқа анингдек минг қул эрди, ғазаб ва сиёсат тиғи била бошин ерга тушурди.

Танбеҳ (22).

Мазлумға бахшойиш кўргузки, золимдин осойиш кўргайсан. Зердастларға нафъ еткур, агар тиласангки, забардастлардин зарар кўрмагайсен. Хирадманд мухолафатдин қочар ва мувофақатға мулоямат эшигин очар. Занбур ғавғосидин ниш мутасаввардур ва асал савдосидин нўш муяссар.

Танбеҳ (23).

Саодатманд ул йигитдурки, шаҳват майли қилмас, бесаодат қарининг илгидин худ ҳеч иш келмас.

Танбеҳ (24).

Дард аҳлининг нафаси бир ўтдурким, қаттиқ кўнгулни юмшатур ва қуруғ кўзни йиғлатур. Ва сўз аҳлининг дами бир елдурки, аноният хошогин совурур ва ғазаб туфроғин супурур.

Ошиқ иши ажзу ниёз ва ишқ далили сўзу гудоз. Парвонага куймак ва ўртанмак ойин, булбулға нолау зор ва фарёди беихтиёрдин қайда таскин? Кеча ишнар қурт забона ишин қилмас ва кўпалак парвона ишин билмас.

Байт:

*Киши ўзин ясағон бирла бўлурму ошиқ,
Субҳи козиб ёрумас, уйлаки субҳи содиқ.*

Танбеҳ (25).

Ҳар неким, бебақодур, анга кўнгул боғламоқ хатодур. Улки андин ўзга бориға маърази заволдур. Ул бири бол «лам язал ва ло-язол»¹⁸дур, анинг ишқин берк тут. Ул боқийдин ўзга бори фонийларин унут.

Байт:

*Анинг ишқин берк тутмоқ керак,
Яна бору йўқни унутмоқ керак.*

Танбеҳ (26).

Мажозий ишққа бир маҳбуб бўлғай, анинг ишқида беҳуд ва мағлуб бўлғай. Ҳақиқий ишқ беқарори ва анинг тажаллиёти садамининг беихтиёри, қалақ ва изтиробда анга яраша керак бўлғай. Ва галабот ҳам анга ўхшаши керак бўлғай.

Байт:

*Саҳонинг ошиқи чун нола этгай,
Куёшининг ҳолиға кўрким, не етгай.*

Танбеҳ (27)

Дўст висолин тилар бўлсанг, ошиқ бўл ва агар ўзлугунг била
бўла олмасанг, ошиқлари теграсиға ўгрул. Ул ўт шуъласи агар
санга ҳавасдур, бир шарар сенинг сори юзланса басдур.

Назм:

*Ишқ бир ўтдурки, онинг шуъласидин бир шарар,
Тушса гардун пардасиға ўртар андоққим ҳарир.
Сенки, жисминг парда торидин дағи бўлғай наҳиф,
Тушса ул янглиғ чоқин тузгайму ул тори ҳақир.*

Танбеҳ (28).

Эранлар хизматиға улки умрин сарф этар, агарчи умри кетар,
аммо жовид умриға етар. Ўзунгни бу зумрадин йироқ тутма,
бошинг борса бу муддаони унутма. Умр фонийдур бевафо, ул
боқий ҳаёт мужиби бақо.

Назм:

*Эранлар хизматидин чекмагил бош,
Агар бошингга гардундин ёғар тош
Ки, гар ул тош била бошинг ушалғай,
Саодат хаттидур, гар захми қолғай.*

Танбеҳ (29).

Валинеъматқа айб раво кўргувчи пирига муртад муриддур ва
атосиға ҳаромзода ўғил, Муридға пир ва ўғулға ато ва ходимға
махдум ҳаққи андоқдурким, бандаларға қодир кайюм ҳаққи.

Маснавий:

*Кимки ато амриға қўймас бўюн,
Пир ила махдум ишин дер ўюн.
Балки, чекар тенгри йўлидин аёқ,
Тенгри била оқ бўлар, пирла оқ.*

Танбеҳ (30).

Ҳаркимки, биров била ёрдур ёки ёрлиғ даъвийси бордур, керакким, ўзига раво тутмоғонни ёриға раво тутмаса, кўп нимаким, ўзига ҳам раво тутса, анга тутмаса. Бас машаққатким, андин руҳға алам етар, киши ани ўз жисму жониға тажвиз этар. Аммо ани ёриға тахайюл қила олмас, агар тахайюл қилса, ваҳшатидин ҳаёти қолмас.

Қитъа:

*Ёр улдурки, ҳар нечаким ўзига
Истамас, ёриға ҳам истамагай.
Ўзи истарки, ёр учун ўлгай.
Ани мунда шарик айламагай.*

Танбеҳ (31).

Кўнгул бадан мулкининг подшоҳидур, анга сихҳат, мунга ҳам сихҳат, анга табоҳи, мунга ҳам табоҳи. Пас улким, кўнгул мулкининг соҳиб жоҳи бўлғай шоҳлар шоҳи бўлғай. Бадан салоҳ ва фасоди, кўнгул салоҳ ва фасодиға тобеъ ва мулк обод ва хароблиғи шоҳ адл ва зулмиға рожеъ. Подшоҳ - мулк баданининг жонидур ва кўнгул - бадан мулкининг султони.

Байт:

Мулк учун солим керактур хусрави кишварпаноҳ,

Тан учун ул узвким, бўлди бадан мулкида шоҳ.

Танбеҳ (32).

Шоҳдин ҳам лутф марғубдур, ҳам сиёсат матлубдур. Аммо ҳар бири ўз маҳаллида хўбдур. Бас анга дўстдин душманни фарқ этарга кўп мулоҳаза керак ва фаросат ва ёрни ағёрдин ойирурға кўп тажриба керак ва қиёсат. Нечукким, андин бориға бийм ва умид бор, заруратдурким, кўргузгай ўзин бандавор. Яқин бўлғунча ҳарқайснинг ҳақиқат ҳоли номуносиб умрнинг бор эҳтимоли.

Байт:

*Ногаҳон гар бетааммул сурса бир ҳукми аниф
Ким, заиф андин қавий ёхуд қавий бўлғай заиф.*

Танбеҳ (33).

Ўкта ҳукми бировни қилса нобуд, ул замон пушаймон бўлмоқ не суд? Ё маҳалсиз бировни қилса олий шон, билгандин сўнг паст этса ўз шаънигадур зиён.

Байт:

*Тааммул мунда вожибдур бағоят
Ки, бўлмағай бу навъ иш бериоят.*

Танбеҳ(34).

Подшоҳ душманға андоқ ғазаб сурмак керакки, дўст ҳам андин эмин бўлмағай ва мухолифға андоқ сиёсат кўргузмак керакки, мувофиқ ҳам андиқ мутмайи қолмағай.

Байт:

*Керакмас мухолифга онча инод
Ки, қилғай мувофиқни безътимод.*

Танбеҳ (35).

Фосиқ олим донишваредур ўз нафсиға золим, ғанийи бахил
нодонедур, ўз зиёниға надим. Бу икки киши умр зоеъ ўткардилар
ва гўрга ҳасрат ва армон олиб бордилар. Бир улким, илм
ўрганурга ранж торттию амал қилмади, бир улким, мол йиғарға
эмгак чектию сарф қилурин билмади.

Қитъа:

*Олимеким, илми эрди беамал,
Ё ғанийким, молиға бухл эрди ёр.
Ўлдилар юз ҳасрату армон била,
Элга бўлди ишларидин эътибор.*

Танбеҳ (36).

Ямонларға лутфу карам, яхшиларға мужиби зарар на алам.
Мушукка риоят - кабутарға офатдур. Шағол жонибин тутмоқ -
товуқ тухмин қурутмоқдур.

Байт:

*Бўрини кўзи била қилган семиз,
Кийик жамъу хайлиғадур раҳмсиз.*

Танбеҳ (37).

Илм ўрганмак дин тавқияти учундур, йўқки дини жамъияти

учун. Хайрсиз ғаний - ёғинсиз саҳоб ва амалсиз олим - доббаки анга юклагайлар китоб.

Байт:

*Ҳаммол нафис рахт ила гар урса қадам,
Йўқ нафъ анга ғайри музд бирикки диррам.*

Танбеҳ (38).

Бахилнинг молин асардин меҳнати қаттиғ ва ҳасуднинг феъли уётидин айши аччиғким, ул ўз аносидин залилдур ва бу ўз қилиғидин алил.

Байт:

*Анга молининг ҳифзи ранжу ано,
Мунга феълинг зишти дарду бало.*

Танбеҳ (39).

Киши молидин неким баҳра олди анингдекдур, ҳар неким асради ўзганинг. Заҳмат била топқонингни ўзунгдин аяма ва меҳнат била йиққонингни дўстлар била душманлар учун асрама.

Байт:

*Мол улдурким, эл андин топса баҳр,
Душман андин топса тенгдур нўшу захр.*

Танбеҳ (40).

Уқало салотин лутфиға эътимод қилмайдурлар ва ҳукамо мажонин қавлиға эътимод, жойиз билмайдурларким ул бири

соҳиби ихтиёрдур ва бу бири беихтиёр. Хирадмандға
иккаласидин эҳтироз қилмоқ сазовор.

Байт:

*Ул чу соҳиб ихтиёр ўлди-ю бу беихтиёр,
Иккисида жазму ҳикматнинг хилофи ошкор.*

Танбеҳ (41).

Ҳар душвор ишки, мол сарф этмак била муяссардур -
қилмасанг жонға хатардур, сарфин ғанимат бил ва саломат сори
азимат қил.

Қитъа:

*Дирам била бўла олса зарарни қайтармоқ,
Хатодурур киши ул ишида айламак таътил.
Анинг паноҳиға кир, тенгрини паноҳ айлаб,
Валек айла бу хайр иш қилурда кўп таъжил.*

Танбеҳ (42).

Ҳар иш кифоятидаким, саранжомида ташаддуд бўлғай ва
табъға тараддуд, ул жонибни тутким, эмгаги озроқ юз бергай ва
озори камрак хотирға кирғай.

Дунёга тааллуқ ишини сахл тут ва дин ишида суд тасавури
била кўнгулни овут.

Нодон пандида ғалат муқаррардур ва душман насиҳатида
фириб мутасаввардур. Андин бози ема ва мундин ўзунгга бози
берма.

Байт:

*Хуштур хиради кўп эл сўзига кирмак,
Не бозий емак хушу не бозий бермак.*

Танбеҳ (43).

Нафсдин санга зулм етса, надомат эшикин оч ва тенгри паноҳига қоч. Ва тавба этокига илик ур. Ул тавба устида мардона тур.

Қитъа:

*Нафси кофирдин неким етгай санга,
Тавба айлаб, тавбада мардона бўл.
Йўл икидур, журм бирдур, тавба бир,
Ул йўқ ар боғланди, очуғдур бу йўл.*

Танбеҳ (44)

Агар баднафсдин зулм етса, шукр вожиб била ва тенгри ҳамдин адо қилким, сен эмассен лозим, гар биз ул эмасдур мазлум ва ожиз. Мазлумлуқ ибтилосида бўлгон яхшироқким, золимлик балосида.

Байт:

*Киши минг зулм агар чекса керак бўлмаса қонеъ,
Лек бир зулмға минг навъ керак англаса монеъ.*

Танбеҳ (45).

Замон аҳлидин ўзин соҳибдил тутқон, ёлғон айтур ва бедил тутқоннинг ҳам сўзи ёлғонлик сори қайтур. Невчунким, улки соҳибдил, бу даъво зуҳри андин мушкул. Ва агар ул киши замон аҳлининг бедиллиғига юраксизлик маҳмил, бу кўнгул сен хаёл

қилғон кўнгул эмас. Соҳибдил юракни кўнгул демас.

Байт:

Ҳам ани дажжол топиб, ҳам наби.

Исо ила тенг бўлурму маркаби.

Танбеҳ (46).

Лаҳми пораи санубари агар кўнгулдур, санубардек соҳибдил топилмас ва агар бу қон боғлағон ғунча пайкари кўнгулдур, баҳорда гулбундек пурдил киши тахайюл қилилмас. Аммо буларни кўнгул демак сазовор эмас ва кўнгул сўзу дарди буларда падидор эмас. Кўнгул маърифат боғидин ва ваҳдат раёҳинининг эсанг насимидур ва руҳоният гулнстонидин ошнолиқ гулларинининг шамимидур. Ҳусн малоҳатин идрок қилғувчи ҳам кўнгул ва ишқ ўти ёлиниға ёқилғувчи ҳам кўнгул. Хўблар ҳусни тузиға кабоблиғ қилғувчи ҳам ул ва жамол латофати ганжиға хароблиғ қилғувчи ҳам ул.

Ишқ мулки ободлиғи анинг ашки селобидин ва шавқ шабистони ёруғлиғи тобидинким, аҳли диллар кўнгли бу ишқ шуъласи нуридин ва ул шуъла нури суруридин айрулмасунлар ва риёйи зуҳд хайлиға қотилмасунлар.

Байт:

Мени бедилға, ёраб бу кўнгулни тутқил арзони,

Они мендин айирма, дағи менсиз тутмағил они.

Танбеҳ (47).

Ул кўнгулгаким, қаттиғ сўздин решдек бўлғай, аччиғ тил заҳролуд нешдек бўлғай. Кўнгулда тил синони жароҳати бутмас, анга ҳеч нима марҳам ерин тутмас. Ҳар кўнгулки, тил синонидин

жароҳатдур ҳам юмшоқ сўз ва ширин тил анга марҳам ва роҳатдур. Мулойим такаллум ваҳшийларни улфат сари бошқарур, фусунгар афсун била йилонни тўшукдин чиқорур.

Байт:

*Ҳусну жамолсиз киши ширин калом этса
Сайд айлар элни нукта фасоҳат била деса.*

Танбеҳ (48).

Тилга ихтиёрсиз - элга эътиборсиз! Ҳарзагўйким, кўй такаллум сургай, итдекдурким, кеча тонг откунча ҳургай. Ямон тиллик андоқким, эл кўнглига жароҳат еткурур, ўз бошига ҳам офат еткурур. Нодоннинг муваҳҳиш ҳарзага бўғзин қирмоғи - эшакнинг жиҳатсиз қичқирмоғи. Хўшгўйким, сўзни рифқ ва мусово била айтгай, кўнгулга юз ғам келадурғон бўлса, анинг сўзидин қайтгай. Сўздадур ҳар яхшилиқни имкони бор, мунда дебдурларки, нафаснинг жони бор. Масиҳоким, нафас била ўлукка жон берди, гўё бу жиҳатдин эрди.

Макруҳеки, ҳарзаси тавил ва овози қариҳдур, ўзи савти била қурбақага шабиҳдур. Аҳли саодатлар руҳбахш зулолига манбаъ ҳам тил, аҳли шақоватлар наҳс қавқабиға матлаъ ҳам тил. Тилига иқтидорлиғ -ҳакими хирадманд; сўзига ихтиёрсиз - лаими нажанд. Тилки фасиҳ ва дилпазир бўлғай - хўброқ бўлғай, агар кўнгул била бир бўлғай.

Тил ва кўнгул хўброқ аъзодурлар инсонда; савсан ва ғунча марғуброқ раёҳиндурлар бўстонда. Одаме тил била сойир ҳайвондин мумтоз бўлур ва ҳам анинг била сойир инсонга сарафроз бўлур. Тил мунча шараф била нутқнинг олатидур ва ҳам нутқдурки, агар нописанд зоҳир бўлса, тилнинг офатидур. Айн ул-қузот тил шарафидин Масиҳ гуфтор бўлди ва Ҳусайн Мансур тил сурътидин дорға сазовор.

Байт:

*Ҳар неча бийми ҳажр сўзи ошиқ ўлтурур,
Вуслат башорати яна жисмиға жон берур.*

Танбеҳ (49).

Тилдин азубат дилписанддур ва лийнат судманд. Чучук тилки, аччиғлиққа эврлди, зарари ом бўлди, қандники, мускир бода қилдилар, ҳаром бўлди. Чучук сўз соф кўнгулларға қўшдур, барча атфол табъиға мулойим ҳалвофурушдур.

Байт:

*Ҳуш сўзга ким ўлса масту беҳуш,
Шарбат аро захрни қилур нўш.*

Танбеҳ (50).

Ҳаркимки, сўзи ёлғон, ёлғони зоҳир бўлғоч уёлғон. Ёлғонни чиндек айтқувчи суханвар - кумушни олтун рўкаш қилувчи заргар. Ёлғон афсоналарда уйқу келтургувчи, ёлғончи уйқуда такаллум сургувчи. Ёлғон айтгувчи ғафлатдадур. Сўзнинг аснофи бағоят чўқдур, ёлғондин ямонроқ синфи йўқдур.

Улки ёлғон била сарфи авқот этгай, анга бу ямон келмагай яна мубоҳот этгай. Агар мустамиъинни ғофил топқай, ёлғонин чинға ўткарса мақсудин ҳосил топқай. Зиҳи тенгриға ямон банда, не тенгриднн, не халқдин шарманда. Мундоқ наҳсинг чун эрур юзи ямонлиқ сари, бу нуҳусатшиор қутлуқ уйдин ташқари.

Байт:

*Ул кишини қутлуқ эвдин ташқари сурмак керак,
Қутлуқ эв дунё дурур, яъинкн ўлтурмак керак.*

Танбеҳ (51).

Бировким, ёлғон сўзни бировга боғлағай, ўз қаро бўлғон юзин ёқлағай, кабира гуноҳдур. Оз сўз ҳамки ўтрукдур захри муҳликдур - агарчи миқдори ўксукдур.

Байт:

*Заҳрнинг оз эса миқдори доғи муҳликдур,
Игнанинг нўғи заиф эрса доғи кўр қилур.*

Танбеҳ (52).

Улки, сўзни бир ердин яна бир ерга еткурғай, элнинг ўтган гуноҳини ўз бўйнига индурғай. Наммомлиқ чин сўзга мамнуъдур. Агар зуҳур этгай - хаёл қилки, ёлғон сўзга не етгай. Сўз тергувчининг агар улуғи, агар кичиги - балки эрурлар тамуғ ўтининг тутруғи.

Байт:

*Ким сўзни териб айтгувчи оғзиға бергай,
Молик ани дўзах ўтининг дудиға тергай.*

Танбеҳ (53).

Улки, жуз қувват даъвиси изҳор қилмас, гўёки, ҳақнинг қавий ул-матин эрканин билмас. Одамеки, қувват хаёлин кўнглига кечирур-туфроғедурким, ел урғоч учурур. Дунё дор ул-ҳаводисдур ва анга кўнгул боғламоққа ғафлат боисдур. Олам умрдек бевафодур ва анинг давлатиға эътимод қилмоқ хато.

Танбеҳ (54).

Умрнинг букун тонглалиғи мафхум эмас, балки бу кун ахшомғача не бўлури маълум эмас. Башар хайли дори бақоға аҳли азиматдур ва тириклик бир неча кун ғаниматдур. Бу дори фанони беш кун ғанимат бил ва дори бақонинг узун йўли яроғин қил. Ул йўл яроғи солиҳ амалдур, андин сўнгра эътимод ҳақ лутфиға иззу жулл. Амалеки, тенгри қабулиға шойистадур ҳам тенгри тавфиқиға вобастадур. Амалға ҳам эътимод қилурдин кеч, анинг фазлу карами бўлмаса илму амал ҳеч.

Танбеҳ (55).

Қуш то таманнойи хомға тушмас сайёд илгида домға тушмас ва анга то ажал қафаси эшиги очилмас, сайёд дому донасиға майл қилмас.

Танбеҳ (56).

Салотин даргоҳидин йироқ ва хавоқин базмгоҳидин қироқ, балки теграсига ёвумағон яхшироқ. Булардин қочғилким, «алфирору миммо лоютоқ»¹⁹. Бировким, ҳар не кўнгли тиласа қила олғай, анга ўз ихтиёри била яқин борғон - ўзини ўзи балоға солғон. Ройи тутса айблар олида ҳунар ва ҳар шойиста хунар қошида айбдин батар. Мундоқ махдум хизматин ихтиёр қилғон мардаки ҳар. Киши манфаат учун шер асрармен дегайму ва хосият топар умидға захр егайму? Салотин хизматиға журъат кўргузмак, ўз риштаи ҳаётин узмоқдур ва оғуни ичарга сурмак ва аларға тақарруб тиламак ўз қатлиға бало тиғин бийламақдур.

Кулмақларида чоқин ҳукми бор, ёруғлуғи безътибор ва куйдурмаги вужуддин қўймас осор.

Қитъа:

Чоқин ёруғлиғи мадди самодин арзғача,

*Замони тули ики лафз ўқурғача етмас.
Вале не ергаки тушти қатиғ ва гар юмшоқ,
Бериб ани сувға то етмагай қарор этмас.*

Танбеҳ (57).

Ўукамоким, салотин ҳоли кайфиятин билибдурлар, аларни ўтқа ташбиҳ қилибдурлар. Ўт нафъ еткурур йироқтин, андин мунтафеъ бўлмақ авло қироқтин. Оташгоҳ ўти қироқдин нафъ еткурур, ичига тушганни филҳол куйдурур. Анга ёвумоқ номуносибдур ва андоқ балодин ҳазар вожиб.

Байт:

*Ўтдин исинурғача овуч оч,
Куйдурғудек англасанг кейин қоч!*

Танбеҳ (58). Подшоҳлар зикрида

Баъзи карим подшоҳлар зикрида ахлоқ ва бурдбор подшоҳи олий миқдори комкор дарёйи мадҳиға ботибдурлар ва ани кўпрукка ўхшатибдурлар. Бу маъни билаким, кўпрук махлуқотнинг хасис ва шариф юкин кўтарур. Аларни сув заҳматидин ва болчиғ машаққат ва ғилзатидин ўткарур. Ва баъзиким, таважжуҳ андешаға қилибдурлар, анинг нисбатин бешаға қилибдурлар. Бу муносабат билаким, барча анвоъи ҳайвон ва инсон ва баҳойим ва сибоъ, балки номахсур вуҳуш ва таюрға паноҳ ва оромгоҳ берур, емак ва ичмакларидин еткарур. Ва баъзиким, нафъин ом ва инъомин фош дебдурлар, бу ҳосиятларда они кўёш дебдурлар, яъни шаҳр ва биёбонни равшан этар ва вайрон ва ободқа андин ёруғлуғ етар. Ва баъзиким, рафиъ ва нофеъ ва фалаки жаноб дебдурлар. Бу муносабатлар била они саҳоб дебдурлар, яъни қаро туфроққа дуррлар сочар ва нишлик

тикондин гуллар очар. Ва баъзи турк ҳукамоси ва бу қавм оқилу доноси ўз таврлари бирлаки, калом сурубтурлар они бўз кийизга ўхшата масал урубтурлар, яъни сувдин ва туфроғдин юзига не келса таҳаммул қилур, яъни ўзига сингирур. Агар ниш урсалар ва чўкур санчсалар сувурғондин сўнг юзига асар еткурмас, яъни ўзига келтурмас. Ва агар икки муҳолиф жамоат ҳар қайси бир тараф тортса, ҳар сори ул жамоат муносабати майл қилур, илик тортсалар яна ўз ҳолиға кўра йиғилур. Яна ҳамки, васфи ажносин бир-бири устига терибдурлар муносиб нималарға нисбат берибдурлар. Аммо сўз ихтисори жиҳатидин татвил ваҳмидин нукта узотилмади ва сўз кўпрак айтилмадиким, бу мазкур бўлғонча юз одил салотин сифатида бор ва барчада зикр қилғонча минг бирнинг подшоҳимиз зотида тааммул қилғон топарки, Ҳақ субҳонаху ва таоло мазкур бўлғон салотинға то туфроғ ҳазизида қарор бергай. Анга сипеҳри салтанат авжида мадор насиб қилғай то синуқлар иши андин бутгай ва йиқилганларға андин дастгирлик етгай. Омин, ё рабил-оламин.

Байт:

*То қамардур, отиға наъл ўлсун,
Қуёшдур, бошиға лаъл ўлсун!*

Танбеҳ (59).

Ёлғончи - унутқувчи ва тааммул ва эҳтиёт йўлидин канора тутқувчи. Ҳар кимки, сўзи чин бўлмағай, ростлар кўнглида ул сўз қабулойин бўлмағай. Ёлғончи сўзин бир икки қатла ўткаргай, ўзга нетгай? Ёлғони зоҳир бўлғондин сўнгра анга расволиғ етгай ва сўзи эътибори эл кўнглидин кетгай. Кўнгул махзанининг қулфи тил ва ул махзаннинг калидин сўз бил.

Байт:

*Кўнгул ҳолати сўз дегач билгурур .
Ки, махзанда дур ё садафрезадур.*

Танбеҳ (60).

Чин сўз - мўътабар, яхши сўз - мухтасар. Кўп дегувчи - мумил, мукаррар дегувчи - лояъқил. Айбжўй - маъюб, айбгўй - манқуб. Туз кўргувчи - пок назар, хунар кўргувчи - рост басар. Улким, димоғида ҳабт - сўзида йўқ рабт. Димоғи саҳиҳ - гуфтори фасиҳ. Сўзи ҳисобсиз - ўзи ихтисобсиз. сўзида паришонлиқ, ўзида пушаймонлиқ. Сўзки, фасоҳат зеваридин музайян эмасдур, анга чинлиқ зевари басдур ёлғончи ҳар неча сўзида фасиҳроқ, сўзи қабиҳроқ. Чин сўз нечаким бетакаллуф, қойилға иборат содалиғидин йўқ таассуф. Гулга йиртуқ либосдин не зиён, дурға бадшақл садафдин не нуқсон. Ёлғон сўз жуз назмда нописанд ва анинг қойили нохирадманд.

Байт:

*Сўз ичраки ёлғон эрур нописанд,
Чу назм эттилар қилди доно писанд.*

Танбеҳ (61).

Нодон - эшак. Балки эшакдин ҳам камрак. Эшакка ҳар не юкласанг кўтарур ва қаён сурсанг ул ён борур, ақл ва тамиз даъвийси йўқ. Бермасанг очдур, берсанг тўқ. Забунедур боркаш, хоркаш, балки анборкаш. Нодон бу сифатлардин мубарро, зоти билик ҳулясидин муарро. Иши ғурур ва такаббур, хаёлида юз фосид тасаввур. Бари муҳмали ўзига хўб, барча макруҳ феъли ўз қошида марғуб, кўнглида элга юз озор хаёли ва жаҳлидин улусға минг зарар эҳтимоли. Эшак униндин қулоққа озордур, андин ўзга не айби бордур. Тегирмондин уюнгга ун келтурур, ани пишуруга ёзидин ўтун келтурур. Машаққати миннатсиз ва суубати

кулфатсиз. Нодонни эшак дегандин мутағаййир, эшак қошида ямон ва яхши деган бир.

Байт:

*Бирيدا мунча хунар, ул бирида мунча уюб,
Қайсининг хўб эканин аҳли хирад билгай хўб.*

Танбеҳ (62).

Шариат - жодаедур туз, анда хоҳ кеча юру, хоҳ кундуз. Сиротедур, бағоят мустақим, анда озиқмоқдин не ваҳм ва не бийм. Ҳар кимки, ул йўлга одим бўлғай, ики жаҳон саодати анга мулозим бўлғай. Андин чиққан итти, туз борғон мақсадға етти. Ҳар солиқким, мақсадға етибдур, бу йўлдин чиқмай кетибдур. Озиқиб чиққан, айтибдур, бу сирот истиқомати анга даст берди «Фастақим кама умирта»²⁰. Маъмури ул эрди, қилдин инчка, қиличдин итик йўлдур. Ҳар ким бу йўлни мардона қатъ қилса, эр улдур! Ангаким, сироти муст тақимдин абур бўлмас, насиби жаннатда кавсар ва ҳур бўлмас.

Байт:

*Жодае шаръ билакимки, ўзин туз қилди,
Давлати сармад анга ҳар соридин юз қилди.*

Танбеҳ (63).

Фосиқи бенадомат - шум, қиладурғони саодат аҳлиға мазлум. Зухду фисқ элга тақдири Яздондиндур, аммо иккаласини бирдек қўрмак нодондиндур. Тақвойига шукр керак ва исёниға узр. Ва надомат будур тавфиқ аҳлиға аломат. Ҳар фисқким, пушаймонлиқ ўтин ёрутқай, ул ўт тардоманлиқ олудалиғин қурутқай. Журм эътирофиға узр - тавфиқ нишонаси ва зухд

ғуруридин такаббур - шайтон фасонаси. Бу зуҳд шайхи худписанд иши, ул узр ринди ниёзманд иши. Бу бири умиди жовидға сармоя ва ул бири маиси муаббадға пироя.

Маснавий:

*Ҳар зуҳдқи, ужб анга эрур зам,
Кўнглум ҳарамига қилма маҳрам.
Ҳар фисқи, узр анга эрур ёр,
Ул ён мени мойил айла зинҳор.*

Танбеҳ (64).

Ямон қилиғлиқ бадхўй ва бот аччиғлиқ туршрўй бир балоға гирифтордур ва бир ибтилоға мубталоқим, ҳар ён борса андин қутулмас ва ҳар сори қочса халос бўлмас. Ғолиб душманедур - доим ўзи анга мағлуб, қоҳир адуведур - ҳамиша вужуди анга манкуб.

Танбеҳ (65).

Кулагач юзлук хуш ахлоқим, нифоқ кудуратидин бўлғай йироқ, гулшани биҳишт эрур жилвагоҳ ва мақоми ва фирдавси аълодур таҳаррук ва ороми. Очуқ юзидин халойиққа нишот ва чучук сўзидин улусға инбисот. Мардумлуқ била кўнгулларга маҳбуб ва инсоният била жонларға матлуб. Осуда андин ёру ағёрки, мундоқ киши бўлсун умридин бархурдор.

Маснавий:

*Юзидин кўнгулларга айшу тараб,
Сўзидин баданларға дафъи тааб.*

Очуғ чехраси тоза гулдин нишон,

Ҳадисиға булбул бўлуб жонфишон.

Танбеҳ (66).

Душман ғуруридин ғам ема ва маддоҳ хушомадин чин демаким, анинг ғарази ўз мақсудиға комдур ва мунунг мақсуди сендин муҳаққар инъом. Агар иккаласига илтифот қилмасанг ва қабулин лозим билмасанг, ул ўз қасди ижросидин муаттал ва тадбири муҳмал бўлур ва мунунг мадҳи ҳажвға мубаддал бўлур.

Маснавий:

*Бирисиға ғараз ўз муддаоси,
Бириси қасди инъом илтимоси,*

*Чун сендин топмадилар ҳеч парво,
Бири хасму биридур ҳажворо.*

Танбеҳ (67).

Муваҳҳиш хабарни чиндур деб дўстға еткурма ва бировнинг айби воқеъ бўлса юзига урма. Қўйғилки, ул чин хабарни душман еткурсун ва таҳаммул қилки, ул айб можаросин адувси сурсун.

Назм:

*Не сўздинки, етган бировга ғубор,
Не лозимки, сен қилғасен ошкор.
Қўяберки, қилсун аён душмани.
Ки, бордур адоват адувнинг фани.*

Танбеҳ (68).

Хирадманд улдурким, ёлғон демас, аммо барча чин дегулук

ҳам эмас. Бировки кўзи аҳвалдур, чун хилқати холиқдиндур - анга не мадҳалдур. Бу сўзни анинг юзига қилмоқ изҳор бартақдирки, чиндур, аммо не лутфи борки, ҳақ сунъиға эътироздур ва ноҳақ бировга хижолат ва ўзунгга нодонлиқ изҳоридур ва бир кўнгулга маломат. Бу навъ ваҳшатангиз чиндин бўл йироқки, мулояматомиз ёлғон андин яхшироқ.

Байт:

*Ёлғон ўлса мулояматомиз,
Ваҳшатангиз чиндин англа азиз.*

Танбеҳ (69).

Башар жинсиға ўз хатоси дилпазирдур ва мардуд фарзанди ногузир. Ямон шеърдекким, табъ зодасидур, иккаласи башар табъи натижасидур ва моддаси. Агар манкуб бўлсун ё марғуб, ўзига кўрунгусидур маҳбуб. Оқил бу тарийқин шиор қилмас ва яхши-ямонни ҳақ ортуқ ва ўксук билмас.

Маснавий:

*Ямон-яхшини тенгридин англағил,
Ямонни ямон, яхшини яхши бил.
Ямонни агар яхши қилсанг гумон
Эрур яхшини ҳам дегандек ямон.*

Танбеҳ (70).

Қаноат - истиғно сармоясидур ва шараф ва иззат пироясидур. Муфлиси қонеъ - ғаний ва шоҳу гадодин мустағний. Тамаъ мазаллатға далил ва ғанийи томеъ- хору залил. Тамаъ била улким ола олур ва олмас, бу адами тамаъ ҳеч саховатдин қолмас. Бу навъ сахо аҳли каримдур ва тамаъ хайли лаим.

Байт:

*Хорлиғлар боши тамаъ билгил,
Доимо «азза ман қанаъ»²¹ билгил.*

Танбеҳ (71).

Борлиғки, лутфу карами ом бўлғай, йўхсулликда анга барча элдин ком бўлғай, ком бўлса, боре хижолат бўлмағай ва эл сарзанишидин малолат боре бўлмағай.

Байт:

*Чу дафъи хижолат эрур комча,
Надомат нўққи элдин инъомча.*

Танбеҳ (72).

Бот муяссар бўлғон кечга тортмас ва ўкмак била баҳоси ортмас. Сафол чўчак ҳар дошдин минг чиқар, қиймати бир дирамдин ортуқ эмас ва кунда юз синса киши ҳайф демас ва таассуф емас. Чиний аёғ қиймати ясарда суубатиға кўрадур, асрамоқда эҳтимом қийматиға кўрадур. Қуймати оз - ҳурмати оз.

Байт:

*Қаю матоъким оз воқеъ ўлса қиймат анга,
Эрур мувофиқ анинг қийматича ҳурмат анга.*

Танбеҳ (73).

Сабр била кўп боғлиғ иш очилур, ишда ошуққон кўп тойилур, кўп тойилғон кўп йиқилур. Ишда ошуқмоқ ёш ўғлон ишидур, сабр

била иш қилгувчи тажрибалиғ улуғ ёшлиғ киши ишидур.

Байт:

*Ҳар кимсаки айламас ошуқмоғни ҳаёл,
Яфроғни ипак қилур, чечак баргини бол.*

Танбеҳ (74).

Разли данийким, ҳазл қилиғи бўлғай, кулдурмак учун тобоннинг қичиғи бўлғай. Фасақа хайлида муқаллидеки, ғарази эл кулгусидур, гўё фоҳишаи қаҳбанинг кўрганни кўргузган кўзгусидур. Ракик ҳазл иштиғоликим бўлғай бировнинг мужиби инфиоли ёмонларға шиордур ва яхшиларға, андин ордур.

Мутоябаки, боиси инбисот бўлғай, хуштурки, мужиби фараҳ ва нишот бўлғай. Адосида ракик гуфтор йўқ, бировга андин хижолат ва озор йўқ. Ул зарофат ва ибҳатдур, андинки ўтти сафоҳат.

Байт:

*Тийбат хуш эрур бўлса дақойиқдин анга зеб,
Чун бўлди сафоҳат нетар ул сўзни киши деб.*

Танбеҳ (75).

Май ичмак наҳй эрур тенгри қавли, ҳар ҳол била анинг тарки авли. Ошкор ва кўп ичмаги носоз, шарти махфий ичмақдур ва оз. Оз ичмаги ҳикматқа дол махфий ичмаги хуш аҳлиға хисол. Яхши ичмаги хилқати солим элга ҳол, мутлақ ичмаги офиятқа маол.

Улки «умм ул-хабоис»²² бўлғай, анга шефта бўлмоққа ҳам умми хабоиси боис бўлғай. Ямонроқ ичгучи анга мағлуброқ, ҳар неча ямонлиғи зоҳир бўлса анинг қошида маҳбуброқ. Бадмастқа дамодам ичмоғидин не баҳрким, одамийлиғ қатлиға ичар қадаҳ-

қадаҳ заҳр. Ҳар оқшом усруклардин хориж тарона, телба итлар улушқондин нишона. Мастлар орасида бир хушёр - хушёрлар орасида бир маст ҳукми бор. Манҳидур улки ошкор тоат этгай, ошкор маъсиятга кўрким не етгай.

Байт:

*Кимгаким ҳақ рўзи айлабдур тарийқи офият,
Ошкоро айламас не тоату не маъсият.*

Танбеҳ (76).

Кўп дегувчи, кўп егувчи - томуғ тўрига ошуқуб кетгувчи. Демакка машъуф ва емакка мағлуб - ҳикмат шарафидин мардуд ва маслуб. Ҳасуд бемор, балки муҳлик маразга гирифтор. Фосиқ ва хаммор - зиёнзада ва зиёнкор. Ғийбат дегувчи - нажосат егувчи. Афюнию банги - одабийлар нанги. Томеъ умри зоеъ ва малолати шоеъ. Эр киши кўп ясанса бева бўлғай, бу сифат зуафоға шева бўлғай.

Байт:

*Эр кишига зебу зийнат - ҳикмату донишдурур,
Яхши киймак бирла хотунларга оройишдурур.*

Танбеҳ (77).

Қариким, қилғай раънолик - тифледурур ноболиғ. Кичик ёшларга улуғлар ҳаракоти анга далилдурким, не акли бўлғай, не уёти. Қариким, сақолин вусма била бўяғай, йигитдекдурким, ани гулоб била ювған. Муфлис бурч олсаки базл қилғай, сақол ораста қилурким, ҳазл қилғай. Агар бурчиға суд ортар, ўз бўйнин боғлаб зиндонға тортар. Эр кишиким, кўп ясанғай, хирад аҳли анинг ақлидин ўсанғай.

Рубоий:

*Ийд оқшоми тифл илгида чапу рост ҳино,
Ё шоҳиди шўх эгнига хаззу дебо.
Шоистадурур қари бажуз далқу асо,
Кўргузса сақолиға куларлар уқало.*

Танбеҳ (78).

Ғанийға чапон киймак андоқдурким, муфлисға атласу катон киймак.

Хўб йиртуқ тўн била ҳам хўб, гул ямоғлиқ чапони била маҳбуб.

Зухал бийик мақом била меҳри ховарий бўлмас, дев биҳишт хулласин кийган била пари бўлмас.

Кампир ҳарам нозанини бўлурму, кафтор ғазолаи Чин бўлурму? Қари қаҳба гулгунау вусма била юзу қошлиғ -бузуқ мафсақадур, шингарф ва зангор била наққошлиғ. Хожаким, биби борида додакка айланғай, бибининг иффат этаги кулға булғонғай.

Байт:

*Кишиға бўлмаса ўз шаънига шойиста сифот,
Қилмасун айб ўзидекдин доғи андоқ ҳаракот.*

Танбеҳ (79).

Нодонға сўз демак айғоғдур ва кўп демаги йўртоғдур. Оз демаги носих ва демамаги - муслиҳ. Элнинг махфий айбин пайдо қилмоқ - ўзин безътимод ва ўзидекни расво қилмоқдур. Йўқким, ўзидекни расво қилмоқ ва ўзининг ҳам бу навъ айбин ошкоро қилмоқдур.

Байт:

*Эл айбини айтурға бировким, узатур тил,
Ўз айбини фош айлагали тил узотур, бил.*

Танбеҳ (80).

Илм ўқуб амал қилмағон, ерни шиёр қилиб тухум солмоғонға
ўхшар ё тухум солиб, маҳсулидин баҳра олмағонға.

Байт:

*Илм ўқуб қилмағон амал мақбул,
Дона сочиб кўтармади маҳсул.*

Танбеҳ (81).

Усрук сўзига ҳикмат муҳолифи жавоб хирадманд иши эмас ва
телба рамзиға ақл муқтазосидин ўзга хушманд нукта демас.

Маснавий:

*Кишига неча келса мушкул ҳол,
Ҳикмату ақл анга эрур ҳаллол.
Кесак отқонға чекар юмруқ,
Тўни йиртуқ дурур, сақоли юлуқ.*

Танбеҳ (82).

Мушфиқ носих сўзин эшитмагоннинг сазоси таассуфи
мукаддардур ва ўзига носазо демак.

Байт:

*Хирадманд пандини кўрган ачиг,
Сўнгида пушаймонлиғи не асиғ.*

Танбеҳ (83).

Хунарманд қошида беҳунар илик тебратмаса, айб тухматин анга тақар. Итолгуга туғдорининг кучи етмаса, сонгғи била ани булғор.

Байт:

*Басо ожизки хасм остиға ётмиш,
Оғиз суйин анинг юзига отмиш.*

Танбеҳ (84).

Сайёднинг балиққа шаст солмоғи нафс муддаоси учундур ва балиқнинг ҳам қармоққа гирифтор бўлмоғи жуъ балоси учун.

Байт:

*Бўлди сайёдғау сайдға нафс орзуси қайд,
Йўқса не ул эди сайёд, не бу эрди анга сайд.*

Танбеҳ (85).

Оз демак ҳикматқа боис ва оз емак сихҳатқа боис. Оғизға келганни демак нодон иши ва оллиға келганни емак ҳайвон иши.

Байт:

*Кўп демак бирла бўлмағил нодон,
Кўп емак бирла бўлмағил ҳайвон.*

Танбеҳ (86).

Ғолиб душман забунинг бўлса шод бўлма ва иши
андишасидин озод бўлмаким, сиёсатида таҳаммул вожибдур ва
риоятида тааммул.

Байт:

*Душман ражоу хавфи десангким, фан ўлмағай,
Андоқ тирилки, кимса санга душман ўлмағай.*

Танбеҳ (87).

Олимки, жоҳилни муқобалаға келтуруб, илзом қилмоғи ҳавас
бўлғай, анинг ўзига ушбу иҳонат-ўқ бас бўлғай. Олим керакки, ўз
илмининг поя ва миқдорин асрағай, гавҳарни имтиҳон учун
тошқа урмағай.

Байт:

*Хораға ҳар кишиким, дурри саминни урғай,
Хирад англарки, қая бири бирини синдурғай.*

Танбеҳ (88).

Гавҳар балчиққа тушган била қиймати ушалмас ва ўз
баҳосидин қолмас. Эшак мунчоғин тожға тиккан била фируза
ерин тутмас ва ҳеч ким анинг кам баҳолиғини унутмас.

Қитъа:

*Зевар била шакли ҳўб бўлмас,
Ҳар қизки, эрур ёмон лиқолиғ.*

*Ҳарнеча қоронғу бўлса ҳужра,
Шамъ анда бўлур фузун зиёлиғ.*

Танбеҳ (89).

Қобилға тарбият қилмамоқ зулмдур ва ноқобилға тарбият - хайф. Ани адами тарбият била зоеъ қилма ва мунга тарбиятингни зоеъ қилма.

Қитъа:

*Қобилға тарбият эрур ул навъким, гуҳар
Тушса нажосат ичра юғай кимса ани пок.
Гар ит узумиға киши май бирла берса сув,
Бу тарбият била қила олғайму ани ток.*

Танбеҳ (90).

Ҳазлға шуруъдин беҳурматлиғ ортар ва ҳазлнинг ниҳояти жидолға тортар. Кўп лаҳв ҳаё пардасин чок этар ва адаб ва ҳурмат аҳлин бебок. Қила олғонча таъзим ва адаб биносин йиқма ва ҳаё ва ҳурмат хилватидин ташқари чиқма.

Рубоий:

*Иймонға эрур нишон ҳаё бирла адаб,
Ҳурмат била таъзим саодатқа сабаб.
Ҳаёву муаддаб ангаким, бўлса лақаб,
Мақсудиға кеч етса ажаб, англа ажаб.*

Танбеҳ (91).

Фосиқ бари миллатда нодондур ва покравлар орасида нодонроқ. Фисқ бари тарийқда ёмондур ва порсолиқ илбосида

ёмонроқ. Не элга ёрсен - ўзунгни ул навъ туз, нечукки борсен -
ўзунгни андоқ кўргуз.

Маснавий:

*Ҳаёву адаб бирла тузгил маош,
Яна айла таъзиму ҳурматни фош.
Не эл ери бўлсанг, алар ранги бўл,
Нечук бор эсанг, тутқил ул сори йўл.*

Танбеҳ (92).

Саҳву хато башарият лозимидур. Хато ва саҳвин англаб мутанаббих бўлгон, саодатманд одамийдур. Хатосин зойил қилур, улки эътироф сари қайтғай, ва музоаф қилур, улки далил ижро қилиб ҳарза айтқай. Муболағаси неча кўпрак - саҳви пандороқ ва мукобараси неча ортуқроқ - ўзи элга расвороқ.

Маснавий:

*Хатоға тадорук недур беҳилоф,
Аён қилмоқ ўз саҳвиға эътироф,
Вагар қилса саҳвиға ижро далил
Ки, яхшидур айлар ики онча бил.*

Танбеҳ (93).

Ҳар ғанийки тириклигида эҳсонидин кўнгулларни шод қилмағай, ўлганидин сўнг ани кимса дуо била ёд қилмағай. Эҳсон тирикликда яхши отдур, ўлгандин сўнг дўзах азобидин нажот.

Қитъа:

Кишида барча ахлоқи ҳамида,

*Чу жамъ ўлди қўярлар отин эҳсон.
Бир андин саходур, бир мурувват,
Булар гар йўқтур, инсон эрмас инсон.*

Танбеҳ (94).

Бахилнинг андоқки, бугун топқони захира бўлғай, тонгла қабри ҳам бу кунги маоши уйидек тийра бўлғай. Зухду тақво барча вақтда дилписанддур, йигитликда дилписандроқ. Тавба ва истиғно ҳамма вақтда судманддур, қариликда судмандроқ.

Ҳилму ҳаё аҳли ҳар ерда аржуманддур, улуғлар назарида аржумандроқ. Яхшилиқ ва ёмонлиқни ким қилдиким, жазо кўрмади. Салоҳ ва фасод тухмин ким эктиким, ўрмади.

Байт:

*Яхшилиқ тухмин сочғилким, будур деҳқонға сўз
Ҳарнеким, эктинг бугун, борин ҳамон тут они кўз.*

Танбеҳ (95).

Иззат аҳлики мазаллатқа тушти санъат илги йўқтуру ва савол тили. Анга тараҳхум қилмоқни ғанимат бил ва илгингдин келганча эҳсон қил. Йигит гадоким, бел ура олур ва ўтун ташимоғни билур, анга нима берган тенгри молин зоеъ қилур.

Танбеҳ (96).

Зарбафт кисватлиғ дунёгузин најосат устидаги илтироғучи чибин. Муттақии покрав масжидда мўътакиф бўлғон чоғи мусҳаф авроқи орасида гул яфроғи.

Маснавий:

*Бири байт ул-ҳаром ичра фаришта,
Бири дайр ичра шайтон барча ишта.
Не ҳожат шарҳ қилмоқлиқ тафовут
Ки, байтуллох диндур фарқи собут.*

Танбеҳ (97).

Билмагани сўруб ўрганган олим ва орланиб сўрамаган ўзига золим. Оз-оз ўрганиб доно бўлур, қатра-қатра йиғилиб дарё бўлур. Ўрганурдан қочғон лаванд ва юзига ҳиял ва баҳона эшигин очғон тананд. Эмгак тортиб илм ўрганган хирадманд.

Байт:

*Илмди орий улуснинг жоҳили худкомаси,
Ўрганурга жидду жаҳд этган жаҳон алломаси.*

Танбеҳ (98).

Гадозодаи хирадманд - акобир ҳамрози, ғанийзодаи лаванд - арзол дамсози. Ул илму дониш юзидин салотинни қилиб ҳожатманд, бу жаҳл ва инод фартидин халойиқ қошида нописанд.

Қитъа:

*Басо ягонаи муфлиски мулк султони
Улум масъаласида эрур анга муҳтож.
Басо жаҳолату бебоклик фанида ғаний
Ки, подшоҳ они ўз мулкидин қилур ихрож.*

Танбеҳ (99).

Тинч кўнгул била ёвғон умоч яхшироқким, такаллуф ва машаққат била қандий кулоч. Эски чапон била фориг туфроғда

Ўлтурмоқ яхшироқким, зарбафт хафтон кийиб биров олида турмоқ.

Қитъа:

*Гадолиғ бўрёси узра мискин
Ки, хотир фориғ ўлғай ҳар таабдин.
Кўп ортуққим бўлуб ўзунга маъмур,
Хазу дебодда ер тутсанг тарабдин.*

Танбех (100).

Ҳар кишиким, бир қавмнинг сулук ва оҳангин тузар, тадриж била ҳамул қавмнинг рангин тутар. Ҳар кимгаким, пайравлиғ этар, ул мутобаат хосиятидин ул етган ерга етар. Агар сўз санга кўрунса маҳол, асҳоби қаҳф била итларидин ҳисоб ол.

Қитъа:

*Набий ўғли томугни қилди маскан,
Томуғ аҳли гуруҳин чун эришти.
Ва лекин жаннат аҳли пайрави ит
Етишти қайдаким ул эл етишти.*

Танбех (101).

Одамин шариф ул-кавнайндур²³ ва ит нажис ул-айн²⁴ аммо ҳақношунос ва бевафо одам ҳақшунос ва вафолиғ итдин кам. Вафолиғ кўтуз ит яхшироқким, ва росиз хуш барно йигит.

Қитъа:

*Бевафо ҳақношунос элдин йироғлиғ истаким,
Келмади ҳаргиз алардин ғайри бедоду жафо.*

*Итга итлик айламак жону кўнгул бирла бўлур,
Ҳақшунос ўлсау бўлса анда ойини вафо.*

Танбех (102)

Нафспарвардин хунар келмас - емакдин ўзга ва нафспарастдин нафъ етмас - демакдин ўзга. Ул бири бари ҳаром таомдин ва бу бири барча таърифи каломдин.

Маснавий:

*Ул бири луқмау навола сўзин
Айтиб ончаким холи айлаб ўзин.
Бу ўз авсофиға муарриф ўла,
Айлабон базми анжуманни тўла.*

Танбех (103).

Тенгри эл айбиға нозир ва сотирдур. Бовужудким, жазосиға қодирдур. Ва тенгри душмани ани кўрмас ва билмас. Аммо тухмат била фош қилурда тақсир қилмас.

Маснавий:

*Тенгри ишин қилмоқ эрур фарзи айн
Ким, кўрубон айламоқ шўру шайн.
Кўрмойин улким, иши бўҳтон эрур,
Билки бу хислат била шайтон эрур.*

Танбех (104).

Хирадмандға эл хатосидин панд етар ва савоб йўқлиға азм этар, андин бурунким, анинг хатосидин панд олғайлар ва айбин анинг юзиға солғайлар.

Қитъа:

*Оқил чу кўрса элда хато ижтиноб этиб,
Андин савоб йўл сари мойил қилур ўзин,
Қўймас анинг хатосиға эл айлаб эътироз
Айтурға юзи ўтрусида сахвининг сўзин.*

**Танбех (105).
Шабоб айёми зикрида**

Йигитлик умр гулшанининг баҳоридур ва ҳаёт шабистонининг наҳори. Бу биридин айшу нишот гулларининг очуғлуғи ва ул биридин завқу инбисот уйларининг ёруғлуғи.

Инсоннинг зебу раънолиғи андин ва башарнинг тобу тавонолиғи андин. Ҳавос ва қувоға андин қувват, жаворих ва аъзоға андин сихҳат. Кўнгулға ишқ ошуби андин ҳодис ва шўхлар сари ошуфта бўлмоққа ул боис. Йигитларга ҳусну ноз туғени анинг мағрурлиғидин, қариларға ашқу ниёз тўфони анинг маҳжурлиғидин. Кўз уйи машъали андин равшан ва юз боғи анжумани андин гулшан. Нозанинлар ҳусни истиғносиға сабаб ул ва ишқойинларға ишқ балосидин мужиби ранжу тааб ул. Забардастлар бошида мулк ҳавоси шўри андин ва зеридастлар аёғида ҳам мулкдин жало бўлиб қочмоқ рўзи андин. Чобуклар анинг натижасидин майдонда таковар чопиб, балки ул таковар ҳам анинг нашъасидин майдонда югурурга қувват топиб, маъсиятдин нафсға йигитликда ком топмоқ ҳам ибодатдин руҳға йигитликда бийик мақом топмоқ. Харобат аҳлиға риндлиқ ва мастлик йигитликда дилпазир ва муножот аҳлиға порсолиғ ва худпарастлиғ йигитликда беназир.

Рубоий:

Аҳбоб, йигитликни ғанимат тутунгуз.

*Ўзни қарилиқ меҳнатидин қўрқутунгуз.
Ойини адовату ҳасаддин ўтунгуз,
Ҳар навъ ила ўзни неча кун овутунгуз.*

Танбеҳ (106). Шайхухат зикрида

Шабоб майининг махмурлуғи қарилиқ ва йигитлик сихҳатининг ранжурлиғи қарилиқ. Шайхухат айёми нишот аҳлин ношод қилурким, одаме қаддин ҳам қилиб, умр била хайрбод қилур. Ҳавас ва орзулар шохи кўнгулда синар, балки борча тараддуд ва ҳаракатлардин кўнгул тинар. Сарбаландлиғ хаёли боштин чиқор. Надомат ва ҳасрат ашки сели қасри деворин йиқар.

Номуродлиғлар зиндони будур ва ноумидлиғлар байт ул-эҳзони ҳам будур.

Қад эгилмаги туфроққа майл этмакка дол, шоҳидлардин танаффус бу маъниға гувоҳи ҳол. Илиқ титрамоғи умр бодаси хуморидин. Ҳофиза ўрниға нисён ер тутуб, ўрганмоқни, балки унутмоғни ҳам унутиб. Баданға сихҳатдин асар қолмас ва кунгулға хушу хираддин хабар қолмас.

Йигитларга таҳайюр анинг мабхутлуғидин, ўғлонларға тамасхур анинг фартутлуғидин. Ҳар сари мўйидин бир мараз пайдо, қарилиқ ва минг иллат анинг зотидин хувайдо.

Аёл ва атфол ториқиб муҳофазатидин. Навкар ва чокар озиқиб анинг мулояматидин. Турлук - турлук иллат бадани уйида ўкулуб, ажаб-ажаб мараз касратидин ҳаётдин тўнгулуб.

Маъмурлар нофармонлиғидин рўзгори қатиғ ва маҳкумлар бесомонлиғидин тириклиги ачиғ.

Оғзи сўлакайи сўз мазасин оқизиб, мараз касратидин мушфиқлар оғзиға сув томизиб. Эрники, бир-бирига қовушмай ўз ҳолиға кулуб, боши кўксига тушуб, оғзи хуққасидин доналари тўкулуб. Сихҳат уммиди хаёли кўнглидин йироқ, тириклигим, ўлмак юз қатла андин яхшироқ.

Рубоий:

*Чун кетти йигитлику узолди қарилик,
Дам совуди, яъни қолмади қон ҳам исик,
Оғзиға ҳаёт шарбати бўлди ачиғ,
Ўлмоғ хушроқки, умр бу навъ қаттиқ.*

Рубоий:

*Афсуски, умри навжавонлиғ кетти,
Танға қариликда нотавонлиғ етти,
Гар юз йил улки комронлиғ этти.
Чун топмади маргдин амонлиғ, нетти?*

Танбеҳ (107).

Пешаи соликка ер зарур эрконига одамизод вужуд мулкидин хонапардоздур. Ва адам кишвариға сафарсоздур. Сафар махсус санга ва манга эмас ё хусусият қилғонни киши шоҳу гадоға демас. Ҳар ким адам ниҳонхонасидин вужуд анжуманиға қадам урубтур ва бу бақосиз оромгоҳда бир нафас ўлтурубтур, яна қайтиб асли ватанға азм этмак керак ва қайдин келибдур яна ул ён кетмак керак. Беш кун бу дори фано тириклигига масрур ва давлатиға мағрур бўлмоқ керақдур. Ўлумдин гузир йўқтур ва ҳеч кишига ул муҳликда дастгир йўқ. Пас, анинг япроғида бўлмоқ заруратдур ва борур асбобин тузатмак чорасиз суратдур. Ул сафар асбоби солиҳ аъмолдур ва ҳамида ҳисол. Ва анинг зикри иккинчи қисмда тафсил ва тартиб била рақамға келди ва машруҳ битилди. Аммо мусофирға йўл суубатининг сухунати учун ва водий йироқлигининг дафъи шиддати учун ёмон уқбаларким, олдига келур ва азим мухотараларки, воқеъ бўлур, раҳномалиғи учун ва мушкулкушойлиғи учун бир нимаким, ногузирдур комил раҳнасоийи пирдурким, анинг иршоди бўлмайин бу йўлға азм

қилмоқни акобири авлиё (қуддиса аллоҳу таоло арвоҳаҳум)²⁵ жойиз тутмайдур, балки солик атвори ва сулукига ёвутмайдурлар. Ҳар ойинаким, мусофир кўрмаган йўлга қадам урса ва етмаган водийға югурса, йўл йитурмак эҳтимоли бор ва йўлдин озмоқ имкони бор. Ул укубатдин ва анда юзланган хатаротдин мусофирни ҳодий ўткарур ва комил муршиднинг иршоди мақсадқа еткурур. Ва яна аҳлуллоҳки, ҳақ йўлиға қадам кўюбтурлар ва талаб маркабин шавқ водийсиға сурубтурлар, комил пир иршодидин айру азм қилмайдур ва бу йўлда ҳодийсиз мақсад манзилиға етмайдурлар. Агар аҳёнан юздин бир солик зоҳир юзидин муршид пири нобуд экандур, аммо маъни йўлидин мавжуд экандур ё ғойиб муршид тақвияти бирла ё мутаваффойи комил руҳонияти тарбияти била азм этибдурлар ва матлубиға етибдурлар. Мақсудким, бу йўлда нафс душмандур ва шаётини раҳзан ва ҳар қайси азим махофат ва улуғ офатдур, то ҳодий бошқармағай ва муршид муҳликдин ўткармағай. Бу йўл катъи мутаассирдур ва мақсадға етмак мутааззир. Ва ўзлуки била бу водийға етган ва манозилин қатъ этган аноният гирифтوريدур ва нафсға тобеъ ва шайтоннинг масхара ва маҳзалидур ва ранжи зоеъ Бу мақсудға бир восита бўлмай етмак мумкин эмас ва муршид раҳнамой бўлмай, бир унинг етганин киши демас. Муридни мақсудға еткурғувчи ҳақдур воситаи пир ва соликни матлубқа қўшулдурғучи ҳам ҳақдур ва василаи ҳам пир.

Тамсил: Манқулдуким, қутб ус-соликин ва султон ул орифин, ҳақиқат аҳли имоми, Шайх Боязид Бистомий²⁶ (қуддиса сирриху) бир жонибға бўлуб эрди озим ва бир муриди анга мулозим. Бир улуғ сув илайларига келди. Ва Шайх «Оллоҳ!» деб ул сувға қадам урди ва муридға «Боязид», деб қадам урмоқ буюрди. Шайх ва мурид «Оллоҳ» ва «Боязид» деб борурлур эрди. Ва сабо ва насимдек сувдин ўзларин ўткарурлар эрди. Ногоҳ мурид хаёлиға келдиким, Шайх Оллоҳ зикри била борадур ва мени йўлда бошқарадур, мен ҳам восита шамъин ўчирай ва ваҳдат баҳрида Оллоҳ зикри била қадам урай. Бу муддао била улки қадам қўйди, ботти. Шайх дастгирликка қўлин узотти, илкин тутуб чекти, баҳр

соҳилига отти ва муҳлика ғарқобидин судради эмин манзилига ва деди: Эй фарзанд, сен ул Боязидга ет, андин сўнгра тенгрига етмак ҳавас эт. Анга бу навъ сиёсат сурди ва иршод шартин бажо келтурди бу йўл ҳодийси ҳар кимгаким, пирдур мундоқ ҳалоки ғарқи обларидин дастгирдур. Мақсудки, пир иршодидин айру бу йўлға қадам урмамоқ керак, балки дам.

Рубоий:

*Кимни бу йўл қатъиға солди тақдир,
Пир амрини қилмаса, керактур тағйир,
Онсиз қадам урса, англа макру тазвир,
Малъун деса беҳракки, десалар бе пир.*

Танбеҳ (108). Сафар манофии зикрида

Арзи сокин қайда ва сипеҳри даввор қайда ва туроби мутамаккин қайда ва кавкаби сайёр қайда?!

Ул бири сукундин хоксорлар пойандози бўлди ва бу бири таҳаррукдин сарафрозлар сарафрози.

Ранж ва машаққат мояи тавозуъ ва адабдур ва сафар ранж ва машаққатға сабаб.

Сафар кўраи гудоз ва сўздур ва ул гудоз ва сўз эрнинг вужуди олтуниға иёрандуздур.

Сафар маҳжурларни матлубиға еткурғувчи ва маҳрумларни мурод уйиға кивурғувчи ва хомларни пиширғувчи ва таомларни сингурғувчи. Олам ғаройибидин баҳра еткурғувчи ва офариниш ажойибига иттилоъ берғувчи.

Бузургворлар мазорати файзиға мушарраф ва мукаррам бўлмоқ сафардин ва файзосор эранлар хизматиға муаззиз ва муҳтарам бўлмоқ сафардин. Соликнинг атвориға андом берғувчи сафар, кўнгулнинг ҳар сари ҳаво қилуриға ором берғувчи сафар. Мусофирни манозиллардин бохабар қилғувчи ул, ул мароҳилға

раҳбар қилғучи ул. Иссиқ-совуқдин жонға интибоҳ бергувчи ул, аччиғ-чучукдин кўнгулни огоҳ қилғувчи ул. Сафар водийсида мусофир аёғиға дарду бало тиканлари кўп сончилур, лекин ҳар тикандин мақсуд гули очилур. Йўл эмгаги шиддатидин бадани кўп товшалур ва вужуди роҳравлар аёғиға тўшалур ва аъзоси ул аёғ остида ушалур, аммо кўнгли бузуғлуғлари ясалур, ва руҳи кўзгуси сафо олур.

Ҳар кишварнинг оройишини ва ҳар манзилнинг осойишини сафар аҳлидин сўр ва мусофирдин кўр. Сафар қилмағон ором фароғатин қайда билсун ва ғурбат чекмаган ватанда ком рафоҳиятин не навъ маълум қилсун. Дарёки сокиндур, суйидин ютса бўлурму ва рўдким мутаҳаррикдур, зулоли таркин тутса бўлурму? Таҳаррук аҳлиға ҳаётдин асардур ва жамодот хайли тириклик нишонасидин беҳабар. Бу сайр агарчи зоҳир сайридин ҳикоятдур, аммо ҳақиқат йўли сайру сулукидин қинойтдур. Ул махсус эмас сукун ва ҳаракатға, муқайяд эмас батий суръатға ва ани дебдурларки, анжуманда хилват ва ватанда сайр ва ҳаракат.

Қитъа:

*Бу жамоатдурки, манзилгоҳдин олмай қадам,
Кўз ҳам очмай ул тарафким, олами кавну фасод.*

*Баҳрдин заврақни тортарлар тутуб соҳил сарғи
Ким, ани ғарқ этгали етқурмиш бўлғай тунду бод.*

Рубоий:

*Ёрабки, бу қавмким эрур хизрқадам,
Ўлган кўнгул эҳёси учун исодам.
Ўлган ва итганларга қилиб лутфу карам,
Етқургандек етқур менинг бошима ҳам.*

Танбех (109).

Одабийнинг яхшироғи улдураким, порсо ва пок бўлғай ва ҳақ сўзин айтурда беваҳму бок бўлғай. Ўзи поку кўзи покни инсон деса бўлур. Тили ариғ ва кўнгли ариғни мусулмон деса бўлур. Мусулмон улдуarki, мусулмонлар анинг тил ва илгидин эмин бўлғайлар ва кўзи кўнглидин мутмаин.

Танбеҳ (110).

Яхшидин ёмонлар ҳам ёмонлиғ кўз тутмас, яхши ёмонларға ҳам яхшилиғин унутмас. Яхшилиқ қила олмасанг, ёмонлиқ ҳам боре қилма. Яхшилиқдан ёмонлиғни яхшироқ билмасанг, яхшиларга қўшул, яхшилиқ теграсиға эврула олмасанг, яхшилар теграсиға эврул.

Танбеҳ (111).

Фисқ шумлуғидин ўзингни яхшилардин ҳуратма ва ёмонлар орасиға қотма. Ул шум агарчи ақлға макруҳдур, аммо нафсға маҳбубдур; агарчи ҳақ йўлида мағмумдур, аммо шайтон йўлида марғубдур.

Танбеҳ (112).

Бир неча журъани баданға дохил қилиб, бир неча қатрани андин хориж этма. Ул журъа қудуратидин сафодин айрилиб, ул қатра хуружидин бало дарёсиға ботмаким, ул журъа селоби балодур, дину иймнинг йиқар, ул қатра гирдоби ранжу аноким, анинг била ҳаётинг нақди чиқар. Бадан дуржидин дурларниким сочтинг, холи бўлдунг ва жисм шишасиға ул журъалар йўлин очтинг - нафсу ҳаво поймоли бўлдунг. Ул журъа моддаи фасоддур, танинға ёвутма ва ул қатра нақди ҳаётдур - таркин тутмаким, муниг қабулидин шайтон мақбули ва мақсудисен ва анинг раддидин раҳмон мардудисен. Ани ичмак -

жигар қонин ичмакдур ва мундин кечмак - бир жигар гўшадин кечмакдур, ул бирин ютмоқдин захр ютма, бу бирин сочмоқдин наслинг тухмин қурутма.

Танбеҳ (113).

Дардлиғ кўнгул - шуълалиғ чароғ, ёшлиғ кўз сувлуқ булоғ.

Тева қушин юклаб кўчса бўлмас ва чодир қанотин очиб учса бўлмас. Ўт иши қовурмоқ, ел иши совурмоқ. Сувнинг мазаси муз била, ошнинг мазаси туз била, одам яхшилиғи сўз била. Сихҳат тиласанг кўп ема, иззат тиласанг кўп дема. Яхши либос - танға оройиш, яхши қўлдош - жонға осойиш. Томеъдин карам тилама, гадодин дирам тилама. Бахилдин амонат ажаб, каримдин хиёнат ажаб. Чоқин сиймин ўкса бўлмас, ёши риштасин тугса бўлмас. Телба қулоғига панд – қуюн асғиға банд.

Танбеҳ (114).

Бебок - ҳамдамликқа ярамас, нопок - маҳрамликка ярамас. Эрнинг қилиғи - сутнинг илиғи. Ясанчоқ - мардона бўлмас, кўпалак - парвона бўлмас. Дўст жавридин ингранма, душман бедодидин гунгранма.

Танбеҳ (115).

Моллиқ нодоннинг демаги, олтунлуқ чибиннинг емаги маълум. Фосиқдин ҳаё тилама, золимдин вафо тилама. Кулар юз билан ато, сахо устига сахо. Ариғсиз иш сафо бўлмас, ип ганчиси асо бўлмас. Анингким шоҳларға хизмати хўбрақ, қўрқунчи кўпрақ. Ишқсиз кесак, дардсиз эшак. Қонеъ тиланмас фарзона, қаноат туганмас хизона. Элга қўшулғон оройиш топти, элдин зулғон осойиш топти. Ҳар югурган ёвушмас, ҳар айрулғон қовушмас. Жухуд ўз динидин маҳжур, ҳасуд ўз феълидин ранжур. Хасм неча ҳақир бўлса, кўнгул қўзғатур ва хас неча ушоқ бўлса,

қўз булғатур. Душман сўзи тўзими элдин, сув хатлари - елдин. Ушоқлар иши нима бўлмас, писта қобуғи кема бўлмас. Душман мақолоти - банг хаёлот.

Танбеҳ (116).

Яхши бўл ё ямон, иккиси бўлурмен деган ҳамону ямон ҳамон. Ямон била яхши орасида кўп фарқдур икки кеманинг учин тутқон фарқдур. Ҳар қавм ойини била зуҳур қилсанг алардинсен алар ямон бўлса, сен - ямон ва алар яхши бўлса, сен яхшилардинсен. Пас ўзни яхшилар орасида яшурғон ва алар этагига илик урғон яхшироқдур ва хавфу биймдин қироқдур. Итга эранлар суҳбатидин эранлар ҳукми бор, нажас тузлоққа тушса, туз ҳукмин тутар. Басо қобилки, яхшилардин айрилди, ямонлар суҳбати ани зоеъ қилди.

Саидзодаиким, лўлиларга ўткангай, маймунбозлик ва дудуктарошлиқдин ўзга не ўргангай. Шоҳ қасри кабутариким, саҳройиларга қўшулғай, кеча қўнар ери чоҳ тубидин ўзга не ер бўлғай. Ёмондин яхшилиқ кўз тутмоқ фосид хаёлдур, итдин кийикка ва мушукдин кабутарга шафқат маҳолдур. Зоти душман ва мухолифни дўст дема, ўзунгга бози берма ва бози ема.

Табийй душман вақте дўст бўлғайким, сув ўтни ўчурмагай ва ел туфроғни совурмагай. Инсон била шайтон орасида адоватдур ва табиий мухолифат: бири ўтдин ва бири туфроғдин. Бу адоват ораларидадур ул чоғдин ўт ёлиб бўлса, туфроғни кул қилур ва туфроғ ёлиб бўлса, ўтни ўчирур.

Одам била шайтон мухолифатин унутма. Ота душманин ўзунгга дўст тутма. Отангни биҳиштдек маъманидин жало қилди ва йиллар хокдон ғарибистонида залил ва мубтало қилди. Ва отанг авлодидин баъзи анга интиқом туздилар ва хору забун қилиб жафолар кўргуздилар. Нафсни чун тақво риёзати била зеридаст қилдилар - шайтонни залиллик била ерга паст қилдилар.

Сизнинг бу адоватингиз ҳаргиз адам бўлмас. Бу душманлик

орангиздан ҳаргиз кам бўлмас. Бу ғолиб душмандин бир дам ғофил қолма, ўчуролмас исён ўтин ўз хирманинга солма.

Танбеҳ (117).

Нодон дўстни ҳам дўст сониға кивурма, хирадшамъин анинг ҳарза афсонаси елидан ўчурма. Басо тифлким, айни муҳаббатдин ато сақоли тукин тортиб узубтур ва сажжодаси меҳробида беадаблиғ кўргузубтур ва намозин бузубтур. Ва баср мастким, ниёз юзидин аёғ ўпкали эгилибдур ва беихтиёр қайддин покдоманлар этагин мулаввас қилибдур. Доно душмандин нафъ имкони бор ва нодон дўстдин зарар имкони кўпрак бор ва мунга алар била ихтилот қилмамоғ керак.

Танбеҳ (118).

Башар жинсидин вафо кўз тутма ва хирад нахлин фосид хаёл самуми била қурутма. Бир вафо қилсанг, ўн жафо тортарға муҳайё бўл, мунча била қутулсанг, жонға миннат тутуб узрларин кўл.

Юқорироқ вафосиз аҳли замон достони ўтубтур ва хирад замон аҳли ерларини унутиб, вафо ойинидин маъзур тутубтур.

Танбеҳ (119).

Хўб - руҳафзо, зишт - умр фарсо, хушхулқ нозанин - ҳури биҳштойин. Ёмон мижозлиқ зишт - деви дўзах сиришт. Муханнас не ҳашвки демагай, макиён не најосатки емагай. Эрдин сўз ҳунар, энчидин бўз ҳунар.

Жумрий ўкунуб бийик бўлмас, ўчку югуриб кийик бўлмас. Кўнглида халаллиққа кулгу ҳаром, шоҳ оллида душманлиққа уйқу ҳаром.

Тенгри борчани ўз йўлида раҳзандин асрасун ва шоҳ оллида душмандин асрасун.

Байт:

*Ўз йўлида тенгри тутсун элни душмандин йироқ,
Шаҳ қошида кимки шайтонвашдурур андин қироқ.*

Танбех (120).

Умрни ғанимат бил, сихҳат ва амниятқа шуқр қил. Фано тарийқин туз, фақр била мубоҳот кўргуз. Мазҳабингни ихфолиғ била элдин яхши асра ва ёрмоғингни яхши ва ёмондин махфий асра. Афтодалиғ била хўй тут ва шикасталиғ била кўнгулни овут.

Бефойда сўзни кўп айтма ва фойдалиғ сўзни эшитурдин қайтма. Оз деган - оз енгилур, оз еган - оз йиқилур. Очлиғ ҳикмат сармоясидур ва тўқлуғ ғафлат пироясидур. Тўқлуғ ҳирсин кўнгулдин йўқ қил, ўзунг оч бўлиб, бир очни тўқ қил. Ўзунгни зебо либос хаёлидин ўткар, либос зеболиғин тиласанг бир ялангни буткар. Либос ҳар нечаким зебодур, кийганингни кийдурганинги авлодур.

Байт:

*Нечаким тўнни риоят бирла кийсанг эскирур,
Чунки кийдурдунг ялангға уфрамас тўн ул эрур.*

Танбех (121).

Ҳар кишини дема маҳраму ҳамроздурким, бу матоъ олам аҳлида оздур. Башар жинсин розингға маҳрам билма, балки малакни ҳам ўзунгга маҳрам қилма. Ўзунг асрардин агар санга малолдур, яна биров ани асрамоқ маҳолдур. Ўз махзанингни очсанг ва махфий дурларингни сочсанг, терган киши сепамай неткай ва асра деб, муболаға қилғонинг не ерга етгай? Ўзунг ўз сиррингни асрай олмағонингни билурсен, яна биров ани фош этса, айб ҳам қилурсен.

Бу сир асрамоғингдин лавҳашаллоҳ ва эътироз
қилмоғингдин боракаллоҳ!

Кўзни ўз айбингдин олма ва ўзгалар айбиға кўз солма.

Байт:

*Бийнандадур ўлса киши ўз айбиға ҳозир,
Кўз очма бўлурға, яналар айбиға нозир.*

Танбеҳ (122).

Чин сўзни ёлғонға чулғама, чин айта олур тилни ёлғонға
булғама. Ёлғончи киши эмас, ёлғон айтмоқ эранлар иши эмас.
Ёлғон сўз дегувчини беъътибор қилур, нечукким, ул гавҳарни
хазафдек хор қилур. Улки чин сўзни ёлғонға қотар, дурри
саминни најосатға отар.

Байт:

*Гавҳареким, шоҳларға зеби тожу тахт эрур,
Ташлағон они најосатға ажаб бадбахт эрур.*

Танбеҳ (123).

Тенгри дўстлари сидқу сафо маъданидур. Ёлғончини
дебдурларки, тенгри душманидур.

Тилингни ихтиёрингда асрағил, сўзунгни эҳтиёт била дегил.
Маҳаллида айтур сўзни асрама, айтмас сўз теграсига йўлама. Сўз
борким, эшитувчи таниға жон киюрур ва сўз борким, айтғувчи
бошин елга берур. Тилинг била кўнглунгни бир тут, кўнгли ва
тили бир киши айтғон сўзла бут. Сўзни кўнглунгда
пишқормагунча тилга келтурма, ҳарнаким кўнглунгда бўлса
тилга сурма. Агарчи тилни асрамоқ кўнгулга меҳнатдур, аммо
сўзни сипамоқ бошқа офатдур. Айтур ерда унутма, айтмас ерда

Ўзунгни мутакаллим тутма. Айтур сўзни айт, айтмас сўздин қайт.
Оқил чиндин ўзга демас, аммо барча чинни ҳам демак оқил иши эмас.

Маснавий:

*Хирадманд чин сўздин ўзга демас,
Вале бари чин ҳам дегулик эмас.
Киши чин сўз деса зебо дурур,
Неча мухтасар бўлса, авло дурур.*

Танбех (124).

Уйғоқлиғда не олингга келса, қазодин кўр, уйқуда ҳар не тушунгга кирса, яхши йўқ. Элнинг сўзига ҳар не ёмонлиқ маҳал топма, ғолиб адув мағлубинг бўлса, шаръ тарафин зоҳир қилиб, хайр жонибин ёпма. Қавий душман забунинг бўлса мурувват қил, карам ва авф кўргузгил.

Золим ва бедард суҳбатида нукта сурма, наммом на номард мулояматида дам урма. Доно иликдин борғондин сўз айтмас, ўтган йигитлик орзу била қайтмас.

Ўтган рўзгор адамдур. Келмагандин сўз айтқон аҳли надамдур ва ҳол муғтанамдур. Бир турк бу маънида дебдурким: «Дам бу дамдур».

Байт:

*Мозию мустақбал аҳволин такаллум айла кам,
Не учунким, дам бу дамдур, дам бу дамдур, дам бу дам.*

Хотимада:

Танбех (125).

Сувдин асрағулукдур туфроқ ва балчиғ уйин. Ва ўтдин асрағулукдур яғоч ва қамиш уйин. Ва елдин асрағулукдур бўз уйин. Ва туфроғдин асрағулукдур кўз уйин. Жамиъи мосиваллоҳдин асрағулукдур кўнгул уйин.

Байт:

*Нечукким, тўрт уйга тўрт зидди нуқсони шойеъдур,
Бешинчи ун дағи ағёрдин ул навъ зоеъдур.*

Олам асбобининг туганмаслигида бу танбехдурлар: Масалан, бировким кирпичдин бир-бирига фарш тўшар бўлса, чун маъхуд будурким, хишти дараз бар дараз солмас, қироғларин бири-биридин ўтқариб, аввалғиға ёндоштура солғон икки хиштининг тарафларида икки улуғ фаржа пайдо бўлурким, яна икки хишт тилар. Они солмоқ лозимдур. Бу қиёс била минг ё икки минг хишт фарш соли(н)са бу навъ фаржалар бағоят кўп ҳосил бўлур. Ҳар қайсининг ислоҳиға яна хишт солғон сайн ул фаржалар ул хиштларга кўра кўп зоҳир бўлур. Агарчи ул фаржа зоҳир бўлғон такмили учун яна хишт соли(н)са, арзи оллоҳ воссат юзни, балки кураи арз даврасин тамом хишт солмоқ лозим бўла келур. Бовужуди улким, бу маҳол хаёлни киши тааққул қилса туганмоғининг имкони йўқтур. Қиши туганмагини фараз қилса, ул фаржалар бирла минг, балки юз минг билониҳоят ортар. Аларинг ислоҳини маҳол фараз бирла ҳам тааққул қилса бўлмас. Мунинг иложи ва тадоруки хишти зовия қилмоқ била ва андин ҳам ушоғроқ ушатмоқ била муяссар бўлурким, муддао қилғонча ерга чун фарш тўшалди, пайдо бўлғон фаржаларга кўра хиштларни ушотиб солғайлар ё ул душворлиғ осонлиғ била илайдин кўпқай.

Танбех (126).

Келдук мушаббаҳаким, олам асбобидур, киши тиласаким, кўнгул тилагандек ва башарият томеаси тақоза қилғондек асбобини тузатгай нима кўп керак ул кераклик нималардин бир нечаси муяссар бўлса, яна анинг итмоми ва такмилиға юз онча, балки кўпрак керак бўлур ҳам анинг анжомин тааққул қилса ул ҳам мужиби завоидлар бўлур. Андоқким, анинг саранжомининг тасавури маҳолотқа юз қўяр. Масалан, баъзи салотиндекким, неча иқлимни олдилар ўзга ақолим хаёли бошлариға тушти, мунинг дағи иложи ва тадоруки бир неча муддаодин кечмак ва бир неча орзудники башар табъининг лозимасидур, ўтмак била ҳосил бўлур. Эмди сўзнинг аслиға шуруъ қилоли: Бу олам асбоби муддао ва орзусин андоқким, бирор нима хотирдин салб қилғон била кўп ташвиш за таклифдин махлас воқеъ бўлур, агар билкулл тамоми муддао ва орзудин киши илих тортса, дунёнинг барча офат ва балиятидинким, иштиғоли ҳақ йўлининг монёидур, озод ва фориг бўлмоқ муяссардурким, бу давлат кўп мувофиқ бандаларга даст берибдур ва арода бор экандурлар ва ҳоло ҳам бор эканлар. Ва аларким, ародин чиқибдурлар, зикрлари машойих ва уламо кутубида мазкурдир.

Эмди келдук мушаббаҳаким, фарш тўшмамакдур, ул дағи андоқ хишти ушотқон била, зовия қилғон била кўп мушкуллиги осонлиққа юз қўяр. Агар бу фарш хаёлин тамом кўнгулдин чиқарулса, киши ул маҳол тасаввурдин ҳам тинар ва халос ҳам бўлур ё ўйга агар фарш бўлмаса танаъумоти ва талаззузотидин не ўксугай. Ва авлиё (қуддиса аллоҳу асрорихум) ахлоқ ва сифоти таърифиди, балки анбиё (саловотиллоҳи алайҳум) аҳком ва шароеъи зикрида ўй фарши сўзи ўтубму экин андоқким, ўй фаршиға ҳеч иш вобаста эмас ва ул ҳеч ишга муҳтожи алайҳ эмас. Фил-ҳақиқат олами асбоби дағи беш кунлик умрдаким, ниҳоятни ўлмакдур ва барча қонлар ютуб ҳосил қилғон асбобин юз ҳасрат ва армон ила қўюб кетмак.

Ҳар кишиким, ҳақдин қабул саодатиға мушарраф бўлубтур, ани рад қилибдур ва бори аҳли қабулнинг мардуди билибдур чун ани тамоми хотирдин маҳв этибдур, асли мақсудиға етибдур. Ва

ул мушаббаҳ ва мушаббаҳунбиҳ аросида бу тафовут ҳам борким, ул фаршқа шуруъ ва таркидин фоилига суд ва зиёники, айтса бўлмай, йўқтур. Ва дунё асбоби иштиғолидаким, ҳақ йўли сулукидин монёдур бир нафс юз оламча зиён ва ҳар дам минг фалаки аъзамча нуқсон кутишдин равшанроқдур.

Ҳикоят: Хорун ар-Рашид²⁷ Шайх Баҳлул²⁸ суҳбатин ҳавас қилди ва ул матлуб ҳусулин мултамас қилди. Баҳлулғаким, бу хабар етти, Ҳорун суҳбатин мушарраф этти. Халифаким, Баҳлул аёгин ёланг кўрди, кафш киймаганнинг кайфиятин сўрди. Мажзубким, йиллар кафшсиз сайр этиб эрди, кафш деган нима ёдидин кетиб эрди. Билгачким, кафш дунёда мавжуд бор, табассум била дедиким: «Киши ани тиласа қайдин топар?» Ҳорун дедиким: «Бозорда кўптур. Олур ани ҳар кишиким, ҳар қайси аёгига хўбдур». Баҳлул сўрдиким: «Ҳар ким ани олмоқ майли қилур, аммо баҳоси қайдин топилур?». Ҳорун айттиким: «Баҳосин биз саранжом қилали ва сенинг учун сотқун олали». Баҳлул дедиким: «Ани кийган гоҳи аёгидин чиқарса, ким асрар ва кеча уюса, ким саҳлар?» Ҳорун дедиким: «Қул бераликим, асрасун ва сен қайда чиқарсанг, саҳласун». Баҳлул дедиким: «Ул ҳам ёланг аёғ бўлса нетай? Қафш олай деса баҳоси қайдин етгай? Ҳорун дедиким: «Ани ҳам биз берали, ул санга кийдургандек биз анга кийдурали». Баҳлул дедиким: «Ул оч қолса, не егай ва ёланг қолса дардин кимга дегай?» Ҳорун дедиким: «Киймагин хазонадин еткурай ва емагин боварчидин буюрай». Баҳлул дедиким: «Мен аёғ ёланг ўрганибмен ва кафш ва ўтуқдин ўсонибмен. Кафш кийсам, шояд дастор ҳам чирматқайсен ва мени боштин аёғ балоға қолғонларға қотқойсен. Ва ўзунг ҳам бу икки таклифга қолғайсен. Бу савдодин кечсанг санга бу меҳнатдин қутулмоқдур, манга ҳам бу боштин аёғ балодин ҳалос бўлмоқдур».

Пири роҳ ва солики огоҳ мундоқ дуррдек такаллумким сурди, бу гавҳарларни анинг қулоғига урди. Шоҳни ул можародин ўткарди ва ўз аёгин кафшдин торти, бошин дастордин қутқарди.

Байт:

*Фориғ этти бесару фоний ул гуфтордин,
Ҳам аёғин кафшдин, бошини дастордин.*

Танбех (127).

Кафшсизликдин малул бўлмағил, аёғсизларға боқиб шукр қил. Дастор йиртуғлуғидин ғам ема, боши ёруғларға боқиб тенгри ҳамдидин ўзга дема. Танпўшунг дуруст бўлмаса тандурустлуғунгға шокир бўл, ичинг қувватиға ғизо топмасанг, ич оғриғин йўқ шукриға зокир бўл. Кисангда агар дирам йўқ, кўнглунгда кисабур ғами ҳам йўқ. Ифлос машаққатин буржлулуғунг йўқидин унут, ҳар ҳолда шукр ва қаноат тариқин берк тут. Агар отинг йўқтур, арпа ғамин емассен. Агар қулунг йўқтур, киши қули худ эмассен. Қамар курсиға илкинг етмаса, қўғлама, ўтмак ҳам мағнамдур. Зарбафт баҳоли либоси бўлмаса, фароғат бўрёси қачон андин камдур. Агар шунқордек бошингда зардўзлук тумоғадин тож эмасдур, шукр қилким, кўзунг ёруқ дунёни кўрарга муҳтож эмастур. Агар шунқор эгасидек белингда баҳлийи зарнигор йўқ ҳам, шукрдурким, илгинг баҳли панжасидек ноқор йўқ ва андин санга озор йўқ.

Ҳар шиддатеким, билурсен андин қатикроқ ҳол бордур ва ҳар суубатеки, гумон қилурсен андин саъброқ кўб кишига гирифтордур. Ҳар машаққатким, сенда йўқтур, сенингдакда бор. Ул санга неъматедур шукр айтурға сазовор. Ҳар неъматким, санга берибтур ва сенингдакка бермайдур. Ҳамду сано айтурға кироманд ҳақдин бу беҳисоб иноятларни бил ва мунга кўра бандалик фикрини қил. Ҳар неча ибодат қилсанг, кўнглунгни тақсир қилғонға мойил тут ва ҳар неча тоат қилсанг, тилингни узр айтурға қойил тут. Сен ва қилғанинг маъдуми маҳз, вужуд ҳақ вужуди, ҳар не анинг ғайри нобуди мутлақ ва буд анинг буди.

Илоҳи, бу ажзоким, яхши-ёмон сифоти анда мазкурдур, мақбулу мардуд ҳолоти мастур, битгувчиси агарчи

ёмонлардиндур ва яхшилардин эмас, аммо сендин яхшилиқ тамаъиға ўзин ёмонлардин демас.

Илоҳи, ани яхшилар орасидин ҳавр этма ва ёмонлар хайлиға қотма. Тилига келган била кўнглин содиқ тут ва қаламиға ёзилғон била замирини мувофиқ тут. Ўзингдин ўзга сўзин кўнглидин чиқар. Ул ён тутким, санга етишгай ва ул йўлға юрутким, санга қоришгай. Тилига ўзунгдин ўзгани ёвутма ва кўнглини ўзунгдин ўзгага овутма. Кўнглини тасаллийи висолинг била овут ва кўзини тажаллийи жамолинг била ёрут. Бу замири фарзандин кўзларга маҳбуб эт ва бу бағри пайвандин кўнгулларга марғуб эт.

Рубоий:

*Бу номаки, хомасиға қилдинг мактуб,
Қил аҳли қулуб олида «Маҳбуби қулуб» .
Эл айб топардин қилма маъюб.
Ҳар ким ўқуса насиба этгил матлуб.*

Тарих:

*Бу номағаким, лисоним ўлди қойил,
Килким тили ҳар навъ эл ишига ноқил.
Тарихи чу «хуш»²⁹ лафзидин ўлди ҳосил,
Ҳарким ўқуса, илоҳи, ўлғай хушдил.*

МУНШАОТ

*Матнни изоҳлар билан нашрга тайёрловчилар:
СУЙИМА ҒАНИЕВА, ҚОДИРЖОН ЭРГАШЕВ*

Муқаддима

Ҳамди мавфур ул сониъғаким илми муншийси сунъ қалами била каломи мажид иншосин офариниш авроқиға рақам қилди, то офариниш аҳли анинг аҳқоми била амал қилғайлар ва яхшини ёмондину қилурни қилмасдин билгайлар¹.

Ул ҳокимким омдурур эҳсони,
Шаҳлар бошиға нофиз анинг фармони,
Фармониға иншо сувари қуръони,
Иншосига эъжоз келиб арзони.

жалла алоуху ва аммат наъмоуху².

Ва дуруди номаҳсур ул рофиъғаким, шаръи муфтиси килки амри била шариати ҳамид имлоси замон саҳойифиға ёзилди, то замон эли анинг амр ва наҳйиси била иштиғол кўргузиб хато пайдосидин савоби тариқиға росих бўлгайлар³.

Ул шоҳки моян фасоҳат келди,
Ҳар нукта анга маҳзи балоғат келди,
Ҳақдин иши оламға рисолат келди,
Шони бу рисолатда адолат келди.

Саллаллоҳу алайҳи ва ало олиҳи ва асҳобиҳи⁴.

Аммо баъд: ажиллаи асҳоб оллида аидоқ маъруз бўлур ва аиззаи аҳбоб хизматида андоқ арзға еткурулурким, атрок иншосида ва бу аҳли идрок баёну адосидаким, бировдин бировга

руқъа ёзғай, ё ул киши ул руқъаға жавоб битигай, дағи руқъа келтурган қосидни қайтарган — алфози латофатдин муарро ва тарокиби балоғатдин мубарро эрди ва адоси рангин фиқаротдин намоишсиз ва мазмуни рангин абётдин оройишсиз ва муқобалада форсий алфознинг иншолари дилписанд ва макотибу имлолари аржуманд эрди, хаёлға андоқ келдиким, турк алфозининг дағи руқъалари ҳамул мисол била битилгай ва бу тилнинг номаларини ҳам ўшул минвал билан сабт этилгай. Оз фурсатда бу руқъалар жамъ бўлиб ва номалар йиғилиб эрдиким, бу авроқ зимнида сабт бўлди.

Рубоия:

Ҳар кимки ани ўқурни бунёд этгай,
Роқимни агар дуо била ёд этгай,
Тенгри они ҳар банддин озод этгай,
Ҳар ғамдин анинг хотирини шод этгай.

1

Тоғ—тоғ ниёз рафъидин сўнгра қоф-қоф ихлос юзидин маъруз улким, бу фаслдаким, наврўз насимининг мушкбезлиғи лола димоғин савдойи ва баҳор салқинининг атрангезлиғи булут мизожин ҳавойи қилибтурур, лоладек савдойилиғдин тоғ ҳавоси қилиб, булутдек ҳавойилиғдин қаё савдоси бошқа тушти. Чун ул бийик пояға сарафрозлик ва ул олий мақомда анжуманпардозлик даст берди, манзиле кўрулди, саҳо аҳли ҳимматидин рафеъроқ ва бисоте топилди, зако хайдининг хаёлидин бадеъроқ.

М а с н а в и я:

Кўк сабзаси кўкка еткуруб бош,
Ул кўкта бўлуб нужум ушоқ тош,

Авжики битиб фалак симоғин,
Қоплондин олиб қамар тувоғин,

Ҳам субҳ шамомаси сумансо,
Ҳам шом насими сунбулосо.

Сарбаландлиғи сабза тилидин «Ва иза—с—самоу кайфа руфиъат»⁵ аъдосиға жорий ва побаржолиғи садо тақриридин «ва изал жиболу кайфа нусибат»⁶ баёниға зокир. Мунунгдек дилкушо масканда баҳорий булут қатороти лола жомиға тушгани қарроба саҳобидин бода селин лолагун жомға қўймоққа боис кўрунди ва бу янглиғ руҳафзо маъманда барқ ламъасидин тийра тошлар санг—кабоб пишургали чақмоқ чаққали муқтазий бўлди. Ва лекин ул баҳори ҳаёт суҳбатидин айру лола аҳбоб жониға доғ ўртагали шуълае ва ҳар қатра асҳоб ҳаёти шамъини ўчургали. Дажлае эрди — густохлик юзидин фалонни қуллуққа йиборилди, агар қўҳнавард ашҳабни қулла азиматиға сурулса ва анинг хоро шикоф тувоғидин секриган ўт била барқ ламъасидек мунтазирлар кўзларин ёрутулса, тоғдин қуёш чиққондек бўлғай ва баҳордин гул очилғондек кўрунғай.

Р у б о и й:

То фасли баҳор зеби олам бўлғай,
Ул зеб ила боғ сабзу ҳуррам бўлғай.
Лутфунг ҳар бир элга дамодам бўлғай,
Гаҳ—гаҳ бизим жонибимиз ҳам бўлғай.

2

Чун меҳр ўтидин самандар ўлди саратон,
Оташкададек тутошти гулзори жаҳон,
Эрмас бу исиф гунашда чиқмоқ имкон,
Хуштур кишига бўлса совуғ соя макон.

Чун сипеҳр заргарининг анбури учидан бир кулича олтун

секриб сувға тушти, яъни чарх корхонасида жавзонинг икки пайқари аросидин қуёш қурси саратон обгириға таҳвил қилди; сипеҳри куравий заргар кўрасидек меҳр ўтидин ул навъ қизидиким, яқиндурки, фалак тосидин савобит доналари тосдағи қалъий қатаротидек эриб, тома киришгай ва тадвир бўталаридин сайрот сийми сув бўлуб, сиймобдек оқиб, арз кониға етишгай. Биҳор суйидин жаҳон жисми терга ғариқ ва бухор ўтидин хаёл пайкари ерда ҳариқ.

Маснавий:

Дарёға солиб исиф ҳаво тоб,
Тўлғонмоғи ўз—ўзига гирдоб,

Тоғдин кишиким тилаб нишоне,
Бир тўда қизиқ кул англаб они,

Хуршед ҳароратидин анжум
Ер сояси остида бўлуб гум.

Тинмай югуриб куюн такидин,
Қум узра аёғи куймакидин.

Кўк табъиға чун ҳарорат ошиб,
Жисмиға шафақдин ўт тутошиб.

Ҳар насими дилфурўз ҳаво ҳароратидан бир самуми жонсўз
ва ҳар зулоли хурўшон ҳарорат шиддатидин бир марақи жўшон.

Н а з м:

Дегайсен юқорроқ чиқиб замҳарир.
Қуйироқ тушубтур сипеҳри асир.

Анинг бирла хуршед ўлуб мутгафиқ,
Ҳавони ҳам айлаб турур муҳтариқ.

Уйдин бош чиқормоғлиғ ҳаво оташрезлиғидин мутаассир ва эшикдин аёқ ташқари қўймоғлиғ ер оташангезлиғидин мутааззир, хусусанким, бу заифнинг мизожи неча кун май ўти иштиолиға муштаил учун ҳоло ул иштиол асари табиатда муштаил бўлбтур.

Б а й т:

Оҳ мин—ал—ҳамри ва ҳолотиҳи,
Ахрақа қалби би ҳароротиҳи⁷.

Шеър:

Гаҳ суруклук андоқки ақшомғи ҳол,
Кўрунуб сабуҳий чоғида маҳол,

Гаҳ ул навъ махмуру пажмурдалиқ,
Гаҳ майдин неким, жондин озурдалиқ.

Бода ўти жисмимға тутошиб, ул ўт дуди, балки шуъласи бошимдин ошқон учун «Ал—узру инда кироминноси мақбулун»⁸ мазмунин шафеъ қилиб, бу ниёз руқъасин густоҳлиғ қилинди. Асҳоб мизожи истиқомат сафҳасида «алиф»дек муқим ва аҳбаб табиати эътидол гулшанида сарвдек мустақим бўлсун, омин, ё раббал оламин.

3

М а с н а в и й:

Чун хазон барги ҳусн этар оғоз,
Эвурур юзни зоҳир айлаб ноз.

Р у б о и я:

Чун бўлди хазон баргига ҳусн изҳори,
Нозин этар оғоз тушуб ҳар сори,

Лекин эвурур юзини зоҳир айлаб,
Сафрат ангаким зулми фалаки зангори.

Сипеҳри дуншиор жуз талаввун ва рангомезлиқ ва рўзгори буқаламундисор ғайри дуранглик ва хийлангизлик эрмас учун, ложарам ул биридин гоҳи бисот бўстони ранго—ранг гуллар била музаняндурур ва бу биридин гоҳи бўстон бисоти гуногун яфроғлар била мулавван ва лекин чун баҳор субҳининг ҳар гули қуёш гулидек гулбун сипеҳридин тулуъ этса, оқибат хазон офтоб зардиға мунтақилдур ва йигитликнинг ҳар чечаги ахтар чечакларидек сипеҳр гулбунидин очилса охир субҳ асфар хазонига мунтаҳи.

М а с н а в и я:

Не баҳорида шод бўл чандон,
Айлабон ўзни гул киби хандон,

Не хазонида барг айшини соч,
Юз уза заъфарон дўконин оч.

Аммо чун маржеъ сўнгғи қисм ва миод сўнроғи шиқ бўлди. Ҳар ойинаким, пояда ани воло ва рутбада ани аъло деса бўлғай, бас сабаб бу бўла олғайким ва боис муни деса бўлғайким, чун фалак тожири таманно манзили мазраидин қуёш юсуфин биғ мизони каффасиға кюрди ва анинг саодат кундузи кофурий жисми кечанинг баҳоға келтурган савдойи мушки билан вазнда тенг чиқти. Чаманнинг рухсори Юсуф⁹ ишқида Зулайхо узоридек қоҳий ва хазон ели ҳам анинг дамодам совуғ оҳи киби номутаноҳий бўлди. Қаро йиғочнинг сариғ баргларин ел учурғони тутундин учқунлар айрилғоннинг мисолин ва қизил толнинг қоҳий яфроғларин баъзи жисмида қолғай, шингарф хутути узра заъфарон афшоний қилғондин нишона кўргузди. Муртафеъ шохлар шамъ шуъласидек барглар шакли шарҳига бўстон музаккирлари «валақад зуййина с—самау д—дунё бима—

собих»¹⁰ каримаси билан мутакаллим ва ул шуълаосо барглар акси шишаи ҳалабийда ойнаи Чиний каби зулол ичра тушгандин чаман қушлари «ка мишкотин фи—з—зужожа»¹¹ савтиға мутаранним.

Маснавия:

Чу қилди қаҳрабугун меҳри гардун,
Йиғочлар барги рангин қаҳрабугун.

Шажар яфроғи бўлди қаҳрабодек,
Демаким қаҳрабо, меҳри самодек,

Сабо қилғоч сув узра зарфишонлиқ,
Сунинг тиғини айлаб зар нишонлиқ.

Учуб барг ўтидин ҳарён шарора,
Нечукким, зарварақдин пора—пора.

Сариғ яфроғ узаким ўлтуруб зоғ,
Бўлуб андоқки сориғ лолада доғ.

Қилиб зарҳал хазон наққоши тартиб,
Қилурға боғ авроқини тазҳиб,

Бу шуғли ичра айлаб саҳв таркин,
Зар андар зар қилиб барг узра баргин.

Мундоқ фаслки, ҳеч фасл нишотға мундин лойиқроқ эмас ва мундоқ вақтки, ҳеч вақт айшқа мундин мувофиқроқ киши нишон бермас. Ҳар ойинаким, ул хуршеди авжи камол олтун жом ичра асфар май била сархуш ва анинг кайфияти ҳароратидин олам аҳлиға зарфишонлиғи хазоносо, балки хуршедвашдурким, айши мустадоми мудом бўлсун. Ва лекин агар гоҳи умиди бўстони хазондин баргрезга қолғанлар ва ҳаёти гулистони хирмон

баргрезидин хазонға учрағонларни журъа била ёд қилса, камоли куёшидин зарраи кам бўлмағай ва қатра била шод этса, жамоли машъалидин шарорае ўқсулмағай.

Б а й т:

Гулунг ранги асфар нишон бўлмасун,
Баҳорингға ҳаргиз хазон бўлмасун.

4

Дуоеким, шито қалбида шито қалбидин дилсўзро ва ниёзким, қиш айинда қиш айиндин дилфурузроқ бўлғай.

Байт:

Анинг ҳар ахгари ёқути аҳмар,
Мунинг ҳар зарраси рахшанда ахтар.

Адосидин сўнгра арз улким, ҳеч вақти мувофақатлик аҳбоб бир—бири висолидин баҳра олурға ва ҳеч замони мусодақатлик асҳоб бода базми тарҳин солурға андин яхшироқ йўқтурким, марғуб ёронлар машҳуд бўлғайлар ва ағёр юзига ҳужра эшиклари масдуд.

Б а й т:

Тузалгай ёр ила базми висоли,
Вале ағёрдин ул базм холи.

Ва бу иқбол ҳеч қачон андоқ муяссар бўлмас ва бу мақсуд ҳаргиз андоқ дилпазир кўрунмаским, қиш бўлғай. Хусусанким, бурудат шиддатидин ҳавос идроқдин ноқор ва кеча бўлғай. Батахсис, булут мушқфом ҳавоға қорнинг суда сиймидин кофурбор ва дай шоҳи шабихунидин ўт зардуштининг хайли манқал қўрғонида ҳисорий ва баҳман чериги чопқунидин шарора маздакининг сипоҳи тош бирла темур қалъасида мутаворий;

фалак гунбазида анжум анжумани тун қаро кийши ичра ниҳон ва рўзгор олачуғида қуёш турки саҳобнинг хокистарий синжобида пинҳон, сипеҳр хиргоҳидек оқ уйда анжуман аҳли мужтамеъ, нечунким, сипеҳр хиргоҳида сурайё соқийларға гоҳи муоширлар май тақозоси учун бу байт билан мутакаллимким.

Б а й т:

Соқиё, дай шиддатидан ақлу ҳис бетоб эрур,
Чораси жоми булурун ичра лаъли ноб эрур.

Ва аёқчиларға гоҳи муғаннийлар бода илтимоси учун бу назм била мутараннимким.

Б а й т:

Қасд этар эл жониға ҳардам совуғлуқ бирла дай,
Соқиё, синмас ҳаво захри, кетур таръёку май.

Нор аҳгарларининг ламаоти нечукким лаъли коний ва анор доналарининг боғлонғони нечукким ёкути руммоний.

М а с н а в и й:

Хушо, базм аро ўту май бўлса дай,
Май андоқки ўту ўт андоқки май.

Анинг манқали шийра тазъйин келиб,
Мунинг шийраси манқал ойин келиб.

Юзинда мунинг май бати лаъли ноб,
Анинг устида бўрдағон бат кабоб.

Мунинг ламъаси кўзни равшан қилиб,
Анинг шуъласи уйни гулшан қилиб.

Вале, базм юз бошлиқ оқ уй аро,

Оқ уй тоши тун мушки бирла қаро.

Ҳамул мушк уза абр кофурбез,
Жаҳон узра якдаст кофуррез.

Алқисса, тафриқа имкони ончаким мақдури бор нобуд ва
жамъият мақдури ончаким имкони бор мавжуд ва ҳол улким:

Ҳар неким тақдир бўлса сарбасар топмиш вужуд,
Бовужуди мунча юз минг сен агар йўқсен не суд.

Меҳр ваъдаси ҳамоно меҳри гиёҳдек итти, ёҳуд тун яримида
меҳрдек ер тубига кетти. Ул лаъли оташин ҳижронида не лаългун
аҳгарда ҳарорату не оташнок майда кайфият ва ул меҳросо жабин
ҳирмонида не шамъ шуъласи ёруқ ва не кўз шамъи айни йиғидин
очуқ, ҳар соя ҳаракатидин бағирда тоб ва ҳар аёқ униндин
кўнгулда изтироб. Чун муҳлик интизордин жон оғизға етти ва
шикеболиғ ихтиёри иликдин беихтиёрона кетти, бу паришон
алфоз маркум бўлди ва ошуфта калимот таҳрирға келди. Агар
шабранг сарсар хиромға рокиб бўлуб, рўзгори шабранг ва оҳи
сарсар монандлар суҳбатиға роғиб бўлулса, тун яримида қуёш
тулуъ қилғондек ва қиш ўртасида гул очилғондек бўлғай.

Р у б о и я:

То қишда совуғ табъға матлуб ўлғай,
То айш совуғ вақтда марғуб ўлғай,
То бу бори тийра тунда маҳбуб ўлғай,
Мажмуи сенинг ҳолинга мансуб ўлғай.

5

Ул саодат буржининг қуёши бир ой камонхонада варзиш
қилғондин сўнгра ўчку ови азиматиға тоғ сори юзлангандек
фалак турки, яъни хуршед қавс чиллахона гўшасидин жадӣ

кулласи авжиға таҳвил қилиб, ул бирида бурунғи кеча эриша олмай, фироқ зиндонида маҳбус қолғанларға қиёмат кунининг тунича кўрунгандек, бу бирида дағи аввалғи оқшом хўблар шоми зулфи ялдосидек узун кўрунуб, анда ушшоқ оҳи дуди оламини тийра қилиб, ҳамул ел бурудатидин ашки ёмғурлари жола боғланғондек мунда ҳам мушкфом булут саводидин олам зулматкирдор ва сарсар шиддатидин ул мушк кофурбор бўлубтур. Бу бурудатни оташкада ўти дафъ қилмас, магар майкада бодаси ва бу зулматни куёш ламъаси ёрута олмас, магар ул юз жилваси. Арз улким, аввалғиси димоғларни қизитибдур, агар иккинчиси ҳам кўзларни ёрутса, ғоят лутф бўлғусидур.

Гар май ўтидин қолмади базм ичра совуғлуқ,
Келсанг кетирур тийралиғин дағи ёруғлуқ.

6

Талаб дарёсидин мақсуд гавҳарин биров иликлай олғайким, муроди сафинасининг дебочасин ул сонии жавоҳир ҳамди била мураассаъ қилғайким, ҳар ноумидлиғ барри аро анинг ҳаёйи эҳсони юз кўргузса баҳри нажот етгай ва мурод тенгизидин матлуб кемасини биров соҳилға еткургайким, мақсуд жунгининг фихристин ул қодири завоҳир шукри била муламмаъ этгайким, ҳар дард соғарида анинг бодаи шавқининг дурди томса дарёйи ҳаёт қилғай.

М а с н а в и й:

Анга ҳамдким, чархи дарё навол
Топар андин анжум лаоли мисол.

Бу дарёда кишти янги ой ўлуб,
Ки заврақ киби баҳр паймой ўлуб,

Бу завраққа гулмех, этиб кавкабин,

Қилиб бодбон субҳ чодиршабин,

Тенгрининг ҳамди чунки топти насақ,
Наът дарёсиға сурай заврақ.

Улки чун баҳр қурбати тошти,
Чарх тўқуз тенгизидин ошти.

Дуррат ут—тож ўлуб сифоти анинг,
Баҳр ул—аброр наъти зоти анинг.

Эски наълайндек вале нимаси,
Нуҳ тўфони дафъиға кемаси.

Кўнгул баҳридин махфий дурларни олий мажлисқа бу навъ нисор қилилурким, бу сафарким бу нотавони бечора ва бу бехонумони овора илайига тушубтур, биёбони суубатин, бал вусъатинким, хаёл тойири йиллар қанот уруб, анинг поёниға етмак хаёлдурур ва тоғининг шиддатин, бал рифъатинким назар пайки қарнлар қадам солиб, анинг авжиға етмак маҳол, бурунқи руқъада шарҳ қилилиб эрди.

Ҳарнеки варақда эрди марқум,
Бўлмиш бўлғай ўқурда маълум.

Ул дашт ва тоғни ҳидоят дастёрлиғи ва иноят поймардлиғи била дасту пой уруб қатъ қилғоч, дарёе илайга келдиким — умқи таманно лужжаси била тенг ва сатҳи таҳайюл баҳридин кенгим, андин чора убур эрди ва кемага кирмак зарур. Руҳсиз бадан гўрда ором тутқондек ва нурсиз мардум кўзда мақом қилғондек, ул мардуми йўқ кўзлар масаллик тийра уйларга кирилди ва бу мунхасиф ҳилоллар сайрининг суръати била бир ойға дегинча ул мартабада эрдиким, ҳарбир кун минг йилчилик йўл бор эмиш дейилса, мингдин бирини дейилмамиш бўлғай ва ул фалакваш

баҳрнинг вусъатининг юзи ул ғоятқача эрдиким, сипеҳр лужжасиға ташбиҳ қилилса, дарёсидин қатрае айтилмамиш бўлғай. Баҳрий жонвардин ажойиб сувар ғоятсиз ва дарёий суратдин ғаройиб пайкар ниҳоятсиз.

М а с н а в и й:

Аён сув ичра ҳар ён юз ғаройиб,
Бўлуб минг зоҳир ул юз бўлса ғойиб.

Неча кўз тушса кўк сув чарх монанд,
Топиб атрофи кўк зайлиға пайванд,

Хиромон ҳар тараф юз турфа моҳим,
Хирад моҳиятин билмай камоҳи,

Анингдек саҳмноку уйла ҳойил,
Ки айлаб кўргучи ҳушини зойил,

Равон юз тоғу бирга бўлмай ором,
Вале тоғеки, бўлғай моҳи андом,

Негаким орқаси тоғ авжи янглиғ,
Танида нақш дарё мавжи янглиғ,

Кашафлар ҳар бирининг саҳми беҳад,
Ясаб сув узра жисми бирла гунбад,

Бўлуб меъмори қудрат анда боний,
Сувдин қилмай хароб андоқ бинони,

Балиғ сайд айлабон ҳарён наҳанги,
Нечукким, ранг сайд этгай паланги,

Тани бир пуштаким бўлса хоро,

Темурдин тишу чангал ошкоро.

Кўрунуб жонвар баҳр ичра беҳад,
Нечукким дашт ичинда ҳар нечук дад,

Тамаввуж баҳр узаким тутмай ором,
Алар устига субҳ илги ёниб дом.

Ва гоҳи сарсар таҳрикидин дарё талотуми била «Ва изал биҳару фужжират»¹² саводиға роқим ва гоҳи кўлак ташвиридин амвож таоқибии сув хуруши уни била «ва изал биҳару сужжират»¹³ адосиға мутакаллим. Ҳар нафас юз офатдин кўнгул сув бўлуб, жондин илик ювуб ва ҳар замон минг хатардин жон оғизға етиб, ўлумға кўнгул куюлуб, кўзга туфроқ қароғи сурмаи сипоҳонийча кўрунуб, вале ул кўрунмай кўнгулга тош қиймати ёқути руммонийча топилиб, вале ул топилмай, бу тавр балиёт аро ҳалокка мушриф эканда ва бу навъ маҳолик аро ўлдум деганда дарёдин обхўриш узулди ва бу фироқда ҳабиб висоли насиб бўлди, юз ерга кўюб ва кўз туфроққа суртуб, шукр бажо кетурулди ва шавқ юзидин боштин қадам қилиб, каъбаи мақсад азмиға қадам урулди. Умид улким, андоққи висол водиси тай бўлди, ҳижрон баводиси ҳам қатъ бўлғай ва лекин таваққуъ аҳбоби жонийдин улким, дуо ели била гоҳи бу ниҳоятсиз даштдинким, наъл бараҳна қадам урубмен, балиёт хасу хорин супургайлар ва илтимос асҳоби жовидонийдин улким, гоҳи ниёз ашки била бу шории йўқ биёбондинким, қиловузсиз кирибмен, офот гарду ғубориға сув урғайлар.

Рубоия:

Ёнсам яна ғурбатни ҳавас қилмағамен,
Ҳижрон ўтиға танимни хас қилмағамен,
Жуз жоми висол мултамас қилмағамен,
Ҳақ ҳазратида шукрни бас қилмағамен.

Фано бешаси саҳатида висол шажарасидин самара топғонлар бошиға фалакнинг мухалиф ҳаракатидин ҳар жафо арраси келса зикриёкирдор тиллари жуз холиқи бечун ҳамдига зокир бўлмоғусидурур ва вафо шажараси соясида мурод самарасидин натижа кўргонлар оёғига чархнинг мутаоқиб зурубидин ҳар ситам тешаси тегса мансурвор нутқларини ғайри сонё кун фаякун шукрига такаллум қилмоғусидур.

Наҳлеки ризо соҳилидур беша анга
Руст англа фано туфроғига реша анга,
Ҳар лаҳза оёққа тегса юз теша анга,
Бошдин чу кечибдурур не андеша анга.

Ким айтса фано бешасида буди анинг,
Ҳар шохқа илурмоқ эмас суди анинг,
Истарки етушгай улча мақсуди анинг,
Маъдум керак ҳар неки мавжуди анинг

Ва алҳақ бу шева бир сарвдек озодаваш дабидурурким, сипехри тездав жафоси ҳароратидин, истима иштиоли чинордек жисмиға ўт солса жуз ҳақ ризоси нақдин истарга овучин очмоғой ва бу тариқа бир санобардек нолакаш расмидурурким, чархи сабукрав ҳаракати бурудатидин сапедордек аъзосиға раъша еткурса сабот туфроғидин қадам олмағай ва сабр ҳавосидин бош чекмағой. Бихамдиллаҳ вал миннатиқа¹⁵ то сипехри даввор ҳаводиси саргардонлиғидин рўзгори нопойдор навойиби бесомонлиғидин Мозондарон чангалига қадам қўюлубтурким, ашжори касратидин сабоға ҳарими тавфидин маҳрумлуқ ишдур ва шохсори рифъатидин самоға ҳар лаҳза юз минг сарзаниш. Яфроғи ғулуси ҳижоблиғидин туфроғига ҳаргиз меҳри зарфишон анворидин бир дирам тушмаган ва муртафиъ шажари беҳисоблиғидин саҳатиға мутлақ саҳоби гуҳарафшон

жавоҳиридин бир жола етушмаган. Арш соқиға чирмашиб чиққан ишқпечондин бир дона суҳо ва сидраҳ шоҳиға тўлғониб бош чеккан токидин бир хўша. Сурайё ғоятсиз ашжориғаким ер била кўкка иттисол берур «аслуҳо собитун ва фаръуҳо фис само»¹⁶ содиқ ва ниҳоятсиз туюриғаким, ердин учқонда фалак юзин ёпар «диҳи тамуру мур ас—саҳоб»¹⁷ мутобиқ.

Не беша эмиш бўстону боғи,
Анинг не учи пайдо не қироғи,

Ёғочи устида кўк сабзалар фош,
Вале кўк сабзасидин ўтқариб бош.

Куҳан ашжор ҳар ён боқса юз минг,
Ўтуб боши фалакдин ҳар бирининг,

Этиб ҳайкаллари пайдо маҳобат,
Қилиб пайкарлари зоҳир ғаробат.

Паёпай девлоғ анинг жаболи,
Саросар девбод анинг шамоли,

Бўлуб ҳар барг бир миръоти васвос,
Тута олмай хирад ўз хушини пос.

Қилиб ҳар руди суйининг садоси,
Аён юз ғулу шайтон можароси.

Шағолининг уни афғон андуҳ,
Чекиб кирган кишининг сўгига дух.

Ҳар эски ёғочини қўнғорурға фалак пили субх хартуми била ажз зоҳир қилиб ва агар қўнғорса болорин тоширға сипеҳр арабаси ул юк остиға ёнчилиб, эашроти маҳбатидин рўзгори

буқаламун арқами бир пайса таноб ва сабоъи салобатидин чархи дун асадиға паргиздин ясаған шерча ҳисоб. Вухуши хайлининг оёғи кўпидин ер аъзосида юз минг жароҳат ва туюри жўшининг фиғон ва нафиридин фалак димоғи пардасида юз туман қароҳат. Кундузи офтоб ўтидин куйган хирман шакли анда меҳри рахшон ва кеча талбис шуъласидин ёруған кирми шабистон шамъи анда анжуми дурахшон. Ёғочининг самари бордил ва самарининг таъми заҳри қотил. Бовужуди бу ғариб ҳолот ва турфа мақолот чун анда бўлмоғлиқ рўзгорим носиясида қазо қаламидин таҳрир топмиш ва носиям сафҳасида қадар хомасидин шашпазир бўлмиш ҳар тикандин бир гулча осойиш етар ва ҳар тошдин бир дурча оройиш фаҳм бўлур. Муҳлик ҳавоси Масихо дами ва қотил суйи Хизр чашмасининг нами. Ва дўзахваш фазосида сели балодек рудхона «жаннотин тажри таҳтиҳал анҳору»¹⁸ дин нишона, бадтаъм мевалари била номақбул ашжори «ва фавокиҳатун ва нахлун ва руммон»дин¹⁹ намудор.

Ўзлигин ошиқ агар дўст ҳавосиға берур,
Ёрдин ҳар не келур руҳиға осойиш эрур.

Ва агар ватан ҳажри айёмиға муқтазий бўлуб, бу фиरोқ бешасидин висол даштиға юз кўюлса ва бу фурқат чангалидин қурбат саҳросиға қадам урулса ҳам чун қазо ҳодийси инонкаш бўлғусидур, барқвор секирмакдин ўзга, абркирдор елмакдин ўзга чора бўлмоғусидурур ва давоси топилмағусидурким, ҳақ субҳонаҳу ва таоло барча йироғлиқ муғайлонлари аро саргардонларни яқинлик Каъбаси тавофиға мушарраф қилғай, омин!

8

Ҳамду сано ул сониъағаким олам бўстонида салтанат гулбунининг сарсабзлиғин адл жўйборидин қилди, то бу сувдин сероб бўлуб, ул гулбинда сабот ва давом гуллари очилди. Ва

давлат биносиға завол еткурур офат ёғинларин зулм саҳобида ниҳон этти, то ул ёғин селларидин бу бино асосиға бузуғлуқ етти. Ҳакимеки, ҳар ҳокимни ҳукумат тахтида пойдор истади, кўнглига ўз ҳукмлари инқиёдин марғуб кўргузди ва ҳар фармонравонинг асоси давлатин бемадор тилади хотири чаманидин саййид ал— мурсалин шаръининг мутобаати гулларин узди. Одилеки, ҳар некаҳдлиғ шажарасиға мурод самарасин берди, то ул шажарни эккан киши бу самарни терди. Сабуреки, мақсуд гавҳарин тааммул дарё иға солди, то ҳар ким ул дарёға ғавс қилди, бир гуҳарни олди.

Таоллаҳу зиҳи ҳар покдин пок,
Ки, не шаҳ, не гадодин бор анга бок,
Гадони шоҳ этардин йўқ ҳаросон,
Анга шоҳни гадо қилмоқ ҳам осон.

Ва ҳува йўҳйиллази лаямуту абада ва шаъниҳи тақаддаса ва таала²⁰.

Ҳақ субҳонаҳу ва таоло ул дониш ҳадиқасанинг нуриин ҳаводис хазони ели хатаридин ва ул бийниш ҳадиқаси нуриин навоийб чашми захми зараридин ўз паноҳида асрасун. Муборак хотирға борча они ўткарсунки, чун вужудқа келтургай, дунёси ва уқбосиға суд етсун ва ариғ кўнглини барча ул сори тутсунки, ул ишдин мусулмонлар рози ва тенгри таоло хушнуд бўлсун, омин, ё раббил оламин.

9

Бу учурда чархи нилун қазосидин ва сипеҳри дун иқтизосидин андақ ғуборе ва жузвий изтирореки, ул ҳазратнинг рўзафзун давлати ва ҳумоюн зотиға мутававшашиҳ бўлди қиёматеки, ул сабабдин бу нотавон ҳолиға ва рустохезеки, ул жиҳатдин бу паришон аҳволиға юзланди: шаммае андин қайси хома таҳрирға кела олғай, заррае андин қайси тил тақрир қила

олғай. Аммо ҳақ таоло сиҳҳат била ул офотдин ва саломат била ул балиётдин халос қилғон хабари таҳқиқ бўлғоч, ул машаққат ва меҳнатларға талофи ва тадорук бўлди.

Бу воқеъ бўлғон ишларда агарчи давлатхоҳ мушфиқ қулларға маҳал ул бор эрдиким, бирор таъномез ва киноятангиз сўз ғоят жонлари куйгандин ва кўнгуллари таҳаммул қилмоғондин арз қилғайлар. Аммо муқаррардурким, бу вақоеъдин ул ҳазратнинг муборак хотириға ончаким керак танбиҳ ва эътибор ва тажрибаи рўзгор ҳосил бўлмиш бўлғай, ҳоло илтимос улким, чун инсон нисендин холи эрмас ва башарият муқтазоси тағофул ва тақсирдин ўзга натижа бермас — ўз атворингиз теграсига яхши эврұлгайсиз, тенгри таоло ҳазратида борча ўтган ишлардин ўзингизни муқассир билгайсиз, қила олғонча тенгри таоло буйруғи била, саййидал—мурсалин шаръининг муҳолифи ишларидин куллий ижтиноб қилиб, мувофиқ умурни жид била иртикоб қилгайсиз. Давлату мулк қалин сипоҳ ҳимоятидин йўқки, тенгри таоло иноятидин ва мусташор тadbирдин йўқки, кирдигор тақдиридин эркани билиб, ўзунгизни тенгри таолонинг фазлу—карами ҳимоятиға қочургайсиз. Ва «Ман кона лиллаҳи кона—л—лоҳу лаҳу»²² мазмунича маҳбуби ҳақиқий била мусоҳабат лофин урғайсиз, ҳар неки ўтти азал қисматидин эрканин билиб, ортуқси ғусса тутмагайсиз. Аммо ҳар неки келур, азал қисматиға ҳавола қилиб, ўзунгизни амр бўлғон ишдин маъзур тутмагайсиз.

Салотинға сиздан кўпрак шикаст тушганда тенгри таоло паноҳига сиғиниб, куллий нажотлариға мулоҳаза қилиб кўнгул солмагайсиз. Салтанат умурида иш ҳайратға мунжар бўлуб, борча тааммул рахналарин боғлиғ кўруб, таваккул шоҳроҳиға кирарни тақсир қилиб, боқиб қолмагайсиз.

10

Ҳар саҳар то қуёш чобуксувори Хўтан сипоҳининг муҳофазати учун субҳ жўйборидин хандақ қилиб, зулмат черигин шоҳининг

гулчеҳралар сунбул зулфидек паришон хайлин торумор қилиб,
фалак ҳисорин фатҳ қилғай, ул саҳархандлик, қуёшройлик,
чобуксуворлар шоҳи учун тенгри таоло ўз жўйбори ҳифзидин
хандақ қилиб, муҳолиф черигининг зулмин мунҳазим этсун ва
ҳазмда эҳтиёт хандақи жўйборидин сабо хайлидек ўтқариб,
хоксор адувнинг туфроғин кўкка совуруб, кишвару мулк
ҳисорининг фатҳин насиб қилсун.

Маснавий:

Ўн икки буржлуқ гардун ҳисори,
Ҳаводис тошидин то бўлса ори,

Сипоҳинг кўк сипоҳи узра ҳоким,
Дисори Шодмондин кам десун ким,

Мусаллам зотинга кишварситонлиғ,
Ҳисори давлат узра шодмонлиғ.

Арзадошт улким, бу ҳақирни баъзи маслаҳатлар учунким, ул
ҳазратнинг маслаҳати дағи анинг зимнидадур, агарчи билҳақиқа
икаласи бир маслаҳат ўқдур, Хуросон вилоятига юборилди.
Умидим тенгри таоло карамидин улдурким, ул ҳазратнинг
ҳумоюн замири кўзгусида дойим беҳбуд чеҳраси жилванамой
бўлғай ва муборак хотири ўтрусида борча мақсуд шоҳиди
чеҳракушой. Аммо илтимос ҳам қилинурким, гоҳи ул паришон
абётғаким, густоҳлиқ юзидин тобуққа топшурулубдур қойил
ҳақоратиға боқмай, мулоҳаза қилғайлар.

Маснавий:

Неча ганж ичра бўлса гавҳару дур,
Кўрки, бордур анинг калиди темур,

Ганжи мақсуд кимга бўлса умид,
Ул насиҳатлар эрур анға калид,

Қуфл очарда гадову соҳиб тож
Тенг бўлурлар калидга муҳтож.

Яна улким, талаб бўстонида мақсуд гуллари кечрак очилғондин қўнгул ғунчасин хорхори маломат била реш қилмоқ муносиб эмас. Нединким, то тақдир чаманидин иноят насими эсиб, меҳнат хазонин ишрат баҳориға мубаддал қилмағунча мақсуд гули очилмоғининг имкони йўқдур. Мундоқ бўлғондин сўнг таъжил суд қилмас ва малолатдин ғайри маломат иш очилмас.

Маснавий:

Агар юз қатла булбул чексун афғон.
Баҳор ўлмай гул очилмоқ на имкон,

Агар оламни тутсун шоми дайжур,
Тонг отмай кун чиқормоқ кимга мақдур?

Бу бобда ул ҳазратнинг муборак табълариға куллий эътимод бор, аммо бу сўзлар мазкур бўлмоғининг нуқсони йўқ. Бу заифнинг хаёлида улдурким, ўз дуо ва ниёзим ами-ободин ул ҳазрат теграсига ҳисор қилибмен. Аммо зулм тоши ул ҳисор томиға рахна қилмоқдин ва номашруъ умур нақби била бораси йиқилмоқдин тенгри таоло иноятиға сиғиниб, ўзингиз уҳда бўлғайсиз.

Илтимос улким, қачон юқори элчи юборилса, маъхуд тарийқи била бирор иноят руқъаси юборилса муқаррардурким, ёронлар ани бу хоксорға еткурур саъйин қилурлар. Эшиқда андин келур элчилар иши бор эса ҳар навъ ишким, бу фақир анга муртакиб эрдим арз қилиб, ёри азиз фалонға муқаррар бўлди.

М а с н а в и й:

Дуо бирла оғоз қилдим калом,

Керакким, дуо бирла қилсам тамом,

Ало токи ҳар шаҳки ком истагай,
Жаҳон мулки тахтин мақом истагай,

Машаққат эса ибтидоси анинг,
Мурод ўлғуси интиҳоси анинг.

Муродинг биносиға етмай халал,
Машаққатларинг айш бирла бадал,

Не комеки кўнгулунга ўлса ҳавас,
Фалак берсун ул коминга дастрас,

11

Не қилса қазо килки азалда таҳрир,
Мумкин йўқ анга абадқа тегру тағйир,
Ақл айласа ҳар амрда юз минг тадбир,
Суди йўқ агар мувофиқ эрмас тақдир.

Сунъ машотаси мақосид гулчехраларининг жамолин ғайб пардасига андоқ ёшурмайдурким, ақл хурдабини кўзи андин баҳра топа олғай ва қадар ғаввоси матолиб биҳорлари гуҳарларин хафо дуржида андоқ беркитмайдурким, хирад жавҳаршиноси басорати андин нишона айта билгай. Ҳар ойинаким анбиёйи мурсал аввал орзу саволни қилғонда «Ва мо тадри нафсун мозо таксибу ғадан»²³ жавоби била ноумид бўлурлар ва авлиёи акмал «ғурфатуллоҳи бифасҳ ал—ғароим»²⁴ нуктаси била такаллум қилурлар.

Анга ҳамдким илми лорайб эрур,
Ҳамул илм ила олимул—ғайб эрур.

Жалла субҳонаҳу ва азим уш—шонаҳу. Бас, бу тақдир била ҳеч кишига ҳеч ишда вуқуф эшиги очилмайдур, то ихтиёрга не етгай ва шуур йўли топилмайдур то иқтидорға не етишгай. Қазо амри юки оғирлиғидин фалак қади нигундур ва қадар панжаси зўридин фалак мартабалари зори—забун.

Андаки фалак туроб бўлғай,
Туфроққа не ҳисоб бўлғай.

Гараз бу калимотдин ва мақсад бу муқаддимотдин улким, бу фақир хоксор ва бу хокиваши беътиборким, бу давлатлиғ эшик остонасиға туфроғдек тушуб эрдим, хаёлимда бу эрдиким, магар ажал сарсари туфроғимни бўсоғадин совурғай ва ўлум сайли хошокимни бу эшиқдин сурғай ва лекин хаёл ботил экандур ва муддао отил.

Бу учурда юқоридин бу фақир хизматиға рақаме тортилди ва убудиятиға қаламе сурулдиким, жавоби тасдиқдин ва хитоби сидқдин ўзга билилмади «ва их—жуму яфъаллуллоҳу маяшаъ мо юриду».²⁵ Ҳосил: шаввол ойининг йигирми олтисида душанба куни ижозат бўлуб, Марвдин Астрободға азимат иттифоқи тушди. Эмди агарчи сизга ҳеч ишда насиҳатға эҳтиёж билмасмиз ва лекин бир—икки сўз айтурдин ҳам чорамиз йўқдур. Оламда ҳаргиз дўстлуқ киши душмансиз бўлмайдур ва аҳбоблиқ одами аъдосиз топилмайдур. Ва тавфиқ нишони улдуким, андоқ маош қилғайким, дўстлар тили душманлар қошида қисқа бўлмағай ва аҳбоб боши аъдо илайида қуйи тушмағай ва бу иш мунҳасирдур икки ишга: бири ҳақ таоло амриға итоат қилмоқ ва ул бири наҳйидин ижтиноб қилмоқ. Ва лекин чун башариятнинг зулмати ҳижоблари мақсуд нури юйига монеъдур, жамеъ авомунноси уҳдасидин чиқмоқ мушкулдур.

Аммо бировниким, тенгри таоло бир сурук бандалари устига ҳоким қилди — анга ҳеч амр итоати адлча бўлмас ва ҳеч наҳйдин ижтиноб чоғир таркича бўлмас чунки «инналлоҳа йаъмуру бил адл ва—л—эҳсон»²⁶ ва ҳазрат рисолат саллаллоҳу алайҳи

вассалом буюрубтурким, «адлун саатун хайрун мин ибодатис— сақалайн»²⁷. Ва чоғирни «уммул—хабоис»²⁸ дебдурлар. Жамъи ёмонлиғ андин мутаваллид бўлурким, борча яхшилиқ ва ёмонлиқ бу икки нима зимнида мундариждур. Ва илтимос улким, агар муяссар бўлур куллий ва агар муяссар бўлмаса, улча мақдурдур, бу икки ишда қўшиш қилғайсиз. Дағи агарчи бу фақир ҳеч ҳисобда эрмасман, аммо эшиқда эрконим била йироқ эрконимга бир ҳукм бермангиз ва улча имкон бор Мирзонинг ҳукми ижросида саъй қилиб, ул давлат маслаҳатининг дақойиқидин ҳеч дақиқани ҳеч вақтда номаръи қўймангиз. Ва ҳазарот ва маходим била, балки Сойир наввоб ва худдом била хизматкорлиғ тарийқин маслук тутунгуз.

Сўз мухтасар, бир рубойи била ихтисор қилилур.
Ҳақ амрию наҳйини кетур яхши бажо,
Ўткарма қадам шаръи набийдин қатъо.
Шаҳ хизматини тузлук ила айлағил адо,
То икки жаҳонда бўлғасен комраво.

12

Ваҳки, ҳажринг ўти жисми нотавоним ўртади,
Нотавон жисмимға тушган шуъла жоним ўртади.

Кўпдин—кўп дуо ва саломдин сўнгра арз улким, бу фақир Хуросонда эрконимда ҳам сиздин айру эрдим, эмдиким, Астрободдамен фироқ ҳайсиятидин иккаласи бирдур, невчунким:

Бировки ёрдин айру эрур: асирий фироқ,
Арода хоҳ яқин тут йўлини, хоҳ йироқ,

Аммо мунда келгали баданға фироқ ўтининг тоби ва кўнгулга иштиёқ суубатининг изтироби кўпрак бўладур. Жиҳат бу бўлаолғайким, анда эрканда висол давлати маржувул хусулроқ ва

мулоқот саодати мумкин ул-вусулроқ эрди эркан. Аммо бу ҳисоб хиради дурбин ваззони била ва ақли дурандиш мизони била рост эрмас.

Маснавий:

Яна бир ҳисоби дағи бордур,
Ки ақлу хирад анда нокордур.

Эрур сирридин ақли кулл беҳабар,
Ким отини дерлар қазоу қадар.

Не иш бўлса беҳадду имкон базе,
Эрур ул ҳисоб ичра осон базе.

Умид улким, ҳақ субҳонаҳу ва таоло кўнгулга кирмаган восита била ва хотирға кечмаган васила била мулоқот ҳузури ва мувосалат сурури насиб қилғай.

Юборган руқъада битиб эрдингизким, анда борғали киши юбормадингиз деб, анинг жиҳати ул бўлдиким, юборган кишимиз ҳануз келмайдур эрди ва битилган руқъаға жавоб келтурмайдур эрди.

Яна илтимос улким, мизожингиз риоятин яхши қилингизким, сихҳат неъматига бадал бўлмас ва ишингиз эҳтиётин яхшироқ қилингизким, нохуш иш воқеъ бўлса, пушаймонлиғдин суд йўқтур. Ҳеч вақт кўнгулни тенгри таоло ёдидин ғофил ва мусулмонлар додидин отил қилманг. Дўстлар фикридину душманлар макридин бепарволиғ жойиз эрмас ва бу иш надоматидин ўзга натижа бермас. Подшоҳ давлати маслаҳатин борча ишда муқаддам тутмоқ вожибдур. Тенгри амрини андин ҳам ақдам кўрмак фарз.

Сизга бу сўзларни айтмак эҳтиёж эрмас, аммо айтмақдии нуқсонини ҳам йўқ жиҳатидин мунча сўзга мусаддеъ бўлулди.

Улким фироқ мулкида қилмиш мени ғариб,

Ҳам ул висол давлатини айлагай насиб.

13

Ул нишонким, келди шаҳдин танда жон бўлди, манга,
Ўлмиш эрдиким, тирикликдин нишон бўлди манга.

Қуллуқ арзадошт улким, сафар ойининг ғуррасида шанба сабоҳи Нишопурдин бир манзил Сабзавор сари Абдушужоъ Ансорий мазори бошида юқоридин келган пиёдарав муборак нишонниким, бу банданинг мужиби сарафрозлиғи эрди—еткурди.

Б а й т:

Ўпуб ер, бармоғим қош узра қўйдум,
Ани худ ўптуму бош узра қўйдум.

Б а й т:

Жонда қўйдум чирмағон мактубини ҳижрон аро,
Билмон ул мактуб эрур ёхуд «алиф» дур жон аро.

Мундағи ҳолатни нишон келган куннинг бурунқи куни арздошт қилиб, Мавлоно Гиёсиддин Жалолийдин²⁹ юборилиб эрди, етган бўлса, арзға еткурмиш бўлғай, деб қуллуқ арзадошти якшанба куни битилди.

Б а й т:

Оразинг нақшин кўнгул лавҳида тасвир этгамен,
Бўлмаса тақдир ани кўрмак не тадбир этгамен.

14

Р у б о и я:

Номангки, манга муждаи жоний эрди,

Ҳижрон ғамидин хатти амоний эрди,
Зулматқа саводи гар нишоний эрди,
Мазмун анга оби зиндагоний эрди.

Қуллуқ дуодин сўнгра арздошт улким, шанба сабоҳи сафар ойининг бошида иноятномаеким, бу хоксорға мужиби тафоҳур эрди — етишти. Иноят юзидин шафқатангиз сўзларким, битилиб эрди — ўқулди. Не ҳад била, балки не тил била анинг жавобин битиса бўлғай.

М а с н а в и й:

Неча солса қуёш туфроғ уза нур,
Демак узрини туфроғдин не мақдур,

Қуёшдек чарҳдин ўтсун камолинг,
Фалакдин бўлмасун, ё раб, заволинг.

15

Рубоия:

То олам уза фалакка даврон бўлғай,
Афлок уза то нужум рахшон бўлғай,
Анжумға саботу сайр имкон бўлғай,
Бу барча санга мутеи фармон бўлғай.

Мухлисона дуодин сўнгра қуллуқ арзадошт улким, аввали жулусдаким, ул хуршеди авжи салтанат олам аҳли кўзин ўз партави била баҳраманд қилди ва ул жамшед сарир хилофат тахти салтанат авжин ўз пойбўси била сарбаланд этти, бу фақир ҳақирға бир нишони олий шон юборилиб эрди ва бу бандаи афкандани бир мисоли вожибул — имтисол била туфроғдин кўтарилиб эрди. Мазмуни буким: «Паришон абъетингни жамъ қилиб, Мавлоно Султонали Машҳадийға³⁰ ёздуруб, ҳазратимизға юборгил».

Ул китобат шукрига нотиқа тили «Алҳамду лиллаҳил—лазий анзала аъла абдиҳил - китаба»³¹ адосиға мутакаллим ва анинг мазмуни жавобида «Ал абду ва мофаадиҳи кана лилмавлуху»³² савтиға мутараннум бўлди. Ва лекин чун ул хизматгорлиғ сурати кечроқ зоҳир бўлди ва ул фармонбардорлиғ зуҳури ботроқ сурат боғламади — анинг сабабин адо қилғали ва боисин арзға еткурғали ёри азиз Мавлоно Мир Ҳусайн Бовардийниким,³³ юзи ул даргоҳ туфроғидин қуёшқа етиб эрди ва боши ул баргоҳ саждасидин фалақдин ўтуб эрди — илтимос қилилдиким, иқболосо қуллуққа мутаважжиқ бўлғай ва бу муқассир қул тақсири узрин қўлғай. Умид улким, узрихоқ мақбул кўрунғай ва узр маъқул тушғай.

Р у б о и я:

То қолғуси боқий бу жаҳони фоний,
То бўлғуси инсонға ҳаёт имкони,
Тенгри тутсун санга мусаллам они,
Лекин қилибон бу хайлнинг султони.

То ҳар йил боши қуёш заррин ғазоласи ҳамал ўтлоғида лолазор узра жилва қилур — ул салтанат сипеҳрининг қуёшиға шараф баҳори лозазори узра ғазолалар била анжуман тузулсун. Ва то ҳар гул чоғи сабо машшотаси раёҳин нав—аруслари қулоғиға жола гавҳарлари била зийнат берур — ул хилофат бўстониинг сарви навхези чаман ҳулалида кўргузулсун.

Қуллуқ арздошт улким, иноятномада битилиб эрдиким: «муддатекурким, арзадошт битимайсен». Бу паришон ҳолнинг ошуфта хаёлидин не содир бўлаолғайким, ул олий мажлис мулозимлари эшитурга лойиқ бўлғай ва ошуфта хаёлнинг қаламий мақолидин не рақам сурат боғлағайким, ул шариф маҳфилнинг мукоринларининг фархунда ройлариға мувофиқ келгай.

Биззарурат ғойибона, дуо била иктифо қилилибтур: Ҳаёт боғи тоза ва ул боғи мурод раёҳини беандоза бўлсун.

Р у б о и я:

То дашт баҳор фасли рангин бўлғай,
Гулзор нигорхонаи Чин бўлғай,
Дашт узра санга салтанат ойин бўлғай
Гулзор ичра тахтингга таскин бўлғай.

17

Рубоия:

Эй боди сабо, айласанг ул сори гузор,
Жон бирла кўкгулни топшурай — олғач бор,
Кўнглумни итига тўъма қилғил зинҳор,
Жонимни дағи аёғиға айла нисор

То фалаки мудаввар қалқониға хуршеди анвар муҳрасидин қубба бўлғай ва қавси кузаҳ сафинасиға саҳоби сипеҳр пайкар сафинасидин бодбон қурулғай. Ул муламмаъ қалқон ҳумоюн чатрингға яшил мушаммаъ бўлсун ва бу мулавван туслуқ ёйдек ҳилолий жоминг нужум жавоҳиридин мурассаъ.

Арз улким, мундағи ҳолот шоҳиди жамолиға хайр машшотаси илгидин оройиш ва умур зебоси узориға амният кўзгуси рухсорида намойишдур, ва лекин:

Боғни нетсун киши сарви хиромон бўлмаса,
Кўк равоқи тийрадур, хуршеди рахшон бўлмаса.

Р у б о и я:

Васлинг бўлубон жонға муяссар, ё раб,
Чехранг қилибон кўзни мунаввар, ё раб,
Нутқунг сочсун базм аро гавҳар, ё раб,
Ё рабки, ижобат айлагил ҳар ё раб.

18

Рубоия:

Ёшунгон эмиш қаро булутқа моҳим,
Гардунни совурмоғлиғ эрур дилхоҳим,
Кирмиш қаро туфроққа қуёшдек шоҳим,
Невчун қаро қилмасун фалакни оҳим.

Жигарсўз ҳодисаким, истимои кўзга мужиби хунборлиқ ва ғамандўз воқиаким, иттилои жонға боиси афгорлиғ эрди — етишти. Кўз ашк тўфонидин баҳор ёмғуридек сели андуҳ оқизиб, жон ғусса фиғонидин найсон булутидек ўкурмак оғоз қилди.

Ўрганур эл фурқатингдин нола бунёд айласам,
Кўзғалур олам ўкурмак бирла фарёд айласам.

Аммо «Кулли нафсун зойиқат ул—мавти»³⁴ шарбатидин ҳеч мутанаффас маоф ва «кулли ман ал-айҳа фана»³⁵ хилъатидин ҳеч кимарса халос эрмас. Сабрдин ўзга чора ва таҳаммулдин ўзга тадбир топилмас.

Рубоия:

Гул борди эса, чаман муаттар бўлсун,
Шамъ ўчти эса, қуёш мунаввар бўлсун,
Шаҳзодаға гар равза муяссар бўлди,
Султонға жаҳон мулки мусаххар бўлсун. Омин.

19

Булбулеким, гул хори ҳижрони ғунчадек кўнглин фиғор қилмиш бўлғай — дастонсаройлиғ била не тараннум кўргузай ва тўтиёким, кўзгу доғи ҳирмони замири кўзгусида ғубор солмиш бўлғай — ширин каломлиғ била не такаллум тузгай!

Аммо «ал—маъмуру маъзурун»³⁶ ҳукми била ўтлуқ оҳи дудидин ашкбор кўз суви бирла мураккаб қилиб, кўнгул

оташангизлиги била кўз ашкрезлиги шарҳида бир неча паришон байт мураттаб қилилди. Умид улким, мутолааси кўнгулга мужиби айшу ҳузур ва мушоҳадаси кўзга боисн сафо ва нур бўлғай.

20

Ҳидоят нуридинким, мурод шамъи демак мақсуд анинг ламъасидиндир хилватингиз мунаввар бўлиб, партави андин бу тийра рўзгорнинг залолатангиз авқотиға тушсун ва иноят кўзгусидинким, мақсуд қуёши демак мурод анинг ашиъасидиндур, шабистонингиз музайян бўлуб ламъае андин бу хоксорнинг зулматомез миръотиға юз кўргузсун.

Рубоия:

Мақсуд жамоли жилвагустар бўлсун,
Нури била офоқ мунаввар бўлсун,
Мундоқ кишвар сизга мусаххар бўлсун,
Сиздан назаре бизга муяссар бўлсун.

Маъмул андоқким, кўнглунгуз ҳарамида фатҳ оламиндин матлуб шамъи ёқилса, бу тийра рўзгор парвонадек ул маъман гирдига эврулгай ва матлуб ўшондоқки, жонингиз эрамида файз шабнамидин нишот гули очилса, бу зори, беқарор булбул киби ул гулшан теграсига чеврулгай, то ул шамъ нуридин кўзи мунаввар бўлиб, бу гул атридин димоғи муаттар бўлғай.

М а с н а в и я:

Этар хорани меҳр лаъли музоб,
Қилур қатрани баҳр дурри хушоб,

Бу иккидин ўксук мени зори дун,
Ва лекин сен ул иккидин ҳам фузун,

Қуёш хорани жавҳар этган киби,

Тенгиз қатрани гавҳар этган киби,

Ишим ҳимматинг бирла топсун низом,
Паём ушбу эрди манга, вассалом.

21

Рубоия:

Бир мўр Сулаймонға³⁷ бўлай деб ҳамроз,
Кўп саъй ила йўл қатъини қилди оғоз,
Чун тахти Сулаймонға етишти қадами,
Ер ўптию қайтти қилиб арзи ниёз.

Қуллуқ арздошт улким, Каъба тавофидинким, мурод ул қиблаи иқбол рутбалиғ остондур ва қибла сафаридинким, мақсуд ул каъбаи омол суддалиғ осмондур — хокбўслуғиға эҳром боғланиб, яқин етишилди, аммо.

Р у б о и я:

Ҳар неча юзунг хаёлин этсам тасвир,
Наққоши қазо бориға берди тағйир,
Мен васл умидиға кўп эттим тадбир,
Тадбир не суд, гар эмастур тақдир.

Арзадоштнинг шарҳи мужиби малолдур ва ҳолнинг баёни боиси калол. Ружуъ руқъа ҳомилининг адосиға ва ҳавола нома ноқилининг дуосиға қилилди, вассалом.

22

То фироқ мубталосининг талх—талх шўробаси ҳижрон ўтининг лаҳза—лаҳза забона тортарига таскин бергай ва иштиёқ гирифторининг нафас-нафас шуълаи шавқи кўнгул вайронасиға замон—замон ўт солғай.

Р у б о и я:

Мизожинга аллме етмасун фироқ била,
Замиринг ўлмасун озурда иштиёқ била,
Кўзумга тенгри етурсун икки тобонингни,
Ҳал айлабон қаро қилмоқ икки қироқ била.

23

Р у б о и я:

Васлингни тилаб, эй шаҳи фархунда
Кўнглум қуши эгнидин чиқиб эрди қанот,
Кўп ҳукм етиштиким, ёниб келсун бот,
Чун бўлди зарурат, айладим азми Ҳирот.

То фалак жафоси иштиёқ шажарасининг самараси ҳижрон меваси қилғай ва то сипеҳр зулмидин ҳижрон аҳлиға шавқ ва ҳирс гулбунидин ҳирмон гуллари очилғай, фалак ул ҳазратнинг ҳукми чавғониға гўйдек фармонбардор ва сипеҳр анинг шодурвони азамат ва жалоли даврида тугма кирдор бўлсун.

Қуллуқ дуодин сўнгра арзадошт улким, бу банданинг заъфининг қуввати ва хўрўшининг хароши ул мартабаға етиб эрдиким, атиббо ташхисида ва ҳукамо муолажасида бесомон бўлуб эрдилар. «Тасофиру тасихҳу»³⁸ амр ва муждаси била ҳазрати Имом развасиға дегинча рухсат била келилди, хаёлда остонбўслуғ орзуси бағоят ва кўнгулда сариғ юзни олтун бўсағаға суртмак муддаоси бениҳоят эрди. Андоққим, анинг кайфиятидин фалонеким, табъининг диққат ва латофати жонбахшлиқда Масихосо эрур ва назмининг салосат равонлиғи Ҳизр зулоли хосияти берур — соҳиб вуқуфдур. Чун банда ҳукм йўсуни била маҳкумвор ёндим, мушорун илайҳниким, аладдавом бу фақирни ўз суҳбати била масрур тутар эрди — ўз ивазим (агарчи ул беиваз тушубтур) йибордим. Ул доғи бир—икки қатта келсун деб, анинг отиға олий нншон келган жиҳатдин бу маъкиға толиб эрди.

Фақир илтимоси била анинг муддаоси мувофиқ тушган учун қуллуқ эҳромин боғлаб, мутаважжих бўлди. Умид улким, ўзи мақбул ва арз қилур сўзи писандида ва маъқул кўрунгай. Неча китобким, ҳукм бўлуб эрди, улча муяссар бўлур чоғлиғ эрди, андин юборилди. Қолғонни ҳам умид улким, бот муяссар бўлғондин сўнгра аларни ҳам етқурулгусидур.

Чарх давридин фузунроқ тули давронинг сенинг,
Олам ахли сар-басар маҳкуми фармонинг сенинг.

24

Р у б о и я:

Тоқим, назаримда шаҳсуворим йўқтур,
Ҳижронида жуз нолау зорим йўқтур,
Бир ерда қуюн киби қарорим йўқтур,
Саргашталигимда ихтиёрим йўқтур.

Қуллуқ дуодин сўнгра ардошт улким, бу давлат хоҳ қул густоҳлиқ қилиб, Шайх Муҳаммад мирохурдин³⁹ юборилган ардоштнинг жавобин иноят қилибким, Султон Маҳмуд оғодин⁴⁰ юборилиб эрди, мазмунидин андоқ маълум бўлдиким, дойимиғи дастур била мустаҳсан тушубтур. Тенгри таоло умру давлатингиздин бархурдор қилғай, дунё ва охират муродот ва мақосидини насиб қилғай.

Умид улким ҳарнеким бу банда давлатхоҳлиқ юзидин битибмен — мақбул тушубтур, амал қилиб, натижа топмоқ рўзи бўлғай. Яна Муҳаммад Аминбек⁴¹ била Хожа Фахриддин битикчи⁴² бобида ҳам нишонларким, битилиб эрди — юқори арз қилиб, барчаға жавоблар борди; наввоб арз қилғондин сўнгра маълум бўлғай, деб қуллуқ ардошт битилди.

25

Қуллуқ дуодин сўнгра арздошт улким, ҳумоюн битикким, иноят қилиб, фалондин юбориб эрдингиз — етишти ва мазмуни маълум бўлди. Андоқ ишорат бўлуб эрдиким, ҳазрати хон бобида икки сўзни Мирзо тобуғида арз қилиб, жавобин олиб юборгил. Бир улким, не дастур била аларни киши юбориб сўрдурали. Яна бир улким алар тобуғида мактуб не навъ етмак муносиб бўлғай; буйруқ йўсуни била арзға еткурулди.

Сўруқ бобида андоқ ҳукм қилдиларким, инилари била сойир ҳазарот хонни не навъ дастур била сўрғонларининг нақлин келган киши элтсун, барчанинг оғаси ва аршади ул азиз фарзанддур. Ул нақлни кўруб анга яраша яроқ қилиб, сўрдура киши юборсун. Яна битик бобида андоқ буюрдиларким, агарчи ёшқа ул фарзанд андин улуғроқдур, аммо ул султонлиғ мартабасидин мунда келмайдур, хонлиғ маснадидин ҳодиса воқеъ бўлғон учун мунда тушубтур, бу муддатда бизга мундоқ азиз меҳмон келган эрмас, битикда хон тобуғида деб битиб, мактубни охириғача таъзим била битисун ва орқасида муҳр ё исмин битик ўртасида қироғи сори майл қила босиб ё битисун деб, ҳукм қилдилар. Тобуғда маълум бўлсун деб, қуллуқ дуо арз қилилди.

26

Қуллуқ дуодин сўнгра арздошт улким, иноят нишонп келди, иноят сўзлари маълум бўлди. Ҳар ойинаким, андоқ бўлғусидур, қуёшдин заррапарварлиқдин ўзга иш келмагусидур ва бу қуёшдин равшанроқтур. «Фироқнома»ким, юборилибтур — тасвир қилилсун деб, ани тасвир қилаолур киши устод Беҳзоддур⁴³ ва бу яқинда Устоди мушорун илайҳни Мирзо тилаб олдилар: ўз қошларида боғда хужра ясатиб иш буюрадурлар. Яна андоқ кишики, ул китобатқа муносиб иш қила олғай — йўқ эрди. Ҳар нечук ул бобда ҳукм келса, анга кўра қилилғусидур деб, арзадошт битилди.

27

Қуллуқ арзадошт улким, бу қул мулозамат эҳромин боғлаб, мутаважжиқ бўлурда толеъ заъфидин ориза даст бердикм, ул таважжуқ монии бўлди. Аммо Шайу ҳимнингким⁴⁴, бу банда била аларнинг орасида ҳеч жудолиғ йўқтурур — банда эвази мутаважжиқ бўлдилар, кайфият маълум бўлғусидур, Бандаи мухлиснинг давлатхоҳлиқ юзидин хотириға келган сўзни ҳам борғон ёронларға айтилибтур — арз қилсалар, умид улким, ул сўзга илтифот бўлғай деб, қуллуқ арзадошт битилди.

28

Зихи нозил мақоминг тахти шоҳи,
Тушуб тожинг уза зилли илоҳий,
Ҳам ўлсун пояи тахтинг фалаксо,
Ҳам ўлсун тожи қадринг арш фарсо.

Қуллуқ дуодин сўнгра арздошт улким, Мир Саййид Абу Исҳоқ⁴⁵ келиб, иноятнома била сойир инъомотин еткурди. Банданавозлиғ нишонн била бошимни фалақдин ўткардингиз ва сарафрозлиғ маркаби била хоксор танимни туфроғдин кўтардингиз ва иноят либоси била зоҳир айбларимни мастур ва бу иноятлар сипоси била бузулғон ботиним уйи маъмур бўлди. Мунинг муқобаласида дуодин ўзга илгимдин не келгай ва санодин ўзга тилимдин не очилгай.

То жаҳон бўлғай ҳимматингиз саманди чарх паймо ва то сипеҳр эврулгай жаҳон аҳлиға инъомингиз ташрифи зийнатафзо бўлсун. Омин, ё раббил оламин.

29

Қуллуқ арзадошт улким, иноятнома мазмунидин ҳумоюн зот ва фархунда мизожингизнинг саломатлиғи маълум бўлди. Умид

улким, ҳақ таолонинг паноҳида бўлуб, муддао мувофиқи ва орзу мутобиқи давлат муяссар бўлғай. Бу қул бир неча кун зиёратгоҳда эрдиким, мирохур келгандурур. Ул жиҳатдин арзадоштни ўтқарурда ҳозир эрмас эрдим. Ҳамл мулозамат тақсириға бўлмағай. Жаҳон мулки мусаххар ва икки жаҳон муроди муяссар бўлғай. Омин, ё раббил оламин.

30

Қуллуқ арзадошт улким, йиборган иноят нишонида Самарқанддин қочиб келган киши бобида сўзлар битилиб эрди. Арзадоштда дағи ул сўзлардин мазкур эрди, барчасин шарҳ била юқори арз қилилур. Чун қочиб келган киши ҳануз кўрунмайдур эрди, ул жиҳатдин ҳануз ул бобда ҳеч навъ ҳукм воқеъ бўлмади. Иншооллох, ул кўрунгандин сўнгра ҳарне ҳукм бўлса, шарҳ била арзадошт қилилғусидур. Давлат бардавом ва сао—дат мустадом бўлсун.

31

Қуллуқ арзадошт улким, Мирзонинг муборак мизожлари сиҳҳат топиб, «тахти равон» била зилҳижжа ойининг йигирма бешида душанба куни тошқори чиқтилар. Умид улким, Мирзомнинг шариф зотлари дағи ҳамиша сиҳҳатда бўлуб, давлатлари кундин-кунга ортқай.

Иноят қилиб дойимғи дастур била ваҳйосор руқъалар била сарафроз қилилса, бу фақирнинг мужиби саодати дорайни бўлғусидур. Паришон назмлардин бир жуз тобуқта юборилди. Чун муборак назарлари тушгай — ислоҳ била мушарраф бўлғай.

Давлат мудом ва салтанат молокалом бўлғай.

32

Қуллуқ арзадошт улким, ахтачидин иноят қилиб йиборган

оғзи муҳрлуқ битикни ўқуб, жавоб олғунча, ахтачи ошуқуб кетган эрмиш. Ул битик бобида ҳар сўзким бўлса, бу банда мулозамат иқболига мушарраф бўлғали қуллуқ эҳромин боғлаб, мутаважжийхдурур. Умид улким, банда етгунча яйлоқларда бўлғайларким, мизожда жузъий ҳарорат бор. Астрободнинг шаҳрига банданнг борури ҳожат бўлмағай. Чун остонбўслук иштиёқи ҳаддин ўтуб эрди — бу васила била хаёл қилилдимким, ул олий мақсадқа етгай.

Давлат рўзафзун ва иқбол ҳамидун бўлсун.
Кўзум учарки, ҳумоюн юзунгни кўрган бот,
Бияйниҳ анга кирпичлар ўлмиш икки қанот.

33

Қуллуқ дуодин сўнгра арзадошт улким, Мирзонинг муборак мизожларида жузвий заъфким бор эрди — сихҳатқа мубаддал бўлуб, парҳиз ушоттилар. Бу учурда ул вилоятдин дағи жузъиёт учун Мавлоно Худойбердини⁴⁶ қуллуққа юборилди. Қуллуқ изҳориға арзадошт битимоқ вожиб эрди. Машҳаддин бу банда ўз ҳолин хожа Фалондинким, арзадошт қилиб эрдим, ҳоло мулозимлар ҳиммат ва давлатидин бу банданинг марази ҳам сихҳатқа юз қўюбтур, аммо бирор нима заъфбор. Умид улким, ул дағи, дафъ бўлғай деб қуллуқ арзадошт битилди. Бу матлаъ воқиъ бўлуб эрди, умид улким, ислоҳқа мушарраф бўлғай:

Рахшингки хиром ичра ўтар кабки даридин,
Истармен анинг наълини товус паридин.

34

Қуллуқ арзадошт улким, бу банда алассабоҳ эшикка ҳозир бўлганнинг жиҳати ул эрдиким, муборак дийдорингизни кўруб қолғаймен. Хабар бўлғунча саломатлиғ била азимат қилиб

эрмишсиз. Отланиб, йўлда қулуққа мушарраф бўлур хаёл қилғоч, хукм келдиким: «Ғойиб бўлмасунким, сўз бор». Бу жиҳатдин маҳрум қолилди. Ҳамл тақсирға бўлмаса ғояти карам бўлғай.

Буюрғон ғазаллардин тайёр бўлғонларни юборилди. Қолғонни дағи тугатиб, борур кишидин юборилгай.

Хукм бўлуб эрдиким: «Хаёлингға келган давлатхоҳона сўзунг бўлса айт».

Сўз будурким, ҳаво исиди улча имкони бор, чоғир ичарда риоят вожибдур. Ўзга сўзлар ҳам бўлса, арзадошт бўлғусидур.

35

Қуллуқ арзадошт улким, Абдулкаримдин⁴⁷ йиборган нпоятномани бажинс Мирзонинг илгига бердук, хукм бўлдиким, сиз давлат била бориб, Мўғулбек⁴⁸ кўмак йўсунлуқ керак бўлса келганлар, аммо мундоқ сўз кечтиким: «Мўғул андағи ишларга бағоят кўп эҳтимомлар қилур эрди, Баднуззамон Мирзо онча эҳтимом қилғайму?» Арз қилдимким, андин кўпрак эҳтимом қилғусидурлар. Эмди иноят қилиб, ўзлукунгуз била машғуллуқ қилиб, иш-кучни киши — қаро умидига қўймасангиз яхшироқ бўлғай. Иноят қилиб, чун битирсизким, менинг иш—кучим санга уҳдадур. Агар андағи ишларда беэҳтимомлиғ воқеа бўлса, Мирзо тобуғида бу қул уетлиғ бўлғусидур деб, қуллуқ арзадошт битилди.

Баъзи тарбият қилғон қуллар бобидаким, битилиб эрдиким, тақсирлари жиҳатидин хитоб ва мусодара воқеъ бўлубтур.

Қуллардин тақсир ва салотиндин гоҳ афв ва гоҳ хитоб воқеъ бўла келгандур. Аммо подшоҳнинг ўз иш кучидин воқиф бўлуб, сиёсатидин қулларнинг ваҳмининг бир улуқ натижаси будурким, алардин жарима оз воқеъ бўлур. Дағи подшоҳқа ҳам муқобалада итоб қилмоқ лозим келмас. Ёу маҳалда ҳар ҳол била бўлса навкар жонибини асрамоқ вожибдур. Аммо аларнинг аҳволидин ҳам воқиф бўлмоқ вожибдурким, беқоида воқеъ бўлмағай ва барча ҳушёрлиққа вобастадур.

Май меҳўру ҳушёр мебош»⁴⁹.

36

Қуллуқ дуодин сўнгра арзадошт улким, Вақфада зиёрат жиҳатидин Имом равзасиға келилиб эрдиким, давлатингиз дуоси қилғайким, Илдирим⁵⁰ келди. Яна бир дуо била ўзни соғиндурмоқ вожиб кўрунди.

Ҳар қаён юзлансангиз фатҳу зафар ёрингиз бўлсун ва жамии офот ва балиётдин ҳақ таоло ниғаҳдорингиз, омин.

Бу матлаъ воқеъ бўлуб эрдиким:

Ишқ даштин ҳеч ғурбаткаш мусофир кўрмасун,
Мен ғариб ул дашт аро кўрганни кофир кўрмасун.

Ислоҳға хокимсиз.

37

Қуллуқ арзадошт улким, иноятномадин сарафрозлиғ даст берди.

Не лутф эдики, мени нома бирла ёд эттинг,
Не нома эрдиким, маҳзун кўнгулни шод эттинг.

Давлат бардавом ва саодат мустадом бўлсун.

Кўксумда наъл бўлди хадангинг нишонаси,
Кўнглум уйи эрур анинг омочхонаси.

Яқинда бу матлаъ воқеъ бўлубтур, густохлиқ қилилди.

Барча ҳолотдин фарзанди аржуманд Ҳайдар⁵¹ соҳиб вуқуфдур, сўрулса арзадошт қилғусидур.

Давлат мустадом бўлсун.

38

Қуллуқ арзадошт улким, мундағи ҳолот тенгри таоло инояти била Мирзо давлатидин кўнгул тилагондектур. Бу учурда Султон Маҳмуд Мирзо⁵² қошидин Маҳмуд барлос⁵³ келиб, пешкаш ва сочиқ келтуруб, қуллуқ хизматгорлиғларин изҳор қилди. Яна атроф ва жавонибдин келган хабарлар дағи барчаси давлатқа мувофиқ эрди. Густоҳлиқ юзидин бир неча сўз битиб, қоғаз бошин ёпуштуруб йиборилди. Анга дағи мулоҳаза қилилиб, назарға келтурулса, давлатқа мувофиқ бўлғусидур деб, қуллуқ арзадошт битилди.

39

Сафардин келган эрмиш ул мусофир ою мен маҳрум,
Сабо олдида арз эт, чунки ҳолим айладинг маълум.

Қуллуқ арзадошт улким, сафардин саломатлиқ била қайтиб, масканга тушулган ҳабардин давлатхоҳ қуллар шодмон бўлдилар. Умид улки, ҳамиша давлат била соғ ва саломат бўлуб, олам аҳлиға комрон бўлғайсиз. Доранда мутаважжих учун дуо била ўзни муборак хотирға бермак вожиб кўрунди деб, қуллуқ дуо била арзадошт битилди.

40

Қуллуқ арзадошт улким, бу бандаға беҳжат ва сарафрозлиғ мужиби бўлғон руқъа етишти. Ўпуб они кўзу қошимға қўйдум. Не қошу қайси кўз, бошимға қўйдум. Иноят қилиб, мундағи ҳолатни руқъа ҳомилидин сўрулса, арза қилғусидур.

Давлат мухаллад ва саодат муаббад бўлсун. Омин ё раббил.оламин.

41

Р у б о и я:

Қасринг уза чарх тоқи манзар бўлсун,
Базминг аро офтоб мижмар бўлсун,
Жавлонинга арса етти кишвар бўлсун,
Ҳар не тиласанг барча муяссар бўлсун.

Қуллуқ арзадошт улким, Абдулкарим Мирак ҳукм бўлғон иш кучни сўзлашиб, кўнгул тилагандек жавоб олиб борди, маълум бўлғусидур. Умид улким, маҳжур қуллар муборак хотирингиздин чиқмағайлар деб қуллуқ арзадошт битлиди.

42

Р у б о и я:

Эй зуҳра келиб, мутриби базми тарабинг,
Биржисдин ортибон ҳаёву адабинг,
Олам элида хисраву хоқон лақабинг,
Одамға дегинча хон бин хон насабинг.

Р у б о и я:

Не чарх бисоти ишрат афзойингча,
Не меҳр жамоли олам оройингча,
Не ой даври чатри фалак фарсойингча,
Не кўк авжи хоки кафи пойингча.

Қуллуқ дуодин сўнгра арзадошт улким, бу фақирнинг паришон ашъори ва ошуфта абъетидин ҳарнеким тартиб либосиға кириб эрди ва ҳар қайсиға тадвин ойини берилиб эрди - барча ҳумоюн кутубхонаға етиб эрди ва андағи кутуб силкига кирар шарафин касб этиб эрди.

Бу ўтган икки йилким, бу банда бошиға ҳаводиси рўзгордин юз навъ бало ва ишқи забункуш бедодидин юз турлуқ ибтило

юзланди. Оллимға ҳар шиддат келса, чун айтурға бир ёри ғамгусорим ва илайимга ҳар суубат етса, чун изҳор қилурға бир рафиқи соҳиб асрорим йўқ эрди, ул шиддату суубат мазмунидин бирор байт ё матлаъ хаёл қилур эрдим ва кўнглумни ул ғусса ва андуҳдин холи этар эрдим, бу оз вақтда кўп назм айтилғон эрмиш ва ҳар навъ шеър ва ғазал йиғилғон эрмиш. Буларни зоеъ қилмоқ бандаға номақдур эрди ва тартибиға ҳам ҳукм била маъмур.

Бу сабабдин бурунғи икки девон ашъори била сўнгра айтилғонларни била қўшуб, тартиб била тўрт айрилди, дағи тўрт от қилилди: туфулиятда воқеъ бўлғон ғариб маъниларға — «Ғаройибус—сиғар» ва йигитликда зоҳир бўлғон нодир таркибларға «Наводируш—шабоб» ва умрнинг вадатида жилва қилғон бадиъвашларға — «Бадоеул—васат» ва умрнинг охирига яқин назмға кирган фойдаларға — «Фавоидул—кибар» от қўюлди. Дағи мажмуиғаким махлут битилибтурур, чун табъ хазойинидин ҳосил бўлғон маоний эрди — «Хазойинул—маоний» лақаб берилди, вожиб эрдиким, муборак назарға еткурулгай.

Ул сабабдин мафхарус—савоҳиб Мавлоно Соҳибни⁵⁴ қуллуққа йиборилди ва ул мусваддани олий мажлисқа еткурсун дейилди. Бу густохликқа афв умидидур ва ул густохликларға ислоҳ умиди, то тўрт табойин мухталиф инсон хилқатидаким, офаринишнинг хазойини маонисидур — мувофиқ бўлғайлар. Рубъи маскунда ҳукмунгуз равон бўлсун ва рубъи маскун аҳлиға адлингиздин амну амон. Омин, ё раббил оламин.

43

Қуллуқ дуодин сўнгра арзадошт улким, Илдирим мирохур⁵⁵ келиб, банданавозлиғ нишонни келтурди. Заиф жисмға андин қуввате ва мажруҳ кўнгулга андин сиҳҳате етишти.

Ўпуб кўзумга қўюб, жоним ичра ер бердим,
Алиф кибики бўлубтур макони жон ичра.

Агарчи саъб мараз ниҳоятида ўлмак бийми бор, ранжур маризға жон умиди, балки ҳаёти жовидон навида етишди. Ул қаламғаким варақ ҳошиясида бадоеъ нукта суруб, замон нотавонин масрур қилибтур-етти иқлим якқалам бўлсун ва ул иликкаким, ул қаламни ул сафҳаға еткуруб турур, ҳақ субхонаҳу ва таоло рубъи маскун кишварин мусаллам тутсун. Бу зайф банда тобуққа борғон беклар хизматида андоқ деб юбордимким, неча кун Машҳадда туруб, ўз ҳолимға мулоҳаза қилғумдурур. Аҳволимда тафовут маълум қилсам, қуллуқ эҳроми боғлағумдур, ул муяссар бўлмади.

Уммид ила келдим, вале армон била бордим.

Эмди умидворлиғ Юсуф Алидин⁵⁶ юборган оғзи сирештлик арзадоштдадур. Тенгри таоло иноятидин ҳазратингизда осондур деб, арзадошт битилди.

Рубоия:

То давр дурур давр санга ёр ўлсун,
То чарх дурур чарх мададгор ўлсун,
Зотингға Хизр умридин осор ўлсун,
Умрингға абад фурсати миқдор ўлсун.

Омин, ё раббил оламин.

44

Қуллуқ дуодин сўнгра арзадошт улким, бу фақир муддате бўлдимким, муборак дийдорингизға мушарраф бўлмоғон жиҳатдин иштиёқ бағоят ғолибдур. Бу қатла Машҳадға келгандин ғараз бу эрдиким, ўзумга онча қувват ченасамким, ўн—ўн беш—йигирми кунда қуллуққа етиб, пойбўслуқ давлатиға мушарраф бўлиб кела олғайман. Қуллуқ азимати қилиб, андоқким, Шайх Алибек била Ҳусайнқулибекка⁵³ шарҳ била

айтиб эрдим, шоядки арз қилмиш бўлғайлар. Бу муддаоға далил буким, бу муддатда заҳмат тортиб ясагон мураққаъни ҳар миқдор такаллуф қилиб тугатган китобларниким, булардин ўзга ҳеч нимага хотирбаеталик йўқ эрди — олиб келиб эрдимким, чун бандаға заъф чирмашибтур муборак дийдорингизға мушарраф бўлуб, қазо ҳам етса, бу китоблар бори сизнинг назарингизда бўлғай. Чун ўзумда ул қувват топмадим, ул китобларни Юсуф Алидин қуллуққа юбордим. Алар тақрийби била гоҳи бу бандангизни соғинурга ҳокимсиз деб, қуллуққа арзадошт битилди, вассалом.

45

Р у б о и я:

Эй тожу сариру мулк зебанда санга,
Маъмур келиб толеъи фарҳанда санга,
Ҳам бўлсун улус шоҳлари банда санга
Ҳам саркашлар барча сарафканда санга.

Қуллуқ дуодин сўнгра арзадошт улким, манозил сайридин хуршед ўз манзилиға, яъни асад буржиға юзланганини ва қулон овидин шер ўз бешасиға, яъни Журжон тахтгоҳи гардун иштибоҳиға қайтқонини эшитилди. Ҳумоюн зотқа саломати абадий ғоятсиз эрконин кўргузмак вожиб ва рўз афзун давлатқа истиқомати сармадий ниҳоятсиз эрконини сўрдурмоқ лозим эрди. Бу жиҳатдин:

Манга улким надиму соҳибдур,
Туну кун ҳамдаму мусоҳибдур,

ани қуллуққа йибордимким, кўзум мардуми хокбўслиғин ул даргоҳ туфроғиға етқургай ва кирпигим супургуси ваколатидин ул боргоҳ остониға кўз суртуб, хошогин супургай. Умид улким, бу давлатқа мушарраф бўлуб, бандани ҳам бу арзадошт жавобиға

мушарраф қилғай.

М а с н а в и й:

То доираи сипеҳр бўлғай,
Токим анга нуқта меҳр бўлғай,

Ҳам авжи сипеҳр тахтгоҳинг,
Ҳам нуқтаи меҳр хоки роҳинг.

46

Қуллуқ дуодин сўнгра арзадошт улким, доим соҳиб давлати азимуш—шон салотин замонида мамлакатларининг мутааййин элидин баъзи даврон ҳаводиси ва замон навойиби лагадқўбидин хоксорлиққа қолиб, беътиборлиққа тушар эрканда ул салотин ул шикастаи афтодаға дастгирлиқ юзидин илтифот ва шафқат кўртузур эрмишларким, аларнииг мадад ва ҳимматлари жихатидин ул бечора яна ўз ҳолиға келур эрмиш.

Бу замонда Хожа Ҳожи Маҳмуд Табризийға⁵⁹ ҳалул ҳол воқеъ бўллубтур. Агар ул салотин дастури била шафқат ва илтифот анинг ҳолиға шомил тутулса, умид улким, ул шафқат натижасидин анга дағи бурунғидек жамият ва рафоҳият насиб бўлғай, вассалом.

47

Р у б о и я:

Жон қасди кўп этти ёр ҳижрони манга,
Ҳирмон ўқин урди улча имкони манга,
Гар бўлса мутеъ чарх даврони манга,
Еткурса мени ул ойға ё они манга.

Қуллуқ дуодин сўнгра арзадошт улким, заиф ва қувватсиз қулунгузнинг заъфи қувватқа ва марази сихҳатқа юз кўюб эрди.

Иноят қилиб, сўрдура йиборилган нишонким, етти, айтса
бўлгайким, баданда ҳарорат шуъласидин шараре ва кўнгулда
изтироб шиддатидин асаре қолмади.

Битикингдинки саводини кўруб жон топтим,
Зулмат ичра масало чашмаи ҳайвон топтим.

Хаста қуллар ўчун ҳақ таоло ул ҳумоюн зотни хасталиғдин
асрасун ва қадимий бандалар учун ул фархунда сифотни
дилбасталиғдин ўз паноҳида тутсун.

Бу учурда Хожа Ҳофиз Гиёсиддин Муҳаммад Деҳдор⁶⁰ тархон
куллуқ эҳромини боғлаб, азимат қилди. Қайсари Рум илтифотин
ва ул бобда топқон аҳком ҳолотин арз қилғусидур.

Рубоия:

Ё раб, бўлсун гарди раҳинг зевари Рум,
Зотингға насиб тахт ила афсари Рум,
Доҳили мулкунг ичинда юз кишвари Рум,
Тобеъ сипаҳинг хайлида юз қайсари Рум.

48

Рубоия:

Бер мужда кўнгулки, гулъузорим келадур,
Жон гулшанида тоза баҳорим келадур,
Бир кавкаба бирла шаҳсуворим келадур
Ким, юзини ой демакка орим келадур.

Рубоия:

Бу мужда билаки, туққуси субҳи висол,
Ҳижрон қаро оқшомиға юзланди завол,
Эмди мену интизори меҳри иқбол,
Кеч қолса бу меҳр то не бўлғай манга ҳол.

Рубоия:

Қосид келди зоҳир этиб кўп таъжил,
Бир нома қўлида васл комиға далил.
Бу номадурур каломи мунзалға адил,
Ё юқоридин ваҳй кетурди Жабраил⁶¹.

Не нома эрдиким, аршосо даргоҳдин нозил бўлди анинг шонида «Алҳамду лиллаҳил—лазий анзала аъла абдиҳил китаби»дин ўзга нима хотирға келмас ва не сафҳа эрдиким, фалак фарсо боргоҳдин нузул қилдиким, анинг шонида «Алҳамду лиллаҳил-лазий аҳзаба ғина алхазон» дин ўзга калима тилга эвурулмас. Умид улким, зафарпайкар роятнинг хумоюнфол кўлкасидин фироқ даштида ҳижрон самумидин маҳрур бўлгон заифлар осудаҳол ва хужаста асар мавкибнинг жонпарвар хабаридин ҳажр зиндонида маҳбус ва маҳжуд бўлгон наҳифлар фориғбол бўлғайлар.

Куллуқ арзадошт улким, иноят нишонида битилиб, эрдиким, Мирзо мулозаматлариға озим бўлулди ва ул азимат ижросиға жозим. Шак йўқтурким, бу хизмат дунё ва охират маслаҳатиға мувофиқ ва Мирзодек отоға сиздек ўғулдин муносиб ва лойиқдур. Иншоллоҳки, ҳар таважжухда кишваре фатҳ топқай ва ҳар ҳамлада аскаре мағлуб бўлғой ва ҳар онда жаҳоне мусаххар ва ҳар дамда оламе муяссар бўлғай. Улча битилиб эрдиким, Панждеҳ ва Марвчоқ навоҳисида келиб, мулозамат давлатиға мушарраф бўла олурсен. Бу арзадошт не ерда етса, ҳукм бўлсаким, ул ердин Панждеҳ ва Марвчоққа дегинча манзилларни битиб, не кун ул навоҳиға етарни қиёс қилиб, иноят нишони юборилсаким, бу банда ҳамул ҳисоб била чиқиб, иншооллоҳ, тараддудсиз битилган ерда мулозаматқа етсам. Бу умидворлиғ интизоридадур деб, куллуқ арзадошт густохлиқ қилилди.

Р у б о и я:

Ё раб, не тарафки азм қилғай ройинг,

Мансур ўлғай рояти гардун сойинг,
Мағлуб ўлубон адуви кинафзойинг,
Масрур ўлғай хотири мулкоройинг.

49

Рубоия:

Номангки кўнгул комига марғуб эрди,
Топти кўнгул андин улча матлуб эрди,
Йўқ, номаки, дилпазиру маҳбуб эрди,
Хаттида кўнгул муроди мактуб эрди.

Тойири давлат ва иқбол балки қосиди фархундапайи
фаррухфол мукнат ва убаҳат бўстонидин, балки салтанат ва
азамат остонидин маҳжурлар рўзгориға ташрифи ҳузур еткурди
ва маҳрумлар сарвақтиға саодат ва иқболосо қадам урди, илгида
ҳуққаи лаболаб лаъли коний ва дурри уммоний, балки қўйнида
номаи саросар зеби, алфоз ва гавҳари маоний, ул ҳуққа оғзини
муҳри ихфо урғон, балки у нома бошин ғайр кўзи тушмасун деб,
ёпуштурғон.

Бу банда чун ул жавоҳири обдор қийматин билдим ва ул
маҳфий асрорға филжумла вуқуф ҳосил қилдим. Маҳфий хитоб
жавобин фош арзадошт қилмоқни ва ниҳон масала баёнини
ошкор битмакни адабдин йироқ ва убудиятдин қироқ кўрдум. Ул
жихатдин чун ўзум қуллуққа озим ва бандалиғ азиматиға жозим
эрдим, муносиб андоқ кўрундиким, хотирға келган шикаста баста
алфозни ўзум арзға еткургаймен ва бу паришон ва пароканда
маънини ўзум наввоб қулоғиға урғаймен деб, қуллуқ арзадошт
битилди.

То жаҳондур жаҳонға ҳомий бўл,
Салтанат тахтида киромий бўл.

50

Куллуқ дуодин сўнгра арзадошт улким:

Р у б о и я:

Номангки етишти юз минг эҳсон бирла,
Кўнглумни фидоси айладим жон бирла,
Лутф айла бу хонумони вайрон бирла,
Қил ёд қадаҳ ичар замон хон бирла.

Давлат мустадом бўлсун, вассалом.

51

Агар қозийи ислом тенгри раҳматиға борди — подшоҳи исломни ҳақ таоло кўп йиллар диёри ислом ва аҳли ислом бошиға поянда ва мустадом тутқай. Ул мансабқа киши таъйин қилур учун кўп тааммул вожибдур, магарким бу тойифанинг аҳволидин соҳиб вуқуф ва ҳозир бўлғонда барчанинг салоҳ ва фасодин арзға еткурганидин сўнгра нечукким, подшоҳи ислом давлатиға ва аҳли исломнинг маслаҳатиға мувофиқроқ киши зоҳир бўлса таъйин қилилғай деб куллуқ арзадошт битилди.

52

Эй келиб журму гуноҳ аҳлиға лутфунг узрхоҳ,
Узрхоҳ андоқ эса, нетонг киши қилмоқ гуноҳ?

Арзадошт улким, бу вақтда Ҳайдар кўкалтошнинг толеининг кавкаби нуҳусат тийралингидин чиқиб, саодат буржиға юзланган учун ва иқболининг ахтари ражъат вуболидин қутулуб, истиқомат авжидин тулуъ қилғон учун қилғон тақсирларидин шарманда ва кўргузган журмлари била сарафкандалиғ била саодат ахтаридек фалакфарсо даргоҳқа ва иқбол кавкабидек сипеҳросо боргоҳға юзланди. Хаёли буким, бошин эшикдаги

қуллар оти аёғида ўйнағай ва муроди бу ким, жонин остонадағи
итлар олида фидо қилғай. Умид улким, ниятига қўра илтифот
назаридин баҳраманд ва азиматиға қўра шафқат адаридин
сарбаланд бўлғай. То абад карам мужримларға паноҳ ва
шармандаларға узрхоҳ бўлсун.

53

Рубоия:

Не ҳолат эрурки ошиқи шефта ҳол,
Қўйғон юрагига ҳажр юз доғи малол,
Солиб бошиға соя ҳумойи иқбол,
Еткурғай анга муждаи уммиди висол,

Оллоҳ, Оллоҳ! Фироқ шоми саводи не бало дилгир ва
умрфарсо эрмиш!

Ваҳ ваҳ! Висол субҳи кушоди не ажаб дилпазир ва руҳафзо
эрмишким, ҳақ субҳонаху ва таоло анинг гирифторлариға нажот
рақами сурғай. Ва мунинг шакар гуфторлиғиға ло илониҳоя
муждасин еткурғай.

Қуллуқ дуодин сўнгра арзадошт улким, бу банда қуллуқдин
маҳрум бўлғали дойим умидвор кўнглум хаёл водисида
саргардон ва мудом умидим кўзи интизор йўлида ҳайрон
эрдиким, дойимғи дастур била келур кишидин хабар ва бирор
номадин асар зоҳир бўлғай. Бу жиҳатдин кўнгул хароб аҳвол ва
кўз тийра ҳол эрди. То бу вақтқачақим, Арслонбек ахтаци⁶² фатҳ
нишонлари била мазкур бўлғон иноятномани еткурди. Кўнгулга
андин осойиш ва кўзга кушойиш етишти. Алҳамдулилаҳким,
ҳарне матлуб эди ҳосил ва ҳарне марғуб эди восил бўлди. Умид
улким, эмди бори киши келса маъхуд иноятнома била мумтоз ва
анинг мазмунида илтифотлар била сарафроз қилилғай.

То жаҳон ўлғай мутеъ санга,
Тобеи табъи бадеъ ўлсин санга.

54

Р у б о и я:

То пайки сабо кетурди ёрим хабарин,
Шарҳ айлади сарви гулғузорим хабарин.
Билмас кўнгул эмди жони зорим хабарин
Ким, пайк кетурди шаҳсуворим хабарин.

Фироқ шомида висол субҳидин навмидлариға насими саҳар пайки муждасидин жонфизороқ хабаре мумкин эрмас ва иштиёқ мақомида жамол меҳридин кўзи тийра бўлғонларға васл қуёши тулуидин ўзга нима ёруғлуқ бермас. Биҳамдиллоҳ, бурунғи давлат муяссар бўлди. Иншооллоҳким, сўнгғи саодатға ҳам мушарраф қилғай.

Куллуқ дуодин сўнгра арзадошт улким, шотир фадоний фалон ой нечасида фалон кун келиб, иноятномаким, бу бандани ёд қилиб эрдингиз — келтурди. Ҳадсиз нишот ва ғоятсиз инбисот юзланди. Эмди дағи келур кишидин бирор иноятнома била ўзга қуллардин мумтоз ва сойир бандалардин сарафроз қилурға ҳокимсиз. Давлати абадий бардавом ва саодати сармадий мустадом бўлсун, омин.

55

Ҳадиси қудсийдурким «ман коналиллаҳи коналлаҳу лаҳу», яъни ҳар киши тенгрига бўлса, тенгри ул кишига бўлур. Ва тенгрига бўлғонлиқнинг маъниси муни дебтурларким, тенгри таолонинг буйруғи била амал қилилғай ва наҳйидин ижтинобда. Ва тенгри таоло бу кишига бўлмоқнинг маъниси муни дебтурларким, қулнинг ҳар навъ муроду мақсуди бўлса, тенгри таоло ҳосил қилғай ва барча офат ва балодин сақлағай. Бас лозим келди: ҳар киши тиласаким, муроду мақсуди ҳосил бўлиб, офат ва балодин эмин бўлғай, тенгри таоло буйруғи била амал қилиб,

наҳйдин ижтиноб қилғай.

Ва оламда ҳеч киши йўқтурким, ҳар навъ муроди бўлмағай ва ўзин балодин эмин тиламағай. Аммо ҳар кишининг муроди кўпрак бўлса, ҳақ таоло амрига итоати кўпрак бўлса керак: батаҳсис салотин. Ҳар ойинакаим, гадоеки матлуби бир дирам сийм бўлғай, подшоҳеки, мақсуди бир иқлим бўлғай, агарчи иккаласининг тенгри таолоға эҳтиёжи бор, аммо чун матлубларда тафовути кўптур: заруратдурким, итоатда тафовут кўп бўлғусидур.

Ғараз бу муқаддимотдин буким, чун салотин тенгри таолонинг баргузида ва азизроқ бандаларидурлар ва эҳтиёжлари ва муддаолари ўзга бандалардин кўпроқдур, муқаррардурким, ниёз ва хоксорлиқлари ҳам ва амри ва итоати ҳам аларға кўпрак ва жамии итоатни ҳазрати рисолат ўз жоддаи шаръиға муқаррар қилибдур. Ҳар киши шаръ жоддасида росихроқ тенгри таоло била пайғамбар алайҳиссаломға мутеъроқ ва муроди ҳосилроқ ва балиётдин эминроқ.

56

Пайғамбар саллаллоҳи алайҳи вассалам буюрубтурким, «ризо урробби фир—ризаил валиди ва сахатун ароби фи сахатул—валиди»⁶³ яъни тенгри таоло ризоси ота ризосиға вобастадур ва тенгри таоло ғзаби ҳам ота ғзабиға вобастадур. Бас киши ота ризосин ҳосил қилса, тенгри таоло ризосини ҳам ҳосил қилмиш бўлғай ва ота ғзабиға учраса, тенгри таоло ғзабиға учрамиш бўлғай. Мундоқ бўлғондин сўнгра киши нечук ота ризосидин айру дам урғай ё қадам қўйғай. Ва машойих раҳимуллоҳ сўзи буким, «валадука раббука», яъни отанг парвардигорингдур, бу жиҳатдинким, тенгри таоло сени йўқдин бор қилмоққа васила улдур ва туфулиятдин шабоб синниғача парвариш бергувчи ул. Ва Ҳаким Сулаймон алайхурраҳмата⁶⁴ валғуфрон рўзидурким, ота қодири қайюм, она розиқи марсум ва Адиб Аҳмад⁶⁵ раҳматуллоҳ дебдурким,

Р у б о и я:

Атодин хато келса кўрма хато,
Савоб бил хато токи қилса хато.
Атонинг хатосини билгил савоб,
Сени юз балодин қутқарғай худо.

Иброҳим Халил⁶⁶ салавот ур—раҳмон алайҳининг атоси бовужуди улким, Озари буттарош⁶⁷ эрди, ул ҳазрат атосиға насиҳат қилурда нидо келдиким, таъзим ва мулоямат била насиҳат қил.

Ва Юсуф алайҳиссалом ҳазрати Яъқуб алайҳиссаломға саҳв юзидин бир тарки адаб қилғон учун, бовужуди нубувват ваъда будурким, сойири анбиёдин етмиш йилдин сўнгра биҳиштга киргай ва Ҳомким Нуҳ алайҳиссаломнинг ўғлидир, ул ҳазратқа адаб тарки қилиб, ул ҳазрат дуоси била ганги қаро бўлуб, пайғамбарлиқ анинг наслидин мунқатеъ бўлди.

Ғараз бу муқаддимотдин улким, бу банда дойим сизга давлатхоҳлиғ сўзин айтибмен ва сизни умру давлатдин бархурдор тилаб, дуо қилибмен ва ҳар номуносиб ишким, сиздин кўрубмен сизга айтибмен, балки китобларимда насиҳатномалар назм қилиб, арзингизға еткурубмен.

Бу учурда бир неча иш сизнинг тарафингиздин эшитилдиким, вожиб кўрунди сизга арз қилмоқким, борча Мирзонинг жонибининг риоятидин ғофил бўлғон чоғлиғ кўрунди.

Бири улким, вилоят молин машваратсиз олиб турурсиз ва бу маъхуд эмас эрди. Ҳеч уч—тўрт кун эмаским, бир кишингиз келмас, агар имойи қилсангиз эрди» йўқ дейилмагуси эрди.

Яна улким, битибсизким: «Астрободға киши юбормангким, бермагумдур». Бу мазмунни ҳам мулойимроқ битиолур эрдингиз ва «Ироқ вилоятларин улашибмен» деб битибсиз. Иншооллох, Ироқ иликка киргай. Кирмасдин бурун, Мирзо била бир—икки қатла сўзлашмай, арз қилмай, бу иш қилилмиш бўлса, ўзга элдин

ажаб бўлмаса, сиздан ажаб воқеъ бўлубдур.

Керак эрдиким, шаръ риояти учун, ўзингиз ҳам оз ё кўп соқол қирқмасангиз эрди, то анга не етгайким, элингизнинг ҳам соқолларин қирқтурмағайсиз. Мунда кўп сўз бор, деса бўлмас.

Яна улким, бир нишонингизни келтурдилар, туғросида Мирзо отини битмайдурсиз. Сиздек оқил, хуштабъ мусулмонваш йигитдин мундоқ нималар раво бўлғайму? Агар бу нишонни билиб битибсиз, не ҳисоб била бўлубтур, агар мунши ё ғайр саҳв қилибдур, нечук ҳар нишонни ўзунгиз кўрмай бир ерга юборилгай?

Ота била ўғулдин ўғул била ота орасида фарқлар бор Бойсунғур мирзо⁶⁸ ўғлонларидин Бобир мирзодек⁶⁹ эрмас эрдингизким, кўп шафқат кўрмамиш бўлғайсиз. Улуғбек мирзо⁷⁰ фарзандларидин Абдуллатиф⁷¹ мирзодек ё Жаҳоншоҳ⁷² мирзо ўғулларидин Ҳасаналидек⁷³ тенгрилик ўртададур. Сизнинг кўпрак ишингиз орасида бу фақир эрдим, борчадин соҳиб вуқуфмен. Сиз дойим барча маҳдумзодаларнинг маҳдуми ва Мирзонинг севиклуги ва қурратул айни эркансиз. Ўзунгиз билурсизким, Мирзонинг мофиз замирин нисбат сизга бу фақирдин яхшироқ кимса билмас. Биллоҳилазимким ушбу битгандек маълум қилибмен.

Ҳолоким, Астрободни бериб, яхши навкарлар қўшуб сизни йибордилар ва бу хабарлар Ироқдин келурин ва яна кўмаклар хаёл қилиб эрдилар. Ҳам маҳдумзодалардин ва ҳам беклар, ичкилардин ва ҳам сойир халқ сиздин андоқ кўз тутар эрдиларким, агар Ироқ вилояти фатҳ бўлса дағи хизматгорлиғ, бандалиғингизни улуғроқ қилғайсиз. Ҳануз ҳеч ерда ҳеч нима йўқ бу навъ суратларким, зоҳир бўладур — сиздин ҳайфдур.

Мирзога Темурбек⁷⁴ тўртунчи насабдур. Мирзо хутбада бекнинг отиға шариф руҳиға масжиди жомеъда ҳар одина куни дуо қилдурурлар. Бу ишда Мирзоға ҳам дуодин ўзга не келгай. Сиз нишонингиз тўғросидин Мирзонинг муборақ отин чиқорурсиз. Керак Ироқдин Макка, балки Мағриб заминғача олсангиз бу воқеа бўлмаса эрди. Агар Мирзони заиф хаёл

қилибсиз — тенгри таоло қавийдур. Фарзанд керак заифлиғида отасиға хизмат маҳаллин топтим деб, жонсипорлиқ қилса.

Биллоҳ, Мирзонинг азиз боши ва сизнинг бошингизким, бу арзадошт битилган тарихдин йигирми кундин бурунроқдин ҳар сабоҳдин туш вақтиғача, пешиндин оқшомғача ўлтуруб, онча иш қилурларким, неча девон, неча нависанда, неча бахши, неча парвоначи жонлариға етиб, неча хийла била қутулурлар. Бу маънидин фарзанд Мавлоно Дарвеш Муҳаммад⁷⁵ соҳиб вуқуфдур. Бу навъким, ўзлуги била борча ишининг нақир ва қитмириға етишиладур. Агар ўтган авқот мунунгдек бўлса эрди, не ишларким бўлмағай эрди.

Соҳиб давлат салотин мушфиқ ва давдатхоҳ қулларининг беғараз сўзларига кирибдурлар. Ўзингиз билурсизким, Мирзо тобуғида бу қул не навъ сўзларга густохлиқ қилибмен. Сизнинг дағи қошингизда ҳамул дастур била воқеъ бўлубдур. Ёшингиз узун бўлсун. Андоқ кам воқеъ бўлубдурким, бу қулнинг сўзин рад қилмиш бўлғайсиз. Эмди дағи бу қулнинг жони куйганда, ўзгаларнинг этаги куймас. Бу бир неча сўз густохлиқ қилилди умид улким, қабул тушгай. Тушмаса бу банда айтур сўзни бўйнутин адо қилмиш бўлғаймен.

Тенгри таоло тонукдурким, бу арзадошт Мирзо буйруғи била эрмас, балким вуқуфлари ҳам йўқдур. Хаёлингизға келмағай — буйруқ била битилибдур. Чун сизнинг тобуғингизда айтурча давлатхоҳлиғ сўзини айтурға маъмурмен. Ул жиҳатдин гўстохлиқ била арзадошт битилди.

57

Қуллуқ арзадошт улким, бир неча сўз хотирға келиб эрди, арз қилмоғи вожиб кўрунди. Аввал улким, илтизом қилилсаким, эрта уйғониб намоз қилилса, агар эшикда масжид тайин қилиб, фарзни жамоат била қилилса - худ фабиҳо ва илло беш вақт намоз бори тарк бўлмаса, борча масжидда муяссар бўлмаса, баъзи бори бўлса.

Яна улким, алассабоҳ ҳарамдин чиққач, девонда ўлтуруб додхоҳ сўрулса, дағи додхоҳ сўрарда ўзлук била машғуллуқ қилилса, агар бир мазлумға бировдин зулме ўтган бўлса, золимға андоқ сиёсат қилилсаким, ўзга золимларға мужиби интибоҳ бўлса.

Яна улким, додхоҳ иши тугагондин сўнграким, шелон ҳам бартараф бўлур, ичкихона таъйин қилиб, анда ўлтуруб, аркони давлатни тилаб, мулк ва мол иши айтилса, ўзлук била барчаға етилса.

Яна улким, аркони давлатға ҳар ишким, буюрулур, агар бутмаги бир кун муяссардур, агар икки ё уч кун андоқ муқаррар бўлсаким, бот бутардек иш ҳамул кун арз қилиб, жавоб олсалар. Кечрак бутар ишни тонгла ё индин ё миодидин ўткармасалар, ҳар кун не миқдор бутганин келиб арз қилсалар. Агар баъзи ҳукм йўсуни била миоддин ўтқариб, арзға еткурмасалар аларға андоқ хитоб бўлсаким, ўз ишларидин ғофил бўлмасалар.

Яна улким, умид улдураким, ҳақ таоло чоғирдин куллий тавфиқ бергай. Агар бу учарда уйқу иртикоб қилилса, албатта пешиндин бурун бўлмаса. Икки намоз орасида бунъёд қилилсаким, уюр чоғ маъхудий уйқу вақти бўлса, тонг намози фав бўлмаса. Бори борча ҳол била ҳар неча ичмоқ ишида эҳтиётлик, балки таъхир вожиб билилса.

Яна улким, мулк ва мол ишидин, бас додхоҳ ишидин фароғат ҳосил бўлса, малолат дафъи учун китобхонаға кирилса, кутубхона аҳли била машғуллуқ қилилса. Наввобдин ҳарқайси муносиб кўрунса таворих ўкумоқ буйрулса, батахсис «Зафарнома»,⁷⁶ агар машойих сўзи ё баъзи даввовин дағи гуфту-шунуфт бўлса номуносиб эрмас.

Яна улким, судурға ҳукм қилилсаким, эшиқда ободон имом била муқри таъйин қилсаларким, салоти хамсани қойим тутсалар; дағи муҳтасиб таъйин қилилсаким, элни намозға тарғиб қилса.

Яна улким, ҳафтада икки кунким, эшиқда акобир жамъ бўлурлар. Ҳофиз Муҳаммад Саноййға⁷⁷ яхши эҳтиром қилинса,

балки буюрулсаким, яқинроқ ўлтуруб, шаръия умурни қатъ қилса, то муборак хотир ўл бобда дағи балоғат пайдо қилса.

Яна улким, Ироқ мамлакатага фаҳмлиқ, ҳушлиқ кишилар юбориб, дойим хабар тутула турулса. Арз қилур йўсунлуқ хабарларни арзадошт қилиб, юқори юборила турулса, ул бобда не ҳукм бўлса, анга кўра қилилса.

Яна улким, шаҳр эҳтисоби амрида яхши эҳтимом қилилса андоққим, шаробхона, байтул-латаф, қиморхона - буларга ўхшар номашруъ умурни куллий манъ қилилса. Муҳтасиблар ҳафтада икки қатла бозор аҳлининг нархларидин вуқуф топсалар.

Яна улким, судурға ҳукм бўлсаким, шаҳр масождин эҳтиёт қилиб, имом, муаззиндин маҳалла аҳлин суруб, балким хат олиб, намозга тарғиб қилсалар, агар фиску фасод аҳли бўлуб, алар амри маъруф қила олмасалар арз қилсалар.

Дағи ҳар масжиднинг имомига таъйин қилсаларким, маҳалла аҳлининг уғул ва ушоғига мактаб тутуб ўқутсалар.

Яна улким, бу дастур билаким, шаҳрда таъйин қилинур бўлукот улуғларни Хожа Фахриддин янглиғ борча бу дастур била муқаррар қилилсаким, бўлуклар кент-бакент бу навъ амал қилсалар.

Яна улким, судурға ҳукм бўлсаким, вилоят авқофидин хабардор бўлсалар, бузулғонин тuzатсалар, мутағаллиба илгида бўлса чиқориб, ҳосилин масрифига еткурсалар. Бу ишларким, судурға буюрулур Хожа Фалонга дағи ҳукм бўлсаким, алар ишидин хабардор бўлуб, аларга мададгорлиғда тақсир қилмаса.

Яна улким, Ҳофиз Муҳаммад Санойй ғаниматдур, шаръ бобида анинг қавлига қувват берилсаким, шаръга мужиби тарвиж бўлса. Бас масжиди жомъега бормоқ тарк бўлмаса. Мунда кўрулган дастур била масжиди жомеъда масоили шаръия мазкур бўлса.

Яна улким, девон бекларига ҳукм қилилсаким, бир кун девонда ўлтуруб, мусулмонлар ишин яасалар. Бу кунғи ишни тонглаға қўймасалар.

Дағи йибориб девонлар ҳам раоё ишин ўзлари қила олурчани қилиб, қила олмасни арз қилиб, ҳукм олсалар.

Яна улким, тавочи бекларига ҳукм бўлсаким, мол девонида муҳр босар беклар дастури била ясоғлиғ ишга машғуллуқ қилсаларким, анда дағи иш фавт бўлмаса.

Яна улким, шаҳр доруғасидин беклар била Хожа Фалон андоқ соҳиб вуқуф бўлсаларким, жузвин ишдин қуллий имдод тиламасалар. Ҳар мужримдин жаримасиға кўра журмона олсалар.

Яна улким, бир муносиб киши таъйин қилилсаким, Мирзом давлат била девонда ўлтурғонда ҳар ишким, воқеъ бўлур қаламий қилиб, рўзномада сабт қилилса, дағи тарихин битсаким, қачон ул ишни эҳтиёжи билмак бўлса, мазмуни ва тарихи маълум бўлса.

Яна улким, бекларга ва девонларға баса парвоначи ва муҳрдор ва муншиға ҳукм бўлсаким, мусулмонларнинг нишонин ортуқ тамаъ бирла кечга қўймасалар. Шаръий ва қавлий нишонни бир чорсу муҳри била

ҳукм бўлғон кун—ўқ бутқариб берсалар. Куллийрак нишонларни дағи қилаолғонча ҳукмдин кўрқуб, ботроқ бутқарсалар.

Яна улким, мажлис қуруб чоғир ичарға кўп ҳирс кўрсатилмаса, агар аҳёнан биззарур воқеъ бўлса, наввобға муқаррар қилилсаким, ҳукм бўлмағон киши мутлақо муртакиб бўлмаса, ё мажлисда тартибе маръи бўлса.

Яна улким, юқоридин ҳар навъ ҳукм етса агар қуллий ва агар жузвий — вақтида ҳукм йўсуни била ишга файса берилмай, ҳеч ишга шуруъ қилилмаса, агар қилғулуқ иштур, ҳукм йўсуни била қилилса, агар муяссар бўлмас бўлса ҳам жавобин бот арзадошт қилиб юборилса.

Яна улким, ҳар турлуқ арзадоштким, юқори битилса, «насх ва таълиқ» хати била андоқ хоно битилсаким, ўқурда ўқур кишига ташвиш етмаса, «туркча» хат била худ асло битилмасаки, бу бобда қавле дағи бордур. Ҳар сўзким, арзадошт қилинур улча имкони бор машруҳ битилса, ҳар ишнинг тарихин не ой, не кунда экандур андоқ битилсаким, мақсудда ҳеч иштибоҳ қолмаса.

Яна улким, атроф ва жавонибдағи элнинг арзадошти келса, бот узатур элни кўп мавқуф қилинмаса. Ҳар қайсиға ўз хурд ҳолиға кўра илтифот қилиб, батаҳсис Мир Зайнулобиддин⁷⁸ жонибиким, риояти бағоят вожибдур, мундағи илтифот дастури била алар жонибин дойим риоят қилилса.

Яна улким, ул вилоятларнинг бир куллий ишн даҳоналарнинг забтидур. Бу маҳалдаким, кўнгул тиламасдек амре воқиъ эмас, даҳоналарда андоқ мазбут кишилар қўюб, андоқ мустаҳкам ва мазбут қилсаким, наузу биллоҳким, агар амре ҳодис бўлсаки, мужиби тараддуди хотир бўлса, даҳоналар тарафидин хотир бикуллий жамъ бўлса. Яна улким, иш-кучга андоқ машғуллуқ қилиб, ғавриға етилсаким, аркони давлатдин ҳарқайсиға иш буюрулса миоддин ўткара олмасалар, тағофил била ичкуга машғул бўлуб, эшикка келиб, арз қилмоқдин эҳтироз қилсалар.

Яна улким, отланмоқ, тушмоқ, ов қушға машғуллуқ кўп бўлмаса, ул бобда эътиқол риоят қилилса, то ул ишдин иш-куч фавт бўлурға боис бўлмаса.

Яна улким, Мирзо навкарлариким, анда қуллуққа машғулдурлар, Мирзо навкарлиги ҳайсиятидин иноят ва хурмат алар бобида кам бўлмаса, лекин беқоидалиге биридин зоҳир бўлса, бозхост ва сиёсатда маъзур тутулмаса.

Яна улким, тавочи бекларига ҳукм бўлсаким, ётиш элин мазбут таъйин қилиб, ётиш тавочиси ҳар кун аларнинг ётишиға келган—келмаганин яхши тергаса, то ётиш иши фавт бўлмаса.

Яна улким, девонийларға ҳукм бўлсаким, атрофдин келган бозургонларнинг жонибин риоят қилсалар. Ул вилоятда «тамғо» лафзи мазкур бўлмаса. Закотни шаръ ва ҳукм йўсуни била закотчилар алардин мустахлас қилсалар. Закотчилар ишидин тавочи моҳ-бамоҳ, балки ҳафта-баҳафта вуқуф топиб арзға еткурсалар. Жузвий жарима қилғонни куллий сиёсат қилилса бок йўқдур, то бу овоза олам мамоликига ёйилса, тужжорнинг ружуи кўпрак бўлса.

Яна улким, мундин ортуқ жузъиёти арз қилилса шояд мутолааси мужиби калоли хотир бўлғай. Аммо саъй қилилсаким,

жамъи умурда тенгри таоло ёдидин ғофил бўлулмаса. Мирзони дағи кўрулса, то бу икки иш мужиби саодати дину дунё бўлса.

Илтимоc улким, бу арзадоштни Мавлоно Дарвеш Муҳаммадга топшурулса, ҳар икки—уч кунда бир қатла тилаб мулоҳаза қилилса, дағи ҳукм бўлса, агар муборак хотирдин пўшида бўлиб, тиламак унутилса, ул ўзи тиламай дағи ҳар икки—уч кунда келтуруб, тобуғда арз қилса, дағи ҳар хусусдин ҳарқайси ишким, арз қилғон йўсунлуқ сурат боғласа, ани шарҳ била иноят қилиб, битиб йиборилсаким, Мирзо арзиға еткурулса.

59

Қуллуқ дуодин сўнгра арзадошт улким, иноятномангиз бу бандаға мужиби сарафрозлиғ бўлди. Ҳамиша банданавоз бўлғайсиз.

Шеър:

Етишти руқъанг овора қилди кўнглумни,
Не руқъа эрдийи, юз пора қилди кўнглумни.

Давлатингиз мустадом бўлсун.

58

Ул қатор теваким, ҳижрон кунида ашким қатралари қаторидин намуна бўлғай ва ул оқ уйким, фироқ айёмида сиришким селоблари ҳубобидин нишона бўлаолғай - етти. Ул бири раҳмат малойикидин ашраф ва бу бири саодат сипехридин арфаъ кўрунди.

То фалак бухтилари тузгай қатор,
То тўлун ой оқ уй этгай ошкор,

Сарбонингға ул ўлсун боркаш,

Бу бири фирошингга хиргоҳваш.

60

Кўнглума келмас хазони боғ аро норанж хуш
Ким, хазони ҳажр бўлди юзим норанжваш,

Хазоний боғ аро ул ой тану чехрамни кўрган чоғ,
Дегайким, бир қуруқ шох узра қолмиш бир сориг яфроғ.

Қуллуқ дуодин сўнгра арзадошт улким, бандавозлиқ қилиб
йиборган нома етишти, дурри обдордек маонийси фироқ ўтиға
сув урди ва лаъли шаҳвордек алфози кўнгул жароҳатиға жавҳари
руҳ еткурди.

Нома эрмас эрдиким таъвизи жон эрди манга,
Ҳажр тиғи қатлидин хатти амон эрди манга.

Ўзунгиз дағи унутмай гоҳи Мирзо тобуғида соғиндурсангиз.

Аввалғи: Улук танимға жон бермакдур,
Иккинчи: Ҳаёти жовидон бермакдур.

Икки дунё саодати муяссар бўлғай.

61

Рубоия:

То ҳажр асиру дилфигор этти мени,
Дашт узра қуюндек ошкор этти мени,
Девона мисол беқарор этти мени,
Саргашталик ичра хоксор этти мени.

Қуллуқ дуодин сўнгра арзадошт улким, иноятномаеким,

саводи зулматидин ҳижрон тиғи қотиллариға зулоли зиндагоний текургай ва сафҳаси баёзидин фироқ туни шоҳидларига субҳи ҳаёти жовидоний кетургайки, бу заррани мазмунидин қуёшга еткуруб эрдингиз, фалакдин ўткариб эрдингиз - етишти. Заиф танға боиси қувват ва наҳиф жонға мужиби сиҳҳат бўлди.

Бу навъ бирла мени гоҳ—гоҳ ёд айланг,
Шикаста хотиру ғамгин кўнгулни шод айланг.

Мундағи мулозимлар била раоё хушвақтдурлар. Умид улким, кундин-кунга яхшироқ бўлғайлар.

Абадий давлат мустадом ва сармадий саодат бардавом бўлсун.

62

Исмат ҳарамида жилвагоҳинг бўлсун,
Иффат чамани ҳарами жоҳинг бўлсун.
Иқбол сипехри хоки роҳинг бўлсун,
Тенгри бори ҳолатда паноҳинг бўлсун.

Қуллуқ дуодин сўнгра арзадошт улким, мулозамат муфорақатининг шиддати шарҳи қалам таҳририға келмас ва убудият муҳожаратининг суубати баёни рақам таҳририға сиғмас.

Бировки васл насими тарабфизодур анга,
Чу қадрин англамади ҳажр ўти сазодур анга.

Умид улким, иноят чаманидин васл насими эсиб, фироқ туфроғининг хас-хошогин учурғай ва ҳидоят булутидин қурбат ёғини ёғиб, ҳижрон ўтининг ахтар ва шуъласин ўчургай.

Бу фақир бу вилоятға келганда воқеъ бўлгон ишлар кайфиятин юқори арзадошт қилиб, Фалонни йуборилди. Ул бобда иноятни кам қилмай, дорандани ботрод узотурға мулозимлар

ҳокимдурлар.

Б а й т:

То Зуҳалдур қошингда қул бўлсун.

Ё куёшдур бошингда эврулсун.

63

Хазони ҳажр аро қолдим йироқ баҳоримдин,
Юрурмен итдек улуб айру шаҳриёримдин,
Истарам Луқмон киби касб айласам паррандалик,
То етиб ул остонға зоҳир этсам бандалиқ.

Қуллуқ дуодин сўнгра арзадошт улким, Луқмон келди,
инойтларким, сойир қулларға воқеъ бўлуб эрди-еткурди.
Борчаларнинг боши кўкка етиб, Мирзонинг давлатларининг
дуосин бажо келтурдилар. Мундағи сойир ҳолотни арзадошт
қилиб йиборгон учун мукаррар битилмади.

Ём отлари била ёмхоналар иши бузукдур, ул бобда қуллар
тобуғида сўз арз қилилибдур. Арзадошт қилсалар умид улдурки,
мустаҳсан тушгай, деб қуллуқ арзадошт битилди.

64

Эгнимни мушарраф айлади хилъатингиз,
Жисмимни муаззаз айлади кисватингиз,
Кўнглумни хуш этти руқъаи шафқатингиз
Ким, кундин-кунга ортсун давлатингиз.

Ташрифотким, инойт бўлуб эрди ҳижрон дўзаҳида азоб
тортадурғон урён жисмимға висол биҳиштидин биҳишт
хуллаларидек ёпилди ва ийд шоми ятим атфол мунға қолғондек
яланг пайкарға инойт махзанидин каромат деболари келди.

Арз улким, мулозамат муфорақати чун варақға мужиби

туташмоқ ва қаламға андуҳ шуъласи бошдин ошмоқ эрди —
ложарам ул бобда шуруъ муносиб кўрулмади. Икки дунё давлати
муяссар бўлсун, омин.

65

Фироқ ароки, етар кўкка шуълаи оҳим,
Бу ўтға, оҳ, агар раҳм қилмаса моҳим.

Қуллуқ дуодин сўнгра арзадошт улким, иноят нишони била
бу қулунгизни ёд қилиб эрдингиз — мужиби сарафрозлиқ бўлди.
Тенгри таоло давлатингизни орттурсун ва ёшингиз узун бўлсун.

Гамим еткурди мингдин бирга руқъанг,
Ки бергай тенгри бир ёшинға минг ёш.

Битиб эрдингизким, Мирзо тобуғида камина қулни ёд қилиб
йиғлармен. Ёд қилурингизға розимен, йиғларингизға йўқ.

Дема ҳажрингдин манга одат бўлубдур йиғламоқ,
Шод бўлғилким, манга қисмат бўлубдур йиғламоқ.

Давлат бардавом ва саодат мустадом бўлсун.

66

Руқъаеким, сафҳаси баёзи мажруҳ кўнгул жароҳатига
кофурий марҳам еткургай ва номаки, саводи нуқтасидин оқорғон
кўзга мардуми бийно кетургайким, бу ҳижрон дарди бечорасин
ва фироқ дашти оворасин анинг била мукаррам қилиб эрдингиз -
етти.

Р у б о и я:

Мазмуни била кўнглум ўти кам бўлди,

Алфози била замир хуррам бўлди.
Ҳижрон сўзи гарчи мужиби ғам бўлди,
Васл уммидида шодлиғ ҳам бўлди.

Ҳақ субҳонаҳу ва таоло ул зоти малакий сифотни фалак
ҳаводисидин масун ва ройи жаҳонорони ҳаводис кудуратидин
маъмун тутсун, омин.

67

Ҳам тутулмиш жон кўнгулдин ҳам кўнгул жондин манга,
Мен аларға ҳасм, алар ҳам дард ҳижрондин манга.

Куллуқ дуодин сўнгра арздошт улким, иноятномаким,
йибориб эрдингиз келди.

Йўқ—йўқки олиб қошимға қўйдум они,
Кўзга суртуб бошимға қўйдум они.

Агар бу фироқ ўтиға зор бўлғонға ул савод зулматидин оби
ҳаёт зулоли келмаса эрди, ул ўтға не нима таскин бергай эрди ва
бу ҳижрон шомига гирифторми бўлғонда ул субҳ баёзидин умид
қуёши тулуъ қилмаса эрди, бу тийраликни не нима ёрута олғай
эрди?

Ҳаётингиз зулоли абадғача завол касофатидин орий бўлсун,
омин.

Қадим ҳам ўлди айру қошингнинг ҳилолидин,
Бағрим чу бошға тушгали қаддинг ниҳолидин.

68

Боғдин келди насиму, гул исин келтурмади,
Не тиканларким, бу ғам кўнглум аро синдурмади.

Хуллуқ дуодин сўнгра арзадошт улким, ахтачи келди,
мулозимларининг муборак мизожларининг сихҳати хабари
битилмайдур эрди, синуқ кўнгулга мужиби ғам ва бузуқ хотирға
боиси алам бўлди. Умид улким, ҳақ таоло ул синуқ била бу
бузуқдин ул ғам била бу аламини дафъ қилғай.

Б а й т:

Даҳр бўлғунча жоҳингиз бўлсун,
Тенгри дойим паноҳингиз бўлсун.

Б а й т:

Етишти қосиду йўқ анда ёрнинг рақами,
Бузуқ экинга булут келдию йўқ эрди нами.

69

Баски ҳижрон ҳар замон кўнглум аро юз ғам солур,
Ногаҳон кўрса бировни шодмон ҳайрон қолур.

Қуллуқ дуодин сўнгра арзадошт улким, гоҳ—гоҳ илтифот
қилиб йиборилган иноятномаким, мутолааси фурқат дардиға
дофеъ ва мушоҳадаси ҳижрон аламиға рофеъ эрди, бирор нима
камрак бўлубдур.

Б а й т:

Толеъ агар будурки кўрармен мени ғариб,
Андин эмасдурур буву юз мунча ҳам ажиб,

ва лекин:

Лутф агар қилсанг дамодам бандамен,
Дамбадам қилсанг жафо ҳам бандамен.

Аммо неча дағи мундоқ бўлса табиат одат қилғон лутф ва

иноятни кўз тутар эрмиш ва кўнгул ўрганган шафқати
бениҳоятни соғинур эрмиш.

Исмату давлат боргоҳи гардунсой ва иффату шавкат
саропардаси сидрафарсой бўлсун.

Б а й т:

Кўзунгни тенгри дойим шаҳ жамоли бирла ёрутсун,
Ямон кўздин сени, сендин ямон кўзни йироқ тутсун.

70

Рубоия:

Ҳам чарх бисоти арсаи боргаҳинг,
Ҳам ой жирми наъли саманди сипаҳинг,
Ҳам кун сипари қазо ўқидин панаҳинг,
Йўқ—йўқ, бу чарху ою кун хоки раҳинг.

Куллуқ дуодин сўнгра арзадошт улким, иноят нишониким,
туғроси учун куёш олтунини фалак садафида ҳал қилиб эрди ва
меҳри учун муштари юзига ҳумоюн алқоб ёзилиб эрди — етишти.
Чун ул олий мисолни бошимға қўйдум — мартабада бошим
куёшдин ўтти ва саодатда юзум Муштарий⁷⁹ юзига етти. Шоҳона
хилъатлар мужиби ул бўлдиким, қуллуқ кисватин бир—бири
устига кийгаймен ва муқаррар фўта боиси ул бўлдиким, қуллуққа
белимни икки ерда боғлаймен, ва яхши от била олам аро яхши от
чиқоргаймен ва нафис рахт, била сипеҳр атласиға бош
индургаймен. Бу иноятлар жозибайдурким, иноят риштаси била
тортиб келтурадур ва бу шафқатлар кашишедурким, муҳаббат
қуллоби била чекиб югуртадурким, не олий даргоҳ мулозамати
орзусидин қарор бордур ва не ул орзуни қилмоққа ихтиёр. То
сипеҳр бўлғай, ул сипеҳросо даргоҳ фалак қадрлар саждагоҳи ва
то меҳр бўлғай, ул фалакфарсо боргоҳ хуршедвашлар паноҳи
бўлсун.

Б а й т:

Мутеи амру наҳйинг аҳли олам,
Алар хайли аро мен нотавон ҳам.

71

Рубоия:

Гулшанға, насими субҳ, розим еткур,
Не роз, ҳадиси жонгудозим еткур.
Гул бошиға эврулуб, ўпуб сарв аёғин,
Кўпдин—кўп қуллуқу ниёзим еткур.

Қуллуқ дуодин сўнгра арзадошт улким, фироқ зовиясида оворалиқнинг баёни мужиби кудурат ва боиси малолат бўлғай деб андин шаммае изҳор қилмоқ маслаҳат кўрулмади.

Яна арз улким, иноятларким, ҳар бири рашки ниғорхонаи Чин ва ғайрати биҳишти барин эрди, ҳар биридин қорорғон кўзга нур ва бузулғон кўнгулга сурур етишти. Ва улча салтанат дуржининг дурри поки ва хилофат буржининг кавкаби тобноки Султон Муҳаммад Мирзо⁸⁰ тула умруҳу ва хулида давлатуҳу бобида битилиб эрди, ул шодмонлиғ шарҳини қайси тил била қаламнинг таҳрир қилурға салоҳияти ва қайси рақамнинг баён қилурға қобилияти бўлғай. Ул дурри гаронмойани тенгри таоло Мирзо била Бегим⁸¹ учун поянда тутсун, ва ул ахтари баланд сояни ҳақ субҳонаҳу ва таоло Мирзом била хоним учун тобанда асрасун.

Давлати абадий ва саодати сармадий поянда ва мустадом бўлсун, омин.

72

Мирзом тобуғида қуллуқ дуо ва ниёздин сўнгра арзадошт улким:

Даҳрға берсун мудом мақдамидин зебу зайн,
Шоҳ Муҳаммад Бадиъ ибни Музаффар Хусайн.

Қитъа:

Талаб баҳорида боғингки гулбуз этти аён,
Бу гулбунунға дағи тоза гуллар очилсун.

Умид боғида тикдинг ниҳолу гул берди,
Гулунгни ҳақ карами эмди борвар қилсун.

Бу салтанат авжининг ахтариким, шараф буржидин тулуъ
этишиш — партавидин даҳр шабистони равшан бўлсун ва бу
хилофат бўстониинг вардиким, саодат чаманидин жилва
қилмиш — тароватидин олам вайронини гулшан этсун. Бу наҳли
баландпоя волидайиға борвар ва жаддайиға соягустар ва бу
дурри гаронмоядин обоға осойиш ва уммаҳотға оройиш.

Р у б о и я:

Ҳам шоҳға дурри тожи торак бўлсун,
Ҳам халқға зилли ҳақ таборак бўлсун.
Андокқи Хуросонда муборак бўлди,
Машриқдин Мағрибға муборак бўлсун.

Б а й т:

Тирик бўлсам гар ўзни базми васлинг ичра солғаймен,
Фироқинг шиддатин дей олмасам худ, йиғлай олғаймен.

73

Не руқъа эди мендин ўксутгали ғам,
Ёр илгиға олиб қаламу сафҳани ҳам,
Сафҳа лавҳида қаламий қилди рақам
Ким, хаттиға офарин деди лавҳу қалам.

То шафақнинг рангин сафҳаси қуёш муҳрасидин жило топқай
- ул сафҳа сунъ котиблари килкидин шоҳ мадҳи шоҳ байтлари
била зевар ва зийнат топсун ва то ул сафҳа наққошлари сунъидин
собит ва сайёра била зарафшон бўлғай — шаҳаншоҳ васфи
гавҳари шоҳворлари била зевар кўргузсун. Не икки байт эдиким,
икки сарой ҳосилин фидо қилсам, ҳеч иш қилмамиш бўлғаймен ва
не назм ва наср эрдиким, жон ва кўнгул жавҳарларин нисор
этсам, қадрин билмамиш бўлғаймен, назмининг раъноларида юз
ноз ва насрининг зеболарида минг роз.

Р у б о и я:

Наср андаки, анжом ила оғоз эрди,
Ҳар лафзи анинг мояи эъжоз эрди,
Ҳар турфа хат анда роз пардоз эрди,
Йўқ айб агар десам хати роз эрди.

Б а й т:

То жаҳондур умру давлат пойдор ўлсун санга,
Салтанат тахти уза доим қарор ўлсун санга.

74

Қуллуқ дуодин сўнгра арзадошт улким, иноят нишонида
ҳазрат ҳақойиқ паноҳ наввароллоҳу марқадаҳу ва жаал ал-
жанната масвоҳу нур ҳодиса вафотларин³² сўруб эрдилар; ҳақ
субҳонаҳу ва таоло ул ҳазрат зоти малаксифотин аҳли олам учун
кўп йиллар боқий ва поянда тутсун ва давлатларининг
хуршедини жовид музий ва тобанда асрасун. Муборак хотирға
равшандурким «Қулли ман алайҳа фана» каримаси манзуми била
ҳар кимгаким бақо жомидин нашъа етишти фано хуморини
тортардин гузири йўқтур ва «Қулли шаъйин ҳоликин илла
важҳаҳу»⁸³ ояти мазмуни била боқийи мутлақ ва ҳайи барҳақ
вужудидин ўзга жамиъ ашъға захри ҳалок жомин ичардин чора
йўқ ва бу фано мақоми бақо доруссаломни йўлида бир

манзилдурки, «кун фид-дуња к-аннака ғарибун ав обири сабилин»⁸⁴ андин хабар берур. Ва аҳлуллоҳким бу йўлдин ва бу манзилдин огоҳдурлар ўзларига бу водий қатъини осон ва дори фанонинг бору—йўқини яксон қилибтурлар. Алар бу маҳалли ҳаводисдин «фи мақъади сидқин инда малики муқтадир»⁸⁵ға роғиброқдурлар. Аммо фақирларким аларнинг шариф зотлари барокотидин маҳкуф ва жонбахш такаллумлари оби ҳаётидин маҳрум қолурлар, ҳар ойинаким мужиби сўғи абадий ва боиси мотама сармадийдек бўлур. Аммо ул ҳазратдек сўрғувчи бўлса, кўнгул ғамидин не ғам ва хотир аламидин не алам.

То жоми бақоға маст бўлғай Жомий,⁸⁶
Кавсар майидин бўлғай анинг ошоми,
Шаҳ жоми ичида бодаи гулфоми,
Бўлсун тўлаву ҳамиша андин коми.

75

Анинг тобуғидаким:

Эрур мажмуи султонларға султон
Ки, эмди тенгри они айласун хон,

бош уруб, тобуқ анинг жанобидаким:

Хилофат авжида андоқ қуёш эмас мумкин,
Покликдин деб они Муҳаммади Маъсум,⁸⁹

анинг остонидаким:

Хусрави пок гуҳар шаънида бўлди марқум,
Покликдин деб они Муҳаммади Маъсум,⁸⁹

анинг ҳазратидаким:

Эрур салтанат жисмига нури айн,
Музаффар Ҳусайн ибн Султон Ҳусайн.⁹⁰

Б а й т:

Улки шаҳ хизматида мендин ўзин шод этгай,
Илтимосим буки, гоҳи мени ҳам ёд этгай.

Яъни Сафиябека⁹¹ хизматларида ниёз бирла дуо мажлис
аҳлининг жавоблари:

Шаҳ қошида азизу соҳиб қадр,
Нури айни замона Сайд Бадр,⁹²

Улки туғмас атодин андоқ ўғул,
Якжиҳат банда шаҳқа Мири Мўғул,

Шоҳға жонин тилар этгай нисор,
Шоҳ Ҳусайн улки эрур жонсипор,

Шоҳ давлатидин қадаҳкашу гуҳарпош
Ким, дерлар ани Муҳаммад Кўкалтош.⁹³

Улки бўлғай карам қилиб маъбуд,
Ўйлаким оти оқибат Маҳмуд.⁹⁴

Шоҳ базмида қадаҳ тутқучи,
Мир Дарвеш Муҳаммад сувчи.⁹⁵

Улким эрур суруди зоти киби мулойим,
Бошида йўқ сари мў қуллуқдин ўзга қойим.

Улки эгрида туздур оҳанги,
Яъни Устадзодаи Чанги⁹⁶

Яна шаҳ қуллуғида бемуҳобо,
Надиму ғамгусору банда бобо.⁹⁷

Яна ёрики софу беғашдур
Ҳам вафокешу ҳам жафокашдур.

Анга йўқ борча фазлларда бадал,
Фазл аҳлидин отидек Афзал.⁹⁸

Борининг хоксору хоки пойи,
Ғариби бенаво, яъни Навоий.

Дуо айтиб қилур бу навъ эълوم,
Ки шаҳ базмида майдин олсангиз ком,

Ғар итган итларин ёд айласа шаҳ,
Мени ҳам айлағайсиз ёд гаҳ—гаҳ.

М а с н а в и я:

Зиҳи руқъанг ҳаётимға васила,
Кўнгул захмиға марҳамлиқ фатила,

Етиб чун ул фатила бирла марҳам,
Бутуб қонлиғ кўнгул захмин жигар ҳам.

Мазкур бўлгон руқъаким, илтифотингизға мушъир эрди ва мастур бўлгон номаким, саломатлиғингизға, мухбир-махзун хотирға андин фориғболлиқ ва мағбун кўнгулга андин хушҳоллиқ юзланди.

Марфуъ улким, битиб эрдингизким, сен муқаррар қилгон ишлар баъзи ёронларнинг номувофиқлиғидин сурат тутардек эмас. Олам аҳлининг муддаолариким, муҳолиф бўлғай бир мақсудқа мувофиқ ясамоқ душвордур. Аммо табъи салим ва ақли

мустақим шонидин будурким, қила олғонча ўз ҳолиға муҳофиз ва ўз афолиға мулоҳиз бўлғайким, анинг жонибидин амре вуқуъ топмағай ва сурате юз кўргузмағайким, индаллоҳ маъхуз ва инданнос маълум бўлғай.

Сиз қила олғонча борчани Мирзо давлатиға муносиб ишларга сойи бўлунг. Қилсалар давлатлари бўлғай, қилмасалар сизнинг некандишлигингиз натижаси сизга етишгусидур.

Қитъа:

Ҳамиша то аносир тўрт зиддайн,
Қилур таркиби инсонни мувофиқ,

Қила кўр маҳзи инсониятингдин,
Неким аз дод эрур они мувофиқ.
Тавфиқ рафиқ бўлсун, омин.

77

Меҳри оламтоб агар бўлса жамолинг кўзгуси,
Кеча ҳам кундуз киби тутғай жаҳонни ёғдуси.

Қуллуқ дуодин сўнгра арзадошт улким, иноят қилиб йиборған сочиқким, қизилидин фироқим тийра кунига юз меҳри рахшанда толеъ бўлди ва оқидин ҳижроним қаро тунига минг анжуми дарахшанда ломеъ ва ҳулла кирдор хилъатким, мажнунлуқ мотамидин чиқмоқ нишонаси ва ваҳй осор китобким, Махзунлуқ ғамидин қутулмоқ нишони эрди - етишти. Ул икки била висол сармоясидин ғани бўлдум ва бу икки била фироқ бесармоялиғидин мустағни. То меҳр фулуриси кўрунғач, анжум дирамлари итғай ва то субҳ ҳулласи ошкор бўлғач, кеча палосининг рақамлари кетғай.

Маснавия:

Қамар бирла хуршиддин муттасил,

Сочилсун бошинг узра оқу қизил.

Кириб даҳр ташрифи эҳсонинга,
Фалак бош қўюб хатти фармонинга.

78

Рубоия:

Эй тойири давлат, айласанг азми висол,
Бу чок қўнгулни уз урубон чангол,
Бўлсун бирисини айласанг тўъма ҳалол,
Қолғон бирисини итлари оллиға сол.

Қуллуқ дуодин сўнгра арзадошт улим, бу банданиким ул даргоҳ қуллуғининг ҳавоси ёру диёрдин нуфур ва ул боргоҳ хизматининг муддаоси сабру қарордин маҳжур қилиб, бу вилоятда маскан ва бу сарҳадда маъман туттум, шак йўқким, хулуси ақидам натижасидин эрди. Ҳам мавкиби ҳумоюндиким, гарди сурмасидин адолат ва нусрат қўзлари равшан ва асокири мансураким, тиғлари сувидин фатҳу зафар биёбони гулшандур — бу тарафдағи вилоятда қишлоқ қилдилар.

Маснавия:

Қишингнинг қори сийми ноб бўлсун,
Саҳоби қоқуму синжоб бўлсун.

Май ул сийм устида ёқути маҳлул,
Тутуб ёқут хат соқийи мақбул.

Сен ўл соқию ул май бирла хушҳол,
Очилғунча баҳори айшу иқбол.

Баҳор ўлди чу бахти комрондин,
Ани ҳақ айласун эмин хазондин.

Чун бу тавр давлат муяссар бўлди ва бу навъ саодат юз кўргўзди — қуёш оташи буржға таҳвил қилғондек ул салтанат сипеҳрининг меҳри жаҳонтоби қишлоққа кирган комронлиғнинг ва арслон марғзорға чиққондек ул хилофат бешасининг шери ғобби тоққа юзланган шодмонлиғнинг таҳниятин сўрғали ва буларнинг зимнида бу бандайи ҳоқсор ва чоқари умидвор ўзининг сойир қуллар жавориға келганин ва умум бандалар силкига кирганин арз қилғали муътамад анис ва муътаман жалис Хожа Ҳофиз Ғиёсиддин Муҳаммад Дехдорни остонбўслуққа юборилди. Умидким, илтифот кўзига мақбул ва иноят назариға машмул тушгай.

М а с н а в и я:

То жаҳон бўлса даҳр шоҳи бўл,
Даҳр элининг жаҳонпаноҳи бўл.

Васфинг ичра улус тили қосир,
Зотингга тенгри ҳозир у нозир.

79

Бўлмас эрмиш жилвагар сарви хиромоним менинг
Ким, аёғиға фидо бу нотавон жоним менинг.

Қуллуқ дуодин сўнгра арзадошт улким, нишон мазмунидин маълум бўлдимки, маъҳуд мараз зоҳир бўлғондур. Бу хабарни ўқуғоч:

Анингдек беҳабар бўлдум ўзумдин
Ки, зойил бўлди нур икки кўзумдин.

Кўп урдум дарду меҳнат тошиға бош
Ки, синди ҳар тарафдин бошу ҳам тош.

Ва лекин чун бу мудҳиш хабар зайлида сихҳат сўзи битилиб эрди ва ул заъф сўнггида шифо кайфияти ёзилиб эрди, ғамгин кўнгулга мужиби таскин ва алам ўтлариға боиси ором бўлди.

Рубоия:

Гулдек баданинг бўлуб саломат, ё раб,
Шамшодинга бўлсун истиқомат, ё раб.
Бир умр ҳақ айласун каромат ё раб,
Ким кирсун аросиға қиёмат, ё раб.

80

Не баҳор ўлғайки бир гул ҳажридин бадҳол мен,
Ўйлаким, булбул хазон фаслида гунгу лол мен.

Қуллуқ дуодин сўнгра арзадошт улким, иноятномаким бу фақирға мужиби мубоҳат бўлуб эрди — етишти. Сафҳаси баёзидин фироқим шомиға субҳи иқбол юзланди ва хуруфи саводидин ҳижроним кунига шоми висол зоҳир бўлди. Аммо Мирзонинг муборак мизожлариға заъф юзланган жиҳатдин ва ул заъфқа сихҳат бўлғон ва кайфиятдин ҳеч нима изҳор қилилмайду эрди ва ул ҳайсиятдин шаммаи битилмайду эрди. Агарчи кўнгулга изтироб ва хотирға изтирор юзланди ва лекин чун бу иш маразнинг озлиғиға далолат қилур ва сихҳатнинг ботлиғидин хабар берур эрди, бу дағи мужиби нишот ва боиси инбисот бўлди.

Умр асоси мухаллад ва давлат биноси муаббад бўлсун!

81

Рубоия:

Ул даргоҳдин келди расули мақбул,
Афлокдин андоқки наби қилди нузул.

Фархундалиғиға боқсалар аҳли укул.
Ҳам деса бўлур расулу ҳам оли расул.

Қуллуқ дуодин сўнгра арзадошт улким, иноятномаким, сафҳаси рангинлиғидин жон гулшанида оташин гуллар очилғондин ва обдор лолалар сочилғондин намунае ва рақами ул гул ва лола аросида мушки ноб сепилган ва сунбули сероб экилганидин нишона кўргузур эрди — етишти. Гулнинг ҳар яфроғи бузулғон кўнглум равзасиға зевар берди ва лоласининг ҳар чароғи қарорғон кўзум уйин мунаввар қилди. Иноятларким, қилилиб эрди — аларнинг муқобаласида не шукр дей олғаймен ва не узр бити олғаймен, то фалакнинг ложувардий атласи қуёш зарриштасидин муталло бўлғай, қулларингиз эгнига чорқаб тикулсун ва то меҳр ва анжумнинг оқ ва қизил дирамлари сипеҳр атбоқини музайян қилғай, бандаларингиз бошиға сочиқ сочилсун.

Нома ёзғон чоғда бўлмиш эрди хунафшон кўзум,
Оқ варақ гулранг бўлди токи сочти қон кўзум.

82

Рубоия:

Эрмас андин нола била оҳ ғариб,
Гурбат истар гар улус огоҳ ғариб,
Тушса киши бир мулк аро ногоҳ ғариб,
Ким сўрғай ани шоҳи жаҳон — Шоҳ Ғариб.⁹⁹

Қуллуқ арзадошт улким, ғарибнавозлиғиким, бу афтодаға мужиби сарафрозлиғ эрди, бандапарварлиги ким, бу шикастаға дилнавозлиғ берди, яъни:

Ул руқъаки, сочиб эди кофур уза анбар,
Ҳар нуктаси мушк эрдию ҳар нуктаси гавҳар —

етишди. Нуктаси мушкини кўзум мардуми устида қўйдум ва лафзлари гавҳарини жон риштасиға чектим, кўз уйи андин мунаввар бўлди ва жон кулбаси мундин зебу зевар топти. Ул шоҳлар ғарибин ҳақ таоло ўз паноҳида ва ул ғариблар шоҳин тенгри таоло мурод жилвагоҳида тутсун.

Маснавия:

То жаҳондур санға мурод ўлсун,
Ишинга дам—бадам кушод ўлсун.

Ҳам кушодинг мурод сори яқин,
Ҳам муродинг кушод бирла қарийн.

83

То ҳар неча кўк бинафшазори кавокиб норанжлари била зийнат топар, ул ҳазратнинг сипехросо тахти кавкабмисол сабот ва давом гулмиҳлари бирла истиҳком топсун ва то саҳар гулистони қуёш сариғ гули била зеб тутар, жаҳоноро маснади хуршидтимсол бақойи локалом гирд болишти била ороста ва мустадом бўлсун.

Қуллуқ дуодин сўнгра арзадошт улким, то ул ҳумоюн мавкиб ғубори кўзлардин йироқ тушубтур, кўзлар фироқ зулматидин тийра бўлуб, ҳамул ғуборни тўтиёлиққа топмайдурлар.

Дедимки, сурма қилай гарди раҳнавардингни,
Фигонки, топмади кўз тўтиёға гардингни.

Ва то ул рўзафзун давлатлиқ остон туфроғи юзлардин айрилибдур, юз сори қўймоқ учун юз уруб, ҳамул туфроғни кимиёлиққа топса бўлмайдур.

Ғубори остонинг не ажойиб кимиё эрмиш

Ки, рухсоримға онинг ҳажри олтун рангини бермиш

Чун бу фироқ шиддатидин тақрир ожиз ва бу иштиёқ суубатидин таҳрир қосирдур — хома тили равонлиғидин не фойда ва тил хомаси гавҳарфишонлиғидин не натижа? Ложарам бечораларға дуо била қонеъ бўлмоғдин ўзга чора йўқтур ва дардмандларға хаёл била ўзин тутмоқдин ўзга давое йўқтур.

То фалаки даввор тўққуз хони анмум дирамлари била музайяндур, ул дирамлик хонлар мулк фатҳ қилғон жайшингда сочиқ бўлсун ва кавокиби сайёр дурусти секка хутутидин муарродурур ул сода сиймлар очқон кишвар зарробхонасида секкаи адлингға сўқулсун,

Рубоия:

То тенгри эрур боқию олам фоний,
Тенгри тутсун сенга мусаллам они,
То бўлғай улусқа шоҳлиғ имкони,
Сен шоҳқау шоҳ санга арзоний

84

Рубоия:

Десамки, сўрай сени, не тил бирла сўрай?
Ё улки кўрай сени, не кўз бирла кўрай?
Итлар киби махласингни истаб югургай,
Гоҳи қилибон дуо сенинг сори хурай.

Бовужуди бу ҳол сўрмоққа дағи рухсат ҳосил эрмас ва кўрмакка дағи ижозат бермас. Аммо тириклик ғаниматдур. Бу фақир илгимдин келганча саъй қилдимким, бу ерга етмагай, чун тақдир бу воқеаға борғондур — суд қилмади ва чун қазо бу ҳодисаға боис эркандур — натижа бермади. Эмди мултамас улким, тенгри таоло тақдириға ризо берилгай ва борча тақсирни ўз нафсидин кўрулгай. Дағи қилғон—қилмоғон ношойиста

ишдин тенгри таоло ҳазратида тавба қилилғай ва бўлғон— бўлмоғон нобойистадин худойи таоло даргоҳида инобат воқеъ бўлган. Шак йўқтурким, асру бот мақсуд восил ва мурод ҳосил бўлғай, албатта.

Ўзунгизни таскин бериб, ғусса туғёнида тенгри ёди била иштиғол кўргузгайсизким, оз фурсатда азим ёруғлар етишгай, деб густоҳлик қилилди, вассалом,

Даврон базмида ким бир мурод жоми ичтиким, сўнгра юз номуродлиғ хуноби сумурмади ва сипеҳр анжуманида ким бир иззат маснадиға мутамаккин бўлдиким, оқибат юз мазаллат туфроғига ўлтурмади; абнойи замонға ким бир вафо гули очтиким, алардин юз жафо тикани бағриға сончилмади; аҳиббони давронға ким бир муҳаббат эшиги очтиким, алардин юзига юз адоват абвоби очилмади. Даҳр бозорининг нақди рўйандуддур ва айём жашнининг шаҳди захролуд. Бу жиҳатдин кўзларин басират шамъи ёрутқонлар дунъё сори кўз солмайдурлар ва кўнгулларин ҳидоят зилоли оритғонлар олам меҳрини зарраи кўнгулга олмайдурлар.

Аммо агарчи сипеҳр золининг макри бешумордур ва лекин хунари дағи бордурким, нечукким, иззу улосининг мадори йўқтур, банду боласининг ҳам эътибори йўқтур.

Андоқким, жоҳу жалолиға вафо бўлмас, меҳнат ва малолиға дағи бақо бўлмас. Басо бандким, анинг зимнида кўп кушодлар ва басо номуродлиғким, анинг сўнгида ўкуш муродлар бўлғай. Яъс қаро шомидин сўнгра субҳи уммид тулуъ этар ва баъс зулмоти зимнида ҳаёти жовид навиди этар.

Барча ҳолатда шукр вирди забон ва барча малолатда сабр ҳирзи жон бўлмоқ авлодурур. Ва бу тарийқни алардин яхшироқ ким бўлғай — билғай. Ва риоятин ҳам алардин ортуқким қилғай — қила олғай. Тенгри таолоға ибодат ва подшоға дуони мудовамат қилмоқ вожибдурур.

Умид улким, борча меҳнатлар давлатқа ва борча паришонлиғлар жамъиятқа бот мубаддал бўлғай. Омин, ё раббил оламин.

85

Куллуқ арзадошт улким, Абушаҳма Баҳодирға¹⁰⁰ фарзандғинаси воқиаси юзлангандин сўнгра шахрға келиб, юқори ўтти. Ул ҳодиса жиҳатидин ҳазинлиғи беғоят ва ғамгинлиғи бениҳоят эрди. Аммо чун подшоҳи исломнинг шафқат била чорасозлиғи борча ғамзадалар дардиға даводур ва марҳамат била банданавозлиғи борча мотамзадалар ранжиға шифодур, умид улдурким, анинг дағи бу жароҳатиға марҳаме етиб, андин кўнглига коме етгай ва бу захмиға иложе етишиб, андин жониға ороме юзлангай.

Эй сенинг лутфунг ила шод бўлиб ғамзадалар,
Жон топиб, нафҳаи хулқунг била мотамзадалар.

Ҳақ субҳонаҳу ва таоло подшоҳи марҳаматгустар ва султони бандепарварнинг сояи давлатин ва зилли шафқатин борча маҳзун бандалар ва мағбун сарафкандалар бошига поянда ва мустадом тутсун.

86

Р у б о и я:

Эй тойири бахт, қилсанг ул ён парвоз,
Ёр олиға мендин қилиб изҳори ниёз,
Куллуғдин сўнг сўзни бу навъ эт оғоз,
К-эй маҳзи сахо подшоҳи банданавоз.

Рубоия:

Бандангни фироқ сенсизин куйдурди,
Юз қатл қиличи бошиға келтурди.
Аъзосиға минг ҳажр тоши ёғдурди,
Куйдирдию кўкка кулини совурди.

Рубоия:

Тиргузмак агар истасанг икромингдин,
Бир журъа ҳавола айлагил жомингдин,
Масрур эт маҳзунни инъомингдин,
То баҳравар ўлсун карами омингдин.

Чун ул вилоятдағи бандаға тааллуқ маҳсулдин ҳарне ҳосил бўлуб келсаким, борча маошқа мадад берур, ё мубаррот буқъалари такмилиға имдод еткурур — фақир ул ҳазратнинг инъомиға ҳисоб қилибмен.

Бу учурдаким, Мавлоно Худойбердини бу иш учун қуллуққа юборилиб эрди, дойим қиладурғон иноят ва саъйни бир қатла соғиндурмоқ вожиб эрди. Ул сабабдин бу журъат ва густоҳлиқ қилилди.

Рубоия:

То чархдурур амринга чокар бўлсун,
То даҳрдурур санга мусаххар бўлсун,
Лутфунг ҳам улусқа файзгустар бўлсун,
Зотинг ҳам ўзига бандапарвар бўлсун.

87

Рубоия:

Етти манга давлат рақами тархондин
Ким, келтуруб эрди бандаға султондин,
Ҳам кўнглум умидвор бўлди жондин,
Ҳам жонға висол ўлди тамаъ жонондин,

Бу иқбол нишониким, бандаға етишти — махмурға етган бодаи тахуро мисолғаму ўхшатайин ё биёбондағи ташналаб маҳрурға йўлуққан жоми зулолғаму нисбат қилайин? Тилга мазкур бўлғон ва қаламға мастур қилилғон будурким, байт:

Илоҳи жоми васли дилфурузи,
Мени лабташнаға бот айла рўзи.

88

Дину давлат арбоби ва мулку миллат асҳоби ҳазратларида
фақирининг раҳнаварди ва фақру фано зовиясининг соҳиб
дарди, шавқ ва муҳаббат шевасининг комили, яъни руқъаи ниёз
ва ихлос ҳомилики, муддате бу фақирлар баданиға Масиҳосо
мақолоти била жон кюрди ва руҳафзо мулоқоти била ҳаёти
жовидон еткурди, ул саодатманд кишвар ва диёр ва ул равза
монанд билод ва ҳисор сори мутаважжих бўлди.

Илтимос улким, ҳарён Хизровор қадам урса хужаста
мақдамини боиси нишот ва сурур билгайлар ва ҳар қайда
Довудосор дам урса, дамини мужиби инбисот ва ҳузур тасаввур
қилгайлар.

Гарчи бизга бўлди рўзи ҳажридин дарду малол,
Муғтанам тутсун висолин топса ҳар фархунда фол,

Ҳақ субҳонаху ва таоло дарвешдўст подшоҳлар сояи иқболин
дарвешлар бошиға мустадом ва ғарибнавоз аҳли жоҳлар сармоия
жоҳу жалолин ғариблар сарвақтиға бардавом тутсун, омин.

89

Рубоия:

Эй нафс ҳавосиға гирифтор ўлғон,
Шайтон ишига ишинг намудор ўлғон,
Ҳам зуҳд ила иззатқа сазовор ўлғон,
Ҳам фисқ ила олам элига хор ўлғон.

Эй саргаштаи худрой, ва эй бахти баргаштаи бесарупой, ул вақтдин бериким, мазаллат туфроғидин рўзгоринг чехрасин супурдум ва меҳнат дашти саргардонлиғидин паришон хилқатингни йиғиштурдум. Агарчи кичик эрдинг, аммо андоқ эрмаски, хотирингдин маҳв бўлмиш бўлғай ва агарчи тифл эрдинг, андоқ эрмаски, замирингдин унутулмиш бўлғай!

Ҳаётимни сенинг тарбиятингга машъуф ва авқотимни сенинг муҳофазатингга масруф илдим ва фарзандлиғинг рақамини хотиримға муҳаррар ва оталиғ меҳру шафқатин, ҳолингга муқаррар эттим. Ою йилда бир кун, балки кечалик, кундузликта бир соат аҳволингдин ғофил бўлмадим ва риоятинг қоидасин эл кўргудек туздум, балки кўрганлар рашк юзидин ҳасад егудек кўргуздум. Зоҳирингни аҳли зоҳир фунуну фазойили била ороста ва ботинингни аҳли ботин Ҳақойиқу маорифи била пийроста бўлурға саъй қилдим, то рўзгоринг покиза ойину даъб ва шиоринг тавозеъ ва тамкин бўлуб, аҳволу афъолинг тақво ва тоат била маъмур ва иштиғолу ҳисолинг одамийлиғ ва инсоният била машҳур бўлди ва подшоҳи исломнинг фирдавс ойин базмида илтифот ва эҳсонға абнони рўзгордин мумтоз ва мулоямат ва инъомға аҳли замондин сарафроз бўлдунг. Шоҳзодалар мажлисида аржуманду озодалар суҳбатида сарбаланд ва ўз фанининг аҳли мутеъ ва фармонбардор, балки ходиму шогирдқирдор ва бу фақирнинг фарзанди аржуманд кўрмогим ва риоятингни авлод монанд, балки акбод пайванд маръий тутмоғим шоҳ ва гадо оллида возиҳ ва яхши—ёмон қошинда лойиқ бўлди.

Аммо дўстларим насиҳат юзидин ишъор қилурлар эрдиким, ҳар муҳра тожға тикилган била фируза бўлмайдур ва мийнойи шиша бўюнға оқсон била зумуррад ўрнин тутмайдур ва душманларим таън ва киноят била қулоғимға урарлар эрдиким, хайнинг нопок сувин саъй била оби—ҳайвон қилурман деган ва кеча ишнар қуртнинг тийра пайкарин жаҳд била хуршиди рахшон ясармен деб, ҳарза хаёл қилғон басоки хижолат бармоғин тишлагай ва пушаймонлиғ овучин бир—бирига қоққай ва бу

фақири ғофил дўст сўзи билан мутанаббих ва душман таъни била мутақоид бўлмай, сенинг тарбиятингга кундин-кунга устуворроқ ва риоятингга лаҳзадин—лаҳза беқарорроқ эрдим, то ишинг ул ерга еттиким, Фи—соғурс ҳаким¹⁰¹ замонидинким, адвор илмининг возии дур, Арасту¹⁰² замониғачаким, муаллими аввал дебтурлар ва Абу Наср Форобий¹⁰³ чоғиндинким, муаллими соний дебтурлар, Хожа Абдулқодир¹⁰⁴ асриғача маълум эмаским, бу фанда ҳеч подшоҳ замонида бу фан аҳлидин ҳеч кимга мунча тарбият ва нашъу намо воқеъ бўлмиш бўлғайким, сенга воқеъ бўлди. Аммо чун ишлар ўз ерида эмас экандур, боқиб турғунча оздинг. Рўзгоринг салоҳи фасодқа ёнди ва афъолинг покизалиги нопокликка айланди. Насихатни қулоққа солмадинг ва панд била маломатни кўнгулга олмадинг. Ҳолингдин хабардор қилғон сойи беҳабарроқ ва фиску фужурингни манъ қилғон сойи батарроқ бўлду. Подшоҳи исломнинг мунча йилғи тарбиятин ва бу фақирнинг мунча вақтлиғ саъй ва эмгагини ва узун йиллар тортғон риёзатини нафси шум авоси ва феъли мазмум муқтазоси била зойиъ қилдинг ва дўстларнинг ҳам мулоямат била панду насихатин қулоғингга олмадинг ва душманларнинг ҳам шиддат ва шанъатин сариқ вакиноят била истимоъ қилмадинг ва улуғларнинг ҳам ваид ва таҳдидин эскармадинг ва ҳақ субҳонаху ва таоло қошида дағи тавбалар қилиб, аҳдлар боғлаб, онтлар очиб, борчани бузуб, тенгри таолодин қўрқмадинг.

Ҳоло не сўзишта, не аҳдингга, не қавлунгга, не онтингга эътимод қолибтур. Невчунки, ҳар қайсини борлар маълум қилилибтур ва синалибдур.

Мунча беқоидалиғларинг асносида борчанинг талофиси ва тадоруки учун от юборурсен ва мундин ғофилки, отингни тўрт дафтардин чиқорилибтур: бир—мулозимлар дафтарида фарзандлик лақабидин, балки ошнолиқ исмидин; иккинчи — «Мажолисун—нафоис»¹⁰⁵ дафтарида фазл ва табъ аҳли чаргасидин; учунчи — шаҳарнинг яхши—ёмон, улуғ—кичиги қошида эрлик ва инсоният ва мусулмонлиғ ва ҳамият дафтаридин; тўр—тунчи — подшоҳи ислом ҳазратидаким,

муборак тилларига ёмон дуонг ўтубтур. Ҳаёт аҳли дафтаридин сен мунча турфалиғинг билаким, дину исломинг уйин бузубсен ва мундоқ шарифу азиз хотирларни ўзунгдин озурда қилмоқ била, айтса бўлурким, Каъбани йиқибсен, балки ҳаёт ва тириклик биносин вайрон қилибсен.

Ғафлат ва нодонлиғинг ул мартабадаким, буқъаи хайр ясамоққа ўзунгға бози бериб, битиб йиборурсенким, сени яхши йигит хаёл қилғайлар ва одамий киши соғинғойлар. Бу таманнодин юз ҳайҳот ва бу муддаодин юз минг уёт! Сенинг мунча қилғонларинг муқобаласида мен дағи сазо ва жазо еткура олур эрдим, аммо икки жиҳатдин еткурмадим. Бири буким, мунча панду насиҳат ва ташниъ ва маломат ва онт ва аймон била бировким, мутанаббих бўлмамиш бўлса, бир неча изо ва азоб била ҳам бўлмағусидур, балки ул изо ва азоб еткурурда бу фақирнинг заъфиғ мизожиға тараддуд ва ташвиш кўпрак етгусидур ва санга худ тафовут қилмоғусидур. Яна бири буким, сен ҳар беқоидалиғким қилибсен анга кўра сазо ва жазо топибсенким, ул подшоҳи ислом ҳумоюн хотирининг ғубори ва мураббий ва вали неъматнинг ва сойир азизларнинг кўнгулларининг озоридурким, ҳар бири филҳақиқат юз ўлумдин ортуқтур, аммо бу маънидин сен ғофилсен.

Рубоия:

Эй ғофилу ғафлатқа вужудинг мағлуб,
Мажмуи ёмонлиғ назарингда марғуб,
Бординг дағи келмадинг бу эрди матлуб.
Ёлғонларинг ичра йўқ эди мундин хуб.

90

Мавлоно Қосимға¹⁰⁶ сўз улким, инсон жойизул — хатодур ва лекин надомат ашкиким, иборат тавба сувидин бўлғай, гуноҳ чиркин оритур. Ўзунгни бу навъ ориқ қилсанг, умид улдурким, ҳақ таоло кечургай, ибодатқа не етгай.

Дарвеш Алибек¹⁰⁷ хизмати била бизнинг хизматимиз орасида тафовут йўқтур ва лекин ўзунгни яхши яасангки, дебутурлар:

Жома чиркин макун агар карди,
Пок покаш бишуй агар марди.

91

Қуллуқ дуодин сўнгра арз улким, иноятномаким, бу бандани анинг била ёд қилилиб эрди, чун сихҳатингизга мушъир ва саломатлигингизга мухбир эрди, ошуфта хотирға мужиби ком ва музтариб кўнгулға боиси ором бўлди. Тўрт ғазалким тўрт жавоҳири инсонидан хабар берур эрди, балки тўрт кутуби осмонидин асар еркурур эрди — етишти. Алфозидин хўблар чинидек саҳфаға оройиш ва маонийсидин аларнинг васлидек кўнгулға осойиш юзланди. Тарокиби латофатомиз ва латофати нишотангиз таърифин қила олмағандин дуо қилилди ва шарҳин айта олмағандин сано айтилди. Умид улким, то жаҳон бўлғай дуо ва санонгиз тилларга жорий бўлсун ва ул дуо ва сано ўқлари ижобат хадафига корий, омин, ё раббил оламин.

92

Зотингға жаҳон мулки мусаххар бўлсун,
Амрингға улус ҳукми муяссар бўлсун,
Зотинг қаён этса майл сурур бўлсун,
Аъдо уза мансуру музаффар бўлсун.

Қуллуқ дуодин сўнгра арзадошт улким, Мирзонинг муборак мизожлари айни саломат ва маҳзи истиқоматдадур. Алҳамдулиллаҳ валминна бу учурда ҳукм йўсуни била форсий паришон абёт ва пароканда ашъорни йиғиб, девон йўсунлуқ жилд қилиниб эрди, Юсуф Алидин тобуғда юборилди. Умид улки, қабул давлатиға музайян ва писанд саодатиға мушарраф ва мустаҳсан

бўлғай. Доимғи дастур била бирор иноятнома билан сарафроз қилурға мулозимлар ҳокимдурурлар.

То жаҳон бўлғай, жаҳон аҳлиға сен шоҳ ўлғосен,
Шарт буким, қулларнинг ҳолидин огоҳ бўлғосен.

93

Ҳар бағир қоники, ҳажрингда кўзумга айланур,
Кўз ани тўккач бағир янглиғ ҳамул дам боғланур.

Арзадошт ҳомили билмаслик ва ғафлат жиҳатидин мулозаматдан қолгон эрмиш. Эмдиким, ўз ҳолиға келубдур, билибдурким, не ҳато қилгон эрмиш. Ўз гуноҳиға мўътариф бўлиб, Мирзо карамиға эътимод қилиб, мутаважжиҳ бўлди. Умиди улдурким, бурунғи дастур била қуллуғин қабул қилилғай ва сойир қуллар чаргасиға киргай.

Бу матлаъ воқеъ бўлуб эрди, ул маҳрум қолгонининг ислоҳиға борди. Бу маҳжур қул ҳам айтқонимға ислоҳ умид тутармен, иншоллоҳ иккаласи муяссар бўлғай, деб қуллуқ арзадошт битилди, вассалом.

94

То даҳр уза гунбази даввор ўлғай,
Ул гунбаз уза собиту сайёр ўлғай,
То собиту сайёрдин осор ўлғай,
Тенгри бори ҳолингда ниғаҳдор ўлғай.

Қуллуқ дуодин сўнгра арзадошт улким, замонайи дуннинг бедоду жафоси ва сипеҳри буқаламуннинг зулму ийзоси шоҳдин гадоғача ва фосиқдин порсоғача етмаган киши мавжуд эмас ва замон аҳлидин мурувват ва вафо маъхуд эмас.

Аммо ҳақ субҳонаху ва таоло одил ҳоким ва қодир

мустақимдур, умид андоқдурким ҳеч мазлум то додиға етмағай ул адл эшигидин маҳрум кетмағай. Мундин ортуқ тилга ҳадди калом ва қаламға ёройи эълум йўқтурур, вассалом.

95

Олам элиға шафқат этиб аҳли ҳидо,
Иршод юзидин эттилар буйла нидо
Ким, ҳар кишига неъмате берди худо
Шукрини анинг вожиб эрур қилмоқ адо.

Ҳақ субҳонаху ва таоло анча неъмат бандасиға каромат қилибтурким, анинг ҳисобини қилмоқдин нутқ лол ва қалам шикаста мақолдур. Ихтисор юзидин ва ижмол тариқидин бир нечани баён қилмоқ йироқ эмастур. Ул жумладин бири бандани йўқдин бор қилмоқдур ва ўз саноеъин анда намудор этмак. Яна жаҳолат зулматидин хирад анвориға тегурмак ва туфулият ғафлатидин шуур ва вуқуф давлатин насиб этмак. Яна хавос ва идрок ва таъби салиму фарси мустақим бермак ва ислом шарафи била баҳраманд дин саодати била сарбаланд қилмоқ. Бу неъматлар шукри барчаға ўз хурди ҳолиға кўра вожиб ва лозимдур. Аммо ҳукмрони соҳибжохларға ва нофизи фармон подшоҳларға барчадин кўпрак, невчунким бовужуди бу мазкур бўлғон неъматлар ҳақ субҳонаху ва таоло аларни барча бандаларидин жоҳ ва жалол била мумтоз ва азамату иқбол била сарафроз қилибтур.

Ва бу неъматларға шукр адоси бу эмиш: киши шукр лафзини тилга уюрғай, балки улдурким, амр ва наҳйини бажо кетургай. Ва бу мазкур бўлғон неъматлардин куллийраки ислом шарафидурки, ҳақ субҳонаху ва таоло анда бандаға неча амр таклиф қилибдур. Бири ўзининг ваҳдониятиға ва пайғамбарининг рисолатиға иқрор қилмоқдур. Яна бири кунда беш вақт номоздур. Яна бири йилларда бир ой рўза тутмоқдур. Яна бири мол нисоб ҳаддиға етса закоттур. Яна бири иститоат,

ҳам тўртида ожиз бандасиға мусофаҳа қилибтурким, шаҳодат калимасидин агар банда юз яшаб умрида бир қатла мазкур қилмиш бўлса кофийдур. Ва рўзани сафарда ва заъф айёмида еб, эваз тутмоқнн тажвиз қилибдур. Ва закотқа нисоб ҳаддини шарт қилибдур ва ҳажқа иститоат ва амни тариқни машрух этибдур.

Аммо номозда муболаға воқеъ бўлубтурким, узр ва баҳона бида банда бўйнидин адо бўлмас то бажо кетурмас. Заъф ва хасталиқда, ифлос ва шикастлиқда, совуғ ва ёғинда, душмандин қочқонда ва дарё ва биёбонда саргардон бўлғонда ва ҳар саъб ҳолда адо қилмоғунча чора йўқтур. Заъфда ўлтуруб ва кўпрак заъфда ётиб ва назъ ҳолатида ишорат бида муқаррар бўлубтур, сув бўлмоғонида таяммум бида, аммо маоф бўлмайдур.

Бу давлатхоҳ қул бу қатлаким, қуллуққа мушарраф бўлдум, андоқ маълум бўлдиким, ул ҳазрат ўзларин бу таклифдин маоф тутубтурлар ва қавм ва хайллари ҳам доғи подшоҳлариға мутобаат қилиб ўзларин маоф тутубтурлар, жамоат ва тенгри таоло амрин бажо келтурмак кўзга кўрунмади. Агарчи тенгрининг бу навъ муболағалиқ амридин алар ўзларин маоф тутубтурлар, бу банда давлатхоҳлиқ сўзин айтурдин ўзумни маоф тута олмон. Тенгри учун ё тенгрининг буйруғини бажо келтурунг, ё бир оят, ё ҳадис, ё машойих нақли, ё ривоят, ё масала топилғон бўлсаким, бу амрни тарк қилмоқ керак, топилғон бўлса бу бандаға ирсол қилингизким, заъфим ғолибдур ва бу таклиф бағоят куллий.

Яна улким, салотингға ваъда будурким, ҳақ субҳонаҳу ва таоло адлдин сўрғусидур. Бас, подшоҳға вожибдур барча халойиқдин воқиф бўлмоғким, алардин бир фақирға зулм ўтмағайким, тенгри таоло подшоҳдин сўрғусидур ва бобда ҳадиси саҳиҳ бор. Банда қуллуқ ёниб, Панждеҳқа келганда бир киши бу фақирға додхоҳлиқ қилдиким, Мирзо навкарлари усрук они ўқлаб эрдилар ва хотунин чопиб эрдилар. Фақир аларға таскин бериб жузий харжий бериб ўттум. Чоғир ичмак авом орасида шоеъ бўлса, бу навъ иш ажаб эрмас.

Қулларининг муроди будурким, сизнинг хумоюн

мақдамингиз ҳар қаён етса ва музаффар ливо сипоҳингиз ҳар қаёндин ўтса хайр дуосидин ўзга нима ҳосил бўлмағай.

Холо бу икки захм еган фақирлар Панждеҳ работининг ёнидадурлар, аммо бу ишни қилғон киши ким эркани маълум эмас. Қаро улусқа забт ва сиёсат вожибдур ва чоғирнинг манъи доғи лозим ва додхоҳларни тилаб, яхши сўриб, арзлариға етушмак фарз, вассалом.

96

Мирзо тилидин:

Фарзанди шаҳид марҳум Бобобек¹⁰⁹ фироқида

Эй, фалак ороми руҳу муниси жоним қани?
Субҳи айшим меҳри—ю шамъи шабистоним қани?

Эй, чархи жафокор не ситамлар қилдинг,
Жонимни нишонаи аламлар қилдинг,
Муҳлик нафасим ўтин аламлар қилдинг,
Узрунгни қўлай чу карамлар қилдинг.

Бу ғамфарсуда таним туфроғин совурурға оҳ ели бас эрди, бир сарвни йиққунча сарсари ҳожат эрмас эрди ва бу хунолуда кўзум чароғин тийра қилурға қаро бахтим саводи етар эрди, бир қуёшни қаро ерга кийурмак керакмас эрди., Жонимни олуринг етмасму эрдиким, кўзум қонин окузурунг бас эрмасму эрдиким, жонимға ажал тиғи сурурға бедод кўзгуздинг, Менга қилғон зулмни ҳеч подшоҳға, йўққим ҳеч гадоға раво кўрмадинг ва менга урғон бедод тиғин ҳеч комгорға, йўққим ҳеч бенавоға урмадинг. Бошимға келган турлук—турлук ғаму аламғаму ўкурай, жонимға юзланған бири—бириға ўхшамас мотамғаму кўксамга тош урай! Ўз андуҳларимни битсам қайси бирин номада мастур этай ва ўз меҳнатларимға йиғласам қай бирин навҳада мазкур этай.

Танимдек дарду балохўри поймоли йўқ эркандур, умид улким бўлмағай ҳам, ғаму кўнглумдек—ғаму ибтило андуҳининг ошуфтаҳоли мавжуд эмас эркандур, ё рабки вужуд тутмағай ҳам, магар ҳақ субҳонху ва таоло маҳзи лутфу инояти карамидин ғоятсиз дардима даво ва ниҳоятсиз маразу заъфима шифо каромат қилғай. Ва ҳидоят шамъин андоқ ёрутқайким, анинг партавидин тийра кўзум очилғай ва ўз жонбидин андоқ жазбу ошнолиғ еткурғайким ўзидин ўзга ҳеч нимани асари замиримда қолмағай ва ўз дарду шавқин кўнглумга андоқ муставли қилғайким, анинг ёдидин ўзга ҳеч нима кўнглум ҳаримида йўл топмоғай.

Толиб мени-ю ўзини матлуб этгай,
Роғиб мени-ю ўзини марғуб этгай,
Ошиқ мени—ю ўзини маъшуқ этгай,
Ишқини ғолиб, кўнгулни марғуб этгай.

Омин, ё раббил оламин!

97

Банда тилидан:

Ё раб, ул давлат қуёшинг заволи бўлмасун,
Нуридин кам бўлмоғининг эҳтимоли бўлмасун.

Куллуқ арзадошт улким, жон асосиға бақо йўқтур ва умр биносиға вафо йўқтур. Замона гулшанида қайси ғунча нишот била кулдиким, ҳодиса тундбодидин тўкулмади ва даҳр гулистонида қайси гул инбисот била очилдиким, воқеа сарсаридин сочилмади. Умр чаманининг гули хорсиз очилмайдур ва ҳаёт анжуманининг мули хуморсиз топилмайдур. Бақо сарчашмасидин сероблиғ қайда мумкин, чун «кулли ман алайҳа фана» соғари илан бермас ва тириклик шарбатидин шодкомлиғ

не мутасаввир, чун «кулли нафсун зойиқат ул—мавти» қадаҳидин гузар эрмас.

Ҳар шамъи тирозки, бир шабистонни мунаввар қилди, бир офат ели ани мукаддар қилди ва ҳар сарвинозким сарафрозлиғ ҳавоси тутти, бир ҳалокат самуми они тубидан қурутти. Аммо гул тўкулса, умид улким гулистони сероб поянда ва бардавом бўлғай ва агар шамъ ўчса маъмул улдурким, хуршеди оламтоб тобанда ва мустадом бўлғай, омин, ё раббил оламин!

98

Куллуқ арзадошт улким

Сўлса бир гул гулшани иқбол бўлсун мустадом,
Ботса бир кавкаб саодат чархи бўлсун бардавом.

Фарзанд марҳум Бобобекки,

Ҳақ таолодин ўлсун қабри пурнур,
Равони жаннат ул—маъвода масрур,

Азоси бобида дурбор қаламдин гуҳарнигор рақамким, саҳфайи кофурий нажодни нуктайи мушкин савод била оройиш бериб эрди — етишти.

Сафҳа демаким, гулистон эрур равзаи фирдавси аълодек юз турлук гул ва насрин била ораста ва руқъа демай, бўстоне эрди гулшани жаҳон ародек юз туман мулавван раёҳин била пийроста. Алфози ул фарзанднинг зоҳиридек барча ҳамида алфоз била тuzалғай, маонийси анинг ботинидек барча писандида ахлоқ била безалган. Рухпарварлиқда анинг жонафзо баёнидек масиҳмисол ва руҳгустарлиқда анинг ҳаётосо алҳонидек довудтимсол. Умид улким, то анга фано хилватгоҳида бенишонлиғдур, сенга бақо жилвагоҳида комронлиғ бўлғай ва то анга одам кахтида фарсудалиғдур, сенга вужуд тахтида осудалиқ бўлғай.

Вужудинг халқ учун кўп йил саломат,
Саломат бирла минг йил истиқомат.

Омин, ё раббил оламин, вассалом.

99

Ниёз рафъидин сўнгра эълум улким, бу учурда ул соридин келганларнинг каломлари фаҳвосидин ва паёмлари адосидин андоқ маълум бўлдиким, таъбингизда даврон ҳаводисидин жузий заъф ва озоре, мижозингизга замон навоийбидин адно ғам ва изтироре воқеъ эркин бўлғай. Ташвише бўлмағай ва тараддуде юзланмағай, бори заифлар заъфини ҳақ субҳонаҳу ва таоло қут била ва маризлар маразини сихҳат била мубаддал қилғай. Киши юбориб, сўруб, кайфиятни билмак вожиб кўрунди, битиб юборурга мухторсиз деб, дуо ва салом битилди, вассалом.

100

Одамезод ўз аҳволига мулоҳаза қилса андинким, адам доруломони хилватхонасидин вужуд шаҳристонни меҳнатхонасига келибтур ва бу шаҳристоннинг мақому манзилларидин нечани тай қилиб, ҳоло не ерга етибдур, борча ҳолда ўз қусури аъмолин ва футури аҳволин ва убудият адосида ғафлат ва бебоклигин ва нафсу ҳаво мутобаатида журъат ва чолоклигин топар ва ҳақ субҳонаҳудин тили қосир ва баёни отил эрканин билур.

Хусусан, жамеъки аларни ҳақ субҳонаҳу ақл нури ва таъб ҳадиқи била ораста ва инсоф вуфури ва идрок касрати била пиироста қилибдур. Бас, бу муқаддимот муқаррар бўлгондин сўнгра агар зоҳир юзидин зиёне ва шикастлиге ва маъни жонбидин нуқсон ва басталиге етса шон улдур ва муносиб андоқ кўрунурким, киши зоҳир ҳолатиға эврулғай ва ботин воридотиға айланғай. Шариат била маъмур бўлгон умурда ва тариқат била

маҳқум бўлгон аҳкомда ўзин мутақассир ва мужрим билиб, надомату ҳижолат ашкин юзига тўқуб, ажзу ниёз юзин мазаллат туфроғиға суртуб, қодири мутлақ ва ҳокими барҳақ ҳазратида тазарруъ ва тазаллум била ўзин унутгай ва хотиридаги башарият маҳол хаёлларин ва замиридаги аноният вабол ва наколларин истиғфор ашки селиға оқизғай ва бошидаги раёсат нахустларин ва кўнглидаги ҳукумат шуюматларин истиғфор оҳи елига учурғой ва димоғидаги маъно даъволарин ва назоҳат қабоҳатларин ажзу тазарруъ сарсариға совургай. Ва ўз камоли чеҳрасиға жуз нуқсон кўзи била боқмағай, балки ўз нобуд зотиға вужуд тухматин тоқмағай. Шоядки, ҳақ субҳонаху маҳзи инояти ва ғояти марҳаматидин анга инобат саодати ва тавба тавфиқи каромат қилғай. Ва бу каромат тожиға истиқомат гавҳари била зийнат бергай. Ва агар бу мулоҳаза қилурда андинким, башарият кўзи ўз аҳволи қусурин ва ҳисоли футурин кўрарға аъмодур ва бу эҳтиётларининг анинг қошида номаръи нафс эътирофидин ибо қилса ва макру ҳийла била ҳабисни ҳабиб ва қабихни фатҳ либосида ва хушнин ҳусн кисватида жилва бериб, тиласаким кишини бу мақомдин ўтгаргай, анинг илзомиға ақл ҳакими этагига илик урғай ва ўз мададиға келтургай. Ва агар мунинг била мағлуб бўлмаса муттафиқ аҳбоб ва мувофиқ асҳоб ва вафокеш ёрлару хайрандеш дўстдорлар, дилсўз мулозимлар ва меҳрандўз ходимлар, балки хурдабин душманлар ҳирадойин гадрфанлардин ҳар тадбиру таҳқиқ ва ҳар тазвиру тадқиқ ила англағай. Андин сўнг мазкур бўлгон иложиға иштиғол кўргузуб ва ўз вақти рўзгорин, умид улдуким, тенгри иноятидин салоҳға келтурса бўлғай, ҳақ субҳонаху ва таоло борча фақр йўлидин йироқ ва фақр аҳлидин қироқ тушганларга ҳидоят била йўл кўргузгай ва иноят била йўл юрушидин мақсуд сарманзилға еткургай, вассалом.

101

Эй ким, нафсингни ҳақ деди зиллаллоҳ,

Яъни, ониким зулм қуёши ногоҳ,
Куйдурмак била айласа ҳолини табоҳ,
Бергайсен анга сояи адлингда паноҳ.

Куллуқ арзадошт улким, мазлумеким, бу давлатанжом
замонда ва маҳрумеким, бу саодат фаржом давронда бир қари
хушҳол ва фориғбол кечурубдур, бу вақтда фалак инодидин ва
золимлар бедодидин анга ажаб ҳоллар ва ҳолиға ғариб
ихтилоллар даст бериб юқори юзланди.

Умид улким, лутфи умимдинким, мажруҳлар жароҳатининг
шифосидур ва хулқи каримдинким, ранжурлар дардининг
давосидур, баданиға қут ва кўнглиға сихҳат ва рўзгорига
жамъият ва аҳволиға рафоҳият юзлангай, омин, ё раббил оламин.

102

Ул шаҳ тобуғиндаким эрур маъдани жуд,
Шаҳлар аро бўлмагай бир андоқ мавжуд,
Ҳам волиди покидек ҳисоли маҳмуд,
Ҳам ахтари толеъдек исми Масъуд.

Куллуқ дуодин сўнгра арзадошт улким, йиборган жузвки,
авроқ қиёсидин секиз беҳиштдин намудор эрди ва маоний
абкори ғавғосидин ҳур анжум анда ошкор. Ҳар обдор лафзи
куйган кўнгуллар ўтиға таскин ва ҳар оташбор калимаси совуғон
юраклар ҳароратиға барқойин. Мисралар салобатидин Масих
анфоси хосияти анда пайдо ва байтлар латофатидин ҳаёт суйи
натижаси онда ҳувайдо — бу фақирға етишти. Ўқумоғдин рух
тоза, такроридин кўнгулга файзи беандоза ҳосил бўлди.

Бу нотосоннинг паришон назмлариким, юборурга ишорат
бўлуб эрди, онинг тартибиға машғул бўлулди. Ҳар ойна умид
улким, олий мажлис худдоми мутолаасиға бот мушарраф бўлгай.

Афлокча тахти иқтидоринг бўлсун,

Анжумча сипоҳи бешуморинг бўлсун,
Ҳақ хифзу сиёнати ҳисоринг бўлсун,
Яъни, бори ишта тенгри ёринг бўлсун.

Омин, ё раббил оламин.

103

Ниёз рафъидин сўнгра эълон улким, Хожа Аҳмад¹¹⁰ келди ва юборган руқъангизни келтурди. Битиб эрдингизким, назмларингиздин муддатеким битиб юбормайсен, ҳоло ҳам бўлса битиб юборгилким:

Қадри зар заргар шиносад
Қадри жавҳар жавҳарий.

Бу корхонада мусаллам тутарбизким, сиз жавҳарий бўла олурсиз. Аммо бизда ул жавҳар йўқтурурким, сизнинг назарингизда еткурур қобилияти бўлғай. Мисранинг яна бир рукнининг ҳам ушбу ҳукми бор. Яна фасли билохирда ҳазрат маҳдумзода таърифида муболаға қилиб эрдингиз, ул таъриф мукиби хушҳоллиқ ва умидворлиқ бўлуб эрдиким, мунинг асносида аларнинг бир муборак китобати келди. Илтифот қилиб сўзларким битибтурлар, бириси будурким, ҳар жафо қилсангиз иликингиздин келур. Мулоҳаза қилинг, бизнинг илкимиздин не жафо келур? Балки элдин бизга жафо етишса таҳаммул қилурмиз, ҳазрат маҳдумзодаға не нисбат била жафо қила олғаймен. Ва тенгри таборак ва таолоға назрим борким, ҳеч кишига интиқом мақомида бўлмағаймиз. Яна бу эшиқда қайси мансабдурким, менинг анда даҳлим бўлғай, сизнинг иш-кучда, тақсир қилмиш бўлғанмен. Мирзо мажлисида маҳол бўлғайким, тақриб била сўз воқеъ бўлса, ҳошоким анда худ бу муддатда тақсир воқеъ бўлмиш бўлғай. Ул доғи ҳам тўрт—беш кунда бир қатла борурда. Агар тақриб бўлса тақсир бўлмас ва маҳдумзоданинг ҳеч ишига

минъаҳд эрмас эрдим. Бу тошининг, ҳам тақрибин агар сиз унутибсиз, мен унутмайдурменким, қайдин воқеъ бўлди. Бар тақдиреким, минъаҳд бўлғон бўлсам, доғи одамезод мараз айёмида фаройиз ва вожиботдин маофдурур то ўзга ишларга не етгай? Махдумзоданинг, то шаҳрда эрдилар, алар мулозаматида худхусусият йўқ эрди. Машҳад йўлида алар йўлуққонда жузвий мулозаматеким қилди, онча азим уш—шон аҳленинг кинояти била таарруз ва ташнеъларин эшитдиким, ул фузуллуқдин ҳам пушаймонлиқ даст берди. Икки йилға яқиндурким фақир мараз тортадурмен. Султон Бадиуззамон Мирзодин¹¹¹ Ҳайдар Муҳаммад Мирзоға дегунча сарҳаддағи жамиъ махзумзодалар кишилар юбориб сўрдурдилар, руқъаларида анвои риоят хотир била дилжўйлиғлар қилиб. Бовужудким, махдумзода борча оғаларининг қоидасин тахаллуф қилиб, бекдин руқъа битиб сўрдура олмадилар, бу фақирнинг андин ва ҳеч киши дин тамаъим йўқтур. Ҳеч бирда изҳори шикоят қилмадим. Алар ҳам сар ба сарга ҳам рози бўлмайин. Бу фақирни ўзларига жафо қилмоққа нисбат берибтурлар. Андоқким руқъани сизга юбордук, агар сиз била эркандурур мужмал битигунча ул жавобни муфассал била битисангиз керак эрдиким, инсон жоиз ул — хатодур шояд воқеъ бўлмиш бўлғай. Агар сизнинг вуқуфингиз йўқ эркандур, сиз таърифлар билан фақирни ёд қилсангиз эрди, ҳаргиз фақирға мунча куфт етмаган эрди. Фақирни жафокашликка нисбат қилибтурлар. Агарчи сўз кўп эрди, маълул бўлмоғонсиз деб ушмунчаға ихтисор қилилди.

ВАҚФИЯ

*Муқаддима матнини тайёрловчи:
И. ШАМСИМУҲАМЕДОВ*

*Матнни изоҳлар билан нашрга тайёрловчи:
СУЙИМА ҒАНИЕВА*

БИСМИЛЛОҲИР-РАҲМОНИР-РАҲИМ

Улум ҳақойиқи, балки ҳақойиқ улумининг фасиҳ каломлик ва саҳиҳ ҳадислик мударрислари кашшоф табъ, мутолеидин маоний таволеини баён лавомеъи била рубъи маскун маъмурасининг мураббаъ ҳужраларидағи мавзун адолиғ ва матбуъ алқолиғ талабасининг замирлари мушкулотиға ва хаёллари мисбоҳиға изоҳ қила олмоқликларининг боиси ул бўла олғайким, ҳидояторо авроқлари бидоятин ва диroyатосо сабоқлари ниҳоятин ул олам кимёи ҳамди ва жавоҳир шукри била мулаххас ва мунаввар қилурларким, одамни «Салотуллоҳи алайҳи ва лақад каррамно бани одам»¹ икромии била мукаррам қилиб ва илми адам ул-асмоъ ташрифи бирла мушарраф этиб, малакут оламннинг муқарнас тоқлиқ ва муқаддас равоқлик мадрасасида каррубийлар² ифода ва истифодаси учун ижлос қилди. «Субхонака ло аъламин лино илло мо алламатина иннака анта-л-алим ул ҳақими»³.

Назм:

*Анга ҳамдким илмлари тайб эрур
Ва шул илм ила олам ул-ғайб эрур.*

Алимики, бир зарра илмида фош

Бидоят спехрида юз минг қуёш.

*Ҳакимеки, бир қатраи хикмати
Тузатти муҳиту фалак ҳайъати.*

*Ва бўстони фаслида қўйғач қўнгул
Ўзин тифла мактаб қўриб ақли кулл.*

*Шабистони илмида жинну малак
Ўчуб гунгу лол, уйлаким шабпарак.*

*На умме-ки, сургач шараф хомаси,
Қилиб они кавнайи алломаси*

*Не олимки, илмиға мағрур этиб
Қабул аҳлидин они маҳжур этиб.*

*Жаҳон мадрусин тўрт тоқ айлабон
Анга кўкни тўққуз равоқ айлабон.*

*Тошида мўхандис Зуҳал пайкари
Ичида мударрис бўлуб Муштарий.*

*Таоли-лиллоҳуд қодири зулжалол
Ки, ҳам лам язал келди ҳам ло язал.*

*Аён улча мавжуду маъдум анга
Азал то абад илми маълум анга*

«Жалли субҳанаҳу ва азуму шаънуҳу ва илайҳи ғайриҳу»⁴
фунун дақойики, балки дақойиқ фунунининг мутаввил маоний
аёнлиқ ва мухтасар баёнлиқ муҳаддислари ниҳоди зеҳн бадри
машорикидин аҳодис масобиҳини ифода шамойили била сипеҳр
мадрасасининг тоқи остидағи ва ҳар хонақоҳи суффаси устидағи

«Утубул илма ва лав бачинни»⁵ амри билан саъй қадамин талаб бодиясиға кўюб, умид ажзосин фақр жузвдонига солиб, тажарруд кутубин таҳаммул орасиға кўтариб ҳар кун бир манзил ва ҳар ой бир шаҳр мароҳилин қатъ қилған мубтадийлар, «Ал уламоу варасату ал-анбиё»⁶ олий маротиби умиди била машаққат тунлари афтода тирсакларин фалокат бўресиға кўйиб, сабр қўлларин шикасталиқ энгагига сутун этиб, заъф димоғин савдо чироғи дуди била мушавваш этиб, жаҳл кўзин амал варақларига йитқан мунтаҳийлар тафҳим ва таълимиға муваффақ бўлур учун сабаб бу бўлғайким, балоғат жавоҳири била мурассаъ луғотларин ва фасоҳат завоҳири била мукалал нукотларин ул маҳбуб оқибат Маҳмуд⁷ наъти била музайян ва мужалло қилурларким, улувви даражотдин «Уламоу умматий к-анбиё бани Исроила»⁸ таронаси била тараннум тузди ва самувви рифъатдин «фазлу олими алал обиди к-афзалу ало аднокум»⁹ фасонаси била такаллум кўргузди.

Назм:

*Лий маъа Оллоҳнинг сарфарози,
Қоба қавсайн маҳрами рози¹⁰.*

*Тахти остида фарши у адно
Тожу устида дурримо авҳо.*

*Сочи тобида лайлат ул-меърож
Шоми меърожи чарх бошиға тож.*

*Ул шаҳи жин, инс хайли анинг
Балки кавнайн ўлуб туфайли анинг.*

*Қайси тил бирла, ё баний уллоҳ,
Сени таъриф этай мене гумроҳ*

Мадҳи зотингда ҳақ дебон лавлок

Лам якун золика-л-уллуви сивок

*Ҳам магар ушбу тавр хийла била,
Мадҳи зотингни дер васила била.*

*Айта ҳам олмасам сифотингни,
Қилғамен зикр тилға отингни.*

*То нажотимға ул мадад бўлғай,
Не мададким, улўғ писанд бўлғай.*

*Ёраб, ул ҳодийи сабул ҳаққи,
Ёраб, ул хотами расул ҳаққи.*

*Ким сени зору бебизоатни
Ўртаған журм ўтиға тоатни.*

*Этма маҳрум анинг итоатидин
Қилма навмед анинг шафоатидин.*

«Ва саллолоху алайхи ва ало олиҳит таййибийн ва асҳобуҳ ут-тоҳирийн ва мин тобъихум ажмайн ило явмиддин¹¹.

Аммо ҳамду сано вазойифи ва наъту дуо шароитидин сўнгра жон мазраасин ва кўнгул ҳадиқасин улум талабиға вақф этган воқифлар ҳазратида ва бу мазраа ва ҳадиқа муҳсулин фунун касбида сарф этган сорифлар хизматида маъруз ва марфуъ улким, азали азалдаким, мавжудот раънолари адам шабистонидин вужуд гулистониға жилвасоз бўлмайдур эрдилар ва маҳлуқот зеболари йўқлуқ хилватидин борлуқ саҳросида арбада оғоз қилмайдур эрдилар.

Н а з м:

Адам шомида йўқлуқ хилватида

*Анинг уйқу масти эрди Одам
Ки, ойини ҳаёти кирмас эрди
Тушига, бал анга йўқ эрди туш ҳам.*

Куннинг хўтани ғаддор сипоҳи туннинг занги шиор черики шабихунидин фориғ ва шомнинг мушкбуй сипоҳ жардалари субҳнинг мўғилжабин чобуксувори турктозидин эмин, на фалак бинафшазориға кавокиб жолалари жилвасоз ва на кавокиб жололариға қуёш ўти ҳароратидин гудоз, на булбулнинг ғунчадек қонлиғ кўнглида гул ишқи хорхоридин асар ва на парвонанинг ўтлуғ жонида шамъ шавқи шароридин хабар.

Назм:

*На кўк эдию на кўк ичра ёр, на ер узра мулк,
На мулк ичида диёру на ул диёрда ёр.*

«Коналлоҳу ва лам йакун маахушайъан»¹². Чун Ҳақ субҳоно ва таолонинг ҳикмати болиға ва қудрат шайиъаси «Аннамо амараху изо ирода шайъан ан йақуллаху кун файакун»¹³ ишорати била жамеъ маҳлуқотни ғайб шодирвони кейнидин шаҳодат майдони фазосиға сурди «кунту каназон махфийян фаажабту ан аърафа фа халафат ул ҳаққу» башорати бирла андоғ зоҳир бўлдиким, бу мавжудот қобилияти қадига вужуд кисватин солмоқдин мақсуд инсон вужуди эрдиким, «ҳам-марту тийнату одама бийадий ба арбаина сабоҳан»¹⁴ бу маъниға машъардур. «Инна аразно ал-амоната ало-с-самовати валарзи вал жабола фаабайна ан йахмалинаҳ»¹⁵ даъвийға шоҳид, аммо нечукки ваҳҳоблиғи тақозоси бу навъ мавҳибат ва жамолият қилди.

Қаҳҳорлиғи доғи буларнинг акси муқтазо - қаҳр ва жалолият бўлди. Ҳар ойинаким, «Ҳаллақул инсона мин тафовутин»¹⁶ амри лозим келди. Андоғки, Мусо салавотул-лаҳу алайҳи-р-рахмон¹⁷ илкидаги қуёш ўтрусида фиръавн тийралиғи зуҳурға келди. Ҳазрати «Муҳаммад арабий саллоллоҳу алайҳи вассаллам»¹⁸ илми

айнул ҳаётининг муқобиласида бу жаҳл зулмати жилва ва зухур қилди.

Рубоий:

*Дехқони азалки, тузди бу турфа чаман,
Қилмади анинг барча наботини ҳасан.
Бир сари агар экти гулу сарву суман
Ўзга сари тикти хасу хошоқу тикан.*

Аммо корхона васиъатидин матнуъ халойиқ ғоятсиз ва халқ касиратидин мухталиф фирқа ниҳоятсиз ва фирқ ихтилофидин шунъа мазоҳиб бисёр ва мазоҳиб шунъасидин кабиҳа афъол бешумор, мутасаввар учун ҳикмати илоҳий ва инояти номутаноҳий жаҳолат зулматиға тушган гумроҳлар илайиға ҳидоят шамъин тутуб, туз йўлга раҳнамолиғ қилмоқ учун залолат кудуратида қолғон номасиёҳлар олдиға иноят машъалин ёрутиб, сироти мустақим кўргузмак учун баъзи масъуд фотиҳалик саодатпайвандлар ва Маҳмуд хотималиқ давлатмандларнинг фархунда фарқлариға нубувват тожин кўюб, шариф эгниларига ҳидоят хилъатин солиб, муборак белларига рисолат камарин боғлаб, бу халойиқ орасида сарафроз ва мўъжизапардоз қилдиким, «Ҳаққи жалли субҳона»¹⁹ адо амрин «Жаннот тажарри мин тахтиҳо л-анҳори»²⁰ ваъдаси умиди била, навоҳисин «Ано жаално фи аънокуҳум аълолан»²¹ вайди бийми била аларға ирсол қилғонлар. Ҳар ким таслим юзин қабул туфроғига кўюб, уларнинг амри наҳйиға иймон келтуруб, тоатлариға амал қилса, «Ан аллазина омину ва амал ус-солиҳоти фа лаҳум адри ғайри мамнунин»²² ҳидоё ва ниамидин бархўрдор бўлғай ва ҳар ким шайтони васовис ва нафсоний ҳавоҳис ғалабасидин далил тиламакка залил ва бурҳон истамакка алил бўлса, улар кунсдин равшанроқ мўъжиза бобида яди байзо кўргўзгайлар ва ясихус сукут²³ эъжози зухурида ояте бўлғайлар.

Б а й т:

*Не оят, не каломки, аҳлу фазлу камол
Эрур анинг киби бир ҳарфнинг адосида лол.*

Андоғки, калимдаи «фаатоу би суратин мин мислиҳи»²⁴ андин хабар берур ва агар жаҳллари беморлиғи бу навъ шофиъ муолижалари бирла шифо топса ва савдолари муддаоси бу тавр кофий муомалалари била кифоят бўлса, биз-зарура уларнинг қиблаи иқбол ва каъбаи аммодек рисолатлари даргоҳиға боққайлар ва илтижо илкин нажот халқасиға уруб, мақсуд эшигин қоққайлар. Умидки, «Ман қараи бобан ложжу ва лажжу»²⁵ ҳукми била юзлариға мақсуд эшиги очилғай ва бошлариға мурод гавҳари сочилғай ва ҳар ким хилқат нопоклиғидин ва тийнат иллатноклиғидин бовужуди бу навъ содиқи расул ва сидқи расойил ва мустақими сабил ва рости далоийил рисолат ганжи муҳаррамларининг рози ва нубувват сирри ҳамдамларининг эъжози або саҳбосидин сархушроқ, истибкор ҳавосидин саркашроқ бўлуб, Расул ҳавориқин саҳарға тушурса ва анбиё мўъжизотин иродат бирла шаъбадаға индурса, «Аш шақиййу мин шақиййун фибатни уммийху»²⁶ далили бирла дунёда шақовати мухаллад ва уқбода азоби муаббад бўлғай «фа улаика ун нори -ҳум фиҳо холидувна»²⁷.

Назм:

*Худойки сунъ ошкор айлади
Ки, йўқдин халойиқни бор айлади.*

*Чу тийнатларин қилди тахмир ўзи
Ёмон яхшиси доғи тақдир ўзи.*

*Бу бир гар савоб этти, ул бир табоҳ
Арода буларға не эркин гуноҳ?*

*Ким ул бирни ўртар жалолияти.
Бу бирни севаргай жамолияти.*

*Киши буйла ногоҳ савол этмайин,
Саволин муважжаҳ хаёл этмайин.*

*Ки, сирри илоҳий не билмас киши
Киши фаҳмидин тош эрур ҳақ иши.*

*Керак буйла сўзни хифо айламак
Бу маъни била ихтифо айламак*

*Ки, тенгрига чун мавж уруб баҳри худ
Жомеъи халойиқға берди вужуд.*

*Ғазаб ҳаминон қилди, раҳмат дағи.
Яратти томуғ, доғи жаннат дағи.*

*Ғазаб раҳм учмоқ томуғ хилқати
Қилурдин бу эрди икин ҳикмати.*

*Ки, қаҳр ила раҳмат ёйиб эл аро
Тўло айлағай ики меҳмонсаро.*

*Навоий, сўзунгдин малул ўлди эл
Узун сўзки қўй, ҳарф бошиға кел.*

Ва айзан бо вужуди «Инна оллоҳу ало кулли шайъи муҳит»²⁸ки ҳеч зарраи зарротдин ва ҳеч шайъи ашёдин эмаским, Ҳаққи субҳона бир лаҳза, балки бир турфат ул-айни уларнинг сирри алойинасидин воқиф бўлмағай. Иброҳим²⁹ саловот ур-раҳмони алайҳининг вужуди гулбунига ёнар ўтни гулзор, балки гулнор қилди³⁰ ва Юнус³¹ алайҳиссаломнинг зоти гавҳарига дарё

қаърин, балки балиқ қурсоғин садаф этти. Намруд³²нинг дилосо димоғидин жабборлик фосид моддаси дафъиға пашша нишин этитти ва Од қавмининг шамъи жаҳолатин учурғали, балки хирмани ҳаётин совурғали ел хайлин тебратти. Бу навъ адл ва интиком бўлатурғач бовужуди анбиё раҳнамолиғи яна оламнизоми ва халойиқ ороми учун олийжоҳ салотин ва анжумсипоҳ ҳавоқинни оламда қаҳрамон ва халойиқға ҳукмрон этти. «Атийъу оллоху ва атийъу-р-Расул ва улуввал-л амри минкум амрий»³³, била улухият аа нубувват маротибидин сўнгра салтанат мартабасига тартиб берди. Ҳар қайси ўз замони пайғамбарининг дини ривожини ва ўз аҳли насибасининг шаръи тақвиятида сайъи тамом ва эҳтимом мо ло калом кўргузгай ар ва жиҳод камарин ижтиҳод белиға боғлаб, уд шаръ куфраси ва-ул ислом фижраси дафъиға кушеш қилғайлар ва адл суйи била мулк бўстониға нусрат бергайлар ва сиёсат қиличи била кишвар ҳаримидин фитна ва ошуб шахсининг бўйнин юғай, то сойир риюё амну омон маҳодида мурафатул ҳол ва қофаи бароё лутфу эхсон ва афтонида фориғулбол бўлғайлар.

Назм:

*Алминнату-ллоҳи таборак ва таоло³⁴
Ким биза етишти бу сифат мансаби воло.*

Ким, тенгриликка ул ҳолиқни парастиниш қилурбизким, ҳар замон эли ҳар нениким, тенгри дедилар мисли кунас ва ўт ва бут ва бўзов ва ғайри барча анинг маҳлуқидурлар ва анбиёдин ул наби динидадурурмизким, барча анбиё шариатиға қалам тутмаған илки била Батлон³⁵ рақами чекти ва китоблариға насх хати тортти. Салотиндин ул султони султоннишон замонида, балки олий остонида қуллуқға машғулмизким,

Назм:

*Бари шоҳлар ичра зоти анинг,
Шаҳаншоҳлар ичра сифоти анинг.*

*Малоик аро келди руҳ ул-амин
Расул хайлида саййид ул-мурсалин.*

Султониким, «Ассултону залла л-лоҳу фил арзаин»³⁶ жавоҳири билан манъ, илки ҳумоюнфол чатри ҳошиясин мурассаъ қилди; ҳоқониким, абвоб ул-мулук қиблат ул-ҳожот³⁷ кошисининг буйла қадр меъмори ҳоли олий даргоҳи китобасин музайян этти; соҳибқиронеки, зафар пайкар ливосини «ана фатаҳно лака фатҳан мубайъанан»³⁸ гулистонидин эсган насимдин ўзга нима мутаҳаррик қила олмас; кишваристонеки, фатҳ жавоҳир қиличини ва «йансурука оллоҳу насран азизан»³⁹ зўрхонасида варзеш тобкон қўлдин ўзга қўл чека билмас; тожи нахшабик, олийқадр тахтин ҳикмати нажжори «аслиҳо собитун ва фаръиҳо фи-с самоъин»⁴⁰ шажарасидин таркиб боғлади ва тахтгиреким, ҳумоюн фол тожин сунъ зардўзи ва аш-шамси ва саҳиҳо зар риштаси била тартиб берди: хилофатпаноҳике, «Инни жоилун фил арзи халифату»⁴¹ ойинидурур, анинг шаънида нозил ва адолат шиорике, «адлун соатен йў возию амала сақлайна»⁴² муждаидурур, анинг бобида хосил; сипеҳрқадреким, хутбаи минбарин «Инна оллоҳу йаъмуру бил адли вал эҳсон»⁴³ ривожи бирла муштарийнинг олти поялиғ минбариға еткурди; анжумсипоҳике, шиккаи ахтарин «ва аммо с-соила фало танхўра»⁴⁴ равнақи била савобитнинг тўққуз пардалиқ манзаридин ошурди.

Н а з м:

*Шаҳи шаҳриёрон жаҳон хусрави,
Фалак рифъати Муштарий партави.*

Мамоликда Жамшиди⁴⁵ фархундаи,

Не Жамшид, хуршиди рахшандаи.

*Фалак шамъи раъйи мунири анинг,
Малойик чироғи замири анинг.*

*Сўзи маҳзани роз ганжинаси,
Юзи жилваи зот ойинаси.*

*Жамолида шамс уз-зуҳо жилвагар,
Ҳадисида руҳ ул-қудсдин асар.*

*Жабинида анвори шоҳаншаҳи
Каломида аҳёи рухуллаҳи.*

*Бийик касриға тўққузунчи фалак
Ул атласки, ёйғайлар эл фаршдак.*

*Уруб кунгури муҳрдек тоблар,
Малак хайлиға турфа меҳроблар.*

*Фалак боғи жоҳида нилуфаре,
Бўлуб анда ҳар жола бир ахтаре.*

*Чу олтин сочиб илки андоғки, барқ
Ҳаёдин булутлар бўлуб терга ғарқ.*

*Фавокиҳ чекар тоси нилин қадаҳ
Куруҳа отар ёси қавси, қузах⁴⁶.*

*Ҳилол эшики халқасиға нишон,
Вале анда занжир ўлуб қаҳкашон.*

*Магар барқи ком ашҳабидур сипеҳр
Анга ойна кўзгуси рахшанда меҳр.*

Фалакдин итикрак хироми анинг,
Қилиб барқни тийра коми анинг.

Эгармакда йўқ чархи даввордек
Ки, бир нуқта даврида паркордек.

Югурмоқда чунким бўлуб пўясанж
Назар пайки қолиб, тутуб они ранж.

Боришда не дей сунъидин саргузашт,
Фалак тавсанидин чиқиб дашт дашт.

Ўзи деву девонаваш пайкари,
Назарда пари чехра, балки пари.

Бу деву пари узра султон малак,
Не султонки, алҳақ, Сулаймон⁴⁷ малак.

Чу у илкининг баҳри андоғ амиқ
Ки, юз Ҳотами Тоий⁴⁸ анда ғариқ.

Ёруқ раъйининг меҳри андоқ мунир
Ки, олдида хуршид бир қурси фатир.

Фалакқадрларнинг ниёзи анга,
Фалакдин лақаб шоҳи Ғозий анга.

Дема айни инсонкн, инсони айн
Ҳам инсону ҳам айну Султон Ҳусайн.

Зиҳи тахти жоҳингга бир поя чарх,
На пояким ул пояга соя чарх.

*Ҳа, эй тожи қадрингға гавҳар қуёш,
Не гавҳар садафдин муҳаққар қуёш.*

*Фалак баҳру сен дурри макнун анга,
Жаҳон лафзидин турфа мазмун анга.*

*Ало то жаҳон хужра, қўк сақф эрур,
Улус нақди умри анга вақф эрур.*

*Танинг хужраси жон қушиға паноҳ
Тану жонинга воқиф ўлсун илоҳ.*

Бу муқаддимотдин сўнгра ҳақойиқ аҳлиға равшан ва дақойиқ ҳайлиға мубарҳан эркинким, ҳаққи субҳона ва таоло бо вужуди улким олам низоми ва бани одам интизоми ва аммадқа дарбанд ва мувоинға ҳожатманд эрмас эрди. Ҳикмати илоҳийким, сирридин ҳеч муҳаққиқ жониға асар ва ҳеч мудаққиқ кўнглига хабар йўқтур, муқтази ул бўлдиким, олам аҳли ва бани одам ҳайлиға олин миқдор хулафо ҳукмрон ва хилофотшиор салотин нофизи фармон бўлғайлар. Буларға худ диёнатлиғ мададкордин не чора ва кифоятлиғ вазирдин не гузир бўла олғай эрди. Ҳар ойинаким салтанат корхонасидағи маносибдин ҳар мучага лойиқ фаросатойин хушмандларни ва ҳар чаргага мувофиқ киёсат тазйин хирадпайвандларни салтанат умуриға мутааллиқ ишлар кифояти учун сойири носдин танлаб оммаи халойиқдин сечиб, аморот наврўзи била сарафроз ва вазорат зайлучаси узра муомалапардоз қилдилар ва бу амрнинг жузвий ва куллий ишига куллий ва жузвий кишини таъйин эттилар.

То бу фархунда замон ва хужаста давронким, бу жамшеди соҳибқирон салтанат тахтин олдилар ва бу хуршеди жавоҳирфишон олам аҳли бошиға сояи марҳаматин солди - юқорроқ мазкур ва бурунроқ мазкур бўлғондек куллий маносибнинг куллиётидин жузъий умрнинг жузъиётиға деганича мутааммин ва мутакаффил бўлурдек эл вожиб ва лозим

бўлди. Чун замоннинг азимушшон содот ва фузалоси ва давроннинг каримулхулқ кузот ва уламоси ва теурийнажд шахзодалар ва «барлосий»⁴⁹ ниҳод озодалар ва «арлотий» исмлиқ садрнишинлар ва «тархоний» расмлиқ айшгузинлар ва «қиёт» насаблиқ мутааййинлар ва «қўнғирот» ҳасаблиқ мутамаккинлар ва «уйғурий» сифот бахшилар ва «уйғур»чарғалиқ яхшилар ва «чўли»лиқ биёбонида жонсипорли қилғон жондорлар ва бойрилиқ айёмида хизматкорлиқ қилғон жонсипорлар ва «жалойир» ғавғоси ва «қавчин» алоласи мавжуд эрди ва ҳар мавжудқа бир мақсуд ва подшоҳона иноят ва ҳар қайсиға бир муносиб мансаб билан сарбаланд ва хусравона тарбият, ҳар бирисини мувофиқ амал шуғлиға пайванд қилдилар.

М а с н а в и й:

*Бири сандалини мақом айлади
Бийик маснад узра хиром айлади.*

*Бири турк айвонида ости муҳр,
Бири сорт девонида бости муҳр.*

*Бири расми бўлди садорат маоб,
Бири исми бўлди вазорат иёб.*

*Бири комёб ўлди муҳронадин,
Бири комжўй ўлди парвонадин.*

*Бириси қўшун сори чекти рақам
Бириси туман сори урди алам.*

*Бири топти доруғалиқ ишратин,
Бири урди сарҳад сори навбатин.*

Қиниқти бири ришвати шум ила,

Бири иктифо қилди марсум ила.

*Агар худ залил эрди, гар аржуманд,
Бори бўлди ўзкомиға баҳраманд.*

Агарчи бу хоксорнинг ота-бобоси ул ҳазратнинг обо ва аждоди хизматларидаким, ҳар бири салтанат конининг гавҳари ва шужоат бешасининг ғазанфари эрдилар - улуғ маротибқа сазовор ва бийик маносибқа комгор бўлгон эрдилар.

Аммо бу ҳақир ҳеч навъ хизматқа ўз қобилиятимни ченамаган жиҳатдин ва ҳеч гурлук машаққатқа ўз қувватимни англамоғон сабабдин борча таманно эшигин юзумға мадрус ва жамъ муддаолар абвобин илайимга масдуд қилиб эрдим. Хаёлим буким, чун оламнинг хиёнати ва олам аҳлининг диёнати равшан ва жаҳоннинг ишванамо ажузасининг вафосизлиғи ва ҳаётнинг руҳафзо маҳбубасининг бақосизлиғи муайян-дур.

*Ҳамул авлоки дафъ айлаб аламни,
Тажарруд кўпида қўйсам қадамни.*

*Фано кунжини мужгондин сунурсам,
Ҳамул мужгон сиршикидин сув урсам.*

*Қилиб маснад қаноат буръёсин,
Кийиб дебо киби узлат палосин.*

*Не кўкка, не қуёшқа инса бошим,
Бузуқ уй бўлса - кўк, равзан-қуёшим.*

*Агар нафс этса майли лолау боғ,
Юзин «нун» нуқтасидин айласам доғ.*

*Агар кўз қилса мардум ашқини ол,
Тилаб кофургун юз анбарин хол.*

*Сувосам они қўрмай деб балосин,
Гажу оҳақ қилиб оқу қаросин.*

*Қулоққа бўлса гардон халқ учун фикр
Эшитурсам садойи халқаи зикр.*

*Оғиз шохи шакар истарни билсам,
Ани мисвок ила хурсанд қилсам.*

*Димоғим заъфиға ашк этса ҳосил,
Юзум узра фано гардини қаҳгил.*

*Тараб синжобидин тан истаса ком,
Анга меҳнат қўлида берсам ором.*

*Аёққа айласам занжир монанд,
Мусалло даврининг занжирасин банд.*

*Ҳавоға жисм туфроғин совурсам
Кўнгул мулкида давлат тахтин урсам.*

*Гаҳи қилсам тавофи гулшани қудс
Гаҳи бўлсам муқими равзаи унс.*

*Халойиқдек тилаб зоҳир ҳузурин,
Жаҳоннинг чекмасам жоми ғурурин,*

*Тутуб ҳар шуғулдин дунёда гўша,
Муҳайё айласам уқбоға тўша.*

*Ажал пайки қачонким етса филҳол
Вадиатни-дегач-топшур. - Десам: - ол.*

Рубоий:

*Сен жон варақида буйла айлаб таҳрир,
Ул сафҳада бу нақшни айлаб тасвир.
Тағйир этар эрмиш они килки тақдир,
Тақдир ишига, рафиқлар не тадбир.*

Ким, ногоҳ салтанат гулшанидин иноят насими эса киришти
ва хилофот боргоҳидин ҳидоят қосиди етишти ва давлат
маншурин илгимга берди ва ул маншур мазмуни бу эрди:

*К-эй фазл жаҳонининг сипеҳри,
Йўқ, йўқки, ўшул сипеҳр меҳри.*

*Табъингға дами бўлур не ворид,
Юз йил бити олматийин Аторид.*

*Сен гарчи гуҳар дўкони очтинг,
Лекин бу гуҳарни элга сочтинг.*

*Фикринг чаманида кўп раёҳин,
Лекин бўлуб анда халқ гулчин.*

*Назминг гулидинки даҳр тўлди,
Дегилки санга не баҳра бўлди.*

*Лафзингдин улусқа вазду ҳолат,
Етмай санга баҳра, жуз малолат.*

*Сен қон ютуб, эл бўлуб қадаҳкаш,
Элдин санга етмайин дами хуш,*

*Сен эл бошиға бўлуб гуҳарпош,
Бир пок гуҳар демайки, шобош.*

*Эмдики, тараб замони етти,
Даврондин алам нишони кетти.*

*Олди қўлумиз жаҳон диёрин,
Очди кучумиз фалак ҳисорин.*

*Ой-кунни нақора қилди давлат,
Чолди бизнинг отимизга навбат.*

*Оламни бизинг қуёш ёрутти,
Ҳақ марказида қарор тутти.*

*Бу дамки, тарабқа қолмади сўз,
Бахтингға очилди уйқудин қўз.*

*Ҳам субҳи умидинг ўлди толеъ,
Ҳам меҳри муродинг ўлди ломеъ.*

*Чун соқийи давр жоми ишрат
Тутти, яна чекма захри меҳнат.*

*Тавқий етишгач айла лозим,
Ким, жон била бўлғасен мулозим.*

*То лутф тенгизига тушуб мавж,
Тутқай бори ишинг ул сифат авж.*

*Ким, ой уза қўйғасеи қадамни,
Кун лавҳига чеккасен рақамни*

*Меҳр олтунидин қазо қилиб ҳал
Ул сафҳани айлагай мужадвал.*

*Ҳар байтини меҳри гавҳарафшон,
Анжум била айлагай зарафшон.*

*Неча бийик айласанг сўзунгни.
Ондин бийик этгабиз ўзунгни.*

*Йўқтур санга вақт гўша тутмоқ,
Ишрат гулин оҳ ила қурутмоқ.*

*Чун ҳукмни англадинг дам урма
Балким дам урарға дағи турма.*

*Қуллуққа кўнгулни чувт боғла,
Хизматқа белингни руст боғла.*

*Ҳар неча бу сўз демак керакмас,
Чун ростдурур керак керакмас.*

*Туштум мане нотавон ароға
Юз ранжу балоу ибтилоға.*

*Чун хост бу навъ эди қазо ҳам
Мен хастаи зори бенаво ҳам.*

*Қулларға ўзумни ҳамдам эттим,
Қуллуққа белимни маҳкам эттим.*

Агарчи дарёға қатра мададкорлиғидин суде ва яди байзоға зарра ҳаводорлиғидин мақсуде мумкин ва мутасаввар эрмас, аммо ул қадар хизматдаким, хастаға қувват эрди ва ул миқдор мулозаматдаким, бу шикастаға тенгри тоқат берди, жонсипорлик расмин унутмадим ва эҳмол ва тасоҳул раво тутмадим. Чун ниятим гулистонида зарқ ва риё хошоки ноёб эрди ва хизматим бўстони сидқ ва сафо саҳобидин сероб. Ҳар ойинаким, ҳар соат

рўзгорим димоғи ўзга навъ насим файзидин муаттар ва ҳар лаҳза умидим чироғи ўзгача тарбият машъали нуридин мунаавар бўла бошлади то оз фурсатда ул хазратнинг ваҳйасарлик сўзи ва илҳом хосиятлик ваъдасидек сўзумга пок маоний гавҳари тож ва ўзумга пок гавҳарлик аҳли маоний муҳтож бўлди. Хизматимда озодалар иши бандалик изҳори ва илайимда сарафрозлар даъби сарафкандалик атвори.

Рубоий:

*Иқбол мутиу бахт ёвар бўлди,
Хуршед раҳию сипеҳр чокар бўлди.
Олам элидин кимга муқаррар бўлди
Бу мартабаким, манга муяссар бўлди.*

Бу иноятлар муқобиласида хизмате топай деб, дасту по урмоқ мушкил ва бедасту полардек боқиб турмоқ андин мушкилроқ.

Мисра:

Мушкиледур ишқдин ҳар дам манга мушкил аро

Бу таҳайюрдин мутафаккир ва бу тафаккурда мутаҳаййир эрдимки, хирад пири бадҳоллиғим билди ва хушҳоллик юзидин оғоз қилдиким,

М а с н а в и й:

*Навоий, не бало андуҳ эрур бу,
Ўзунгни солмоғинг мундоқ бўлурму?*

*Ангаким ақлу ҳиммат ёр бўлғай,
Бу навъ ишлар қачон душвор бўлғай?*

*Қуёшдин тарбият гар топса хоро,
Қилур ёқут ила лаъл ошкоро.*

*Булутдинким, бўлур сероб туфроқ,
Мулавай гул берур минойи яфроқ*

*Кишилиқдин нечук урғай киши дам,
Бўлуб туфроқ бирла хорондин кам.*

*Шаҳеким, ахтар ўлса дурри тожи,
Дуо дурриға кўптур эҳтиёжи.*

*Расулеким, русулнинг сарваридур,
Сипехри офариниш ахтаридур.*

*Агар сиддиқ бўлди ёри ғори,
Ҳам ўлди анкабути пардори.*

*Кулеким, тийра бўлмиш гулхан андин,
Эрур кўзгу жамоли равшан андин.*

*Неча изҳор ажзу нотовонлиқ,
Гумон қилдинг бу ишни нуктадонлик.*

*Қўюб бекорлик фарзона бўлғил,
Илик ур ишгаву мардона бўлғил.*

Чун хирад булбули бу наволар тузди ва тавфиқ тўтиси бу нағмалар кўргузди - мен ҳақири нотавон дағи ақл гириҳкушойлиғи ва тавфиқ раҳнамойлиғи била ул ҳазратнинг қуллуғида неча навъ хизматким, дунё суди андин пайдо ва охират беҳбуди андин ҳувайдо бўлғай, ўзумга лозим туттум ва неча навъ ишким, халойиқ дуосиға боис ва ҳолиқ ризосиға сабаб бўла олғай, қошимда муқаррар қилдим. Ва тенгри иноятидин бу ишлар борча

муяссар бўлди.

Авал бу эрдиким, кўнгул кишваридин ул ҳазратнинг ғайрининг хаёлин азл этиб, балки ихрож қилиб, сидқ булутидин сафо ёғини била кишварини ғайр гардидин юб, султон хаёлин бу тахтгоҳда салтанат маснадига ўлтуртуб, ҳумоюн оти ва рўзафзун алқобиға дуойи хайридин хутба ўқуб ва муҳаббат доғларидин секка музайян қилиб, бу иқлимни анинг султони хаёлиға мусаллам туттум.

Рубоий:

*Ҳар кимки биров ишқига бўлса дилбанд,
Жон риштасидин қилса керактур пайванд.
Гар ғайр хаёли тушса кўнгулга писанд.
Қилмоқ керак ул кўнгулни юз минг парканд.*

Яна ул эрдимким, ул ҳазратнииг давлатидин бовужуди улким, жамин танаъумоти жисмойи ва муродоти нафсонийғаки, дастрасим балки ҳавасим бор эрди, аммо анинг кишвари гулистонининг ҳарими атрофида ва мулки бўстонининг чамани акнофида кўрмас нимадин кўзумни нарғис кўзидек кўр ва эшитмас нимадин қулоғимни бинафша қулоғидек кар ва тутмас нимадин илгимни чинор илгидек шал ва бормас ердин аёғимни сарв аёғидек ланг ва айтмас сўздин, батахсис махфий асрореким, гул хурдаси масаллик ғунчадек кўнглумда амонат топшурди - ифшосидин тилимни савсан тилидек гунг қилдим.

Рубоий:

*Шаҳ хизматиға бировки бўлғай мойил,
Кўру кару лангу шал керактур ҳосил.
Асрорининг ифшосида гунг айласа тил,
Бу мушкил эрур, барчасидин бу мушкил.*

Яна ул эрдиким, ул ҳазратнинг қуллуғин иртиқоб қилурда ҳеч навъ ўз ғараз ва маслаҳатим мутасаввар эрмас эрди, балки хос тенгрилик учун, дағи ўзининг муборак хотири учун, дағи мусулмонлар, маслаҳати учун эрди. Бу жиҳатдин хирад ҳокими одил ҳукми била ростлик сиёсатгоҳида ғараз ўғрисини фано дориға осиб, инсоф дор ул-қасосида ҳирс қароқчиси бўйнин қаноат қиличи била уруб, вужуд шаҳрида муддао қасрини риёзат ёмғури била йиқиб, нафсоният боғида орзу ниҳолин интиқоъ илиги била қўнгариб, амал мазраида таваққуъ хирманин фақр ўти била куйдуруб, ул хирман куллари фано елига совурдим.

Рубоий:

То ҳирсу ҳавас хирмани барбод ўлмас:

То нафсу ҳаво қасри барафтод ўлмас.

То зулму ситам жониға бедод ўлмас,

Эл шод ўлмас, мамлакат обод ўлмас.

Яна ул эрдиким, агарчи ул ҳазратнинг равшан замири кўзгуси мазҳари тажаллиёти илоҳий ва хумоюн хотирининг қуёши матраҳи, таъйидоти номутаноҳийдур. Пок хаёлидин тақвиятиға содиқ ва соф зиҳни ва шаръи мубин тамшиётиға мувофиқдур. Ғояти риояти ва ниҳояти эҳтиёти бу ҳукмга муқтази бўлдиким, наузу биллоҳки, агар башарият тағофулидин шариф рўзгори ҳавосида зулм булутлари адл қуёши юзин ёпардек бўлса, бу қул зурваи арзға еркургай, то ул булутларни надомат оҳи сарсари била оламдин чиқорғай ва покиза авқоти шабистонида агар бидъат насими шариат шамъиға зарар етқургудек бўлса, бу нотавон парвона бўлғай, то ул шамъни муҳофазат хуллаларидин фонусқа кюрғай. Биҳамдиллаҳки, ул тавр амре ҳодис ва бу навъ ише воқеъ бўлмади, аммо бўлди эрса, дағи ҳукмдин тажовуз қилмадим ва ўзумни арода кўрмайин, ул ишни ароға солдим.

Рубоий:

*Тақририм агар яхши эди, йўқса табоҳ,
Алфозим агар ямон эди, гар дилҳоҳ.
Арз этмагини чу ҳукм айлаб эди шоҳ
Шоҳ англамаса, бу хизматим нетгамен, оҳ!*

Яна ул эрдиким, мамолик чун ҳаргиз зулм ели мазлум чароғиға мушаввиш бўлмоқдин ва тааддин ўти осойиш хирманиға зарар еткурмақдин холи бўлмайдуру. Ҳар золимеким, жабборлиғ тоғида бедодий қоплонининг ҳар ҳолидин бир кўз тикарким, мазлум фароғати кийигин қайда кўрган ва ҳар чанголидин неча ситам қуллоби муҳайё қилурким, ани нечук сайд қилғай ва ҳар тишидин бир неши захролуд итирурким, анинг жон элтмаги мумкин бўлғай, то ул номурод кийик аъзо ва аҳсосидин нафси аммора сабуиға ком ва сабуият иштиҳосиға ором бергай. Ва бу муқаддима золим била мазлум ҳолидин киноят ва бедодгар била додҳоҳ аҳволидин ҳикоятдуруру.

Илигимдан келганча зулм тиғин ушотиб, мазлум жароҳатиға интихол марҳамин қўйдим. Ва илигимдин келмаганни ул ҳазрат арзиға еткурдим. То зулм паланги терисидин кийик суръатлик бодполар ғошиясиға зийнат берди ва мазлум жони кийиги кўзига амният марғзорида қоплон доғлар ўрнига лола доғлари кўргузди.

Рубоий:

*Шаҳ адли уйини айлайин деб маъмур,
Саъй айладим ул қадарким, эрди мақдур.
Ҳар нечаки тенгридин етар шамъға нур,
Парвона эрур жони куярдин маъзур.*

Яна ул эрдиким, улус аро акобири изомдин сойир авомғача ва сипоҳи аро аморат маснадида базм тузггондин мазаллат капанагида ажз кўргузгонғача ва раоё аро тавонгарлик жўйбор ва даштини сипеҳр мазраасидек кўкортиб, тамаввул маҳсулларин

ҳосил қилғондин сипеҳрдек икки букилиб хўша термакта оқшомғача, рўзгори кафофиға парвиндек бир овуч дона тергонгача на ясоғлиқ аро бойлиқ марғзори ичра ҳар сурук қўйдин йилда ҳамалдек минг қўзиға қонеъ бўлмағондии йўқсизлик широмларида қўй кутиб, йилда жадйдек, беш ўчку музд олғонни ғанимат билгонгача киши оз топилғайким, бу нотавон била иши тушмамиш бўлғай. Бу ишлар муқобаласида музд тилаб миннат қилмадим, балки муздпарварға миннат дағи туттилар қабул этмадим.

Рубоий:

*Элдин манга гарчи ғайри заҳмат йўқ эди,
Айб эрмас, агар музд ила миннат йўқ эди.
Эл бердилар, аммо манга рағбат йўқ эди,
Шаҳ давлатидин буларға ҳожат йўқ эди.*

Яна ул эрдиким, чун ул ҳазрат ҳукми жиҳатидин ва таклифи сабабидин маош мазраси ёбис қолмасун деб, бирор нима зироатқа иштиғол кўргуздим. Чун ул нигимда қила олғунча шариат жониби маръи ва инсоф тарафи малҳуз эрди, тенгри иноятинин кўп маҳсуллар ҳосил ва ғаниматлар восил бўла киришти. Бу жумладин ўз маошимға сойир авомдин бирининг маоши ўтгунча иссиқ-совуқ дафъи учун бир турма тўн дағи мунға муносиб емакка қонеъ бўлуб, қолғоннинг баъзисин ул ҳазратнинг мулозамати маслаҳати учун, келиш-боришға ва навкар ва мутааллақлар улүфасиға ва черик яроғиға сарф қилдим ва баъзини анинг саботи давлати учун дуо, давоми салтанати учун тоат қилур мустаҳиқларғаким, шомдин саҳарғача сипеҳрдек рукуъда ҳам бўлуб, анжум киби тасбиҳ эвурурлар ва тонгдин оқшомғача оламдек яхши-ёмоннинг номулойимлигин кўруб, қуёшдек бир курс била маош ўткарурлар - еткурдум. Ва баъзиниким, жамиъ маунот ва борча таклифотдин ортти, биқои хайр бино қилдим ва бу мазкур жамиъ хайрот ва мубарротнинг

ҳасана ва савобини ул ҳазратнинг нисори ва туфайли қилдим ва анинг хужаста авқоти ва ҳумоюн рўзғориға кечтим ва бу даъво таънисига қозиял-ҳожот ҳазрати ва қазо ва қадар маҳкамасида анбиёи мурсалин ва малойикаи муқаррабини тонуг туттум.

Рубоий:

*Мақсуд чу шоҳи динпаоҳ ўлди манга,
Уқбо сори ҳар не зоди роҳ ўлди манга,
Мажмуини қилдим онинг оллига нисор,
Бу хужжат учун тенгри гувоҳ ўлди манга.*

Ва ул биқои хайр жумласидин бири будурким, тарих секиз юз сексон бирдаким, ул ҳазрат кўшки Марғани ёнида бу фақирға саро ва ҳавли ясағали ер иноят қилди ва бу фақир анинг иморатиға машғул бўлдум. Ва алҳақ ул ередур, Ҳирот дор ус-салтанасининг равзаи эрам зийнатлик ва байт ул-харам манзалатлик балдаи фоҳирасининг шимол ҳаддидаким, Гозургоҳнинг ушоқ тоши лаъли кони ва гавҳари уммонийға танноз ва қаро туфроғи мушки азфар ва таблаи анбарға таънасоз тоғе воқеъдур, анинг этагидаким, жанубий ҳадди бўлғай, бу тоғ била маъмураи мазкуранинг мобайнида воқеъдур. Ул ернинг ҳавоси руҳпарварликда жаннат ҳавосидин нишона айтур ва ели ҳаётбахшликда фирдавс насимидин намуна кўргўзур. Ва тоғ жонубидин жўйи Наврўзий ўтарким, садоси ғулғуласидин лабташналар қулоғиға муждаи оби ҳаёт таронаси етар ва шаҳр жонибидин Инжил суви оқарким, «айнан тусаммо Салсабил»⁵⁰ зулолидек табиат комиға ёқар. Мозий салотиндин ул ерда боғ ясарға аморат сийтни солғон амирзодалар, балки салтанат кўсин чолғон шаҳзодалар орзу ниҳолин тикиб, мақсуд меваси топилмағон ва таманно гулбунин экиб, қабул гули очилмағондур. Ҳосил бу фақир ул ерда ўттуз жериб⁵¹ ерни девор тортиб сарой иморат қилиб, боғчасиға ҳар турлуқ ашжор била сафо ва назрат ва ҳар чаманиға ҳар навъ раёҳин била зебу-зийнат бердим ва

анинг таърифи мундин ўтмаским, ул ҳазратнинг мавкиби гардунсойи неча қатла ул манзилни ғайрати биҳиштибарин ва мақдами фалакфарсойи неча навбат ул маъманни рашки нигорхонаи Чин қилди. Ва умидим будурким, ҳамиша ул ер бу давлатка сазовор ва мудом бу хоксор ҳам бу иноятка бархўрдор бўлғаймен. Иншоллоҳ таоло.

Ва бу Марғани кўшки бу ҳавли муҳавватасининг ҳадди жануби билан ҳадди ғарбийсининг мобайнида воқеъ эрди ва ул иморате эрди - бурун чоғда тарҳ солғон ва қадимда ясалғон биноси тошдин эрди. Ҳамоноки, ул тошни меҳнат тоғидин ташиб эрдилар ва девори, хом кирпичдин эрди, ул кирпични андуҳ туфроғи ва ҳасрат сувидин қуюб эрдилар, тархи икки ошом эрди: қуйиғи ошоми тийраликдин фироқ шоми ва анда нухусат бумлари била зулмат хуффошларининг ороми, юқориғи ошоми бузуғлуғдин фироқ аҳли кўнгли эви дин нишони ва анда навмидлик чўғзлари билан мотамий либос кабутарлар ошени.

*Йиқиб айвонини сайли залолат,
Ёқиб деворидин гарди малолат*

*Қоронғу саҳни андоқ шоми дайжур
Ки, хуршед анда кирса топмағай нур.*

*Бўлуб мутаворилар ороми анда
Фужуру фисқ аҳли коми анда.*

*Кўнгулга келди буким, гар берур даст,
Ани қилмоқ керак туфроқ уза наст.*

*Биное тарҳ қилмоқким ҳамиша,
Эл этгай шаҳ дуосин анда пеша.*

Чун бу муважжаҳ ҳаёт кўнгулда устувор бўлди ва бу мақбул андиша хотирда қарор тутти, ул бинойи дайрпайвандни ҳамвор

қилиб, ўрнида мадраса бино қилилди ва ул асоси калисо монандни бузуб, ерида масжиде солилди.

*Шаҳ давлатидин итти бу дайру калисо
Ўрнида бўлди мадрасау масжиде бино.*

Ва мадрасадин киргач масжид анинг ҳадди ғарбики, қибла сори бўлғай, воқе бўлди. Ва хушхон имом ва хушовоз муқри мукаррар бўлдиким, салоти хамсани маҳалла аҳли билан қоим тутуб, ул ҳазрат дуосига машғул бўлғайлар. Ва мадрасанинг тўридаким, ҳадди шимолийдур, гунбазе ясалдиким, сураи Қуръоний ва оёти фурқоний адосида қироат гулшанининг Исавий нафас андалиби хуш илҳонлари ва тажвид равзасининг Довудий нағма фохтан ширин адолари ҳар кун хазрати рисолатпаноҳ мутаҳҳар руҳонияти учун бир си пора калом ўқуб, ул ҳазрат дуоси бирла хатм қилғайлар. Ва гунбазни «Дор ул-хуффоэ» дейилди. Ва мадрасанинг шарқий ва ғарбий суффасида икки мударриским, бириси фикҳ усули ва фуруи ва бириси ҳадис фурува усули⁵² айтқойлар ва ҳар дарс ҳалқасида ўн бир толиби илмким, муваззаф бўлғайлар - таъйин қилилди. Ва бу мадрасағаким, хулуси ихлосдин ясалди - «Ихлосия» от кўюлди. Ва бу «Ихлосия» мадрасаси жанубий ҳаддининг тошидинким, Инжил ариғи оқар, ул ариғнинг жанубий ҳаддиким, қироғи бўлғон шорий омдурким, ул ҳазрат бино қилғон мадрасадинким, ҳар тоқи улви рифъатдин сипеҳри муқарнас равоқиға кунгира еткурубтур ва ҳар гунбази сумузи манзилатди фалакнинг кўк гунбазидан бош ўтқарибдур, ҳар мударриси қошида Муштарийким, олтинчи айвон донишмандидур - омий ва нодон ва ҳар толиби илми олинда Аторидким, иккинчи суффа мустаиддидур - тифли абжадхон, ходимлари суффрасида ой гирдаси ва қуёш қурси икки фатир ва таббохлари тахтасида қаҳқашон шакли ун сепган бир зувола хамир.

Рубо ий:

*Бу буқъаки то биноси бунёд ўлди,
Эл ҳожат ила фақрдин озод ўлди.
Дарвешу ғани неъматидин шод ўлди,
Бу важҳдин оти Неъматобод ўлди.*

Бу шории ом бу Неъматобод жонибидин келиб, кўпрак йўл Инжил ариғи ёқаси била Маҳди улё ва Билқиси узмо Гавҳаршод оғо «наввараллоҳи марақадҳа»⁵³ мадрасаси сориким, кошиси гиреҳкорлиғидин ақл меъмори ҳайрон ва шамсаси зарнигорлиғидин хирад муҳандиси саргардондур - борур.

Ва бу «Ихлосия» мадрасаси муқобаласидаким, мазкур бўлғон шориғнинг жанубий ҳадди бўлғай хонақоҳе бино қилилдиким, ул Ҳазратнинг давлати давоми ва салтанати саботи учун қуйироқ маршрут бўлғон дастур била ҳар кун фуқаро масокинға таом бергайлар ва ҳар йил эҳтиёж аҳлиға кийғулук еткурғайлар. Ва бу хонақоҳ тўридаким, ҳам жанубий тарафи бўлғай - гумбазе бино қилилдиким, чун бу маҳалла ул Ҳазрат давлатидин маъмур ва эли дағи қалин ва масрур бўлубтурлар ва бу жамоат била масжиди жомеълар орасида жузвий масофате бор. Қишда баъзи совуқ ва балчиғ узри била ва ёзда баъзи гард ва иссиғ бахонаси била «Йа айюҳа-л-лазина оману иза нудийа ли-с-салавати мин йавми-л-жумъати фасъу ила зикри-л-лоҳи ва зару албайъ»⁵¹ амридин ғофил ва анинг савобидин отил эрдилар, муқаррар қилдимким, ул хонақоҳ билагун базда жумъа намози қилғайлар, шояд ул жамоат ҳар навъ номасмуъ узр била ул давлатдин маҳрум ва бу саодатдин бебаҳра қолмағайлар, Дағи хатиб ва муқри ва имом ва улча бу амрда заруратдур - муайян бўлди.

Ва «Ихлосия» мадрасаси ўтрисида бу хонақоҳғаким, иморати ҳар навъ риё ва ғашдин холи эрди ва хотирға кўп тараддудин халос берди: «Халосия» от қўйдум «Ла халаса илла бил ихлоси»⁵⁵.

Ҳирот дорус-салтанасида ва теграсида ҳарне мустағал ва дакокин ва боғ ва ер ва коризким, ул Ҳазрат обони давлатида бу фақирнинг мулки эрди ва аларнинг байъ ва широсида шаръ

қавоидин кўп маръий тутулуб эрди ва баҳоларидин бир дирам мавқуф қолмайдур эди. Андоқким, бу маъниға аиммаи ислом, балки хавос ва авомдин кўпи воқифдурлар ва бу бобда таҳсинлар қилиб, инсофлар берурлар ва муддатлар бу фақирнинг тасарруф қабзасида ва тамаллуки илгида эрди - бу биқоъға вақфи саҳиҳи шаръий қилдимким, бу икки буқъанинг иморати ва саканасининг вазойифи била борча маунати андин ҳосил бўлиб, шарт қилғон дастур била сарф бўлғай.

Яна ул Ҳазратнинг фалак мартаба даргоҳида ва сипеҳр манзалат боргоҳида арзадоштим будурким, тириклик бўстонидаким, адно нилуфарин сипеҳри ахзар била тенг тутса бўлмас ва ҳаёт гулистонидаким жузвий сариғ гулин хуршеди ховарға ўхшатса бўлмас. Ғараз йигитлик чаманининг гулбуни хужастаси ва мақсуд шабоб гулбунининг тоза гулдастасидур. Биҳамдиллоҳ вал-миннаки, менинг бу ҳаётим гулбунининг гуллари ул Ҳазратнинг хизмати баҳорида очилди ва йигитлигим ашжорининг шуқуфалари дағи ул Ҳазрат мулозамати ҳавосида сочилди ва ул гуллардин кўп мақсудлар навбоваси ҳаётим комин баҳраманд этти.

Эмдиким, ҳаётим гулшанининг баҳор хазонға етишти ва гулшанда очилғон йигитлик гуллари тўкула киришти. Сабзаси табиат ҳавоси бурудатидин оқарди ва лоласи куҳулат совуғ нафасларидин сарғарди, сунбули сероби марғулаларидин тоб кетти ва ниҳоли сарбаланди, ажал сарсаридин фано туфроғига йиқилурға етти. Ул Ҳазратниинг муаббад давлатидин ва рафеъ ҳимматидин кўнглумга кечмаган комларға комгор бўлубмен ва тушумга кирмаган мақосидға иқтидор топибмен. Икки орзу риштасидин ўзгаким, гирихи кўнглум пардасидин ечилмади, икки мурод гунчасидин ўзгаким, тугуни жоним гулшанидин очилмади.

Аммо умидим улдурким, бу икки умидим мевасидин дағи баруманд ва муродим будурким, бу икки муродим гавҳаридин дағи сарбаланд бўлғаймен ва бу орзумандлиғ хорхорининг тикани кўнглумда синмағай ва бу мурод гавҳарининг ёғинин

қатрадек туфроққа элтмагаймен.

Бириси будурким, чун кишига абадий давлат ва сармади саодат ва ҳаёт чашмасининг навиди ва нажот манзилининг умиди исломнинг беш сутунлуқ зотулумодиға кирмагунча мумкин эрмас ва бу хамс-ул-муборак панжасига илик урмоғунча ҳеч иш натижа бермас. Аввал ул калимаи тавҳиддур. Шукрким они алифдек жоним орасида нақш этибмен. Иккинчи салавати хамсадур. Биҳамдиллоҳким, они найдек зеҳн аро сабт қилибмен. Учунчи рамазоннинг ўруз кунининг рўзасидур. Шукруллоҳким, они ломдек қалбимда ёшурубмен. Тўртинчи закотдур. Жоним нақди ул тенгрига закотким, кўнглумга насабқа еткунча мол захира қилмағаймен, солмади ва насабқа етган мол закотин айирғунча илкимда қолмади. Бешинчи Ҳаждурур ва ул бай узри муяссар бўлмайин ҳамоноки, ислом шахси бир кишиға ўхшарким, онда хос хамсадин тўрти бору бас. Муқаррардурким, бешаласи - хоским бўлмаса муважжаб нуқсони бўлур ва бу мазкур бўлғон икки орзудин бири муборак сафардурким⁵⁶, исломим шахси беш ҳисдин бирининг ўксуклуги жиҳатидин ноқис бўлмағай ва мусулмонлиғим панжаси бир бармоқ йўқлиғидин маълул қолмағай.

Ул саодатойин қофилаким, ул бодия сориким, шоҳроҳи жўйборида сароб ҳайъати чашмаи ҳаёт зулоли ва ул зулол атрофида ҳар муғайлон бутаси гулшани нажот ниҳолидур, азимат қилса, агар қофиласолорлик чатри соясида ер топмасам, ер юзида соя киби жисм банди ўзлук қайдидин қутулиб, ул қофилани эришсам ва агар мирҳожлик маҳмили ҳарамида ҳукмрон бўла олмасам, жарасдек чок кўксумда изтироблик кўнглумдин фиғон тортиб, ул маҳмил туфайли мақсадқа етишсам.

*Мениким, бу савдо низор айлади,
Ҳавас илгида беқарор айлади,*

*Не имконки, топқай қарору суқун,
Бировким, бу фикр этгай они забун.*

*Урармен қадам токи борғунча гом
Ки, бўлғай муяссар менга ушбу ком.*

*Агар бўлса бу йўлда умрум талаф
Чу бу йўлдадур ул ҳам эрур шараф.*

*Ва агар бўлсам ўз комима баҳраманд
Зиҳи мулки жовиду бахти баланд.*

Ва бу муқаддимотдин ғараз буким, ул сидраи сипеҳртимсол даврида суҳокирдор ва ул қуббаи хуршедминвол даврида зарравор эврулурда фироқ занжирида иштиёқ силсиласида ҳалқа бўлғон қадимни туз этиб, ул мақсуд эшиги ҳалқасиға илгимни қуллоб қилиб, ул Ҳазратнинг қиблаи иқбол ва каъбаи омолодек даргоҳининг сабот ва давоми учун дуо қилгаймен.

Ва иккинчи муродим улким, ул ҳазратнинг ғоятсиз иноятлари ва ниҳоятсиз шафқатлари муқобаласида юқори мазкур ва садрда мастур бўлғон хизматлардин бу фақри шикаста ва бу ҳақри дилхастаға муносиброқ хизмат ул эрдиким, зубдаи авқотим ва хулосаи ҳаётимни ул Ҳазратнинг мадҳи зоти ва таърифи сифотида сарф қилсам эрди ва ул бобда ғарро қасидалар ва рангин ғазаллар ва матбуъ маснавийлар ва маснуъ иншолар, балки ҳар навъ назм ва насрдин китоблар тасниф қилсам эрди ва мужалладлар тартиб берсам эрди, то ул ҳазратнинг фархунда оти бу васила била кўп йиллар рўзгор саҳифасида мазкур ва ҳумоюн зоти бу восита била кўп қарилар рўзгор аҳли тилида мазкур бўлса эрди.

Аммо бу жиҳатдинким, ул Ҳазратнинг баски илтифоти саҳобидин эҳтимом ёмғури бу хоксор рўзгориға нозил ва эҳтимоми бўстонидин илтифот шамоли бу бенаво ҳолиға шомилдур - элнинг тараддуди ва улус ихтилоти, арзол тамаллуқи ва ашроф инбисоти ва хавос икромии ва авом ғавғоси, золим иброми ва мазлум алоласи, раоё ғулуси ва ясоғлиғ ёруғуси, тамаъ

аҳлининг ноҳамвор мулоямати ва талаб хайлининг ноҳанжор мулозамати, жуҳҳол ситамидин шеvasи азо бўлғонларнинг сўгворлиғи ва аммол қаламидин рўзгори қаро бўлғонларнинг беқарорлиғи, бурчлуқ азобиға қолғонларнинг йўлум бошида турмоғлиғи ва фарзандин гарав қўйғонларнинг этагимга илик урмоғлиғи ва ифлосойин талабанинг арзадошти ва руқъаси ва фалокатшиор шуаронинг қасида ва қитъаси, вилоятдин келган дармондалар ҳолинннг тафтиши ва аларни ризолари била узатмоқнинг ташвиши, сарҳад беклари элчиси таклифининг заҳмати ва аларни дилхоҳлари била қайтармоқнинг меҳнати, ўзга мамлакатдин оз ва орзу ҳамиёнин тикиб, тамаъ хорлиғин ўзларига тутуб келган азизлар ибтилоси ва аларнинг мухталиф муддаоси била эъзоз қилиб, номақдур матлублари била ватанлариға юбормакнинг балоси, озодларнинг инжуликка кирмак тамаъидин ташниъи ва бандаларнинг озодлиққа чиқар умидидин таваққун, туш кўруб кечган машойих эълонин келтурганлар муболағаси, йироқ ердин ўтган авлиё салонин еткурганлар музояқаси, тўкқуз хилол таклиф била бергонларнинг тамаъ тишин беркитгони, болчиғ тасбиҳ зўри била ўтқарганларнинг талаб риштасин узотқони, солим жисмин хасталикка солиб, шарбах важҳи тилагонлар зарқсозлиғи, тирик кишисин ўлукдек ётқузуб, кафан баҳоси олғонларнинг ҳийлапардозлиғи, вақфийлар бедодидин ғариб талабанинг руқъа тиламаги, амал аҳли фасодидин заиф раоёнинг сипориш истамаги ва мажлисда ҳамсуҳбатлиғимға тааний кўргузгонларнинг гаронжонлиғи ва сайрда ҳамзонулуғимға таҳаттук зоҳир этканларнинг сабук инонлиғи, Мадинадин келиббиз деб, иқомат юкин уюмда тушурганлар зиёфати, Маккага борурбиз деб, таваққуъ маркабин эшигимга сурганлар риояти, бу хайлнинг муддаосидин жузвий ўксук муяссар бўлса, норози бориб, гила қилғонларнинг ҳайрати ва муддаолари тамом ҳосил бўлғонларнинг бу риоятни вазифа қилиб яна келмақларининг фикрати, яна дағи машаққатлар борким, айтилса сўз риштаси узолғай ва мужиби карҳ ва малолат

бўлғайким, бу нотавон бу ҳолат вуқуидин сунъ фаррошлари субҳнинг сиймин супургиси била гунбази ложувардий атрофи тун дудасидин қарорғонни супуриб, қазо наққошлари ул ложувард юзин заркорлик қилиб қуёш жамшеди ул гунбазда зарнигор тахт уза базм тузган чоғдин шом кашмирининг сиёҳ жардаларининг анбарин зулфин насими шабгир парешон қилиб, анинг ройиҳасидин тун зангисининг савдойи димоғи мушавваш бўлиб, девоналардек фалак оташкадасининг кулин оламға совуриб, сунъ ҳакими ани қаҳқашон занжириға тортар маҳалға дегинча бу шикастанинг тийра рўзгорлиғим ва паришонлиғим кашмирий соҳир кўзлукларнинг насими шабгир совурғон зулфидин афзунроқ ва изтироб ва бечоралиғим париваш тифллар шўхлиғидин занжири жунун асири бўлуб, гулхан ўтиға йиқилғон девонадин кўпракдурур - бир мажруҳменким, бовужудким, урўён жисмимға захролуд нешлик чибин ҳужуми бўлғой, қоварға илик дағи тебрата олмағаймен ва бир урўёнменким, бовужуди улким, мажруҳ танимға жунун арзолининг муҳлик тоши ёққай, қочорға қадам дағи кўтара олмағаймен. Агар булажоб ҳолимдин шаммаи изҳор қилсам, ул Ҳазратнинг нозук мизожиға мужиби ғам ва муборак хотириға боиси алам бўлғай.

*Туганмас субҳи йўқ шоми ғамим шарҳин савод айлаб,
Варақ афлок ўлуб, ул тун қаросин - ўқ мидод айлаб.*

Киши бу навъ ғамноклик била не нишотомез алфозға рабт бергай ва бу паришонлик била не маоний гавҳари жамъ қилғай. Аммо умидим борким, ул Ҳазрат давлатидин онча фароғат даст бергайким, кечган ҳаётим бақиясин ва ўтган авқотим татиммасин бир ишга сарф қилғайменким, жаҳон интиҳосиғача ул Ҳазратнинг зикри хайри бодасидин улус хушҳол ва яна жаҳон ибтидосиғача анинг авсофи ҳамидаси оби ҳаётидин халойиқ коми молломол бўлғай.

Сўз мутаввал ва мақсуд муаттал бўлди. Авло улким, ҳам дуо сори ружуъ ва Вақфиянинг такмилиға шуру қилилғай.

Рубоий:

*То сокин эрур даҳру фалак мустаъжил,
Сурсун икисига ҳукм шоҳи одил.
Андин манга бу мурод бўлсун ҳосил,
Мендин анга бу бандалиғ ўлсун восил.*

Омин, ё раббил оламин!

Муқаддимот туганди ва келди маҳдудот: вақф қилғон маҳдудларким, шаҳр ва тавобиндадур, мужмалан мазкур бўлур ва тафсила форси вақфиялардаким, мукаррар айтилибдур ва қузот сижиллоти била мусажжал ва сойир халойиқ подшоҳдин гадоға дегинча элнинг муҳр ва тонуғлиғи била мукаммал бўлубтур ва коффаи аном ҳузурида кофаға ҳукм топибтур, мазкур ва мабсут воқеъдур, эҳтиёт вақти андин кўруб маълум қилғайлар: бу мужмалдин улча маълум бўлур ижмол тарийқи биладур.

Ва ул маҳдудотдин аввал маҳдудедурким, шаҳрда Малик бозори ичинда шарқий ҳаддида машхур тоқияфурушлар тимигадур ва иморати икки ошомдур ва бозор сори икки дарбанди бор ва ҳар дарбандида бир дарвоза бир айвон мавжуддир. Ва бу тим муттасили жанубий ҳаддида беш дўкон бир-бирига муттасил. Яна бир дўконким, Хуми обға машхурдур, тимнинг шарқий ҳаддида ва бир намадфурушлуқ дўкони болохонаси била ҳам бозорнинг ғарбисида ва бир пўстинфурушлик дўкони ҳам бор, бозорнинг ғарбисида болохонаси била. Яна бир тимча ва тўрт дўкон бир-бирига муттасил. Ироқ дарвозаси тошида Аликабек ҳаммомиға ўтру. Яна бир тимча амаласи Малик дарвозаси тошида икки ошом иморат ва секиз дўкон тимчаға тутош. Яна бир тимча ва икки дўкон бир-бирига муттасил Мусаррихнинг Кухундузида. Яна икки дўкон амаласи Боғи Зоғон кўчасида воқеъдур.

Ва маҳдудотким, шаҳр тавобиъидадур - Олинжон булукида

Фаррошон мавзида йигирми беш жериб боғ, йигирми уч жериб бир-бирига муттасил, яна бир қатъа боғ била ер ўн секиз жерибким, андин икки ярим жериб узум боғи Осиёи Бодға машхурдур ва бир қитъа ер тўртжериб ва бир нима Инжил булукидин Боғи Мурғонда тўрт жериб, Сиёвушондин Хожа Шиҳоб маҳалласида боғот ва юз жериб, Сабғур булукида Сабада Равон кентида икки қитъа узум боғи ҳам бир-бирига тутош ўн икки жериб, яна бир боғ тўрт жериб, Сифлий маҳалласида неча боғот олтмиш жериб тахминан, яна мазкур маҳаллада йигирми олти жериб узум боғи ва тўрт жериб ер ила бир қитъа ўн секкиз жериб ер дағи ўн икки жериб боғ, яна қитъа ўн тўққуз жериб, яна бир дафъа боғ била ер тутош ўн жериб, яна бир қитъа ток тўрт жериб яна боғот била ер рақбаси дафаот билаким, бир-бирига тутошдур, етмиш тўрт жерибким, андин ўттиз тўрт жериби узум токи ва ўзгаси ер бўлғай, яна бир қитъа ер ва ток тутош беш ярим жериб, яна бир боғ бир жериб ва донге яна бир боғ тўрт жериб, яна бир қитъа ер бир жерибу чаҳордонг, яна бир қитъа боғ секиз жериб, яна бир қитъа ер уч жериб, яна неча қитъа ер бир-бирига тутош ўн икки жериб, яна бир қитъа ер тўрт жериб, яна бир қитъа ер беш жериб, яна бир қитъа боғ икки ярим жериб, яна икки қитъа боғ ва ер тутош секиз жериб, яна бир қитъа боғ тўрт жериб, яна неча қитъа ер тутош ўн тўрт жериб, яна бир неча қитъа ер бир жерибу чаҳордонг яна бир қитъа ер йигирми тўрт жериб, яна бир қитъа ер бир ярим жериб.

Ва Бодғис вилоятида Тудаги коризи тамом ва камол била ва Гумбурак булукида Парагач коризи ва мукаммал ва Ҳиротруд вилоятида Гул кенти жамиъ боғот ва дарахтон ва сарой боғча сойир арозиси била.

Бу жамиъ маҳдудотким, худуди Вақфияларда мукаррар мазкур бўлубтур дағи бу авроқта мужмал битилди, юқори мазкур бўлғон биқоъға вақфи саҳиҳи шаръий қилилди.

Арбоби вазоиф - икки олими муттақий мударрис бўлғай: ҳар бирининг йиллиқ вазифаси минг икки юз олтун нақда, йигирми тўрт юк ошлиғким, сулси арпа, сулсони буғдой бўлғай. Ҳар ҳалқаи

дарсда ўн бир толиби илмким бориси йигирми икки бўлғай, олти аъло; ҳар бирига ойлик нақда йигирми тўрт олтун, йилда буғдой беш юк; васат - секиз; ойлиғ ҳар бирига нақда ўн олти олтун, буғдой йиллик тўрт юк; адно - секиз: ойлиғ ҳар бирига нақда ўн икки олтун, ошлиғ йиллик уч юк.

Олти хушхон ҳофиздин мусаддирға йиллик нақда беш юз олтун, муносафа ошлиғ ўн бош юк; сойирдин ҳар бирига йиллик нақда юз сексон олтун, буғдой тўрт юк. Шайхқа йиллик нақда минг олтун, муносафа ошлиғ ўн юк. Воизға йиллик нақда беш юз олтун, буғдой ўн юк. Имомға, масжиди жомеъда хатиб бўлуб, мактаб дағи тутғай, йиллик нақда икки юз олтун, буғдой ўн юк. Муқриға йиллик нақда юз олтун, буғдой беш юк. Хонақоҳ таббохининг йиллиғи нақда икки юз сексон олтун, буғдой беш юк. Табақчиға йиллик нақда икки юз олтун, буғдой беш юк. Бир фаррош ва икки ходимдин ҳар бирига икки юз олтундин олти юз олтун, буғдой беш юкдин ўн беш юк.

Мутавалликим, икки ободон навкар асрағай, вилоёт зироати насақи учун, йиллик нақда уч минг олтун, ошлиғ ўттуз юкким, бу маблағ ва миқдордин чаҳор донгини ўзи олғай, ду донгин ул икковга еткурғай. Мушрифқа йиллик нақда беш юз олтун, ошлик беш юк, соҳиб жаъмға йиллик нақда беш юз олтун, ошлиғ беш юк.

Равотиб⁵⁷ - рўза ойида ҳар кеча ўн беш ботмон буғдой, беш ботмон полудаи душобдин ё мавизобдин ўттуз табақ, масолиқ - улча эҳтиёж бўлғай. Рўза ийдида ўтмақ юз ботмон, ҳалво эллик ботмон. Қурбон ийди аввал кун ўй бир сон, қўй беш сон қурбон қилиб, мадраса ва хонақоҳнинг фуқаро ва масокин ва сойир сук қониға улашғайлар. Иккинчи куни йигирми ботмон эт била йигирми ботмон буғдойни ҳалим қилиб, эллик ботмон ўтмақ била қисмат қилғайлар. Раби ул-аввал ойи-нинг ўн иккисидаким Расул хатмидур, беш қўй масолиҳи била ош пишуруб, эллик ботмон ўтмақ била йигирми ботмон ҳалво тортқайлар. Ражаб ойининг ўртаси - истифтоҳ куни йигирми ботмон ҳалво, эллик ботмон ўтмақ; шаъбон ойининг ўртасидаким, барот бўлғай, чалпак ўттуз ботмон, ҳалво йигирми ботмон, қишнинг тўрт

ойидаким, қавс ва жади ва далв ва хут бўлғай, ҳар куни ўтмак юз ададким, йигирми ботмон уч тангалик эт билан мураттаб килғайлар ва агар эт топилмаса жижиглиғ ош пишуриб, фуқароға бергайлар. Яна секиз ой ҳар кун йигирми ботмон ўтмак фуқароға улашғайлар.

Шароит - аввал шарт андоқ қилилдики, мутавалли ҳар йил юз пўстин, юз капанак, юз бўрқ, юз кафш, юз кўнглак, юз тунбон соткун олғай, дағи ҳар қайсини муносиб мавсимда икки Мударрис иттифоқи била мустаҳиқларға ҳар қайсиға истиҳқоқиға кўра улашгай. Ва ҳар йил тўрт юз олтун хонақоҳ ва гумбаз дағи мадраса ва масжид ва Дор ул-хуффоз фарши учун кийиз била буръё ва ёруғлуғ учун харж қилғай ва ҳар неким, хонақоҳ ва матбахи учун дастурхон ва қозон ва аёқ ва табақ ва пиёла ва қошуқ ва ғайри золика керак бўлса тартиб қилиб бергай. Ва ходим ва фаррошлар ҳар кеча мадраса масжидидаги долонида, дағи «Дор ул-хуффоз»да, дағи хонақоҳнинг гунбазида ва даҳлезларида шамъ ёндурғайлар.

Яна шарт улким, мадраса маволиси мадрасада байтутат қилғайларким, агар ўзга ерда сокин бўлуб, дарс чоғи ҳозир бўлмасалар, муқаррар қилғон вазифанинг нисфин олғайлар ва бу мадраса ва хонақоҳнинг мударрисдин ё талаба ва мутавалли ва шайх хуффоз ва сойир амаласидин номашруъ амре содир бўлса, икки қатлағача шаръан ҳар мувоҳазаға муставжиб бўлсалар, анга кўра таъзир ва ихтисоб қилсунлар. Уч қатла вужуд тутқондин сўнгра ихрож қилсунлар, дағи ўрниға яна киши насб қилсунлар.

Яна шарт улким, қор оритурда муқри ва ходимлар ва фаррошлар ва табақчилар борча бир-бирига мадад бўлуб, оритқайлар. Ва ариқ оритурдаким, болчиғ била қумни ариғ ёқасига йиғарлар - мутавалли муздур тутиб кўтаргай.

Мадраса ва хонақоҳ орасидаким, тош солибдурлар - қачон бузулурдек бўлса, йилдин-йилға мараммат қилсунким, мусулмонларға ўтар - борур душвор бўлмағай. Яна шарт улким, ҳар ўттуз йилда мутавалли «Вақфия»ни муқаррар янги битган ва асл била муқобила қилғондин сўнгра қузот сижиллот била

муқобала қилғай то айём мурури била чурумагай. Яна шарт улким, ҳеч замонда садр гумашталари ва мутаваллилар бу саркорда мадхал қилмағайлар. Модомики, шарти воқиф била мувофиқ амал қилғайлар - бу саркор амаласидин жамъ ва харж нухаси тиламагайлар ва ҳеч навъ нима алардин олмағайларким, аларға ҳалол ва мубоҳ эмас.

Чун бу фақир мазкур бўлгон маҳдудотни вақф эркониға иқрор қилиб, бир киши тасарруфиғаким, ўз қибалимдин мутавалли қилиб эрдим - қўйдим. Кузоти изом мурофаъи шаръи зимнида вақфият ҳукми қилиб, бу маҳдудотни ўз сижиллоти била мувашшаҳ ва ўз тавқиоти била муваззаҳ қилиб, бу биқоъға мухаллад ва муаббад вақф бўлғонини муқаррар ва муайян қилдилар.

Рубоий:

*Олам ишидин мени маълул эт, ё раб,
Фақр эмгаги тортарға ҳамул эт, ё раб.
Бу ишки, сенинг ризонг учун қилмишмен,
Ҳам айни ризо била қабул эт, ё раб.*

Рубоий:

*Юз шукрки, буқъалар мукаммал бўлди,
Вақфи бу ҳудудким, муфассал бўлди.
Секкиз юз эдию сексон олти таърих⁵⁸
Вақфияси ул кунки, мусажжал бўлди.*

Рубоий:

*«Вақфня»ки тортилди баса заҳмат анга,
То бўлди шаройит хатидин зийнат анга.
Машрут ила ким килса амал раҳмат анга,
Улким, мунга тағйир берур, лаънат анга.*

Рубоий:

*Бу қоидани кимки тузар, бор бўлсун,
Тенгри бори ҳолатда анга ёр ўлсун.
Ким бузса, бузуқлуққа сазовор ўлсун.
Ҳақ лағнату қаҳриға гирифтор ўлсун.*

ИЗОҲ ВА ТАРЖИМАЛАР

«МАҲБУБ УЛ-ҚУЛУБ»НИНГ ИЗОҲ ВА ТАРЖИМАЛАРИ

Асар Навоийнинг умри охирида — 1500 йилда ёзилган. Ўзбек насрининг ғоят гўзал намунасидир. Навоий бадий тафаккурининг, хулосаси, ҳаётий мушоҳадаларининг якунидир. Асарда муаллиф ўзигача бўлган форсий насрнинг энг илғор анъаналарини ривожлантирган, қатор масалаларни ўз даври ижтимоий—сиёсий воқеъликни, ҳоким мафкура билан боғлаб, янгича талқин қилган. Асардаги инсонни улуғлаш, баркамол кўриш, унинг бош хатини, ҳажвий портретлар, қайдлар — фош қилувчи қудратини, рад этишлик мантиқи — исёнкорлик руҳини, ахлоқий — этик ҳикмат — дидактик йўналишини, баёндаги фикр теранлиги, тилнинг гўзаллиги, пухталиқ, мухтасарлик, услубий жилолар, шеърий парчаларнинг келтирилиши — юксак бадииятини белгилайди.

Муқаддимада, Навоийнинг эътироф қилишича, бу асар замондошлари ва авлодларга ўрناк бўлиши, яхшилик ва ёмонликни англашда, гўзалликни ардоқлаш ва эзгуликларга интилиш, чиркин хислатлар ва ёвузликлардан асранишда дастур ул—амал бўлишлигини назарда тутди.

Одоби тасниф анъанасига кўра асар Оллоҳ ҳамди билан бошланган. Унинг ёлғизлиги, азамати, ниёзмандлиги, қодирлиги ва ҳ. к. мадҳ этилади.

Муҳаммад пайғамбар (алайҳисаллом)нинг мадҳи наът қисмида берилади. Шундан сўнг Навоий ўзи ҳақида, ҳаёти, фаолияти қандай кечганлигини нималардан хурсанд, нималардан ранжиб яшагани қаламга олинади. Асарнинг ёзишдан кўзлаган мақсади ва унинг мундарижаси баён этилади. Навоий «умид улки, ўқиғувчилар диққат ва эътибор кўзи билан назар солғайлар ва ҳар қайси ўз фаҳму идрокларига кўра баҳра

олғайлар, битувчига ҳам бир дуо била баҳра еткургайлар ва руҳини ул дуо била суюндурғанлар, — деб муқаддимани яқунлайди.

«Маҳбуб ул-қулуб»нинг аввалги ноширлари давр сиёсати ва ундаги ҳукмрон мафкура тазйиқи билан матнни қисқартириб тайёрлаган эди. Бу нашр эътиборли қўлёзмалар асосида илк бор тўлиқ ҳолда нашр этилмоқда. Натижада Навоийнинг тасаввуфга муносабати, диний масалаларни талқин этишдаги позицияси ҳақида аниқ тасаввур пайдо бўлади.

Китоб охиридаги изоҳ ва шарҳлар шу тасаввурни тўлдириш ҳамда теранлаштиришга хизмат қилади.

Муқаддима

1. Маҳмуд— Муҳаммад пайғамбар (а. с.)нинг лақаби.
2. Аносир — тўрт унсур (сув, ҳаво, тупроқ, олов).
3. Масиҳ— Исо пайғамбарнинг лақаби.
4. Яъқуб — Иброҳим пайғамбарнинг невараси. Унинг 12— ўғли

бўлган. Отаси ўлимидан сўнг уни Оллоҳ пайғамбарликка ноил қилган. Оғалари Юсуфни қудуққа ташлаб, бўри еб кетди, деб хабар берганларидаи кейин Яъқуб ўғли ҳасратидан Байт ул-аҳзон кулбасида йиғлай—йиғлай кўзлари кўр бўлиб қолади. Юсуфдан яхши хабарлар эшитгач, кўзи очилади. Яъқуб пайғамбарнинг лақаби «Исроил»дир. Ундан сўнг келганларни «Бани Исроил» дейдилар. Қуръони каримда Яъқуб ҳақида 15 га яқин оятлар бор (масалан, Бақара, Имрон, Нисо ва б.). Адабиётда талмиҳ санъатида кўп келади. Ошиқнинг ҳузн, изтироблари, айрилиқдан кўз ёшлари тўкиши ва ҳ. к.лар қаламга олинар экан, унинг ўзини ёки кўнглини Яъқубга ўхшатилади. Кўпинча Яъқуб Юсуф билан бирга тилга олинади.

5. Ҳизр — Оби ҳаёт ичиб, барҳаётликка эришган авлиёлардан. Адабиётда кишиларга йўлдошлик, мададкорлик қилиш билан машҳурлигига урғу берилади.

6. Буроқ — Муҳаммад пайғамбар (а. с.)нинг оти. «Меърож» кечаси пайғамбар уни миниб, кўкка кўтарилган.
7. Руҳ ул—амин — Жаброил (а. с.)нинг лақаби.
8. Тарж. ар.: ишқ ҳақида гапириладиган нарса.
9. Тарж. ар.: ваҳйдан бошқа нарса эмас.
10. Тарж. ар.: оламга [Аллоҳнинг] раҳмат бўлсин!
11. Тарж. ар.: юлдузлар каби.
12. Тарж. ар.: Қиёмат кунда унга, унинг оила аъзолари ва саҳобаларига оллоҳнинг салавоглари бўлсин.
13. Тарж. ар.: гуноҳларидан кечиб, айбларини бекитсин.
14. Соир ун—носнинг афъол ва аҳволи кайфияти — ҳар хил тоифа одамлар феъл—атвори ва аҳволи кайфияти демақдир.
15. Ҳамида афъол ва замима ҳисол хосияти — яхши феъллар ва ёмон ҳислатлар хосияти демақдир.
16. Мутафарриқа фавоид ва амсол сурати — хилма—хил фойдалар ва ҳикматли сўзларнинг кўриниши демақдир.

І қисм

1. Тарж. ар.: мен ер юзида қилғувчи — халифа.
2. Тарж. ар.: Одил султон замонида туғилиш демақдир.
3. Хожаи кавнайн — а. ф. икки дунё эгаси демақдир. Муҳаммад пайғамбар (а. с.) кўзда тутилади.
4. Тарж. ар.: бир соатлик адолат, инсу жинс ибодатидан яхшироқ.
5. Шоҳ Абулғозий — Ҳусайн Бойқаронинг лақаби. Шоҳ Султон Ҳусайн Бойқаро (1438, Ҳирот — 1506, ўша шаҳар) темурийлардан. Темурнинг ўғли Умаршайхга набира, Мансур бинни Бойқарога ўғил. Онаси Темурнинг набираси Ферузабегим. Бу тарафдан Мироншоҳ Мнрзонинг ҳам набираси эди. Ҳусайн Бойқаро шеърят билан шуғулланган соҳиби девон шоирдир. У «Ҳусайний» таҳаллуси билан асосан дунёвий ишқ ва уннг кайфиятлари ҳақида шеърлар битган. Ҳусайн Бойқаро 1485 й.да насрий бир Рисола ҳам ёзган. Унда ўзининг фаолиятини шахсий

кечинмаларга бой, кўтаринки руҳда баён этар экан, мамлакатдаги маданий илмий, адабий ижод равнақига алоҳида тўхталлади ва Жомий ҳамда Навоийларга юксак баҳо беради. Маълумки, Алишер Навоий ҳам ўз фаолиятида, ҳам ўзининг ҳар бир асарида Ҳусайн Бойқарога мустасно ўрин ажратади. Бу ерда Навоий Ҳусайн Бойқарони одил султонларнинг энг сараси сифатида тилга олади.

6. Жаброил — Худо билан пайғамбар ўртасидаги воситачи, ваҳй келтирувчи фариштанинг номи.

7. Ҳомон — Мусо пайғамбар замонидаги Миср Фиръавнининг вазири. Мусо душмани бўлган эронли бу вазир Фиръавнга болаларини ўлдиришни тавсия қилган. Ҳомон Фиръавн учун икки иш қилган: бири «тарихи Ҳомон» номи билан машҳур расадхона қурган; иккинчиси — катта бир саватга ўлимтик ейдиган, узоқ умр кўрадиган каргас қушларини солиб, устига гўшт парчаси ташлаб қўйган. Фиръавн гўё уларга миниб, Мусо тангрисини маҳв этажагини билдирган.

8. Осаф — Шарқ адабиётларида энг яхши вазирга берилган унвон сифатида келади. Осаф бен Барҳаё Сулаймон пайғамбарнинг машҳур вазири бўлган. У «илми симиё (ботиний илмлардан — Оллоҳнинг сўзлари, гўзал исмларнинг сирларини очиш)ни пухта билган. Бир ривоятда Осаф «Исми аъзам (Оллоҳнинг энг улуғ 1000 та исмидан 300 таси Тавротда, 300 таси Забурда, 300 таси Инжилда ёдга олинган. Қуръонда 100 дан 99 ёдланади. 1 исми эса халқдан яширин қолдирилади. Бу эса Сулаймон пайғамбар хотами—узугида нақшланган экан) қудрати билан Сабо маликаси Билқисни тахти билан бирга Сулаймон пайғамбар ҳузурига келтирган экан. Адабиётда Осаф «соҳиби тадбир», донишманд вазир тимсолига айланиб кетган. Умуман Осаф исми вазир маъносида қўлланилади. Кўпинча бу образ Сулаймон пайғамбар ва унинг хотами-узуги билан бирга келади. Бу ерда Навоий ҳам шу маъноларда қўллайди.

9. Тарж. ар.: Инсоф қилганга Оллоҳ раҳм қилади сўзлари Осаф узугига нақшланган.

10. Тарж. ар.: азоб келтирадиган (нарсалардан) қутулдинг.

11. Хотам — Ибн Абдуллоҳ бин Саъднинг лақаби Хотами тойи номи билан ҳам машхур. Той қабиласининг бошлиғи ва шоир бўлганлиги ҳақида ривоятлар бор. Хотам адабиётда саховат, сахийлик тимсолига айланнб кетган.

12. Рустам — Фирдавсий «Шоҳнома»сидаги бош қахрамонлардан Золнинг ўғли. Фирдавсий Рустамнинг дунёга келиши ва унга исм қўйилишини шундай ҳикоя қилади; Золнинг хотини Рудоба ҳомилани оғир кўтаради. Ойи-куни келганда, дард бошланиши билан ҳушидан кетади. Саросимага тушган Зол афсонавий қуш — Симуруғ воситасида жарроҳ топиб келади. Жарроҳ Рудобанинг ёнини кесиб, болани омон олади. Ҳушига келган она ёнида ётган фарзандини кўриб хурсанд бўлади ва оҳ тортиб «Рустам!» (яъни азобу дардлардан халос бўлдим маъносида), дейди. Онанинг оғзидан биринчи чиққан шу сўзни болага исм қилиб қўядилар. Шарқ адабиётида Рустам анъанавий образ — тимсолига айланиб кетади. У паҳлавонлик, мардлик рамзида тилга олинади.

13. Тарж. ар.: тенг, баробар демақдир.

14. «Ло» — а. «йўқ», «наам» — «ҳа» демақдир.

15. Рухуллоқ — Исо пайғамбарга нисбатан қўлланиладиган таъбир. Отасиз туғилгани учун бу исм билан аташган. Бу ерда Исойи Рухуллоқнинг ўз нафаси билан ўликни тирилтириш қудрати табибларнинг давосозлигига қиёс қилинмоқда.

16. Тарж. ар.: қасд билан, қасддан демақдир.

17. Али — Али бин Абу Толиб тўрт буюк халифаларнинг охиргиси (598 — 661), Муҳаммад пайғамбар (а. с.)нинг амакиваччаси ва кўёви.

18. Тарж. ар.: Аллоқ ундан рози бўлсин ва Аллоқ уни буюк қилсин!

19. Фаридиддин Аттор — Муҳаммад ибн Абубакр бинни Иброҳим (1148/51—1219/21) тасаввуф олими. Ижодиётда Ҳусайн ибн Мансур ал—Халлож (858 — 922), Боязид Бистомий (ваф. 875) таълимотининг давомчиси. У инсон иродаси билан боғлиқ ҳамда

яхши ва ёмонликнинг замири инсоннинг ўзида, ўз табиатида мавжуд, деб ҳисоблаган. Атторминг «Мантиқ ут—тайр»ига Навоий, ўз эътирофича таржима йўсини ила «Лисон ут—тайр»ни ёзган. Бу ерда Навоий Атторми сирлар жавоҳирларини яратган, шоир деб таърифламоқда.

20. Мавлоно Жалолиддин Румий — тасаввуфнинг буюк шоири (1207, Балх — 1273). Қуния шахрида мударрислик қилган. Унинг ижоди Фаридиддин Атторм таъсирида шаклланган. Манбаларда Атторм Жалолиддин билан Нишопурда учрашиб суҳбатлашгани ва «Асрорнома» асарини унга туҳфа қилгани қайд этилади. «Девони Шамси Табризий» номи остида машҳур бўлган лирик шеърлар мажмуасида Жалолиддиннинг 3000 байтдан зиёд шеърлари 270 байтдан иборат «Маснавийи маънавий» асари ўрин олган. Навоий бу ерда Румийни «ғаввоси баҳри яқин» (яъни ҳақиқат асрорини ўрганувчи, Оллоҳни таниганлар денгизининг ғаввоси) деб таъ—рифлайди.

21. Саъдий Шерозий — Муслиҳиддин Абу Муҳаммад Абдуллоҳ ибни Мушрифиддин (1203 — 08, Шероз — 1292, шу шаҳар) шоир, носир ва мутафаккир ёшлигида етим қолиб, кичкина бир баққолчилик дўконидан тушган ночор даромади билан оилага кўмаклашади. Мўғуллар истилосидан кейин саёҳатга чиқиб, 20 йил мобайнида Туркистон, Ҳиндистон, Шимолий Африка, Жанубий Арабистон, Кичик Осиё шаҳарларини кезиб, Боғдодга қайтади. Саъдий бошланғич таълимини ўз юртида олган эди. Эндиликда у Бағдоддан «Низомия» ва «Мустансирия» мадрасаларида араб тили ва адабиёти, ҳадис ва Қуръони карим, калом ва тасаввуфни ўрганади.

Унинг «Бўстон», айниқса «Гулистон» асарлари ўша вақтдаёқ ва кейинги даврларда ҳам жуда машҳур бўлган. 4 та ғазаллар девонида ҳам ғиноий шеърятининг энг гўзал намуналари жамъланган. Саъдий ижодида ишқи мажозий ва ишқи ҳақиқий тараннуми чатишиб кетган. Унда дидактик йўналиш ҳам кучли. Бу ерда Навоий Саъдийни «Маъно аҳлининг гўзал сўзлар айтувчиси» деб таърифлайди.

22. Амир Хусрав Деҳлавий — Яминиддин Абулҳасан Амир (1253, Патёл—1325, Деҳли). Шоир ва мутафаккир. Унинг отаси Сайфуддин Маҳмуд мўғуллар истилоси олдидан Шаҳрисабздан Ҳиндистонга кўчиб кетади. Хусрав илк шеърларини «Султоний» тахаллусида ёза бошлайди. Унинг ғиноний—лирик шеърлар девони 5 та бўлиб (умумий ҳажми 32645 байт), уларни алоҳида номлаб чиққанди ва бу анъанага асос солади. Хусрав Низомий «Панж ганж»ига жавобан «Хамса» яратиб, хамсачилик анъанасини ҳам бошлаб берган шоирдир. Хусрав қатор насрий асарлар муаллифи ҳамдир. «Хазойин ул-футух» (Ғалабалар хазиналари) «Эъжози Хусравий (Хусрав мўъжизаси), «Маноқиби Ҳинд» (Ҳинд маноқиблари) шулар жумласидандир. Навоий Хусрав Деҳлавийга катта муҳаббат ва юксак эҳтиром билан қараган ва уни ҳар бир достонида ҳамда бошқа насрий асарларида мадҳ этиб ўтган. Бу ерда уни ишқ аҳли орасидаги садоқатли ошиқ ва пок ақидалар юритувчиси, деб таърифлайди.

23. Заҳириддин Санойӣ — Абдулмажид Маждуд ибни Одам (1079 — 80, Ғазна, 1140, шу шаҳар) бўлиши керак. Бу шоир исми ё лақаби Заҳириддин бўлгани маълум эмас. Заҳириддин Тоҳир ибни Муҳаммад Форёбий (1160, Форёб (Балхдаги—1202, Табриз) деган шоир ҳам бор. Лекин Навоий шоир тахаллусини Санойӣ деб аниқ ёзади. Санойӣнинг катта шеърлар девони, айниқса «Ҳадиқат ул—ҳақиқат» (Ҳақиқатлар гулзори) номли достони ғоят машҳурдир. 12 минг байтдан иборат бу достонни адабиётда тасаввуф қомуси деб атайдилар. Бу ерда Навоий Санойӣни «тасаввуф мушкилотлари тугунини ечувчиси», деб ёдлайди.

24. Шайх Авҳадиддин — Авҳадиддин Али ибни Муҳаммад ибни Исҳоқ Анварий (1105, Ховарон (Абиварддиги) —1187, Балх) шоир ва мутафаккир, Тусдаги мадрасада таълим олган. Замонасидаги турли илмларнинг — нужум, ҳандаса, ҳикмат, тиб, фалсафа билимдони. Султон Санжар даврида (1118 — 1157) сарой шоири бўлган. У шўх табиатли, озод фикр шахс бўлиб, шеърятда ҳажвга мойил эди. Авҳадиддин Анварийни «қасида пайғамбари деб аташган. Унинг қасида (250), ғазал (337), қитъа (557) ва

рубойлардан (472) таркиб топган Девони қарийб 15 минг байтдан иборат. Навоий бу шоирни «аҳли яқин (Аллоҳни таниганларнинг) яғонаси», деб таърифлайди.

25. Хожа Ҳофиз Шамсуддин Муҳаммад (1321, Шероз — 1389, ўша шаҳар) — Машхур шоир тожир оиласида туғилиб, ёш етим қолади. У нонвойга шогирд тушиб, оила рўзғорига қарашади. Қуръони каримни ёд олган ҳофиз бўлган, тахаллуси шу фазилатидан олинган. Ҳофизни ўз давридаёқ «ринд» деб аташган эди. Бунинг боиси кўпроқ унинг шеъриятда жаранглаган журъатли овози, хур ва дадил фикрларига кўра эди. Ҳофиз, асосан ғазалсара шоир 1967 й. Техронда Халхалий Ҳофиз вафотидан 35 йил ўтгач, тартиб қилинган девон матнини бошқа нашрлар билан қиёс қилиб босиб чиқаради. Унда 418 ғазал, 5 қасида, 41 рубой, 3 та кичик маснавий — «Соқийнома», «Охуйи ваҳший» ва «Муғаннийнома» асарлари мавжуд. Ҳофиз талқинида ишқ — ҳаловат сабаби айни чоғда ишқ — азият моҳияти. Ҳофиз ғазалларида ирфоний ғоялар, тасаввуфга эътиқод устундир. Навоий лирик шеъриятда Ҳофизни ўз устозларидан бири сифатида эътироф этади. Бу ерда шоирни маъноларни очиб берувчи деб таърифлайди.

26. Камол Исфохоний — Камолуддин Исмоил Исфохоний (1170, Исфохон — 1237, ўша шаҳар). 10 минг байтдан зиёд шеърлар кирган девонга эга шоир. Девони ғазал, қасида, қитъа, рубой ва таркиббандлардан таркиб топган. Шоир қасидалари фақат мадҳия руҳида бўлмай, уларда маҳорат билан замона носозликлари, илм -хунар аҳлининг ночорликлари, баъзи давлатмандларнинг жоҳиллиги юзасидан дадил фикрлар илгари сурилади. Шоирнинг ижтимоий қарашлари, айниқса унинг қитъаларида ўз аксини топгандир. Навоий бу шоирни шеъриятда кўпроқ мажоз тариқида ёзган шоирлар сирасида тилга олади.

27. Хоқоний Шервоний — Афзалиддин Бадил ибни Али (1120, Шервон — 1198, Табриз). Косиб оиласида дунёга келади. Амакиси кўлида табиб ва шоир бўлиб етишади, илм ўрганади. Бирмунча вақт шервоншоҳлар саройида хизмат қилади. Лекин бу муҳит ва

ундаги макр—ҳасад, фитна—фужурларга дош бера олмай Ҳаж сафарига отланади. Қайтгач «Тухфат ул—Ироқайн» (Икки Ироқ туҳфаси) маснавийсини ёзади. Саройни тарк этган шоирни Шоброн зиндонига ташлайдилар. У Рум (Византия) шаҳзодаси Андроник Комнонга қасида билан мурожаат қилиб, унинг кўмагида зиндондан халос бўлади. Зиндонда шоирнинг машҳур «Ҳибсиёт» манзумалари яратилади. Хоқоний девони 17 минг байтдан таркиб топган. Унда 220 қасида, 330 ғазал, 300 рубоий, 230 форсча қитъа ва 450 арабча шеърлар бор. Хоқоний шеъриятининг кейинги давр шоирларига таъсири сезиларли бўлган. Навоий бу ерда Хоқонийни мажоз тариқида қалам тебратган шоирлар қаторида санаб ўтади.

28. Хожуйи Кирмоний— Абулато Камолуддин Маҳмуд ибни Али (1290, Кирмон —1354, Ироқ), шоир Хусрав Деҳлавийдан кейин Низомий Ганжавий анъаналарини давом эттирган иккинчи шоирдир. У олти дoston ёзиб «Хамсаи Хожу»га бирлаштирган. Икки шеърий девони бор. «Гул ва Наврўз» ҳамда «Шавқиёт» номли маснавийлар ҳам яратган. Ҳофиз уни ўз устозларидан деб билган. Хожу Кирмоний Санойи, Шайх Аттор Жалолиддин Румий анъаналарини давом эттирган. Навоий бу ерда шоирни мажоз йўлида ижод қилган сўз санъаткорлари сирасида тилга олади.

29. Мавлоно Жалолиддин — Ибни Жаъфар Фароҳоний (ваф. 1336) соҳиби Девон шоир. Низомий Ганжавийнинг «Махзан ул—асрор»ига 3 минг байтли жавоб ёзган. Шеъриятда фалсафий, диний ва ахлоқий ғояларни тараннум этган.

30. Хожа Камол — Камолуддин Амид XII асрда яшаб, ижод қилган шоир. Бухородан Хуросонга Султон Санжар саройига келган. Донишманд инсон, моҳир хаттот ва мусиқачи бўлган. Анварий таъсирида ёзган шеърлари анчагина. Камол девони замонамизгача етиб келмаган. Улардан баъзи намуналар тазкираларда берилган. Навоий бу шоирни мажоз йўлида шеър битган ижодкорлар сирасида келтиради.

31. Анварий — қаранг: Авҳадиддин Али ибни Муҳаммад. Шу

китоб, 7-6.

32. Заҳир — Заҳируддин Нишопурий XII асрда яшаган шоир ва тарихчи, ишқий ва ахлоқий мавзуларда пароканда шеърлари бор. Яна Заҳир Самарқандий деган (XII) насрнавис бўлган. Энг муҳим асари «Синдбаднома» бўлиб, адолатли шоҳ тимсолини сержило бадийий бўёқларда яратган. Навоий бу ерда мажоз тариқида қалам тебратган шоирларни санаб ўтаётгани учун сўз Заҳир Нишопурий устида кетаяпти чоғи.

33. Абдулвосеъ — Бадеуззамон Фаридуддин ибни Умар ибни Рабеъи Гуржистоний. Абдулвосеъ Жаболий номи остида таниқли (ваф. 1160). Ҳиротда таҳсил кўрган, Ғазна ва Машҳадда фаолиятда бўлган. Девони қасида, ғазал ва рубоийлардан таркиб топган. Уларда баҳор ва наврўз, ишқу муҳаббат, дўстлик ва садоқат тараннум этилган. Айни чоғда, замонадан шикоят, халқ аҳволидаи огоҳликка даъват, шахсий дард—алам оҳанглари ҳам баралла сезилади. Навоий бу шоирни мажоз тариқида ёзганлар сирасига киритади.

34. Асир — Асируддин Абдуллоҳ Авмоний (ваф. 1236) араб ва форс тилларида ижод қилган, айниқса Анварий шеърларига пайравлик қилган шоир. Содда, таъсирчан ва ширин шеърларидан тузилган Девони тахминан 5000 байтни ташкил қилади. Қарийб шу даврларда яна бир Асири Ахсикантий (Асириддин Абулфазл Муҳаммад Тоҳир) деган шоир (1108, Фарғона Ахсикати —1196 — 98, Озарбайжон Халхоли) яшаган. У Ҳирот ва Марвда таҳсил олиб, риёзат, тиб, кимё, нужум, ҳайъат, фалсафа, тилшуносликда шуҳрат қозонади. Маълум муддат Ироқи Ажамда истиқомат қилади. Девонида 120 қасида, 220 ғазал, 80 қитъа, 80 рубоий, 4 таркиббанд ва таржеъбанд, 24 фард мавжуд. Ғоялари — кажрафтор фалақдан шикоят, давлатмандларнинг ҳирсу ҳавасга ружуълари ва тамаъкорликларни қоралаб, сабру тоқат, илм-донишга даъват каби ирфоний фикрлардан иборат. Фикримизча, Навоий Асир деганда Асириддин Ахсикатийни эмас, Асируддин Абуллоҳни кўзда тутган. Зероки, бу шоир Навоий тилга олган мажоз

тариқида ижод қилгай шоирлар жумласидандир.

35. Салмон Соважий — Жамолуддин Хожа Салмон ибни Хожа. Алоуддин Муҳаммад (1310, Ироқи Ажам Соваси — 1376, ўша ер) Шарқ шеъриятида воқеа саналган машхур «Қасидаи маснуъ» ижодкори. Бу қасида жалоирийлар вазири (даври 1327—35) Хожа Гиёсуддин Муҳаммадга бағишланган. Мувашшаҳ тариқида ёзилган бу қасидада бир неча баҳрлардан моҳирона фойдаланилган. Адабиётда бадий жиҳатдан ғоят баркамол асарни «қасидаи Маснуъ»га ўхшатилади. Шеърятда Саъдий Ҳофиз, Камолуддин Исмоил, Заҳири Форёбий, Анварий ва Манучеҳрларга пайравлик қилган. Ўзи асарларидан «Куллиёт» тузган. 16 минг байтни ўз ичига олган «Куллиёт»ида ғиноий шеърлари ва «Жамшед ва Хуршид» ҳамда «Фироқнома» маснавийлари ўрин олган. Навоий бу шоирни ҳам мажоз тариқида ижод қилганлар сирасида санаб ўтади.

36. Носири Бухорий — Шохдарвеш ҳамда Дарвеш Носир номларида ҳам таниқли (ваф. 1371—72) шоир. Таҳсил олиш мақсадида Хуросон, Озарбайжон ва Ироққа сафар қилган. Девонида 4000 байт шеърлар мавжуд. «Ҳидоятнома» номли маснавийси ҳам бор. Лирик шеърятда Ҳофизга пайравлик қилган. Бу шоирни ҳам Навоий мажоз тариқида қалам тебратгаи ижодкорлар қаторида тилга олади.

37. Котибий Нишопурий — Шамсуддин Муҳаммад ибни Абдуллоҳ (ваф. 1435, Астробод). Нишопур мадрасасида таҳсил олган. Мавлоно Сиймийдан хаттотликни ўрганиб, хушхат котиб бўлиб етишгани учун Қотибий тахаллусни олган. Ҳирот, Самарқанд, Астробод, Мозандарон, Гелон, Ҳижозга сафар қилган. Бир неча девонлари ва маснавийлари бор. Навоий Котибийни «Мажолис ун—нафоис»нинг I мажлисида келтиради ва «ўз замонининг беназири эрди. Ҳар навъ шеърғаки, майл кўргузди, анга маонийи ғариба кўп юзланди. Батахсис, қасоидда балки ихтироълар ҳам қилди ва кўп яхши келди». Навоий Котибий ғазаллари ва қасидаларига юксак баҳо беради, «яхши сўзи кўпдур» деб ёзади Котибийнинг Астрободда тоун (вабо) марази

билан дунёдан ўтганлиги ва Нўҳ гўрон деган мазорда дафи этилганлиги «Мажолис»дан маълум. Бу ерда Навоий Котибийни ҳам мажоз йўлида ёзган шоирлардан деб қайд этади.

38. Шоҳий Сабзаворий — Амир Оқмалик ибни Малик Жамолуддин Ферузкўхий, тахаллуси Амир Шоҳий (1385, Сабзавор — 1453, Астробод) шоир. Аждоди сарбадорлардан бўлган, Шоҳий Бойсунғур мирзо надими сифатида сарой хизматини бажарган. Сарбадорлар мағлуб этилгач, ота юртига қайтиб, деҳқончилик билан машғул бўлган, Шоҳий 5—7 байтли ошиқона ғазалларни кўп битган. Уларни Жомий, Навоийлар юксак баҳолаган. «Мажолис ун—нафоис»да Навоий ёзади: «Фароғатдўст ва хушбош киши эрди. Анинг шеърини чошни, салосат ва якдаст ва латофатида таъриф қилмоқ ҳожат эрмас. Ғазали гарчи оздур, аммо барча халойиқ қошида писандида ва мустаҳсандур». Навоий уни кўрмаган, лекин мактуб ёзишиб турганлигини таъкидлайди. Навоий Шоҳий номи билан мажоз тариқида ёзган шоирларни кунлайди.

39. Мавлоно Абдурахмон Жомий — Нуруддин Абдурахмон ибни Низомуддин Аҳмад ибни Шамсуддин Муҳаммад (1414, Жомнинг Харгарди —1492, Ҳирот) шоир ва мутафаккир Навоийнинг дўсти, тариқатдаги устоди. 3 та шеърлар девони, «Хамса» йўлидаги 7 дostonдан иборат «Ҳафт авранг (етти тахт), «Баҳористон» каби бадий ва қатор илмий асарлар жумладан, «Рисолан аруз», «Рисолан қофия», «Рисолаи мусиқий», «Рисолаи муаммо» (3 та) ва б. шарҳлар ҳам ёзган. Навоий Жомийни ғоят ҳурмат қилган, ҳар бир достонида алоҳида мадҳ қилган, бошқа асарларида ҳам юксак ҳурмат билан ёдга олади. Жомий вафотидан сўнг у ҳақда «Хамсат ул—мутаҳаййирин» (Ҳайратланганлар бешлиги) номли муқаддима, уч мақолат вэ хотимадан иборат махсус асар ёзган. Унга ўзининг Жомий вафотига бағишлаб ёзган марсиясини илова қилган. Садруддин Айний бу асар «марсия адабиётнинг энг жон ўртовчи намунасидир. Бу таркиббандда Жомийнинг бутун илмий ва адабий қудрати мужассамлалган», — деб ёзган эди. Бу ерда

Навоий Жомийни ҳақиқат ва мажоз тариқида ижод қилган комил ва етакчи сўз санъаткори деб келтирди.

40. Тарж. ар.: Оллоҳ унинг ётган жойини нурга чўмдириб, қабрини муқаддас айласин.

Тарж. ар.: Оллоҳдин нафсларимизнинг ёвузликлари ва ишларимизнинг ёмонлигидан сақланишни сўраймиз.

41. Валоят аҳли — авлиёлар аҳли. Валий — дўст, тасарруф соҳиби ва амир маъноларига ҳам эга. Оллоҳнинг 99 исмидан биридир. Авлиёлар Оллоҳнинг амрларини умматларга тушунтирадилар. Ҳақ билан халқ орасида бир муомаладир. Пайғамбарнинг валояти нубувватидан устундир, деган тушунча бор. Валийлар Оллоҳ ҳукмига мутлақо риоят этишлари лозим.

42. Шиблий — Абубакр Шиблий комил авлиёлардан. «Насойим

ул—муҳаббат»да Жомий 4—табақа авлиёларидан деб ёзади. Атторнинг «Тазкират ул—авлиё»сида Шиблий маноқибларидан турли ҳажмдаги 60 та нақл, суҳбатларни келтиради. Шиблий 334/945—46 й. Бағдодда вафот этган.

43. Нурий — Абулхусайн Нурий, исми Аҳмад бин Муҳаммад. 2 – та бақа авлиёлардан. Ибн ал—Бағавий номи остида танилган. Нурий 353/964 й. Нишопурда оламдан ўтган.

44. Тарж. ар.: Оллоҳ қабрини муқаддас айласун.

45. «Худий» — туячилар ашуласи.

46. Савт — а. луғавий маъноси — қамчи, қамчи урмоқ. Мусиқада овоз, товуш, куй, оҳанг, демакдур.

47. Наъам — наво, оҳанг, куй, тарона.

48. Тарж. ар.: Оллоҳ деди.

49. Тарж. ар.: Оллоҳнинг элчиси, яъни Пайғамбар деди.

50. ёрод — мусиқа асбоби.

51. аёлғучи — куйнинг чўзиқ нағмаларини ижро этувчи.

52. Зиж — юлдузнома; жадвал.

53. Тарж. ар.: қочиш, узоқлашиш лозим бўлган.

54. Тарж. ар.: ойнинг юксаклиги.

55. Тарж. ар.: мунажжимлар, ёлғон гапирадилар.

56. ажнос — жинснинг кўплиги — тур, нав; мол, матони ҳам англатади.

57. Тарж. ар.: мусулмонларнинг икки елкасида ўтирган икки фаришта (ўнг елкадагиси савоб ишларини, чап елкадагиси гуноҳ ишларини ёзиб борар экан).

58. Одам — Оллоҳ яратган илк инсон. «Абулбашар» (Башарият отаси), куняси «Сафиуллоҳ» (Оллоҳнинг соф кули) лақаби билан ҳам таниқли. Ҳалқда Одам Ота деб юритилади. Одамнинг яратилишида ер юзидаги ҳар жинс тупроқдан олинган эмиш. Оллоҳ одамга руҳ киритгач, унга малакларнинг сажда қилишини буюрибди. Улардан бири жаннатнинг хазинадори Азозил (Иблис, шайтон) оташдан яратилгани учун бўйсунмабди ва Оллоҳ уни жаннатдан қувибди. Одамнинг сўл қовурғаси суягидан Ҳавва яратилгач, улар бирга нурдан либослар кийиб, роҳатда яшарканлар фақат жаннат меваларидан емасликларн керак экан. Иблис уларни йўлдан урмоқ учун қанчалик ҳаракат қилмасин, жаннат дарвозабони Ризвон рози бўлмабди. Иблис ҳийла билан тўрт оёқли, гўзал ҳайвон бўлган илоннинг тишлари орасида жаннатга кириб олибди. Ниҳоят Иблис найранг билан Ҳавва ва Одамга жаннат меваларини едирибди. Шундан сўнг Оллоҳ илонни оёқ ва тишларидан маҳрум этган экан. Оллоҳ Одам ва Ҳавванинг либосларини ечдириб, жаннатдан қувибди. Улар маҳрам ерларини анжир япроғи билан бекитиб, Иблис ва илон билан жаннатдан чиқарилибдилар. Одам Сарандиб, Ҳавва Арабистондаги Жиддага, Иблис Майсонга, илон эса Исфаҳон (ёки Нусайбин)га бориб тушибдилар. 200 йил тоат-ибодат, тавба-тазаррудан сўнг Жаброил Одам ва Ҳаввани Арофатда бир— бирига қовуштиради. Улар 20 жуфт (қиз ва ўғил — эгизак) фарзанд кўрадилар. Буларнинг энг машҳурлари Ҳобил ва Қобил ҳамда Шит пайғамбардир. Куръони каримда ҳадисларда ва адабиётда Одам ҳақида оят нақл ва қиссалар ғоят кўп. Навоий «Рисолаи тийрандохтан» асарида Одам ато жаннатдан чиқарилгач, Оллоҳ унга дехқончилик қилишни, буғдой экишни буюргангани ёзади. Бу ерда ана шунга ишора бор.

59. Тарж. ар.: азият берувчиларни ўлдиришлар.

60. «Сод» — араб алифбосидаги ҳарфнинг номи. «Ҳирс» сўзининг

охирги ҳарфи «сод» билан ёзилганига бу ерда ишора қилинади.

61. «айн» — араб алифбосидаги айириш белгисининг номи, «тамаъ» сўзида охирги ҳарф бўлиб келишига ишора.

62. Тарж. ар.: Оламнинг тўрт иқлимига сипоҳгарлик қилиш — мол ҳандашлиқдир. Бу ерда сипоҳийлик моҳиятига киноя бор.

63. Тарж. ар.: шовқин-сурон, тўполон, таралла-ялла.

64. Ринд — дунё ишларини хуш кўрган киши. «Ғиёс ул—луғат»дан «Ринд шариат қоидаларини, жоҳиллик юзасидан эмас, онгли суратда инкор қилувчи одам, дейилади. Адабиётда ринд жоҳу давлатни кўзга илмаган хур фикр, исёнкор руҳиятли, майпараст, бодадан ҳақиқат сармасти бўлиб ишқ саҳроси саргардонлари тимсашда келади. Ҳофиз

*Риндон боданўшки, бо жам ҳамдаманд,
Воқиф зи сирри олам ва аз ҳоли одаманд*

(яъни, риндлар жом билан ҳамдам боданушдирлар, Улар олам сирларию одам ҳолидан воқифдирлар), деб ёзади.

65. Дайр — луғавий маъноси — ибодат гунбази: калисо, бутхона, мажозан: майхона. Тасаввуфда лисон оламини англатади.

66. Жамшид — Жам Қадимий Эроннинг пешдодийлар сулоласининг 4—хукмдори. Мифологияга кўра у Нуҳ замонида 700 ёки 1000 й. яшаган. Инсонларга зарур бўлган қўп нарсаларни, жумладан, сипоҳийлик аслаҳалари найза, қилич, пичоқ, қалқон, ясатган. Ҳаммом бино қилган. Ипак либослар, ранглар ихтиро этган. Истаҳр деган шаҳарни кенгайтириб, унда улўф бир бино қурдирган. Иморат битгач катта тантанали йиғин ўтказиб, ўзи жавоҳирлар қадалган тахт устида ўтирганда, қуёш чиқиб, унинг ҳашаматидан ҳамма ёқ порлаб кетади. Халқ бу куни Наврўз (янги

кун) Жомни эса Жамшид (нур шоҳи) деб атай бошлади. Оқибат Жамшидда ғурур ва кибр пайдо бўлади. Навоий «Тарихи анбиё ва ҳукамо» асарида ёзади: ўз суврати била бутлар ясаб, ақолим (иқлимлар), ва кишвар (мамлакат)ларга йибориб, элга ўзининг парастинини (ўзига сиғинишни) буюради. Оллоҳнинг қаҳрига учради ва Заҳҳок Жамшидни арра билан иккига бўлиб, пора—пора қилди, тахтини эгаллади. Тасаввуфда Алавий, Мавлавий Бектошин тариқатларида Жом бир зикр номи бўлиб, зикрдан сўнг шароб ичилади. Жам мақоми, жам ул—жам деган комил мақом ҳам бор. Бу ерда Навоий Харобот риндлари ўз шавкатини Жамшидникидан ортиқ биладилар деган фикрга урғу бермоқда.

67. Дарвеш — бир тариқатга боғли одам. Асл маъноси Оллоҳ йўлида хоксорлик ва фақирликни қабул қилган кимсани англатади. Адабиётда дарвеш фароғат гўшасида сокин, қаноат хазинаси соҳиби, мартабада султондан юксак, маънавият подшоҳи, ўз юртида мусофир, хирқапўш сайёр сифатида қаламга олинади.

68. Фаридун — Афридун ҳолида ҳам учрайди. Қадимги Эрон пешдодийлар сулоласига мансуб подшоҳ. Навоийнинг «Тарихи мулуки ажам» асарида ёзишча, баъзи манбаларда Жамшид набираси, баъзиларида Тахмурад наслидан дейилади. Навоий Фаридунни «Яхши ахлоқлик олим ва одил подшоҳ эрди» деб мақтайди. У Мусо пайғамбар ва Ҳорун унинг замонида яшаганлар, деб ёзади Навоий. Фаридун ўз яраларига одамзод мағзидан бошқа даво топмаган Заҳҳокни маҳв этган, Кова оҳангар (темирчи) сахтненини байроқ қилиш қоидасини ўрнатган эди. Фаридун ўзининг бой хазинаси билан ҳам машхур бўлган экан. Бу ерда ана шу Фаридун ганжга ишора қилинади.

II қисм

1. Тавба шароитда вожиб, тариқатда шарт, сулукда лозим бўлган тушунча. Тасаввуфда банданинг парвардигор сари сафари (унинг ҳаёти) бўлса, бу сафар манзиллари — мақомлари

еттитадир. Биринчи мақом тавбадир. Тасаввуф истилоҳотида тавба руҳнинг бедорлигидир, деб таъриф қилинади. Ҳатто тавбани инсон руҳининг биринчи исёни ҳисоблаганлар. Оллоҳ исмлари орасида Таввоб (тавба қабул қилувчи) бор. Қурони каримда тавба 87 бор эслатилади. Муҳаммад пайғамбар (а. с.) «ҳар куни 70 марта тавбаъ қиламан», — деган экан.

2. Тарж. ар.: Бу Оллоҳнинг фазилатидур, уни хоҳлаган кишига беради.

3. Шайх Абдулло Муборак — Абу Абдураҳмон Абдуллоҳ бин Муборак Марвазий (ваф. 171/787—88) Ироқнинг Ҳит шаҳари, Шаҳаншоҳи уламо, шариат ва тариқатнинг имоми, қалам ва қилич амири деб таърифланган буюк шайхлардан Аттор «Тазкират ул-авлиё»да унинг маноқибларидан 22 нақл келтиради. Жомий «Нафаҳот ул-унс»да, Навоий «Насойим ул-муҳаббат»да Абдулло Муборак ҳақида алоҳида мақола берадилар. Навоий Аттор келтирган Абдуллоҳ Муборак маноқибларидан бири — тавбасининг бошланиши ҳақидаги нақл беради: У бир канизак ишқига гирифтор бўлади. Бир қиш кечаси тонгга қадар маъшуқа девори остида туради. Қор ва совуқда қолади. Саҳар намози азонини хуфтон деб ўйлайди. Ўзига келгач, дейди: —эй Муборакнинг номуборак ўғли, сенга уят эмасми? Агар Имом намозда узунроқ сура қироат қилса, толиқардинг. Энди нафсинг ҳавосига тонг отқунча мундоғ азоб тортарсен». Шундан сўнг Абдуллоҳ Муборак тавба қилиб, сулукка берилади. Худди шу нақл бу ерда ҳам келтирилади.

4. Зухд — дунё ва унинг лаззатлари орзуларидан кечиб, тоат—ибодат билан машғул бўлишликни англатади. Машойихлардан Жунайд: «Зухд шуки, мулкдан қўл, таъдан дил холи бўлғай». Зоҳид парҳезкор бўлиб, жисмоний халоват ва лаззатлардан сақланиб, дунё, молу жох, ёру ағёрнинг кўпу озига парво қилмайди. Муҳаммад пайғамбар: «Зоҳид шундай кимсаки, дунё яъни, ундаги хайриятларни еганда мўминданми ё кофирданми у қўрқмайди», — деган экан.

5. Мавлоно Шамсиддин Муидди Уча — XV асрда Жомда

яшаган, суфийлар бошлиғи.

6. Тарж. ар.: кечаси безор.

7. Тарж. ар.: йил бўйи рўзадор.

8. Уҳуд ғазваси — 624 й.да Абу Суфён бошчилигидаги 3 минг яхши қуролланган қўшин Муҳаммадга қарши қўшин тортади. Муҳаммад 700 қўшин билан уларга қарши чиқиб, Уҳуд деган жойда жанг қилади. Жангда Муҳаммад бошидан яраланади ва тош тегиб икки тиши синади. Алининг жасорати билан мадиналиклар ғалаба қозонадилар. Бу ерда Муҳаммаднинг муқаддас жангда йўқотган икки тиши хоотири учун Шамсиддин Муидди ўзининг 32 тишини суғириб ташлагани ҳақида сўз кетади.

9. Кичик Мирзо — Ҳусайни Бойқаронинг эгачиси Оқобегимнинг ўғли. Бобурнинг ёзишича «Бурунлари тағойисига мулозамат қилур эди. Сўнгра сипоҳийликни (ҳукумат хизмати, амалдорлик) тарк қилиб, мутолаага машғул бўлди. Дерларки, донишманд бўлуб экандур». Навоий «Мажолис ун—нафоис»да ёзади: «хўб табълик, тез идроклик, шўх зеҳнлик, қавий ҳофизалик йигит эрди. Оз фурсатда яхши толиби илм бўлди ва кўпроқ улум ва фунундин ўз мутолааси била вуқуф ҳосил қилди. Шеър ва муаммони хўб англар эрди, балки кўнгли тиласа айта ҳам олур эрди. Бовужуди бу фазоил дарвешликларга мойил бўлиб, Макка зиёрати шарафига мушарраф бўлди». Бу ҳикоят кичик Мирзонинг ана шу дарвешликка мойиллигидан далолат беради.

10. Тарж. ар.: унга Оллоҳнинг раҳмати бўлсин.

11. Таваккул — Парвардигорга дилбасталик ва комил эътимод — ишончдир. Бу маърифатнинг камолига боғлиқ мақом бўлиб, валийларга насиб қилади.

12. Тарж. ар.: Оллоҳга таваккал қилсин.

13. Шайх Иббрҳим Ситнаба — Иброҳим Адҳам саҳобаларидан. Куняси Абу Исҳоқ. Асли Кирмондан бўлиб, Ҳиротда яшаган, шу боис уни Ҳиротий ҳам дейишган. Қабри Қазвинда.

14. Қаноат — қисматдан рози бўлиш, нафсдан воқифликдир. Озга қонёлик қаноатдир.

15. Мухбири содиқ — садоқатли хабар етказувчи. Муҳаммад пайғамбар (а. с.)га нисбатан қўлланиладиган ибора.

16. Шайх Шоҳ Зиёратгоҳий — XV асрдаги Хуросон машойихларидан бўлса керак.

17. Тарж. ар.: қаноат қилган азиз бўлади.

18. Тарж. ар.: тез даволанмайдиган демакдир.

19. Айюб — пайғамбар. Исҳоқ пайғамбарнинг набираси. Ривоятларга кўра Айюбнинг мол-дунёси, Роҳма исмли хотини, бир уй фарзандлари бор экан. У дунё лаззатларидан баҳраманд экан. Оллоҳ уни имтиҳондан ўтказмоқчи бўлади. Молу мулки кўлидан кетади. Айюб сабр қилади. Бир—бир болалари вафот этади, у сабр қилади. Касал бўлади, аъзой баданига яра тошади, ҳатто бу яралар қуртлаб кетиб, азоб беради, у сабр қилади. Роҳма унга меҳрибонлик билан хизмат қилади. Ннҳоят Оллоҳ Айюбга шифо бахш этади, Ҳавран элига пайғамбар қилиб жўнатади. Унга янгидан мол-дунё ва фарзандлар ато қилади. Адабиётда Айюб сабр қаноат тимсоли сифатида тилга олинади. «Айюб сабрини берсин» деган дуо халқлар орасида кенг тарқалган.

20. Тарж. ар.: таъзим [фақат] Аллоҳ амричадир.

21. Тарж. ар.: Шавқат Аллоҳнинг яратганигадур.

22. Тарж. ар.: Аллоҳнинг яратгани.

23. Тарж. ар.: Аллоҳ томонидан яратилган.

24. Хожа Абдулло Ансорий — Абу Исмои Абдуллоҳ бин Абий Мансур Муҳаммад ал—Ансорий — лақаби Шайх ул—ислом (396/1005—06 —481/1088—89), Ориф, ёзувчи, шоир ва донишманд. Жомий «Нафаҳот ул—унс»да ёзишича, қалами остидан чиққан нарсалари ёдида нақшланиб қолар экан. 1000 байт араб шоирлари шерларини ёд билгн. Хожа Абдулло Ансорий Қуръон тазкир ва тафсирида ўзини Хожа Имом Яҳъё Амморнинг шогирди ҳисобланган. У соф сунний бўлган 300 минг ҳадисни, минг—минг исноди (далиллар билан) ёддан билган. Асарлари Нақли табақоти суфия», «Қошиф ул—асрор», «Муножотнома», «Муҳаббатнома», «Зод ул—орифин», «Қанд ул—соликин», «Қаландарнома», «Ҳафт ҳисор», «Илоҳийнома» ва б. Навоий

«Насойим ул—муҳаббат»идаги Ансорийга бағишланган мақола Жомий асаридаги мақоланинг қарийб айнан таржимасидир.

25. Мансур — Ҳусайн бин Мансур Ҳаллож Байзавий Кунияти Абулғайс (857—922). Аттор «Тазкират ул—авлиё»да унинг мақоласидан кўплаб нақллар, кароматлар, қатлининг тафсилотларини келтиради. Унинг «Аналҳақ»ини тушунган тарафдорлари ва рад этган муҳолифларини ном-баном санаб ўтади. Жумладан, Шиблий айтган экан: «мен ва Халлож бир машраб (феъл—атвор, тариқат, дин) данмиз. Лекин мени девоналикка нисбат бердилар, омон қолдим. Ҳусайнни эса унинг ақли ҳалок қилди». Мансур Халлождан «ишқ нима?» деб сўраганларида: «Ўлдирилган, соврулган кун — ишқдир», — деб жавоб берган экан. Аттор Мансурнинг қай тарзда қатл этилишини ёзади: аввал тошбўрон қилинади, кейин қўлларини, сўнг оёқларини, чопиб, бурун, қулоқларини кесиб, кўзларини ўйиб, ташлайдилар. Ҳар бир аъзосидан жудо қилишаркан, Мансур жавоблар бериб турган, жумладан тилини қирқишдан аввал: «Бироз сабр қилинг сўзим бор, деб юзини осмонга қаратиб: Илоҳи, сенинг учун шу ранжни тортаётганларни (яъни, унга азоб бераётганларни) марҳаматингдан маҳрум қилма, уларни шу давлатдан бенасиб этма!» деб илтижо қилган экан. Аттор таъкидлайдики, намозшом пайтида Халложнинг бошини танидан жудо қилар эканлар, у табассум билан боқарди ҳар андомидан «Анал — ҳақ» эшитилар, оққан ҳар томчи қонидан «Оллоҳ» нақши зоҳир бўлар эди», — деб ёзади.

Жомийнинг «Нафахот ул—унс», Навоийнинг «Насоим ул—муҳаббат» асарларида Мансур Ҳаллож ҳақида мақола мавжуд. Охирида (ҳар икки мақола айнан) Мансур Ҳалложнинг устоди Абу Амр бинни Усмон Маккий тавҳил (Худонинг ягоналигига ва улуғлигига эътиқод қилиш илми — С. Ғ.)да бир рисола ёзганлиги айтилади. Уни пинҳон тутар экан. Мансур уни яширинча олиб, ошкор қилади. Бу асар нозикликларини тушунмай, эл уни рад этади. Устод Ҳалложни «илоҳи, бировни анга гумонлаким, илик—аёғин кесгай ва кўзин ўйғай ва дорға тортқай, деб қарғаган экан.

Нимаики Мансур Ҳаллож бошига тушган бўлса, устоди дуоси билан бўлди», дейилади.

26. Таважжуҳ — зоҳиран, қалбан бутун борлиғинг билан ҳаққа юз тутмоқликдир.

27. Ризо — тасаввуфда таваккулдан кейинги мақом бўлиб, солиқ

ўз нафси ризосидан кутилиб, Худо ирода қилган, тақдир этган нарсаларга рози бўлади (Ризо қазонинг аччиқлигига нисбатан дилнинг шоҳлигидир).

28. Тарж. ар.: Оллоҳнинг ахлоқларини қабул қилгувчилар, демақдир.

29. Халилуллоҳ — Иброҳим пайғамбарнинг лақаби.

30. Намруд — Иброҳим пайғамбарни ўтга ташлаган подшоҳнинг исми.

31. Ишқ тасаввуфда тариқатнинг энг муҳим мақомларидан. Унга фақат комил инсон етишади. Бу мақомда ошиқда шундай ҳолат юз берадики, у ўзидан бегона, ноогоҳ, замону макондан озод, маҳбуб фироқида куяди, ёнади, унга етишишга интилади.

32. Тарж. ар.: Ҳақиқатда Оллоҳ гўзалдур ва гўзалликни севади, демақдир.

33. Шайх Ироқий — Шайх Фахриддин Иброҳим Ироқий (1213, Ҳамадон — 1289, Дамашқ). Ёшлигида Қуръони мажидни ёд олган ва ғоят гўзал қироат билан ўқишни ўрганган. 17 ёшида тасаввуфга майл қилган. Дарвешларга қўшилиб, Ҳиндистонда Закарийёи Мултонийга шогирд бўлган ва унинг қизига уйланган. Макка ва Мадинага сафар қилиб, Бағдодда Шиҳобиддин Сухравардий суҳбатида бўлган. Куния ҳокими Муъиниддин парвона Тавқон шаҳрида унга хонақоҳ қуриб берган. Шом ва Мисрда ҳам бўлган. Қасида ва ғазаллардан иборат девонида 4800 байт ва Санойининг «Ҳадиқа»си пайравида «Ушшоқнома» номли манзумаси бор. Асарлари ишқий ва ирфоний мазмунда. «Ламаот» номли насрий рисоласи ғоят машҳур бўлиб, унга Жомий шарҳ ёзган. Шайх Ироқийнинг қабри Дамашқнинг Солиҳия деган ерида Шайх Муҳйиддин ал—Арабий қабри оёғидадир. Унинг ёнида ўғли

Қабириддин ҳам дафн қилинган.

35. Сиддиқ тасаввуфда сўзлари ва ишлари, билиму аҳволи, равишу ниятлари, табиати ва ахлоқи тўғри бўлган кишилардир. Сиддиқлар валоятнинг аъло ва нубувватнинг адно (қуйи) даражасида турадилар.

35. Тарж. ар.: қудратли подшоҳ ҳузурида, демақдир.

36. Шайх Абу Саид Ҳарроз — Аҳмад бин Исо Бағдодий (ваф. 277/890—891). Уни «Лисон ут—тасаввуф» (тасаввуф тили) деб улуғлаганлар. Асли Бағдоддан, Иккинчи табақа машойихларидан. Лақаби Ҳарроз (пайабзал ямоқчиси). Муҳаммад бин Мансур Тусийнинг шогирди: Зуннун Мисрий суҳбатида бўлган. Тасаввуфда 400 асари борлиги Аторнинг «Тазкират ул-авлиё»сида қайд этилган.

III қисм

1. Жаъфар — Камолиддин Жаъфар бинни Али Табризий (ваф. 1456—58, Бухоро). Шоҳрух замонида камол топиб, Бойсунқур мирзо (1399 — 1434) даврида котиби ва мусаввирларнинг бошлиғи бўлган. Шу боис жаъфари Бойсунқурий деб имзо чеккан. «Сулс», «наسخ», «риқоъ», «райҳон», «тавқеъ» ва «шикаста» хатларининг мумтози бўлган. Фирдавсий «Шоҳнома»си Низомий «Хусрав ва Ширин»и, Ҳасан Деҳлавий «Девони», Саъдийнинг «Гулистон»и, Ҳофиз девонини кўчирган ва бу мўътабар қўлёзмалар Техрон, Париж, Истамбул, Лондон, Ленинград шаҳарларининг нуфузли китобхона ва музейларида сақланади.

2. Азҳар — Азҳар Табризий (1422, Табрез — 1502/03, Байтулмуқаддас). Жаъфар Табризийнинг шогирди, хаттот Мирали ва Жаъфардан сўнг «Настаълиқ» хатининг учинчи устоди ҳисобланади. «Сулс»ни олий даражага олиб чиққан сабабли — «усули шашгона» (ситта) устоди ҳам саналади. Жалолиддин «Маснавий»си, ибни Яминнинг «Муқаттот» (қитъалар)и, Низомий ва Хусрав Деҳлавийнинг «Хамса»ларини китобат қилган. Бу нодир қўлёзмалар Техрон, Истамбул, Лоҳур, Манчестр,

Нью—Йорк шаҳарлари китобхонлари ва музейларида сақланади.

3. Абдулхай (1360, Боғдод —1420, Самарқанд) — хаттот ва мусаввир. Султон Увайсий Жалоирий саройида, Боғдодда яшаган. 1393 й. Темур Ироқни истило қилганда Абдулхайни Самарқандга олиб келиб, ўзининг тасвир устахонасига бошлиқ қилиб тайинлаган. Унинг «Бат» (ўрдак), «Жанг манзараси» ва «Гулистон» ҳикоятларига чизган расмлари давримизгача етиб келган. Умри охирида иртижоъчи доиралар таъсирида ўз санъатидан воз кечган ва кўп расмларини куйдириб ташлаган. «Насх», «сулс» ва «риқоъ» хатларини гўзал битган. Бу ерда моҳир хаттот сифатида номи келтирилади

4. Моний — Қадимий афсоналарга кўра Румда яшаган наққош. Нубувват даъво қилиб, наққошликни ўзининг мўъжизаси деб халойиқни ишонтиришга интилган. «Аржанг» («Аржанг», «Арсанг» номида ҳам учрайди) номли асар ёзган дейилади. Бу асарнинг бир нусхаси Ғазнада мавжуд деган маълумотлар бор. Дейдиларки, Моний «Аржанг»ни бир ғорда сақлаган экан. Ғорнинг деворларига турли—туман гўзалларнинг расмларини ва манзараларини чизган экан. Бу ғорни «Нигористони Моний» деб аташар экан. Мумтоз адабиёт вакиллари (Рудакий, Фирдавсий, Низомий, Навоий ва б.) Монийни буюк рассомнинг тимсоли сифатида талқин қиладилар.

5. Аторид — Уторид — Меркурий сайёраси. Мифологияда бу юлдуз ёзувчиларнинг ҳомийси ҳисобланади. «Дабир» деб ҳам юритилади. Уторид ҳоким бўлган буржларда туғилганлар зеҳдли, ҳийлагар бўлар эмиш. Дўст юлдузлари — Қамар, душманлари Шамс ва Зухра эмиш.

6. Юсуф Канъоний — Яъқуб пайғамбарнинг ўғли, ҳаёти ва қиссаси Қуръони каримда «Юсуф» сурасида келтирилган, лақаби Синодир. Юсуф пайғамбарликка ноил бўлган. У гўзаллик ва эзгулик тимсоли сифатида Шарқ адабиётига кирган. У ҳақда кўп қисса ва дostonлар яратилган, жумладан, X асрда Абулмуайяд Балхий Бахтиёрий, Амъақ Бухорий дostonларн яратилган. Фирдавсийга нисбат берилган Юсуф ҳақидаги қисса муаллифи

Амоний деган шоир эканлиги маълум бўлди: XI асрда бу мавзуъда Масъуд Ҳиравий, Озори Тусий, Масъуд Кумий, Масъуд Дехлавий, XV — XIX асрларда шоирлар ўнлаб дostonлар яратдилар. Туркий забон адабиётларда Али (XII), Ҳамидуллоҳ Чалабий (XI) дostonлари ёзилди. Нозим Ҳикмат «Юсуф Канъоний» номли асар ёзди. Немис ёзувчиси Томас Мани 1926—33 йилларда бу мавзуъда қатор романлар ижод қилди. Ўзбек адабиётида «Юсуф ва Зулайхо» дostonини Дурбек ёзган, дейилади. Лекин Афғонистонлик олим Муҳаммад Яъқуб Воҳидий Жузжоний бу дoston муаллифининг номи Ҳомиди Балхий эканлиги ҳақида маълумот эълон қилди.

7. Анкар ал—асвот — а.: Энг ёқимсиз товуш, овозни англатади.

8. Юсуф Андигоний — «Бадий» тахаллуси билан ёзган шоир. Навоий «Мажолис ун—нафоис»да таъкидлашича, таҳсил учун Самарқандга борганида, у Андижондан келган ва бирга бўлишган. Кейин Ҳиротда яшаган. Навоий унинг яхши шеърлари борлигини, арузни билишлигини, муаммо рисоласи борлигини таърифлайди. «Бирмунча такаббур ҳам бор эди», деб қайд қилиб ўтади. Лекин Юсуф Андигонийнинг овозга алоқадор жиҳати ҳақида тазкирада сўз келмайди. Бинобарин, бу ерда Навоий нимани кўзда тутаётганини аниқлаш мумкин. Балки шоир чиройли овоз билан шеър ўқиган, балки хушовоз хонанда бўлгандир.

9. Салмон — қаранг: шу китоб 25—б.; 35—изоҳ.

10. Жоруллоҳ — бу ном билан Маҳмуд Хоразмий — Абулқосим Маҳмуд бин Умар Замахшарий (467/1074 — 538/1143 — 44) Асли Хоразмнинг Замахшар шаҳридан адабиёт ва луғат илмида катта ишлар қилган олим, маълум муддат Каъба мужовири (Каъба ёнида яшаган) бўлгани учун Жоруллоҳ (оллоҳнинг қўшнисини) лақаби билан машҳур бўлиб кетган. Бир оёғидан айрилган эканлиги ҳақида маълумотлар бор. «Кашшоф», «Асос ул—балоға», «Муқадима дар луғат» каби асарлар ёзган.

11. Бу ерда Навоий Замахшарийнинг «Кашшоф» (кашф қилувчи, очувчи, тушунтирувчи, маънодор, пухта) асарини

намуна сифатида келтирмоқда.

12. Тарж. ар.: У ягонадур ва унинг шериги йўқдур. Оллоҳдан ўзга илоҳ йўқдир.

13. Жилла жалолаҳу умма ва умма навалаҳу ва ло илоҳа ҳайраҳу — а.: Буюклиги яна ҳам юксалиб, неъматлар умумий бўлсин. Ундан ўзга илоҳ йўқ.

15. Тарж. ар.: Оллоҳ санга қандай яхшилик қилса, сен ҳам бошқаларга шундай яхшилик қилгин.

16. Нуҳ — пайғамбар. Ривоятларга кўра, одамларни имонга даъват қилиб мақсадига эриша олмай саросимага тушган Нуҳга «Кема яратгил», — деб ваҳй келади: кема тайёр бўлган тўфон аломатлари кўринади. Нуҳ оиласи, бир қанча мўминлар ва ҳар тур ҳайвондан бир жуфтдан олиб кемага чиқади. Унинг ўғли Ём «мен тоққа чиқиб, қутилиб қоламан», — дейди. Кема даҳшатли далғалар орасида сузиб юради.

Ниҳоят, Оллоҳнинг қудрати билан бўрон тўхтайтиди. Олам бошқа олам бўлади. Нуҳнинг уч ўғли Сом, Ҳом ва Ёфасдан инсонлар яраладилар. Нуҳни иккинчи Одам деб таърифлайдилар. Нуҳ 1000 ёки 250 й. яшаган эмиш. Шунинг учун халқ орасида «Нуҳ умри» деган тушунча кенг тарқалган.

Адабиётда Нуҳ умри, тўфонларга бардош берган ошиқ, тўфон эса ошиқнинг, кўз ёши сифатида қаламга олинган. Бу ерда Навоий Нуҳ умрича умрим бўлса ҳам давр аҳли бевафоликлари ва замон хайли беҳаёликларини ёзиб тугатишим маҳол, — демоқда.

17. Луқмон — Шарқ халқлари орасида Луқмони ҳаким номи билан машҳур асли ҳабаш бўлиб, Довуд пайғамбар замонида яшаган экан. У кимнингдир солиҳ кули бўлган, кейин озод қилинган, деган ривоятлар ҳам бор. Кўп билимларни айниқса, табобатни яхши билган Луқмон умри охирида ақлдан озган экан. Жомий «Нафаҳот ул-унс»да «Шайх Луқмон Сарахсий» деб мақола беради ва унинг дунёдан ўтган чоғида машҳур шайхлардан Абу Сайд Абул Хайр ва Абул Фазл Ҳасанлар тепасида бўлганларини ёзади.

Жомий Луқмоннинг «Илоҳи, подшоҳларнинг қуллари қариб

қолганда, уни озод қиладилар. Сен азиз подшоҳсан, мен сенга бандиликда қаридим, озод қил», — деб илтижо қилганида, ғойибдан «Эй Луқмон» сени «Озод қилдим» деган нидо келган. Унинг озодлиги шунда эдики, ақли олинган эди», — деб ёзади. Бу ерда Навоий Луқмоннинг оддий бир кул бўлганн ҳақ инояти билан ҳақим ва набийликка ноил қилинганига диққатни қаратади.

18. Тарж. ар.: яхшилик қанотлари йўқ бўлмайдиган ва йўқ бўлмайди.

19. Тарж. ар.: Тоқат қилиб бўлмас нарсадан қочиш.

20. Тарж. ар.: Сенга буйруқ қилингандек тўғри бўл.

21. Тарж. ар.: Қаноат қилган азиздур.

22. Тарж. ар.: Ярамасликлар онаси.

23. Тарж. ар.: Икки дунё (бу ва нариги дунё)да муқаддас — шариф инсондир.

24. Тарж. ар.: Ифлос бўлмоқ.

25. Тарж. ар.: Оллоҳ таоло уларнинг руҳларини муқаддас қилсин.

26. Шайх Боязид Бистомий — Тайфур бин Исо бин одам бин Сарушон (ваф. 280/873—74) улуғ машойихлардан, буюк авлиёлардан. Жомий биринчи табақага мансуб, деб ёзади. Жунайд Боязид ҳақида: «Бизнинг орамизда Боязид малоикалар орасида Жаброил кабидур», — деган экан.

Аттор «Тазкират ул—авлиё»да Боязид Бистомий ҳақидаги макрлатларда 125 нақл, каромат ва ҳикматлар. Шайх Боязиднинг меърожи, «ҳамд», «Шайх Боязиднинг муножати» деб номланган алоҳида боблар беради. Навоий бу ерда пир иршодидан четга чнқиш солиқ учун хатарли, деган тушунчанинг исботи учун Боязид Бистомий ҳақидаги бир нақлга эътиборни тортади.

27. Ҳорун ар—Рашид (763 ёки 766, Боғдод — 809, Тус) аббосийлар сулоласининг бешинчи халифаси. Унинг даврида деҳқончилик, хунармандчилик, тижорат, илм—фан ва маданият равноқ топган. «Минг бир кеча»даги нақлу ривоятларда у адолатли ҳукмдор сифатида тилга олинади.

28. Шайх Баҳдул — Ҳорун ар—Рашид даврининг машойихларидан, замона алломаси Умар Куфийнинг ўғли бўлган. Ўзини девонавашликка солиб, жамият норасоликлари ва аъёну ашрофлар риекорлигини фош этиб юрган. Лекнн Шайх Баҳдулнинг жунуни бор, деб уни жазолашмас эканлар. Навоий Ҳорун ар—Рашид билан Баҳдул орасидаги бир суҳбатни шуқр ва қаноат бобидаги ўз ўғитларига мисол тарзида келтиради.

29. «Хуш» сўзининг арабча ёзилишидаги ҳарфлар йиғиндисидан «абжад ҳисоби» билан 906/1500 — 1501 й. чиқади.

«МУНШАОТ»НИНГ ИЗОҲ ВА ТАРЖИМАЛАРИ

1. Одоби таснифга кўра бу ерда Оллоҳ ҳамди келади. Навоий асар моҳиятидан келиб чиқиб, Худони Куръони мажидни иншо қилган — яратган мунши деб таърифламоқда.

2. Тарж. ар.: улуғлиги юксак ва неъматлари умумий.

3. Муҳаммад пайғамбар туфайли мазкур имло (яъни, шариат аҳкомлари) замон саҳифаларига ёзилгани баён этилади.

4. Тарж. ар.: Унга (яъни пайғамбарга), оиласига ва саҳобаларига мақтовлар бўлсин.

5. Тарж. ар.: Осмоннинг қандай кўтариб қўйилганлигига...

6. Тоғларнинг қандай тикланганлигига...

7. Тарж. ар.: Шароб ва унинг кайфидан юрагим ҳарорат билан куйди.

8. Тарж. ар.: Ҳурматли кишилар олдида узр мақбулдир.

9. Юсуф — Ёқуб пайғамбар ўғли, гўзаллиги билан машҳур бўлган. «Юсуф ва Зулайхо» қиссаси Шарқда кенг тарқалган эди. Навоий бу ўринда ана шу қиссага ишора қилади.

10. Тарж. ар.: Дунё осмонини чироқлар билан безадик.

11. Тарж. ар.: Шиша ичидаги чироқ каби.

12. Тарж. ар. Денгизлар ўртасида очилганда.

13. Тарж. ар.: Денгизлар қўзғатилганда.

14. Мазкур мактуб ва ундан кейинги 8 рақамли мактублар

Муншаот»нинг илгариги нашрларига кирмаган.

15. Тарж. ар.: Оллоҳга ва унинг неъматларига ҳамд.
16. Тарж. ар.: Томири ерда ва шохлари осмонда.
17. Тарж. ар.: Улар ҳам булутлар юргандек юрарлар.
18. Тарж. ар.: Тагидан анҳорлар оқади.
19. Тарж. ар.: Мевалар, хурмолар, анор?
20. Тарж. ар.: У асло ўлмайди, доимо тирик, унинг шаъни муқаддас ва олийдир.
21. Навоий асарлари ўн беш жилдлиги таркибидаги «Муншаот»да мазкур мактуб кейинги мактуб билан қўшиб юборилган. Уларнинг икки алоҳида мактуб эканлигини адабиётшунос Ю. Турсунов аниқлаган. Биз ҳам «Муншаот» қўлёзмалари билан танишиб, ҳамда мактублар мазмунидан келиб чиқиб, бу ўринда Ю. Турсунов ҳақ деган хулосага келдик.
22. Тарж. ар.: Ким тангрига бўлса, тангри ул кишига бўлур.
23. Тарж. ар.: Нафс эрта нима бўлишини билмайди.
24. Бу жумланинг маъносини англаб етмадик.
25. Оллоҳ хоҳлаган ва истаган нарсасини ҳукм қилади.
26. Тарж. ар.: Оллоҳ адл ва эҳсонга буюради.
27. Тарж. ар.: Бир соатлик адолат икки дунё (инсонлар ва жинлар дунёси) ибодатидан яхшироқдир.
28. Тарж. ар.: ярамасликлар онаси.
29. Мавлоно Ғиёсиддин Жалолий — Навоий мулозимларидан.
30. Султон Али Машҳадий — машҳур хаттот. Уни «Қиблат—ул—китоб», деб таърифлашган. Ҳусайн Бойқаро саройида хат—тотлик қилган.
31. Тарж. ар.: Оллоҳга ҳамдлар бўлсинки, ўз бандасига китоб нозил қилди.
32. Тарж. ар.: Қул ва унга тегишли ҳамма нарса хожасиникидир.
33. Мавлоно Мир Ҳусайн Бовардий — Хуросоннинг таниқли фозилларидан. «Мажолис ун—нафоис»нинг тўртинчи мажлисида у ҳақда маълумот мавжуд.
34. Тарж. ар.: Ҳар бир нафс ўлим шарбатини тотувчидир.

35. Тарж. ар.: Ҳар бир киши бизга ўтувчидир (бизга қайтади).

36. Тарж. ар.: Иш буюрилган киши узрлидир.

37. Сулаймон ибн Довуд — Яҳудийлар подшоҳи ва пайғамбар. Байт ул-муқаддасни таъмир қилган. Инсу жинс, қушлар тилини билган, оқил ва доно бўлган.

38. Тарж.: Сафар қилинг, саломат бўласиз.

39. Шайх Муҳаммад Мироҳур — нуфузли мулозимлардан. У орқали Навоий шоҳга ёхуд юксак мавқеъли шахсга мактуб йўллаган.

40.. Султон Маҳмуд оғо — бу шахс юқорида Шайх Муҳаммад мироҳурдан юборилган хатнинг жавобини олиб келган.

41. Муҳаммад Аминбек Ҳусайн Бойқарога хизмат қилган беклардан.

42. Хожа Фахриддин битикчи — Астрободнинг нуфузли ва эътиборли кишиларидан. У подшоҳ буйруғи билан Ҳиротга чақирилган эди. Бу ерда унинг бўйнига қандайдир айблар қўйилиб, қамоққа олинади. Сўнгра Муҳаммад Аминбек, Султон Аҳмадбек ва Дарвеш Муҳаммад сувчи деган бекларга Астрободга бориб Хожа Фахриддиннинг мол—мулкани мусодара қилиш, қариндош- уруғларини ҳам қамоққа олиш буюрилади. Улар Астрободга бориб, фармонни бажаришга киришадилар. Астробод ҳокими Мўғулбек аввал уларга подшоҳ фармонини бажаришда ёрдам беради. Кейин эса, битикчи қавми тарафига ўтиб, исён кўтаради, хожа Фахриддиннинг қариндош—уруғларини озод қилади. Муҳаммад Аминбек бошлиқ беклар Ҳиротга қайтиб, бўлган воқеаларни айтадилар. Подшоҳ Астрободга Бадиуззамонни юборади. Мўғулбек Ироққа қочади. Мактуб шу воқеалар муносабати билан ёзилган.

43. Устоз Беҳзод — машҳур мусаввир ва наққош. Навоий унга ҳомийлик қилган. Бу ўринда Беҳзод Салмон Соважийнинг «Фироқнома» асарига тасвир яратиш мумкинлиги ҳақида сўз кетмоқда.

44. Шайхим — Амир Шайхим Сухайлий. Навоийнинг яқин дўсти, шоир ва давлат арбоби. Унинг номини Навоий ўз

асарларида турли муносабатлар билан кўп тилга олади.

45. Мир Сайид Абу Исҳоқ — Навоийга шоҳдан мактуб ва совғалар келтирган шахс.

46. Мавлоно Ҳудойберди — Навоийнинг топшириғи билан шоҳ хузурига борган шахс.

47. Абдулкарим — бу шахс Бадиуззамон Мирзодан Ҳусайн Бой— қарога хат олиб келган. Мазкур хат Навоий воситачилиги билан шоҳга топширилган.

48. Мўғулбек — Ҳусайн Бойқаронинг улуғ бекларидан. Аввал Ҳиротда, кейин Астрободда ҳоким бўлган. Умрининг охирида исён кўтариб, Ироққа қочиб кетган ва ўша ерда ўлдирилган.

49. Тарж.: май ичгилу, хушёр бўл.

50. Илдириш — Бадиуззамон Мирзо хузурида мирохур вазифасида хизмат қилган.

51. Ҳайдар — Навоийнинг жияни. Сабухий таҳаллуси билан шеър ёзган. Навоий Астрободдалик пайтида уни бир иш билан Ҳиротга юборади. Бу ерда у подшоҳ одамлари Астрободда Навоийни заҳарламоқчи бўлганлиги ҳақида сўзлайди. Шу сабабли подшоҳ ғазабига учраб зиндонга солинадн. Кейинчалик бошқа бир баҳона билан қатл қилинади.

52. Султон Маҳмуд Мирзо — Султон Абусаиднинг ўғли. Аввал узоқ йиллар Хисорда, умрининг охирида бир неча ой Самарқандда подшоҳ бўлган.

53. Маҳмуд барлос — темурийлар Давридаги нуфузли ва эътиборли беклардан. Султон Абусаид даврида Кирмонга ҳоким этиб тайинланган. Кейинчалик Ҳисорда Султон Маҳмуд Мирзо қошида улуғ бек бўлган. Шеърлар ҳам ёзган. У ҳақда Навоий «Мажолис ун —нафоис»да маълумот бериб ўтади. Бобур ҳам «Бобурнома»да тилга олган.

54. Мавлоно Соҳиб — «Мажолис»да Навоий уни «Кабуджомалиғ, таъби яхши, ғойибона шатранжни хўб ўйнар эди», деб таъриф қилади. Навоийнинг яқин суҳбатдошларидан бўлган.

55. Мазкур хатни олимлар Ҳусайн Бойқарога ёзилган, деб

ҳисоблашган. Аслида эса бундай эмас. Хатда Навоий адресат, номини имо—ишоралар билан кўрсатган. Мана ўша сўзлар: «Ул қаламгаким, варақ ҳошиясида бадоеъ нукта суруб замон нотавонин масрур қилибтур — етти иқлим якқалам бўлсун...» Бу ерда Бадиуззамон исмига ишорат бор. Демак, хат Ҳусайн Бойқарога эмас, Бадиуззамонга ёзилган.

56. Юсуф Али — Навоий мулозимларидан. У Машҳаддан Навоийнинг «оғзи сирештлиғ» (ёпиқ, махфий) хатини олиб келган.

57. Шайх Алибек — Машҳадда Навоий билан бирга бўлган.

58. Ҳусайнқулибек — Бу ҳам Машҳадда Навоий билан бирга бўлган.

59. Хожа Ҳожи Маҳмуд Табризий — мактубдан маълум бўлишича бу шахс эътиборсизлик ва хоксорликда қолган. Навоий подшоҳдан унга илтифот кўрсатишни сўрайди.

60. Хожа Гиёсиддин Ҳофиз Дехдор — Хожа Дехдор номи билан машҳур. Навоийнинг яқин кишиларидан.

61. Жабраил — Оллоҳнинг тўрт фариштасидан бири. Пайғамбарларга Оллоҳнинг ваҳйларини етказувчи.

62. Арслонбек ахтачи — бу шахс Навоийга Бадиуззамон Мирзо мактубини етказган.

63. Тангри ризоси ота ризосига вобастадур, тангри ғзаби ҳам ота ғзабига вобаста.

64. Ҳаким Сулаймон — Туркий машойихлардан. Аҳмад Яссавий муриди. Сулаймон Боқирғоний номи билан шоир сифатида ҳам машҳур. Навоий уни «Насойим ул—муҳаббат»да зикр этган.

65. Адиб Аҳмад — Навоий уни ҳам «Насойим»га киритган. «Қутадғу билиг»нинг муаллифи. Туғма кўр бўлган.

66. Иброҳим Халил — Иброҳим пайғамбар. Халил унинг лақаби. Каъбани бунёд этган. Икки ўғли бўлган: Сорадан Исҳоқ ва Хожардан Исмоил.

67. Озари буттарош — Иброҳим пайғамбарнинг отаси.

68. Бойсунғур мирзо (1399—1433/34) Шоҳрухнинг ўғли.

Адабиёт ва санъатга, наққошлик ва хаттотликка иштиёқи баланд бўлган. Фирдавсий «Шоҳнома»сининг тўлиқ матнини туздирган ва ўзи сўзбоши ёзган.

69. Бобур Мирзо — Султон Абулқосим Бобур. Бойсунғурнинг ўғли. 1452—57 йилларда Хуросон ҳукмдори бўлган. Навоийнинг отасини Сабзавор ҳокими қилиб тайинлаган. Навоийнинг отаси вафот этгандан сўнг, Бобур ёш Алишерга ҳомийлик кўрсатган, уни сарой хизматига қабул қилган. Навоий бу подшоҳни ўз асарларида илиқ бир самимият билан эслайди. Абулқосим Бобур шеър ҳам ёзган, «Мажолис»да зикр этилган.

70. Улуғбек мирзо — Шоҳрухнинг ўғли, амир Темурнинг набираси, асл исми Муҳаммад Тарағай (1394—1449), буюк олим, астроном, давлат арбоби. Самарқандда расадхона (обсерватория) қурдирган ва илмий кузатишлар олиб борган. «Зижи Кўрагоний» номли юлдузлар жадвалини тузган. Тарихга доир «Тўрт улус тарихи» номли асари ҳам бор.

71. Абдуллатиф — Улуғбекнинг ўғли. Отасини қатл эттирган. Олти ой подшоҳлик қилгандан сўнг ўзи ҳам ўлдирилган. Абдуллатиф шеърлар ҳам ёзган.

72. Жаҳоншоҳ — Жаҳоншоҳ мирзо туркман, Ироқ ва Озарбайжон ҳукмдори (1438 — 1467).

73. Ҳасанали — Жаҳоншоҳ мирзонинг ўғли.

74. Темурбек — амир Темур Кўрагоний (1336 — 1405), буюк давлат арбоби, жаҳонгир подшоҳ.

75. Дарвеш Муҳаммад — сарой мулозимларидан.

76. Зафарнома» — Шарафуддин Али Яздийнинг Темурбек Кўрагонга бағишланган тарихий асари.

77. Хофиз Муҳаммад Санойи — Афтидан бу шахс шариат аҳкомларини яхши билган аллома бўлса керакки, Навоий Бадиуззамонга шаръий умурлар бобида ундан фойдаланишни тавсия қилади.

78. Мир Зайнулобидин Астробод ашрофларидан. Навоий Бадиуззамонга Мир Зайнулобидинни ҳурмат қилишни, унга илтифот кўрсатишни тайинлайди.

79. Муштарий — Юпитер, форсийда Биржис. Илми нужумда «Саъди Акбар», «Фалак қозиси» деб юритилади, жойи олтинчи фалакда эмиш.

80. Султон Муҳаммад Мирзо — Шу номда Ҳусайн Бойқаро ва Хадича бегимлар набира кўрганлари муносабати билан ёзилган табрик мактубидир.

81. Бегим — Хадича бегим. Аввал Абусаид Мирзонинг ғунчачиси (канизаги) бўлган. Бобур у ҳақда ёзади: «Муҳаммад Мўмин мирзони анинг саъйи билан ўлтурдилар. Султон Ҳусайн мирзонинг ўғлонлари ёғиқтилар, кўпраки мунинг жиҳатидан эди, ўзини оқила тутар эди, вале беақл, пургўй хотун эди, рофизия ҳам экандур (2316).

82. Бу ўринда Жомий вафоти тўғрисида сўз кетмоқда. Бу хат ҳам «Муншаот»нинг аввалги нашрига кирмаган.

83. Тарж. ар.: Ҳар бир нарсанинг ҳалокати сабаб биландир. Оллоҳдан бошқа ҳамма нарса ҳалок бўлувчидир.

84. Тарж. ар.: Дунёда ғарибдек ва мусофирдек бўл (ҳадис).

85. Тарж. ар.: Қудратли малик ҳузурида сидқ ўрни.

86. Жомий (1414—1492) — олим ва шоир. Навоийнинг дўсти, маслакдоши, ҳамфикри, 1476 йилда у Жомийни ўзига пир сифатида танлаган. Жомий вафотидан кейин Навоий унинг хотирасига бағишлаб «Хамсат ул—мутаҳаййирин («Ҳайратланганлар бешлиги») асарини ёзган.

87. Санжар — Навоий бу ерда салжуқийларнинг охириги подшоҳи Султон Санжарга ишора қилади. Унинг пойтахти Мар шаҳри бўлганлиги, Ҳусайн Бойқаронинг ўғли Абулмуҳсин ҳам Марвда ҳукмдор бўлганлиги сабабли Навоий уни «тахти Санжар узра шох», деб таърифлайди.

88. Абулмуҳсин — Ҳусайн Бойқаронинг ўғли. Онаси Латифа Султон оғача бўлган.

89. Муҳаммад Маъсум — Ҳусайн Бойқаро ўғли. Кандаҳорда ҳоким бўлган. Унга Улуғбек мирзонинг қизини олиб бергаи эди. Отаси ҳаётлигида вафот этиб кетган.

90. Музаффар Ҳусайн Ҳусайн Бойқаронинг ўғли. Онаси

Хадичабегим.

91. Сафиябека — подшоҳ хонадонига мансуб аёллардан бўлса керак, деб тахмин қиламиз.

92. Сайд Бадр — Ҳусайн Бойқаро амирларидан шоҳга яқин, доимий улфати бўлиб, рақсга ҳам тушар экан. Мири Мўғул — Мўғулбек. Ҳусайн Бойқаро бекларидан. Маълум муддат Ҳиротда, кейинроқ Астрободда ҳоким бўлган. Сўнгра исён кўтариб Ироққа қочиб кетган ва ўша ерда ўлдирилган.

93. Муҳаммад Кўкалтош — Ҳусайн Бойқаро мулозимларидан.

94. Маҳмуд — бу шахс ҳақида бошқа маълумот тополмадик.

95. Мир Дарвеш Муҳаммад сувчи — шоҳ саройида саққо бўлган.

96. Устодзодаи Чанги — мусиқачи, чангда куйлар ижро этган.

97. Банда Бобо — шоҳ надимларидан.

98. Афзал — Хожа Афзал. Ҳусайн Бойқаро вазирларидан. Навоий билан яқин дўст бўлган.

99. Шоҳ Ғариб Мирзо — Ҳусайн Бойқаро ва Хадичабегимнинг ўғли. Лақаби Абулфаворис (Фаворис — фориснинг кўплиги, шер, суворий демакдир), букри бўлган, оила қурмаган. Иқтидорли шоир бўлган. Мажолисда шеърларидан намуналар келтирилган. Навоий бу шахзода мадҳида «Фарҳод ва Ширин» достонида алоҳида боб ажратган, вафотига бағишлаб марсия ёзган.

100. Абушаҳма Баҳодир — мактуб мазмунидан аён бўладики, бу шахс бошига мусибат тушган. Навоий шу муносабат билан унинг кўнглини кўтариш, тасалли беришни подшоҳдан илтимос қилган.

101. Фисоғурс ҳаким — Пифагор (милоддан аввал VI аср), қадимги юнон файласуфи, диний ва сиёсий арбоб. Мусиқа илмининг ҳам асосчиси ҳисобланади.

102. Арасту — Аристотель, милоддан аввалги IV аср, қадимги юнон ҳакими. Навоийнинг «Садди Искандарий» достонида Искандарнинг устози ва маслаҳатчиси сифатида талқин этилган.

103. Абу Наср Форобий (260/1874 — 339/1950) — буюк олим, файласуф. «Арастуйи соний», «Муаллими соний» лақабларига

сазовор бўлган.

104. Хожа Абдулқодир — XIV асрда шуҳрат қозонган машҳур чолғучи созанда.

105. «Мажолис ун-нафоис» —1492 йилда ёзилган ва 1498 йилда Навоийнинг ўзи иккинчи таҳририни амалга оширган. Унда 459 та шоир ҳақида маълумот ва асарларидан намуна келтирилади.

106. Мавлоно Қосим — Навоийнинг хизматига ўтмоқчи бўлган Дарвешали мусоҳибларидан.

107. Дарвеш Алибек — Навоийнинг укаси, Балх ҳокими ҳам бўлган. Навоий вафотидан кейин истеъфога чиқиб, 1563 йилда Шайбонийхон, 1511 йилда Бобур хизматига кирган.

108. Мана шу мактубдан бошлаб қолган мактублар «Муншаот»нинг аввалги нашрига кирмаган. Уларнинг айримларини адабиётшунос Ю. Турсунов Туркияда сақланаётган «Муншаот» фотонусхасидан олиб эълон қилган. Кейинроқ бу мактубларнинг аксарияти ўзимиздаги қўлёзмаларда ҳам мавжудлиги маълум бўлди.

109. Бобобек — подшоҳ хонадонига мансуб ёшлардан. Мактубда унинг вафоти ҳақида сўз кетади.

110. Хожа Аҳмад — шахзодалардан бирининг хизматида бўлган шахс.

111. Бадиуззамон Мирзо — Ҳусайн Бойқаронинг тўнғич ўғли. Онаси Санжар Мирзо Марвийнинг қизи Бека Султонбегим. 1506 йилда отаси вафотидан сўнг тахтга ўтиради. 1507 йилда Шайбонийхондан енгилиб, Шоҳ Исмоил ҳузурига қочади. Турк султони Султон Салимшоҳ Исмоил билан урушиб, Табризни ишғол қилгач Бадиуззамонни 1514 йилда Истанбулга олиб кетади. Кўп ўтмай тоун — вабо касалидан вафот этади.

Навоий бу шахзодага катта умидлар боғлаган, у билан шоҳ орасида низолар пайдо бўлганда, уларни яраштириш учун ҳаракатлар қилган. «Муншаот» таркибидаги қатор мактублар Бадиуззамонга ёзилган. Шоир дostonларида алоҳида бағишловлар, «Мажолис»да ҳам маълумотлар бор.

БАҚФИЯ»НИНГ ИЗОҲ ВА ТАРЖИМАЛАРИ

1. Тарж. ар.: Унга Оллоҳнинг саловатлари бўлсин ва бани одамни мукаррам қилдик.

2. Каррубий — фаришта.

3. Тарж. ар.: Улуғ зот биз учун бошқа илм йўқ, сен ҳақиқий илм ва ҳикмат эгасидурсен.

4. Тарж. ар.: Унинг неъматлари улуғдир, шону шавкати буюқдур ва ундан бошқа илоҳ йўқдур.

5. Тарж. ар.: Хитой — Чинда бўлса ҳам илм талаб қилгин.

6. Тарж. ар.: Олимлар пайғамбарларнинг меросхўридир.

7. Маҳмуд — Муҳаммад пайғамбар лақабларидан бири.

8. Тарж. ар.: Олимлар бани Исроил пайғамбарлари каби умматлидир.

9. Тарж. ар.: Олимларнинг фазилатлари обидларга нисбатан ва қуйидагиларга нисбатан ҳам афзалдир.

10. Байтнинг мазмуни: Оллоҳ билан биргаларнинг қувончи ниҳоятда яқин (унинг) сирларига маҳрам. Байтнинг иккинчи мисрасидан «Қоба қавсайн»нинг маъноси «икки ёй оралиғи»ни англатади ва бу ибора энг, ғоят яқин мазмунида ишлатилади.

11. Тарж. ар.: Унга, унинг яхши қариндошларига, пок саҳобаларига ва унга эргашганларнинг ҳаммасига Оллоҳнинг саловатлари бўлсин!

12. Тарж. ар.: Оллоҳдан бўлган ҳеч нарса йўқ эди.

13. Тарж. ар.: Бирон нарсани хоҳлаганда, унинг «Бўл!» демакликдир. Ва (у нарса) бўлур. (Ёсин сураси, 82—оят... ажаб бир яширин сир эдим, ўзни синаш учун халқни яратдим).

14. Тарж. ар.: Одамнинг лойини ўз қўлим билан 40 кун қордим.

15. Тарж. ар.: Бу омонатни осмонларга, ерга ва тоққа кўндаланг қўйган эдик, улар уни кўтаришдан бош тортдилар («Аҳзоб» сураси, 72 оят).

16. Тарж. ар.: Инсонни нутфадан (маний) яратади.
17. Тарж. ар.: У раҳмдилга Оллоҳнинг саловатлари бўлсин.
18. Тарж. ар.: Ҳазрати Муҳаммадга Оллоҳнинг салом ва саловатлари бўлсин.
19. Тарж. ар.: У субҳонахунинг ҳаққи!
20. Тарж. ар.: Тагидан ариқлар оқувчи боғлар.
21. Тарж. ар.: Биз уларнинг бўйинларига тавқ қўйдик.
22. Тарж. ар.: Иймон келтирганлар ва хайрли ишлар қилганлар учун беҳад ажри савоб бордур.
23. Тарж. ар.: Сукунат — олтиндир.
24. Тарж. ар.: Сурадаги оят ҳам шундай. (Яъни шу маънодаги).
25. Тарж. ар.: Ким бир деб ўқиса, ким қаттиқ ҳаракат қилса, киради.
26. Тарж. ар.: Ёмон она қорнида ҳам ёмондур.
27. Тарж. ар.: Улар дўзах ўтига лойиқ ва унда абадий ёнадилар.
28. Тарж. ар.: Ҳақиқатда Оллоҳ ҳар бир ишга (қодирдир).
29. Тарж. ар.: Иброҳим (саловат ур—раҳмони алайҳи) — пайғамбар. Лақаби Халил, Халилуллоҳ. Ривоятларга кўра у буттарош Озарнинг ўғли бўлиб, милоддан 2000 йил аввал Бобилда дунёга келган. Иброҳим ўз тоифасини ёлғиз Худони тан олишга даъват этган. Намруд уни оловга ташлаганда омон қолган экан. Каъбани Иброҳим бунёд қилган дейилади. Худованд Иброҳимга ўғли Исмоил (муслмонлар ривоятига кўра) ёки Исҳоқ (яхудийлар ривоятига кўра)ни қурбон қилишни буюрганда, уни ижро этиш асносида ўғил ўрнида бир қўй қурбонликка юборилган экан. Иброҳим 170 йил умр кўрган дейилади. Ундан икки ўғил — Исҳоқ (онаси Сора) ва Исмоил (онаси Ҳожар) қолган экан.
30. Иброҳимнинг ўтга ташланганига ишора қилинмоқда.
31. Тарж. ар.: Юнус — Исроил авлодларидан, пайғамбар, лақаби «Зуннун, сафарларидан бирида тўфон кўтарилиб, кемадан дарёга йиқилади ва уни балиқ ютади, уч кундан сўнг қирғоққа чиқариб ташлайди, дейилади.
32. Тарж. ар.: Намруд — Бобилнинг афсонавий подшоҳи.

Ривоятларга кўра, Бобилни Намруд бунёд этган экан. Шижоатли ва кўркмас бўлган, Иброҳим пайғамбар унинг даврида яшаган дейилади.

33. Тарж. ар.: Оллоҳга, унинг элчисига ва барча улуғлар амрига итоат қилингиз.

34. Тарж. ар.: Муборак яратувчи, таолодан миннатдормиз.

35. Тарж. ар.: Бутлон рақами чекди ва китобларига насх хати тортди, айнан: беҳудалигини қайд қилди ва зайил қилишлик хатини тортди. Бу ерда сўз Муҳаммад (а. с.)нинг бошқа пайғамбарлардан фарқи устида кетмоқда.

36. Тарж. ар.: Султон Оллоҳнинг ердаги соясидир.

37. Тарж. ар.: Салтанат эшиклари, ҳожатлар қибласи.

38. Тарж. ар.: Биз сенга аниқ-равшан қилиб очдик.

39. Тарж. ар.: Оллоҳ сенга азиз ғалаба беради.

40. Тарж. ар.: Асли мустаҳкам, боши самода.

41. Тарж. ар.: Халифаларни ерда мен таъминлайман.

42. Тарж. ар.: Бир соатлик адолат икки дунё ҳаракатларига баробар.

43. Тарж. ар.: Оллоҳ уларга адолат ва эҳсонни буюргандир.

44. Тарж. ар.: Аммо тиланчиларни ранжитма.

45. Тарж. ар.: Жамшид — Эроннинг афсонавий шоҳларидан. У қурол—аслаҳа, ипак ва ранглар ихтиро қилган, улкан бинолар қурдирган экан. Унинг даврида одамлар фаровон яшаган, хасталик нима, ўлим нима билмаган эмиш. Кейинчалик кибр—ҳавога берилиб кетган. Жамшидни жазолаш учун Худо истилочи Заҳҳокни юборган ва у Жамшидни арра билан икки бўлиб ташлаган эмиш. Бу ерда Навоий асли Ҳусайн Бойқарони Жамшидга ўхшатмоқда. Албатта Жамшиднинг ижобий фаолияти ва билим, ихтироларини Навоий кўзда тутди.

46. Сулаймон — Довуд ўғли, подшоҳ. Яҳудийдар пайғамбари саналади. Байт ул-муқаддас — Қуддус шаҳрини бунёд қилган. У ҳайвонлар ва қушлар тилини билар, парилар унинг хизматида бўлар экан. Навоий бу ерда Ҳусайн Бойқарони Сулаймон каби деу париларга ҳам султондир, деб таърифламоқда.

47. Қавс қузаҳ — камалак демақдир. Байтнинг мазмуни: Унинг мевалар соладиган тоғараси зангори осмон, отадиган ўқ ёйи — камалак кабидир.

48. Ҳотами Тоий — ҳокимият даврида ўзининг сахийлиги билан донг таратган «той» қабиласига мансуб зот. Унинг номи саховат ва карам қилиш рамзига айланиб кетган. Бу ерда Навоий Ҳусайн Бойқарода шундай фазилат мавжуд, дея таърифлайди.

49. Навоий бу ерда Ҳусайн Бойқаро ўз салтанатини бошқаришда қатор қабилаларнинг вакилларига таянгани ва ҳар қайсига мувофиқ амаллар бергани ҳақида ёзади.

50. Тарж. ар.: Салсабил деб номланган булоқнинг ўзгинаси.

51. Жериб — ер ўлчови, тахминан 1 таноб. Жерибни, шунингдек, 1 жерибдон экиш мумкин бўлган ер бўлагини ҳам аташган. Е. Э. Бертельснинг изоҳлашича, турли даврларда жериб миқдори турлича белгиланган (100 то 200 м.га қадар).

52. Фикҳ усули ва фуруи — диний қоидалар ҳақидаги ҳуқуқ илмининг тармоқлари ва унга оид шарҳлар.

53. Тарж. ар.: Аллоҳ қабрларини мунаввар қилсин!

54. Тарж. ар.: Эй иймон келтирганлар, жумъа намози учун азон айтилса бас, интилинглар, (Аллоҳнинг) зикрига боринглар, савдо—сотикни тарк этган ҳолда.

Аллоҳ зикри дейилганда жумъа намозидан кейин ўқиладиган хутба назарда тутилади. Савдо—сотикни тарк этган ҳолда дейилганда, Одатда жумъа кунлари бошқа кунларга нисбатан савдо—сотик яхши бўлган. Баъзи иймони заиф кишилар савдога қизиқиб, жумъа намозига қатнаша олмаганлар (Жумъа сураси, 9—оят).

55. Тарж. ар.: Халос ихлосдадир.

56. Муборак Ҳаж сафари — Навоий ислом рукнлари (тавҳид — иймон келтириб, беш вақт намоз, рўза ва закот)ни сидқидилдан бажариб келган ва энди Ҳаж сафари орзусида эканлигини баён этади.

57. Равотиб — хизматчиларга вақти—вақти билан бериб туриладиган маош, нафақа ва бошқа моддий ёрдамларни

англатади.

58. 886/1481 — 82 йил.